T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

ORTA VE BATI ANADOLU NEOLİTİK YERLEŞİMLERİNDE TOPLUMSAL AİDİYET

COŞKUN SİVİL

TEZ DANIŞMANI

PROF.DR. DANİŞ BAYKAN

EDİRNE 2025

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

ORTA VE BATI ANADOLU NEOLİTİK YERLEŞİMLERİNDE TOPLUMSAL AİDİYET

COŞKUN SİVİL

TEZ DANIŞMANI

PROF.DR. DANİŞ BAYKAN

EDİRNE 2025

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

Coşkun SİVİL tarafından hazırlanan "**ORTA VE BATI ANADOLU NEOLİTİK YERLEŞİMLERİNDE TOPLUMSAL AİDİYET"** Konulu **DOKTORA** Tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 27.-28. maddeleri uyarınca **……** günü saat **…..** 'da yapılmış olup, tezin **OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU** ile **KABUL EDİLMESİNE/REDDİNE** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	**KANAAT**	**İMZA**

***** Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine /Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

VERİ GİRİŞ FORMU

Başlık: Orta ve Batı Anadolu Neolitik Yerleşimlerinde Toplumsal Aidiyet

Yazar: Coşkun Sivil

ÖZET

Bu çalışma, Orta ve Batı Anadolu'da bulunan Neolitik Dönem yerleşimlerinden elde edilen arkeolojik veri ve sonuçlardan yola çıkarak, söz konusu topluluklarda birlikteliğin nasıl sağlandığı sorusuna yanıt aramak amacıyla hazırlanmıştır. Çalışma, kronolojik olarak kabaca MÖ 8200-5500 aralığına tarihlenen Orta ve Batı Anadolu Neolitik Dönem yerleşimlerini kapsamaktadır. Çalışma kapsamında ele alınan yerleşimlere ilişkin mimari verilerin yanı sıra, antropolojik veri ve sonuçlar ile kişisel süs eşyaları ve kil nesneler de dikkate alınmıştır.

Sosyal bilimlerde birey – toplum ilişkisini ele alan tartışmalar ile arkeolojik sonuçları bir arada değerlendirmeyi amaçlayan çalışma, Orta ve Batı Anadolu yerleşimlerinde toplumsal aidiyetin sağlanmasında, yaş ve cinsiyete dayalı kriterlerin yanında görev kimliklerinin de belirleyici olduğuna işaret etmektedir. Özellikle yaş ve cinsiyete dayalı sosyal bağların tanımlanmasında yerleşim içi ölü gömme uygulamaları ve antropolojik veriler temel referansı oluşturduğundan, yerleşim dışı ölü gömme geleneğine sahip merkezlerde yaş / cinsiyete dayalı sosyal uygulamalara ilişkin çıkarımlar yapmak güç olsa da, mimari veriler ve arkeolojik sonuçların zamansal değerlendirilmesiyle, toplumsal aidiyete ilişkin çıkarımlar sağlanabilmiştir.

Orta ve Batı Anadolu merkezlerinde toplumsal birlikteliğin sağlanmasına ilişkin uygulamaların yerleşimler düzeyinde belirgin farklılıklar içerdiği, bununla birlikte Anadolu'nun orta ve batısında MÖ 8200-5500 tarih aralığında yaygınlaşan yerleşik yaşamla birlikte nüfus ve üretimdeki artış karşısında farklı çözüm stratejilerine gidildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Neolitik Dönem, Orta ve Batı Anadolu Neolitiği, Toplumsal Aidiyet

Title: Social Belonging in Central and Western Anatolian Neolithic Settlements
Author: Coşkun Sivil

ABSTRACT

This study investigates the mechanisms of social cohesion in Neolithic settlements of Central and Western Anatolia, drawing on archaeological data and findings. Focusing on settlements dated approximately between 8200–5500 BCE, the research integrates architectural evidence, anthropological data, personal ornaments, and clay objects to explore the dynamics of communal belonging. By combining discussions from social sciences on individual-society relationships with archaeological evidence, the study suggests that social belonging in these settlements was shaped not only by age and gender but also by task-based identities. In-settlement burial practices and anthropological data serve as primary references for identifying age- and gender-based social ties. However, in settlements with extramural burial traditions, deriving conclusions about such social practices is challenging, though temporal analyses of architectural data and archaeological findings enable inferences about social belonging. The study reveals that practices fostering social cohesion in Central and Western Anatolian settlements exhibit notable inter-site variations. Nevertheless, with the spread of sedentary lifestyles between 8200–5500 BCE, increasing population and production prompted diverse strategies to maintain communal unity.

Keywords: Neolithic Period, Central and Western Anatolian Neolithic, Social Belonging

ÖN SÖZ

Bu çalışma, Anadolu'da uzun yıllardır sürdürülen Neolitik Dönem araştırmaları sonucunda elde edilen veriler üzerinden, temel bir soruya cevap aramak amacıyla yürütülmüştür. İnsanlık tarihinde kalıcı ve geri dönülmez bir noktayi temsil eden yerleşik yaşama geçiş süreci, daha önce deneyimlenmemiş yeni bir birliktelik modelini tanımlar ve daha fazla sayıda bireyin, tarım ve hayvancılığın benimsenmesiyle değişen yeni faaliyetler ve yeni bir yaşam biçimini de beraberinde getirmiştir.

Yerleşik yaşamı benimseyen grupların hangi dinamiklerle bir arada yaşadığı sorusu sorusunun, Orta ve Batı Anadolu merkezleriyle sınırlı tutulmasının birkaç sebebi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Anadolu'nun doğusunda, Dicle ve özellikle Fırat Havzası'nda son yıllarda yoğunlaşarak aratn araştırmalara ilişkin sonuçların henüz sınırlı oranda erişilebilir durumda olmasıdır. Bir diğer neden ise yine söz konusu bölgeden elde edilen verilerin, daha güneyde bulunan Orta Fırat, Güney Mezopotamya ve Levant merkezleri ile olan paralellikleridir. Belirtilen alanın bir bütün olarak ele alınması, Orta ve Batı Anadolu verilerinin ise bölge ile karşılaştırılırak değerlendirilmesi, konunun ileriye dönük araştırma planını oluşturmaktadır. Böylelikle Anadolu Neolitik Dönem yerleşimlerinde sosyal ilişkilerin bütüncül bir tabloya oturtulması hedeflenmiştir.

Bu çalışma, tarafımca konuya ilişkin nihai bir sonuç olmaktan öte, Anadolu Neolitiği'nde toplumsal aidiyetin nasıl sağlandığının anlaşılmasında gidilecek daha ne kadar yol olduğunu gösteren, ana soruyu genişletip yeni sorulara yol açan bir başlangıç olarak görülmektedir. Ele alınan bölgenin geniş olması, yerleşimlerin araştırma tarihçeleri ve elde edilen sonuçlar arasındaki farklar, standartlar kurmayı güçlendirse de, yeni soruların önünü açmıştır.

Tez sürecimin sonlarında bu çalışmayı da doğrudan etkileyen sorunlar arasında, desteğini eksik etmeyen değerli hocalarıma teşekkürü borç bilirim. Tez sürecinin sonlarında karşılaştığım sorunlar karşısında anlayış ve yardımını eksik etmeyen danışmanım Prof. Dr. Daniş BAYKAN'ın çalışmanın tamamlanmasında

katkısı oldukça büyüktür. Danışmanımla birlikte çalışmayli ilgili önemli kararlar ve yönlendirmeleriyle bana rehberlik eden jüri üyeleri Prof. Dr Fulya DEDEOĞLU KONAKÇI, Doç. Dr. Eylem ÖZDOĞAN ve Doç Dr. Neyir KOLANKAYA BOSTANCI'ya kısa sürede sağladıkları önemli katkılar için ayrıca teşekkür ederim. Tez çalışması boyunca destek ve tavsiyeleriyle yolumu açan Prof. Dr. Başak BOZ, Dr. Öğr. Üyesi Fuat YILMAZ ve Dr. Öğr. Üyesi Elvan Melek ERTÜRK'e de müteşekkirim. Tez çalışmasını birlikte tamamlayamamış olsak da yıllar boyu arkeoloji alanında bana kattıkları ve desteği konusunda Prof. Dr. Özlem ÇEVİK'e de emeği için teşekkür ederim. Ayrıca tez sürecimde katkı ve desteklerini eksik etmeyen, tüm Trakya Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim elemanı ve üyelerine, gösterdikleri anlayış ve yakınlıkları nedeniyle duyduğum saygı ve teşekkürü ifade etmek isterim. Uzun yıllardır birlikte çalıştığım yakın dostum Osman VURUŞKAN'a, ihtiyaç duyduğum her an sağladığı destek için ayrıca minnetarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**

ABSTRACT ..... **ii**

ÖN SÖZ ..... **iii**

ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **viii**

KISALTMALAR VE KAVRAMLAR LİSTESİ ..... **x**

GİRİŞ **1**

1.SOSYAL BİLİMLER VE ARKEOLOJİDE TOPLUMSAL YAPI ÇALIŞMALARI VE AİDİYET **5**

1.1.Sosyal Bilimlerde Toplumsal Yapı Çalışmaları 5

1.1.1.Makro Yaklaşımlar ve Sistem Teorileri 6

1.1.2.Mikro Yaklaşımlar ve Birey-Grup İlişkisi 13

1.1.3.Yapısalcı Görüşler 23

1.1.4.Post-Yapısalcı Görüşler 31

1.2.Arkeoloji'de Toplumsal Yapı Çalışmaları 45

1.2.1.Yeni/Süreçsel Arkeoloji ve Kültüre Yaklaşım 46

1.2.2. Arkeolojide Toplumsal Yapıya İlişkin Çalışma Temaları 48

1.3.Güney Levant, Kuzey Mezopotamya ve Orta Anadolu Erken Neolitik Topluluklarında Toplumsal Yapı ve Aidiyete İlişkin Görüşler 58

BÖLÜM 2. VOLKANİK KAPADOKYA **64**

2.1. Volkanik Kapadokya Neolitik Dönem Yerleşimlerinde Mimari-Antropolojik Veriler ve Ortaklaşma Araçları 64

2.1.1.Volkanik Kapadokya Neolitik Dönem Yerleşimleri Neolitik Dönem Mimarisi 64

2.1.2.Volkanik Kapadokya Neolitik Dönem Yerleşmelerinde Antropolojik Veriler 87

2.2. Volkanik Kapaokya Neolitik Dönem Yerleşimlerinde Mimari ve Antropolojik Verilerde Farklılaşma 104

2.2.1. Mimari Verilerde Farklılaşmaya İlişkin Bulgular 104

2.2.2. Antropolojik Verilerde Farklılaşmaya İlişkin Göstergeler 107

2.3. Volkanik Kapadokya Yerleşimlerinde Ortaklaşma Araçları 109

2.3.1. Ortaklaşa Faaliyetler 109

2.3.2. Ortaklaşma Araçları 112

BÖLÜM 3. KONYA OVASI 125

3.1. Konya Ovası Neolitik Dönem Yerleşimlerinde Mimari-Antropolojik Veriler ve Ortaklaşma Araçları 125

3.1.1.Konya Ovası Neolitik Dönem Yerleşimlerinde Mimari 125

3.1.2.Konya Ovası Neolitik Dönem Yerleşimlerinde Antropolojik Veriler 142

3.2. Konya Ovası Neolitik Dönem Yerleşimlerinde Mimari ve Antropolojik Verilerde Farklılaşma 164

3.2.1. Mimari Verilerde Farklılaşmaya İlişkin Bulgular 164

3.2.2. Antropolojik Verilerde Farklılaşmaya İlişkin Göstergeler 165

3.3. Konya Ovası Neolitik Dönem Yerleşimlerinde Ortaklaşma Araçları 169

2.3.1. Ortaklaşa Faaliyetler 169

2.3.2. Ortaklaşma Araçları 175

BÖLÜM 4. GÖLLER BÖLGESİ 192

4.1. Göller Bölgesi Neolitik Dönem Yerleşimlerinde Mimari Veriler ve Ortaklaşma Araçları 192

4.1.1. Göller Bölgesi Neolitik Dönem Mimarisi 192

4.1.2. Göller Bölgesi Yerleşimlerinde Ortaklaşma Araçları 200

BÖLÜM 5. İÇ BATI ANADOLU 202

5.1. Ekşi Höyük Yerleşiminde Mimari Veriler ve Ortaklaşma Araçları 202

5.1.1.Ekşi Höyük Yerleşimi Neolitik Dönem Mimarisi 202

5.1.2. Ekşi Höyük Yerleşiminde Mimari Veriler ve Ortaklaşma Araçları 205

BÖLÜM 6. KIYI BATI ANADOLU 206

6.1. Kıyı Batı Anadolu Neolitik Yerleşimlerinde Mimari – Antropolojik Veriler ve Ortaklaşma Araçları 206

6.1.1.Kıyı Batı Anadolu Neolitik Dönem Yerleşimlerinde Mimari 206

6.1.2. Kıyı Batı Anadolu Neolitik Dönem Yerleşimlerinde Ortaklaşma Araçları 217

BÖLÜM 7. KUZEYBATI ANADOLU 218

7.1. Kuzeybatı Anadolu Neolitik Dönem Yerleşimlerinde Mimari – Antropolojik Veriler ve Ortaklaşma Araçları 218

7.1.1.Kuzeybatı Anadolu Neolitik Dönem Mimarisi 218

7.1.2.Kuzeybatı Anadolu Neolitik Dönem Yerleşimlerinde Antropolojik Veriler 229

BÖLGELER ARASI DEĞERLENDİRME 234

KAYNAKÇA 244
ŞEKİLLER 280

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.Aşıklı Höyük erken ve geç dönem iskanlarına tarihlenen yapıların havadan görünümü (Özbaşaran vd 2021;10)..... 281
Şekil 2. Aşıklı Höyük Tabaka 2 yerleşim planı ve yapılarda ocak/fırın ilişkisi (Özbşaran 2021; 13)..... 282
Şekil 3.Aşıklı Höyük Tabaka 2 kırmızı boyalı kireç tabanlı yapısı (Özbaşaran vd. 2021:15) 283
Şekil 4 Musular A Yapısı (Özbaşaran 2000:143). 283
Şekil 5 Balıklı yerleşimi mimarisi (Gorring-Morris vd. 2024:6)..... 284
Şekil 6. Balıklı yerleşimi, Bina 1,6,7 ve 8 (Gorring-Morris vd. 2024:7) 284
Şekil 7.Köşk Höyük Tabaka III duvar resmi (Öztan 2012: 52)..... 285
Şekil 8. Köşk Höyük srestorasyon sonrası sıvalı kafatası..... 285
Şekil 9. Aşıklı boncuk tipleri. a-disk biçimli steatit, b- bilinmeyen taştan oval biçimli merceksi c-karnelyandan oval biçimli d-kireç taşından oval biçimli e-granitten oval biçimli/eliptik (Yelözer 2018:387)..... 286
Şekil 10. Köşk Höyük kırmızı astarlı kap üzerinde hasat sahnesi (Öztan 2012:61)286
Şekil 11. Köşk Höyük. Kap üzerinde av sahnesi (Öztan 2012: 64)..... 287
Şekil 12. Köşk Höyük. Kap üzerinde sağım sahnesi (Öztan 2012:64)..... 287
Şekil 13. Köşk Höyük. Kap üzerinde dans eden kadın figürler (Öztan 2012:65) ... 288
Şekil 14. Köşk Höyük. Kap üzerinde geyik betimi (Öztan 2012: 66) 288
Şekil 15. Köşk Höyük. Kap üzerinde geyik betimi (Öztan 2012: 66) 289
Şekil 16. Tepecik-Çitlik yerleşimi taş ve kil mühür örnekleri (Bıçakçı vd. 2012:133) 289
Şekil 17. Çatalhöyük araştırma alanları (Hodder 2022:6) 290
Şekil 18. Çatalhöyük kuzey alanı (Hodder 2022:9)..... 291
Şekil 19. Çatalhöyük Güney Alanı (Hodder 2022:7) 292
Şekil 20. Çatalhöyük birey 19593 (Orta Evre MÖ 6700/6500) (Knüsel vd 2021:250) 293
Şekil 21. Çatalhöyük birey 32608 (Erken Evre MÖ 7100-6700) (Knüsel vd 2021:252) 293
Şekil 22. Çatalhöyük'te hayvan ikonografisine ilişkin farklı uygulama örnekleri (Der

2021:131) 294
Şekil 23. Hacılar erken tabaka ve kireç tabanlı yapı (Duru 2012:33)..... 294
Şekil 24. Kuruçay Tabaka 11 çevirme duvarı (Duru 2012:39)..... 295
Şekil 25. Bademağacı duvar sistemi (Duru 2012:51) 295
Şekil 26. Hacılar boyalı seramik örnekleri (Duru 2012: 36) 296
Şekil 27. Hacılar natüralistik figürin örnekleri (Duru 2012:37) 296
Şekil 28. Ekşi Höyük evre 7 kırmızı boyalı kireç tabanlı yapıları (Dedeoğlu vd. 2023:6) 297
Şekil 29. Ekşi Höyük Evre 6 boyalı taban detayı (Dedeoğlu vd. 2023:7) 297
Şekil 30.Şekil 30. Ekşi Höyük Evre 4a-b dörtgen ve apsidal yapıları (Dedeoğlu vd. 2023:10) 298
Şekil 31. Girmeler Mağarası ve mağara önünde kireç tabanlı yapılar (Erdoğu vd. 2024:30) 299
Şekil 32. Girmeler Bina 1'de bulunan mezar (Erdoğu vd. 2024:32) 300
Şekil 33. Girmeler Bina 1 ve Bina 3 taban resimleri (Erdoğu vd. 2024:32)..... 300
Şekil 34. Ulucak Höyük Tabaka VI, V ve IV mimarisi (Çevik vd 2020: 35) 301
Şekil 35. Ulucak Höyük Tabaka IVc buluntuları (Çevik vd. 2020:36) 302
Şekil 36. Yeşilova Höyüğü mimari tabakaları (Derin 2020:8) 303
Şekil 37. Bahçelievler yerleşiminin konumu (Fidan vd. 2022:135) 304
Şekil 38. Bahçelievler yerleşimi dairesel planlı yapıları (Fidan vd. 2022:139)..... 304
Şekil 39. Barcın Höyük Tabaka VI mimarisi (Gerritsen vd. 2019:60)..... 305
Şekil 40. Ilıpınar yerleşim planı (Roodenberg ve Roodenber 2013:82) 306
Şekil 41. Aktopraklık B yerleşim planı (Karul ve Avcı 2013:61) 307

KISALTMALAR VE KAVRAMLAR LİSTESİ

PN: Pottery Neolithic (Çanak Çömlekli Neolitik Dönem)

PPNA: Pre-Pottery Neolitihic A (Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A Evresi)

PPNB: Pre-Pottery Neolithic B (Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B Evresi)

EPPNB: Early Pre-Pottey Neolithic B (Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B Evresinin Erken Aşaması)

MPPNB: Middle Pre-Pottery Neolithic B (Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B Evresinin Orta Aşaması)

LPPNB: Late Pre-Pottery Neolithic B (Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B Evresinin Geç Aşaması)

EN: Erken Neolitik

GN: Geç Neolitik

KAVRAMLAR

Konut/İkame Birimi: Neolitik topluluklarda üretim, tüketim ve depolama araçlarıyla düzenlenmiş, günlük faaliyetler ve barınma için kullanılan yapıları tanımlar.

Özel Bina: Neolitik yerleşimlerde boyut, inşa tekniği, oturma alanı veya daha yüksek sembolik değere sahip unsurlar gibi özelliklerle konutlardan ayrılan, geniş katılımlı etkinliklerle ilişkilendirilme eğilimindeki yapılar.

Açık Alan: Neolitik yerleşimlerde ocak/fırın/ateş yeri gibi düzenlemeler, üretim alanları, sıvalı çukur veya tabanı sıvalı depolama yapıları gibi unsurlarla düzenlenen hayvanların tutulması, atıkların biriktirilmesi gibi faaliyetler için kullanılan, konut ve diğer yapılardan ayrılan alanları tanımlar. Açık alanların niteliği

dönem ve yerleşim bazında farklılık göstermektedir. Bir açık alanda yukarıdaki faaliyetlerin biri tespit edilebildiği gibi, birden fazla faaliyette saptanabilmektedir.

Mimari Süreklilik: Neolitik Dönem yerleşimlerinde, yeni bir binanın, daha önce kullanılan yapı üzerinde, aynı sınırlar içerisinde, aynı yönlerde inşa edilmesini tanımlar. Yapı evresi, aynı binanın çeşitli düzenlemelerle yenilenmesini ifade ederken, yapısal süreklilik; eski yapının kullanımının sonlanmasının ardından tüm bileşenleri ile yeni bir binanın, eski bina sınırlarında yükselmesini ifade eder.

Ekonomik Kapasite: Neolitik dönem konutlarında fırın/ocak, öğütme taşı (üretim) ve silo/sıvalı çukur/depolama kabı (depolama) gibi göstergeler, konutların ekonomik kapasitelerinin göstergesi olarak kabul edilir. Bina-sosyal yapı ilişkilerinde temel gösterge olarak üretim ve depolamaya ilişkin veriler ele alınır. Çekirdek/geniş aile tartışmaları ve haneler arası eşitsizlik tartışmalarında bu veriler dikkate alınır.

Üretime İlişkin Veriler: Neolitik Dönem yerleşimlerinde besin üretimi; öğütme taşları, havan ve havanelleri ile üretimden geriye kalan makroskobik veya mikroskobik veriler üzerinden tartışılır. Diğer materyallerin üretim zinciri ve üretim alanları ise hammadde, üretim atıkları, üretim aşamalarını gösteren veriler ve mikroskobik veriler üzerinden değerlendirilmektedir.

Platform/Seki: Neolitik Dönem yerleşmelerinde **platformlar**, yapı taban seviyesinden yüksekte yer alan sıvalı yüzeyler in tanımlanmasında kullanılmaktadır. Platformlar, üretim/ tüketim ve uyumak gibi günlük faaliyet alanları olarak kullanılabildiği gibi ölü gömme ve ev içi törensel faaliyetler için de kullanılmıştır. Orta Anadolu yerleşimlerinde konutlar, platformların törensel kullanımıyla temsil edilir. **Sekiler** özel yapıların duvarları boyunca yer alan yükseltilmiş oturma alanlarıdır. Özel yapıları konutlardan ayıran ve geniş katılımlı faaliyetlere işaret eden düzenlemeler olarak ele alınmaktadırlar.

Avlu: Neolitik Dönem yerleşimlerinde bir yapı ile ortak açık alan arasında bulunan, duvarla çevrelenmiş ve aynı yapının açık kullanım alanı olarak kullanılan alanlar avlu olarak tanımlanır. Birden fazla yapı tarafından çevrelenen ve çevresindeki diğer yapıların uzantılı faaliyet alanı olarak değerlendirilen açık alanlar ise **ortak avlu** olarak tanımlanmıştır.

GİRİŞ

AMAÇ

Prehistorik toplulukların yerleşik yaşam biçiminin benimsemesi, yaklaşık 300.000 yıl boyunca küçük ve hareketli gruplar haline yaşayan modern insan (sapiens sapiens) için sosyal etkileşim ve araçların değişimini de beraberinde getirmiştir. Araştırmalar, üye sayısı artan gruplarda yüz yüze iletişimin güçleştiğini, ortak araç/sembollerin iletişim ve ortaklaşmadaki rolünün arttığına işaret etmektedir. Nitekim, yerleşik yaşam biçiminin benimsenmesiyle prehistorik grupların günlük hayatını çevreleyen nesnelerin sayı ve çeşitlilik bakımından belirgin derecede artış gösterdiği de sıklıkla vurgulanmıştır. Arkeolojik merkezlerde yürütülen çalışmalar, Neolitik yerleşimlerde mimari verilerin de zamansal ve bölgesel çeşitliliğine işaret etmektedir.

Nüfus artışı ve sembolik araç/uygulamalarda artışla başlayan yerleşik yaşam biçimi, uzun ve çizgisel olmayan bir süreci tanımlar. Orta Anadolu'da MÖ 9. Binyılda, daha batısında ise MÖ 8-7. Binyıllarda yaygınlaşan yerleşik yaşam modeli, erken ve geç aşamaları arasında belirgin farklılıklarla temsil edilmektedir. Uzun ve dinamik bir süreci tanımlayan Neolitik Dönem boyunca arkeolojik verilerdeki belirgin değişimler, yerleşim sakinlerinin sosyal ilişkilenme biçimlerinin de süreç boyunca önemli değişimler geçirdiğine işaret eder niteliktedir.

Bu çalışma, arkeolojik verilerden yola çıkarak prehistorik yerleşimcileri bir arada tutan unsurların bölgesel ve kronolojik olarak ortaya konulmasını hedeflemektedir. Çalışma kapsamında Neolitik Dönem yerleşimlerinde toplumsal aidiyetin anlaşılabilmesi amacıyla;

- Topluluğu oluşturan grupların; mimari veriler ve ölü gömme uygulamaları üzerinden yaş ve cinsiyet grupları düzeyinde tanımlanabilir olup olmadığı,
- Gruplar tanımlanabiliyorsa, söz konusu grupların hangi kriterler üzerinden şekillendiği,

- Tanımlanan grupların hangi araç ve/veya uygulamalarla ortaklaştığı,
- Gruplar tanımlanamıyorsa, birlikteliğin nasıl sağlandığı,

soruları bölgeler arasında kronolojik olarak ele alınmıştır. Çalışma kapsamında yerleşimlerin kronolojik olarak değerlendirilmesiyle de,

- Toplumsal aidiyeti sağlayan unsurların zamansal veya bölgesel olarak farklılık gösterip göstermediği konusunda sonuçlara ulaşılması hedeflenmiştir.

Yatay ve dikey değerlendirme ile olası değişimlerin ilişkisel olarak açıklanması çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır.

YÖNTEM

Çalışma kapsamında arkeolojik veriler, toplumsal aidiyete ilişkin sonuçlar sağlaması beklenen veriler, birbirleriyle ilişkili dört bölüme ayrılmış ve her bölümün toplumsal aidiyete ilişkin verilerin değerlendirilmesine olanak tanıyacak şekilde düzenlenmesi hedeflenmiştir. Bu çalışma Neolitik Dönem yerleşimlerini, bireyler ve gruplar arasında kurulan ilişkiler yoluyla çalışan kültürel sistemler olarak ele almaktadır. Toplumsal aidiyet; bu ilişkiler arasındaki bağlantılanma biçimlerini tanımlamaktadır. Çalışma kapsamında ilişkiler arası bağlantıların saptanabilmesinde, yapısalcı yöntem benimsenmiştir. Bu sayede, yerleşimlere ilişkin yüzeyde görünen işleyişin hangi araç ve kurallarla sağlandığının anlaşılması hedeflenmiştir. Bir diğer ifade ile yapısalcı yöntem verilerin değerlendirilmesinde, arkeolojik merkezlerde birbirleri ile örüntülenen alt bileşenlerin saptanması aşaması için tercih edilen yöntemi temsil etmektedir.

Verilerin değerlendirilmesinde, yerleşimleri oluşturan sosyal/ekonomik alt grupların saptanmasının ardından bu bileşenlerin hangi yollarla ilişkilendiği sorusu, post-yapısalcı yaklaşımlar referans alınarak değerlendirilmiştir.

Çalışmanın “Sosyal Bilimler ve Arkeolojide Toplumsal Yapı ve Aidiyete İlişkin Görüş ve Yaklaşımlar” başlıklı 1. Bölümünde, toplumsal yapı tartışmalarına tarihsel olarak değinilmiş, tartışmaların kronolojik akışına uygun olarak öncelikle yapısalcı yorumlar ve sistem teorilerine değinilmiştir. 20. Yüzyıl’ın ikinci yarısından itibaren yapısalcı görüşlere eleştiri getirerek, genel çıkarımların yerine, ilişkileri neden-sonuç ekseninde özne-nesne temelinde, uygulama araçlarıyla açıklamayı

amaçlayan yaklaşımlara değinilmiştir.

Post-yapısalcılık bir yöntemden çok, verilerin yorumlanmasında ilişkileri tersten okumayı hedefleyen, özne-nesne ilişkisini kendi tarihselliğinde sorgulamayı hedefleyen yaklaşımlar bütünü olarak ele alınabilir. Post-yapısalcı araştırmacıların sıklıkla vurguladığı gibi veri, değerlendiren tarafından bir okumaya maruz bırakılır ve öznel yargılar içerir. Veri yorumuna ilişkin öznel yargıların ortaya konulması ise, okuma biçimlerinin çeşitlenmesi ve verinin kendi bağlamıyla kendi öznel anlamına yaklaşmasını mümkün kılacaktır. Nitekim post-süreçsel arkeolojide de kendine yer bulan bu yaklaşım, arkeolojik veri ve araştırmacı arasındaki ilişkide öznellik tehlikesine karşı bağlamsallık ve geniş örneklem çalışmasına atıfta bulunmaktadır. Bu noktada tez kapsamında yerleşim sakinlerini tanımlayan alt grup kimliklerine ulaşmaya yönelik verileri parçalara ayırma aşamasının yapısalcı yöntemin bir parçası olduğu, alt başlıklarda derlenen verilerin ilişkisel olarak yorumlanmasının ise post-yapısalcı yaklaşımların post-süreçsel arkeolojiye kattığı ilişkisel yorumlamacı yöntemi temsil ettiğini yeniden vurgulamak yerinde olacaktır.

Yapısalcılık yöntem olarak ilişkiselliği vurgulasa da genel-geçer çıkarımlardan kaçınmak ve arkeolojik merkezlerin iç dinamiklerinin kendi verileriyle açıklanması kaygısıyla post-yapısalcı yaklaşımlar referans alınmıştır. Post-yapısalcılık, genel olarak yapısalcı yöntemin rasyonalite merkezli yaklaşımına bir eleştiri olarak ele alınmakta iken bazı araştırmacılar yapısalcılık ve post-yapısalcılığının ilişkisellik merkezli ortak yöntemle hareket ettiği ve bu bakımdan ortak yöntemleri kullandığını önermektedir. Özetle, Neolitik Dönem yerleşimlerinde bir arada yaşayan grupların belirlenmesine yöntem olarak yapısalcı yöntem, söz konusu grupların nasıl ilişkilendiği sorusuna aranan yanıtlarda ise post-yapısalcı yaklaşımlar referans alınmıştır.

Yapısalcılığın toplumsal çalışmalara katkısı, kültürlerin motivasyon veya manipülasyon araçlarıyla bir arada işleyen alt gruplardan oluştuğunun sistematik yollarla ortaya konulması olarak özetlenebilir. Bununla birlikte genel-geçer sistematik işleyiş modelleri kurma ve toplumsallığın altında yatan motivasyonlara ilişkin evrensel yorumlar, post-yapısalcı yaklaşımların, göz ardı edilen ilişkilenme biçimlerine vurgusuyla sonuçlanmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde, yapısalcı yaklaşımlarda toplumsallığın değerler

(rasyonel olmayan motivasyonlar) ve ekonomik ilişkiler (rasyonel çıkarlar) üzerinden nasıl şekillendiğine ilişkin görüşlere değinilmiştir.

Post-yapısalcı yaklaşımlar ise birey ve grupların söz konusu işleyişe hangi uygulama ve motivasyonlar üzerinden dahil olduğu veya hangi durumlarda toplumsal yaşamla entegrasyonun ortadan kalktığına ilişkin öneriler getirmiştir. Bu yaklaşımlar arasında toplulukları oluşturan sosyal gruplar vurgulanmış, sosyal gruplar arası geçişlerin nasıl sağlandığı ele alınmış ve sosyal grupların birbirleri ve topluluk geneli ile nasıl bir arada hareket ettiği sorularına yanıt aranmıştır. Çalışma kapsamında yukarıdaki sorulara ilişkin ortaya konulan görüşlerin dikkate alınmasıyla, genel-geçer çıkarımlardan kaçınılarak, yerleşimlerin yatay ve dikey olarak ilişkisellik temelinde değerlendirilmesi hedeflenmiştir.

Çalışmada ele alınan bölgeye ilişkin arkeolojik veriler altı alt bölgede aktarılmıştır. Bölgelerin alt başlıklar halinde ele alınmasıyla bölgesel fark ve benzerliklerin saptanabilmesi amaçlanmıştır. Volkanik Kapadokya, Konya Ovası, Göller Bölgesi, İç Batı Anadolu, Kıyı Batı Anadolu ve Kuzeybatı Anadolu alt bölgelerinde yer alan Neolitik Dönem yerleşimlerine ilişkin veriler; mimari ve antropolojik veriler ile ortaklaşma araçlarını içeren alt başlıklarda incelenmiştir.

Çalışılan bölgenin geniş alana yayılması, farklı bölgelerde bulunan yerleşimlerin araştıma tarihçelerinin farklılık göstermesi ve yerleşimlerden şimdiye dek elde edilen sonuçların önemli farklar içermesi nedeniyle, yukarıda belirtilen veriler, her bölgeya uyarlanarak alt başlıklar altında ele alınmıştır.

1.SOSYAL BİLİMLER VE ARKEOLOJİDE TOPLUMSAL YAPI ÇALIŞMALARI VE AİDİYET

1.1.Sosyal Bilimlerde Toplumsal Yapı Çalışmaları

Orta ve Batı Anadolu erken yerleşimlerinde toplumsal birlikteliğin nasıl sağlandığı ve birey/grup/topluluk örüntülerinin hangi araçlarla kurgulandığı sorusuna yanıt arayan bu tez çalışmasının kuramsal altlığını kapsayan birinci bölümünde, toplumsal yapı çalışmalarının temellerini oluşturan görüş ve önerilere yer verilmiştir. Tez kapsamında sosyal bilimlerde temel toplumsallaşma görüşlerine yer verilmesinin iki amacı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, geniş bir gözlem ve öneri envanteri sağlayan sosyolojik, antropolojik ve ontolojik görüşlerin, arkeolojik verilerin yorumlanmasında önemli referanslar sağlayabileceğine inanılmasıdır. Yine ilk gerekçe ile bağlantılı ikinci nedeni ise arkeolojik verilerin toplumsal perspektiften yorumları ile sosyal kuramlar arasında görülen paralelliklerin, birlikte okuma yoluyla daha iyi sentezlenebileceğine dair beklenti oluşturmaktadır. Bu kapsamda, kültürler ve kültürel özelliklerin nasıl oluştuğuna yanıt arayan görüşler, aynı zamanda kronolojik gelişimi de gösterecek şekilde aşağıdaki ana başlıklar altında açıklanmıştır.

Sosyal bilimlerde toplum, birey ve nesnelere odaklanan yaklaşımlar sırasıyla;

- Makro yaklaşımlar
- Mikro yaklaşımlar
- Yapısalcı görüşler
- Post-yapısalcı görüşler
- Ontolojik yorumlar

olmak üzere beş ana kategoride değerlendirilmiştir.

Günümüzde farklı sosyal bilim disiplinlerinde ve bazı başlıklarda fen bilimleriyle içkin biçimde tartışılan ve geniş kabul görmüş pek çok görüş, 20. Yy başlarından itibaren ortaya atılan görüşlerin sentez ve eleştirileri ile genişlemiş bir

literatürü tanımlamaktadır. **Birey, grup ve toplum** arasındaki ilişkilenme biçimlerini kuramsal açıdan ele alan çalışmalara genel olarak bakıldığında, bir bütün olarak hareket eden toplumsal işleyişin nasıl sağlandığına ilişkin görüşler, daha erken çalışmaların yoğun biçimde üzerinde durduğu sorular arasında yer almıştır.

Kültürlerin toplumsal düzeyde nasıl organize olduğuna ilişkin öneri ve çözümlemeler makro kuram ve görüşler başlığı altında gelişim göstermiştir. Makro kuramlar, mikro yorumları da içermekle birlikte temelde toplumsal bütünleşmeyi açıklamayı hedeflemekte ve zaman zaman tarihsel tüm topluluklar için geçerli örüntülenme modelleri kurmayı hedeflemektedir.

1.1.1.Makro Yaklaşımlar ve Sistem Teorileri

Makro yaklaşımlar, 18. yy'dan başlayarak, toplumları bir arada tutan araç ve mekanizmaları irdeleyerek, geniş toplulukların nasıl bir arada yaşadığına yanıt arayan çalışmaları tanımlamaktadır. Makro görüşlere genel olarak bakıldığında, toplumları bir arada işleyen büyük ve karmaşık bir mekanizma olarak ele aldıkları ve toplum-grup ilişkisine odaklandıkları görülür. Makro görüşler aynı zamanda 18 ve 19. Yüzyılın önemli toplumsal gelişmeleri ve modern toplumların inşasında da etkili oldukları vurgulanmalıdır.

19.yy makro kuramcıları arasında yer alan ve klasik sosyolojinin kurucularından kabul edilen Émile Durkheim, insan topluluklarının hangi mekanizmalarla bir arada kalabildiğine ilişkin sistematik tartışmaların öncüleri arasında yer almaktadır. Durkheim'ın yöntemi, temelde toplumun sitemli birleşmesini sağlayan unsurların ortaya konulmasını amaçlamış ve bireylerin maddi bütünleşmesi ile manevi unsurları bir arada ele almıştır. En erken akademik çalışması, 1893'te yayımlanan ve sonradan İngilizce'ye çevrilen "Toplumsal İşbölümü" (*The Division of Labour in Society*) başlıklı doktora tezinde, toplumların bir arada kalabilmesinin dayanışma ile sağlandığını vurgularken, dayanışmanın temelini ise iş bölümünün oluşturduğunu önermiştir (Durkheim, [1893] (1984)). Bu çalışmada iş bölümüne dayalı dayanışmanın tarihsel gelişimi, mekanik dayanışmacı toplumlar ve organik

dayanışmacı toplumlar olmak üzere iki ana modelle tanımlamıştır.

Durkheim'a göre mekanik dayanışmacı toplumlar, iş bölümüne dayalı farklılaşma ve uzmanlaşmanın daha sınırlı olduğu, cinsiyete dayalı iş bölümleri dışında, benzeşen bireylerin bir arada olduğu toplulukları tanımlar. Ona göre, böyle toplumlarda duygu, değer ve inanç gibi ahlaki(moral) unsurlar üzerinden ortaklaşma sağlanır. Bu ortaklaşma kolektif bilinci ortaya çıkararak, ortak değerlere ters düşen eylemlere karşı kolektif öfke ve yaptırımlar, topluluğun sürekliliğini sağlar. Durkheim'in sanayi toplumlarına işaret ederek tanımladığı organik dayanışmacı toplumlar ise iş bölümünden kaynaklanan farklılaşma nedeniyle daha hoşgörülüdür ve cezalar, bireyin yeniden kazanılmasını hedefler. Ona göre ahlaki değerler ve inanç, yapısal form ve gereksinimlere bir yanıttır ve toplumsal bütünleşmeyi sağlayan mekanizmalardır (Durkheim 1964).

Durkheim'ın toplumsallığı sağlayan temel faktör olarak ahlaki değerler ve inançları tanımlayarak, bu faktörlerin toplumsallığın sürekliliğini sağladığına yönelik yaklaşımı, "işlevselci sosyoloji (*functionalist sociology*)"nin de çıkış noktasını oluşturur ve bu yaklaşım kültürü, toplumsallık üreten olumlu bir işleyiş olarak ele alır.

Durkheim'in ilerleyen çalışmalarında inanç ve toplum arasındaki ilişki, erken çalışmasındaki ekonomik temelli sorgulamadan farklı olarak, sosyal yönleriyle de daha yoğun biçimde ele alınmıştır. Fransızca olarak 1912 yılında tamamladığı ve diğer pek çok çalışması gibi sonradan İngilizce'ye çevrilen çalışması "Dinsel Yaşamanın İlk Biçimleri" (*The Elementary Forms of the Religious Life*) adlı kitabında, kutsal olan ve kutsal olmayan arasındaki ayrımı irdelemiştir. İnançlar, kutsal ve dindışı alan arasında var olur. Kutsal olanlar; korku ve korkuyla karışık saygıyı gerektirir. Günlük olan ve kutsal olmayandan ayrılır. Kutsal olanın gücü dinsel törenlerle düzenlenir ve günlük olandan tabular yoluyla ayrılır. Ritüeller, kutsal olanı görünür kılar, beden ve sembol birlikteliğiyle toplumu bütünleştirir. Ahlaki duygu ve ortak kimlik hisleri konusunda yoğunlaşma sağlar (Durkheim 1915). Önceki çalışmasında olduğu gibi işleyen bir toplumsal sistemin bileşenlerini arayan Durkheim, doğa bilimlerinden esinlenerek, neden-sonuç ilişkisinde, genel-geçer bir toplumsal işleyiş tanımı aramış ve görüşlerinin büyük-küçük tüm gruplara uyarlanabileceğini savunmuştur.

Max Weber sosyal bilimlerde yaygın olarak, protestanlığın ahlaki değerleri ile rekabetçi kapitalizmin yükselişi arasındaki ilişkiye vurgu yapan çalışması "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu (Die protestantische Ethik und der „Geist" des Kapitalismus)" adlı çalışmasıyla (Weber 19041-54) bilinse de, bireyi merkezi koyan ve insan failliğini vurgulayan yaklaşımıyla, ileride değineceğimiz Bourdieu gibi önemli figürleri etkilemiş, Marx'ın klasik sınıf kuramına güçlü bir sosyal alternatif getirmiştir (Smith ve Riley 2020).

Weber'i sosyal bilimlerde önemli bir noktaya taşıyan bir diğer yönü ise Alman hermeneutik geleneğinden etkilenerek, eylemin anlamını sorgulamasıdır (Coser 1971:244). Dilthey'in en güçlü temsilcilerinden olduğu hermeneutik geleneği özümseyen Weber, bir eylemi etkileyen öznel anlamlara ulaşabilmek için gözlemcinin, eylemi gerçekleştirenin duygusal ve kültürel değerlerine de erişebilmesi gerektiğini savunur (Smith ve Riley 2020) ki bu yaklaşımı ilerleyen bölümlerde değinilecek olan Heidegger'e dair tartışmalarda tekrar hatırlamak yerinde olacaktır. Weber'e göre insani bilimler, doğa bilimlerinden ziyade "tin bilimleri" (geisteswissenschaften) altında ele alınmalıdır ve manevi bir yönü de vardır.

Weber'in 20.yy'da genel olarak bilimsel çalışmalara egemen olan mantıksal pozitivizme itirazı; doğruluğu kabul edilebilir, genel ve evrensel yasalara dayanan bilimsel yaklaşımın, doğa bilimlerinin de ötesinde, sosyal bilimlerde de kabul görüyor oluşudur (Parsons 1968:591). Ona göre bireylerin eylemleri, kendi tarihsel ve geleneksel bağları ile öznel anlamlar taşır. Weber'e göre eylemler bu yönüyle, değerlere bağlı olarak düzenlenir ve her eylem kendi değerler sistemi içerisinde özgün anlama sahiptir (Freund 2022). Weber'in sosyal bilimlere getirdiği "eylemleri kendi değerleriyle anlamak" önerisini, arkeoloji özelinde ilerleyen başlıklarda yeniden hatırlamak anlamlı olacaktır.

Yine 20.yy'ın önemli sosyal bilimcilerinden Georg Simmel'de birey ve toplum arasındaki ilişkinin hangi unsurlarla süregeldiğine dair öneriler getirmiştir. Ağırlıklı olarak modern dünyanın sorunları ve kentli insanı mekanikleştiren unsurlara

dair gözlemleriyle bilinen Simmel (Simmel 1950)'e göre toplum, bireylerden oluşan bir üst yapı değil, bireylerin farklı ilişkiselliklerinden doğan ve ancak bu ilişkiler ile tanımlanabilecek bir olgudur (Simmel 1910). Simmel'in maddi unsurlara yaklaşımı da yine metaların birey ve toplum arasındaki ilişkilerde oynadığı role odaklanmıştır. Simmel, modern dünyada para sisteminin "insan etkileşiminin bireyselleşmesini mümkün kılan" bir mekanizma olduğunu önerir (Simmel 1933). Bu yaklaşım, nesnelerin sosyal ve toplumsal yaşamdaki rolüne odaklanan erken bir yorumu temsil etmesi açısından da önemlidir.

Makro kuramlar arasında kültür ve toplumsal bütünleşme arasındaki ilişkiyi sistematik yollarla ortaya koymayı amaçlayan bir diğer 20. yy araştırmacısı Talcott Parsons'tır. Durkheim'la benzer şekilde, evrensel ve soyut modeller kurmayı amaçlayan Parsons, Durkheim'dan olduğu kadar Max Weber'den de etkilenmiş ve her ikisini sentezleyen ilk sosyolog olarak literatürde yer edinmiştir. Parsons'ın birey-toplum arasındaki ilişkiye yaklaşımı, yaşamı boyunca farklı açılardan ele alınan bir başlık niteliği taşır.

Parsons'ın da özellikle yoğun biçimde gündemde olduğu 1950'ler ve sonrasında, 1920'lerde sosyal bilimlerde önemli bir merkez niteliğindeki Almanya'nın II. Dünya Savaşı'yla birlikte önemini kaybetmesinin ardından, özellikle bilim insanlarının yoğun göçünü alan ABD merkezli bir sosyal bilim üretimi görülür (Backhouse ve Fontaine, 2010: 6). Bu süreçte "batı dışı dünyaya model sunma" kaygısı ve "Amerikan değerlerine bağlı bir toplum" için sosyal bilimlere de ihtiyaç duyulduğu ve sosyolojide de kuramsal bir çerçeve ye sahip sosyolojik teori üretme çabasının öne çıktığı da öneriler arasındadır (Holmwood 2011:539). Bu gelişmeler ABD'de 1950'ler ve sonrasında makro ve mikro çalışmaların yoğunlaşmasıyla sonuçlanmıştır.

Parsons'ın temel yaklaşımı da Durkheim ile paralel şekilde, organizmacı gelenekten beslenmiş ve tıpkı kendini oluşturan sistemler ile beden arasındaki ilişkide olduğu gibi, toplumun işleyişinin de parçaların uygun biçimde çalışmasıyla mümkün olduğunu savunmuştur. Parsons için bahsi geçen işleyişi sağlayan unsur ise paylaşılan ortak değerlerdir (Bee, 1974:6). Bu altlıktan beslenen Parsons, sosyal antropoloji araştırmalarında önemli yer tutan Malinowski'nin de dahil olduğu diğer 20 yy işlevselcileri ile benzer şekilde, toplumu işlevsel bir bütün olarak ele almıştır. Bir arada

hareket eden parçaların birleşimini temsil eden kültürler, ancak öğelerin sisteme nasıl bağlandığına ilişkin analizlerle anlaşılabilecektir. Bu sistematik birleşmeyi, yine sistematik bir kuramla açıklamayı hedefleyen Parsons, en bilinen sistematik makro kuramcılar arasında yerini almıştır (Şavran 2013:10).

Parsons'ın toplumsallığın nasıl sağlandığına ilişkin "*Toplumsal Eylemin Yapısı*" (*The structure of social action*) (Parsons 1937) başlıklı erken çalışması, 20 yy'a egemen olan "eylemlerinde faydacılığı gözeten insan" modeline, rasyonel olmayan değerleri de katan bir yaklaşım içermektedir. Parsons'ın eylem kuramında insan; değer yaratan, değerlere paralel olarak hedeflere ulaşmaya çalışan ve rasyonel akılla araçlarını seçerken, duygularından da bağımsız düşünülemeyecek bir varlıktır (Levine 1989: 110-117). Bu yaklaşım, bireyin toplumsallığına atıfta bulunarak, hedef ve ihtiyaçların toplumsal olarak kazanıldığını ve bireyin toplumla sistematik bir ilişkide olduğunu önermektedir (Parsons 1965:79). Ona göre insan, bireyci ve bencil değil, toplumsal ve ilişkiseldir. Bu tanımıyla "*ekonomik insan* (*homo economicus*)" görüşünü reddeder. İnsan eylemine normatif ve irrasyonel yönünü katan da bu örüntülerdir. Toplumsal ve kültürel değişimler ise toplumsal örüntülerdeki, motivasyon ve/veya temel ekonomik faaliyetleri yerine getirecek örüntülerdeki bireysel-grupsal veya dışsal kökenli değişimlerden kaynaklanır (Parsons 1965:29-38).

Toplumsal eyleme ve toplumsallığı sağlayan unsurlara yaklaşımı, bir model kurma arayışındaki Parsons'ı "*Sistemler Kuramı (System Theory)*" olarak bilinen makro modeline taşımıştır. Kurduğu sistem kuramında işleyen bir toplumsal sistemdeki parçaların ayrı ayrı saptanabilmesi ve tarihsellik içinde değişmediği kabul edilen bileşenler arasındaki ilişkinin kavranması temel kaygısını oluşturmaktadır (Parsons 1970:35).

Parsons'ın toplumsal sistem çalışmasında toplumsallaşmanın temel dinamikleri bütünleşme ve buna bağlı gerilimin baskılanması için geliştirilen tahsis etme (özgünlüğünü ortaya koyma) çözümleri üzerine kurulur. Bu sorunların nasıl yapılandığını üç ana başlığa bağlı bir modelle tanımlamıştır:

Toplumsal sistem, insanlar arasındaki etkileşimi tanımlar. Sınırlı kaynaklar ve hedefler nedeniyle aktörler arasında doğabilecek çatışmalar karşısında gereklidir.

Süreklilik ve öngörülebilirlik için rollere (bkz. mikro yaklaşımlar) dayanan toplumsal sistemler gereklidir. Roller ise meşru eylem örüntüleriyle tanımlanır ve kurumların işleyişleri meşru örüntülerin cisimleşmiş halidir. Toplumsal yapıların temelini bireyler değil, roller oluşturur.

Kişilik Sistemi, bireyin toplumsal hedeflerle ilişkisini tanımlar. Freuden bir yaklaşımla, ihtiyaç eğilimlerini de kapsar. Bireyin ihtiyaçlarına ulaşan meşru yollar, toplumsallaşma kriterleri ve değerlerle belirlenir (*eylemin denetlenmesi*).

Kültürel Sistem, toplumun en küçük birimi olan rollere ilişkin beklentileri belirler. Beklentiler doğrultusunda insanlar arası etkileşimi sağlar. Eylemler arasında eşgüdüm ve birliktelik sağlayarak toplumsallığı sürdürür. Üç etkinlik alanının birlikteliğiyle hareket eder.

-Bilişsel semboller dünyası, dünyaya ilişkin fikir ve inançlarla ilgilidir. Gerçeklerle bağlantılı normatif standartlara uygun olarak değerlendirilerek araçsal etkinliklerle birleştirilir.

-Anlatımla ilgili semboller, yaratıcı eylem duyuları etkileyen unsurları içerir.

-Ahlaki standartlar ve normlar, doğru ve yanlışı tanımlayan unsurları içerir. Değerlerin belirlenmesinde değerler rol oynar. Somut eylemler ve soyut değerler arasındaki uygunluğu denetler. Ortak değerlere yönelik toplumsal uzlaşı, toplum düzeninin merkezinde yer alır.

Parsons'ın tarihsel tüm grup ve toplumlara uyarlanabileceğini önerdiği bir diğer sistem kuramı "A.G.I.L. Modeli" olarak tanımlanan ilişkilendirme modelidir (Parsons ve Smelser, 1956). Bu modelde eylemin oluşması için, birbirine entegre alt şubeler (alt gruplar) sistematize biçimde hareket eder. A.G.I.L. modeli her biri alt bileşenler içeren dört farklı mekanizmanın birlikteliğini tanımlar. Bunlar;

A (*adoptation*): "uyum", **G** (*goal attainment*): "amaca ulaşma", **I** (*integration*) :"bütünleşme" ve **L** (*lattern pattern maintance and tension management*): "gizli örüntü sürekliliği ve gerilim yönetimi" faktörleridir. Bu unsurların bir arada çalışması, her türden grup/topluluk için bütünleşme ve süreklilik sağlar. Kavramların tanımları ise şöyledir;

A- Uyum: Maddi kaynakların kullanım biçimini tanımlar, ekonomik alan bu kategoride yer alır.

G-Amaca ulaşma: Sisteme ilişkin çıktıların gerçekleşmesi ve liderlik mekanizmasının çalışmasını tanımlar. Politik örüntüler bu kategoride tanımlanmıştır.

I-Bütünleşme: Kurallar ve mekanizmalarla düzenin devamlılığını tanımlar. Sürekliliği açıklar.

L-Gizli örüntü sürekliliği ve gerilim yönetimi: Kültürel değerlerin üretilmesi, dayanışmanın devam etmesi ve toplumsallaşmanın sağlanmasıyla ilgili uygulamaları içerir. Sosyal örüntülerde belirleyicidir (Parsons 1991:261).

A,G,I ve L sistemlerinin her biri kendine ait genellenmiş mübadele ortamına da sahiptir. A: para, G: güç/iktidar, I:etki ve L: değer inancı üzerinden örüntüleri ilişkilendirir ve toplumsallığı sağlar.

Parsons'ın bu modeli geniş bir örüntü ağı kurarak, çoklu faktörleri ilişkilendirmesi açısından önemlidir. Bu örüntüde iktidar bireylerle ilişkili olmayıp, egemenlikle bütünleşiktir. İktidar, sistemlerin mülküdür ve toplumsal sistemin çalışmasını sağlayan işlevsel bir aygıttır. Kültürün kendisi ise tüm bileşenleriyle bir kontrol sistemini tanımlar (Smith ve Rilley 2016:60). Yaklaşım bu yönüyle, üretken ve işlevsel bir kültür örüntüsü sunar.

Bir topluluğun hangi unsurlarla bir arada uzun süre kalabildiğini evrensel modellerle açıklamaya çalışan Parsons, toplumsal değişimin de hangi faktörler yoluyla sağlandığına ilişkin öneriler getirmiştir. "*Toplumsal Sistem ve Genel Eylemin Kuramına Doğru*" (Parsons ve Shils 1962:77) adlı çalışmada, birbirinden zıt kriterler üzerinden şekillenen eylemlerin sonuçlarına bağlı olarak, toplumsal modeli değiştiren "*örüntü değişkenleri*" önerisi, toplumlarda değişimi açıklamaya yöneliktir. Buna göre;

Tikellik/Evrensellik karşıtlığı: İlişkiler soyut ilkelere dayalı kurallara göre mi yoksa bireyler arası örüntüleri içeren arkadaşlık, akrabalık gibi kriterlere göre mi kuruluyor?

Duygusallık/Duygusal Tarafsızlık Karşıtlığı: Eylemelerde duygular mı yoksa soğukkanlı rasyonel kararlar mı etkili oluyor?

Kollektivizm/Bireyselcilik Karşıtlığı: Birey hak ve fırsatları mı yoksa grup aidiyetliği etrafında mı birleşiliyor?

Yaygınlık/özgünlük karşıtlığı: Sorunların çözümünde kapsayıcı yöntemler mi yoksa tek bir örneğe dayalı yöntemler mi kullanılıyor?

Atfetme/başarı karşıtlığı: Bireylerin konumları doğuştan mı yoksa yeteneklerine uygun olarak mı belirleniyor?

Parsons toplumların tarihsel olarak, moderniteyle birlikte her bir karşıtlık kriterinde ikinci kritere yaklaşma eğiliminde olduğunu önermekle birlikte, bu kriterlerin farklı yapı ve büyüklükteki tarihsel tüm gruplara uygulanabilir olduğunu önermektedir (Smith ve Rilley 2016:62-62).

Parsons'un topluma yaklaşımı, Durkheim ve Weber gibi ekonomik indirgemeci olmayan kültür odaklı yaklaşımlardan beslenen, sistemli ve çok bileşenli ilişki modelleri sunma çabası olarak ele alınabilir. Bununla birlikte bazı araştırmacılar tarafından rekabet ve çatışma gibi toplumsal gerilimleri açıklama noktasında yetersiz kalmakla da eleştirilmiştir (Gouldner 1970, Wright Mills 1959). Aynı zamanda Parsons'ın 20. Yy ortalarında ortaya attığı öneriler, kültür çalışmalarında, ileride değineceğimiz ve arkeolojik tartışmalarla ilişkilendirilebilecek yeni yaklaşımlar için de bir çıkış noktası teşkil etmiştir.

1.1.2.Mikro Yaklaşımlar ve Birey-Grup İlişkisi

Yukarıda sosyal kuramda toplumların nasıl birleştiğine odaklanan makro yaklaşımların yanında, toplumu oluşturan gruplar ve bireylerin toplumlar ve gruplarla ilişkisine odaklanan mikro yaklaşımlar, önemli saptama ve kavramları içermektedir.

Sosyal bilimlerde birey ve toplumsallaşma arasındaki ilişkiyi kimlik perspektifinden ele alan çalışmalar, 20. yy'ın ilk yarısından itibaren, özellikle George Herbert Mead'in Amerikan Sosyolojisi'nde güçlü bir referans niteliğindeki çalışmaları ile literatürde yer kazanmaya başlamıştır (Mead 1934). Mead'ın 1931 yılında ölümünün ardından yine onun gibi Klasik Alman Felsefesi'nin diyalektik temelleriyle

eğitim almış olan Norbert Elias, 1940'lı yıllardan 1990'lara değin Mead'in temellerini attığı sosyolojik görüşlerin önemli yöntemlerle gelişmesine katkıda bulunmuştur. Her iki araştırmacı da çok disiplinli yaklaşımla; psikoloji, fizyoloji, biyoloji, fizik ve felsefe disiplinlerini bir araya getirerek, çağdaşları arasında öncü sayılabilecekse de Elias'ın daha uzun süren yazma serüveni, sosyoloji alanında yeni ekollerin şekillenmesinde de etkili olmuştur.

Temelleri Mead tarafından atılan "sembolik etkileşimcilik (*symbolic interactionism*)", sosyal davranışçı yaklaşımın, *düalist olmayan* ve birey-toplum arasındaki etkileşimi nedensellik temelinde yorumlayan bir yaklaşım olarak, kimlikleri süreçsel perspektiften ele almaktadır. Sembolik etkileşimcilik, bireyin toplumsallaşmasını ilişkilenme biçimleri ve davranışlar arasındaki etkileşimler yoluyla tanımlamaya çalışmış ve 20 yy batı sosyolojisinde geniş kabul görmüştür (Smith ve Rilley 2016). Birey-toplum arasında bir karşıtlık kurmak yerine, çeşitli araç ve yöntemleri kullanarak, aşamalar halinde topluma katılan birey tanımını vurgulamaktadır. Daha geniş bir perspektiften ele alındığında, bireyin toplumsallaşma sürecinde akıl yoluyla sorunlar karşısında çözüm üreten bir aktör olduğunu da vurgular ki bu yönüyle Amerikan sosyolojisinde egemen yaklaşımı temsil eden "yapısalcı pragmatizm (*structural pragmatism*)"in de kuramsal temellerini atmıştır .

Sembolik etkileşimciliğin yöntem olarak yaygınlaşması ve Amerikan sosyolojisinde yaygın bir yaklaşım haline gelmesinde, 1982 yılında Chicago Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün 20 yy başlarında geliştirdiği yenilikçi saha çalışmalarıyla bütünleşmesinde de etkili oldu ifade edilmektedir. Tüm dünyada sosyoloji çalışmalarına yön veren Chicago Okulu, 1930'lara gelindiğinde dünya genelinde sosyologların yarısından fazlasının bu okulda eğitim almış araştırmacılardan oluşmasıyla da sosyoloji tarihçesinde önemlidir (Deegan 2001). Chicago Okulu'nun bu denli güçlü bir ekol kurabilmesi, bölümün kurulu olduğu Chicago kentinin, yüz yıl gibi kısa bir süre içerisinde yaklaşık yüz kişilik bir nüfusa sahip bir köyden, 1930'larda 3.373.753 nüfuslu bir metropole dönüşmesiyle de ilişkilidir (Bal 2008, 184).

Tarihte ilk kez Dünya'nın cazibe merkezi haline gelen Birleşik Devletleri'nin modern yüzü ve avantajlı görünümüyle Kuzey Amerika'nın en yoğun göç alan kentleri arasında yer alan Chicago, kente yerleşen güneyli siyahiler de dahil olmak üzere pek

çok dezavantajlı grubun bir araya geldiği bir doku kazanmıştır. Bu aşamalı göç hareketiyle Chicago, sonradan yerleşen siyahilerin erken yerleşimcilerin yanına eklemlenmesiyle, getto görünümü kazanarak, 1920'lerin sonuna gelindiğinde "siyah kuşak/*black belt*" olarak tanımlanan yerleşim birimlerinin ortaya çıkışına da tanıklık etmiştir (Fanner-Hinton, 2002:315-316). Hızlı ve yoğun göç dalgalarıyla hareketlenen kentleşme süreci, çözülmesi gereken pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir (McKelvey 1963:364).

Chicago kenti söz konusu demografik senteziyle, Kent Sosyolojisi' nin yeni araştırma yöntemleri ve yaklaşımlarla kurulması için tüm koşulları bir arada sağlamış ve Kent Sosyolojisi disiplininin doğuşuyla kimlik çalışmaları yeni bir boyut kazanmıştır.

Bu yaklaşımlar arasında Robert Park tarafından geliştirilen "*sosyal ekolojik yaklaşım / social ecological approach*", Hobbes'çu yöntemi temsil eden ve insan doğası ile doğanın kendisi arasındaki benzerlikleri vurgulayan bir terminoloji kazanmıştır. Bu yaklaşımda, topluluk içerisinde bireyler arası ilişkiler, bitki ve hayvanların doğadaki yaygınlaşma süreçleri için kullanılan, yayılım (*extension*), mücadele (*competition*), yerine geçme (*succession*), istila (*invasion*) kavramlarını (McKenzie 1925:63-79) kent dokusunda göç ve etkileşim biçimlerini açıklamada kullanmıştır. Kavramların genişlemesine paralel olarak, farklılıkların analizleri de önem kazanmıştır. Buraya kadar aktarılan süreç geleneksel sembolik etkileşimciliğin temel özelliklerini belirtmektedir.

1940'lı yıllardan itibaren Chicago Okulu'nun önemi giderek azalırken, sosyal bilimlerde yapısalcı yaklaşımlar giderek daha görünür hale gelmeye başlamış ve mevcut yaklaşımlar da yöntemsel eleştirilerden payına düşeni almıştır. Sembolik etkileşimciliğe getirilen yapısalcı eleştiriler, *kimlik teorisi (identity theory)* açısından da belirgin bir kırılma niteliği taşımaktadır.

Strayker tarafından sembolik etkileşimciliğe getirilen yöntemsel yenilik ile kent sosyolojisinde kullanılan 'benlik', 'toplum' ya da 'sosyal davranış' kavramlarının yerine 'kimlik', 'rol' ve 'rol seçim davranışı' gibi birey-toplum ilişkisini ele almaya elverişli kavramlar ortaya atılmıştır (Hwang, 2012:4). Geleneksel sembolik

etkileşimciliği, test edilebilirlik yönünden eleştirerek, genişletilmiş bir yöntemle daha test edilebilir bir teoriye dönüştürmeye amaçlayan yapısal sembolik etkileşimcilik (structural symbolic interactionism) (Erdem 2020: 54), birey ve grupların toplumla etkileşimine inşacı bir yaklaşımla odaklanarak, kimlik ve toplumsal aidiyete ilişkin sonraki çalışmalara önemli bir altlık oluşturmuştur.

"Kimlik Teorisi" Yapısal sembolik etkileşimcilik içerisinde, Sheldon Strayker tarafından geliştirilen, toplumsal etkileşimde roller ve kimliklere odaklanan bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır (Stryker, 1968). Bu tanımlamada kullanılan "rol" kavramı, toplum içerisinde üstlenilen davranış kalıpları ve konumları açıklarken, kimlik ise benliğe atfedilen kavramları kapsar. Benliğe atfedilen anlamların, rollerle birleşerek davranışla bütünleşmesi ise "rol kimlikleri"ni şekillendirir. Rol kimlikleri de bireylerin toplum içerisindeki "sosyal rol"lerle dışa vurularak toplumsal işlev kazanmasını sağlar (Cast, 1998: 20). Bir diğer ifadeyle kültürel pratikler, roller üzerinden tüm toplumsallaşma sürecini etkiler. Bununla birlikte Stryker, benzer rol kimliklerine sahip bireylerin, farklı durumlarda farklı davranışlar sergilemeleri gibi bireysel farklılıkları ve alternatif rollerle ilişkili eylemlerin gerçekleştirilme olasılıklarını da vurgular (Stryker, 2007: 1083-1084).

Bu yaklaşım, ilgili bölümde detaylı biçimde ele alacağımız birey / yapı ilişkisinde aktör/fail tartışmasına ilişkin, belirli sınırlar içerisinde hareket eden aktörler tanımıyla, kültürü önceleyen bir ilişkilenme sunar. Stryker'ın kimlikleri roller üzerinden tanımlanmasına ilişkin getirdiği yaklaşım, sosyal psikolog Erving Goffman tarafından "oyunsallık metaforu (*dramaturgy*)" kavramını kullanarak tanımlamıştır. Stryker ile benzer şekilde günlük yaşamda ilişkiler ve etkileşimin yine roller üzerinden gerçekleştiğini vurgulayan Goffman, davranış ve etki eden psikolojik faktörler ile duygu durumlarını daha detaylı bir rol teorisinde sentezlemiştir.

Rollere bürünmüş kişinin sosyal etkileşimi, benliğin sunumu olarak tanımlanmış ve her benliği tıpkı tiyatro sahnesindeki oyuncular gibi, sosyal etkileşimler içindeki roller olarak ele alınmıştır. Goffman'nın oyunsallık metaforunu kuramsallaştırdığı eseri "*Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu (The Presentation of Self in Everyday Life*)(1959), toplumsallaşmaya ilişkin pek çok kavramı sahne gösterileriyle ilişkili metaforlar üzerinden açıklamıştır. Üstlenilen rolün eylemler

aracılığıyla kişiler arası etkileşim pratiği *performans* kavramı ile tanımlanmıştır. Oyun, performanslar ile gerçekleştirilir. Performansların gerçekleştirildiği fiziksel alan "sahne"yi oluştururken, etkileşimde bilinçli veya bilinçsiz olarak kullanılan her nesne/araç ise "set" kavramıyla tanımlanmıştır (Smith ve Rilley 2016). Goffman'ın benliğe ilişkin yaklaşımı, kısmen bilinçli aktörlerin içselleşmiş veya içselleştirilmemiş rolleri, araçlar üzerinden toplumsallaşmanın bir yöntemi olarak kullanılmasına işaret ederken, benlik ve etkileşim biçimlerindeki farklılıkların sosyal kimlikleri tanımladığı bir model olarak değerlendirilebilir.

Goffman'ın toplumsal etkileşimde merkeze koyduğu rol tanımı, ilerleyen yıllarda post-yapısalcıların daha belirgin biçimde üzerinde duracağı, toplumla sınırlı bütünleşebilenlerin rol kazanmasına ilişkin erken çalışmaları da içermektedir. Goffman, akıl hastaneleri ve hastalar arasındaki etkileşimi ele alarak, kurumların benlik üzerindeki etkisine odaklanmıştır. Gözlemin merkezinde hastaneye yeni gelen bir akıl hastasının sivil kimliğinden sıyrılarak, yeni bir kimlik kazanma süreci yer almaktadır.

Hasta üzerinde uygulanan süreçler "kabul işlemleri", "düzenleme" ve "programlama" olmak üzere üç aşamada tanımlanmıştır. Bu aşamalardan ilkini oluşturan kabul işlemleri süreci, yeni bir kimlik kazandırma sürecinin temel unsurlarını yansıtması yönüyle ele alınmıştır. Bireyler hastaneye girdiklerinde fotoğraflanma, eski kıyafetlerin çıkarılması, bedenin dezenfekte edilmesi, üniformanın giydirilmesi, kuralların söylenmesi ve koğuşa yerleştirilme işlemleriyle yeni bir "benlik oluşturma" sürecine tabi olurlar. Uygulamalar, eski sivil kimliğin aşağılanması ve yeni kimliğin kural ve sınırlarının belirgin biçimde aktarılması yoluyla etkinlik kazanır. Kabul işlemlerinin ardından bireyin hastaneye uyumu için ödül ve cezalara ilişkin kurallar da açık biçimde belirtilir. Özel oda, bir günlük serbesti ve ziyaretçi hakkı gibi ödüllerle pasif davranış ve konformist olma özellikleri teşvik edilirken, elektrikli şok tedavisi ve hücreye kapatılma gibi cezalarla da sınırlar ortaya konur (Goffman 1698).

Goffman'ın mevcut bir kimliğin yeni bir kimlik düzenine geçişine dair gözlemi, kimlik çalışmalarında geçiş süreçlerine odaklanan yaklaşımlarla paralellik göstermektedir. Toplumlarda bireylerin mevcut sosyal statülerden bir diğerine geçişini

tanımlayan geçiş töreni uygulamaları, van Gennep'in Fransızca ilk baskısı 1909 yılında "Les rites de passage" başlığıyla yayınlanan çalışmasıyla literatürde yer edinmiş ve başta Victor Turner olmak üzere başka araştırmacıların da odağını bu alana yönlendirmiştir (van Gennep, 1909).

van Gennep'in söz konusu çalışmasında günlük yaşamda sosyal geçişleri temsil eden süreçlerle ilişkili geleneksel davranışlar, geçiş ritleri olarak tanımlanmış ve geçiş süreçleri "eşik" olarak tanımlanmıştır. Bir durumdan diğerine geçişi tanımlayan eşikler; doğum, vaftiz, erkeklik/kadınlığa geçiş, nişan, düğün ve cenaze gibi belirgin sosyal süreçler üzerinden tanımlanmıştır. Gennep'e göre, bu zincirleme olayların her birinde geçiş töreniyle yeni bir statü kazanacak olan bireyler, önce mevcut sosyal durumlarını terk etmektedir (örn. balayı). Fizyolojik süreçlerin (*yaşla ilişkili biyolojik olgunluk dereceleri*) toplumsal olgunluk dereceleri ile kesişimlerini, geleneksel uygulama ve inançlar ile kesiştiren yaklaşım, meslek gruplarında da çıraklıktan başlayan eğitim sürecinin ustalığa ulaşmasına değin gerçekleştirilen geleneksel davranışları da ele almıştır. Bu yaklaşım, benliğin törensel dönüşümü ve toplumsallaşma arasındaki önemli ilişkileri ortaya koyması bakımından önemlidir.

van Gennep'in çalışmalarından etkilenen Victor Turner da eşiksellik (l*iminalite*) ve topluluk (*communitas*) arasındaki ilişkiyi, sembolizm ve ritüel pratikler üzerinden ele almıştır. Turner'a göre statü değişimine alınan kişi toplumun dışındadır ve belirsiz bir statüdedir. Eşikteki kişi, ne içerde ne dışardadır. Eşikteki; hukuk, gelenek, adet ve tören tarafından belirlenen ve sıralanan konumların ortasındadır (Turner 1977). Eşik geçiş ritüellerinde, hiyerarşilerin yerini, Turner'ın "communitas" olarak tanımladığı, dayanışma duygusu ile nitelenen bir eşitler topluluğu alır. Toplumlar, düzen dönemleri ve düzensizlik dönemleri (eşik geçişleri) arasında salınımdadır. Eşik süreçleriyle ilgili karnaval ve ritüellerde statülerin yokluğu, tevazu, yaratıcılık, bencil olmama gibi olumlu toplumsal süreçler yaratılırken, cinsiyet ayrımcılığı gibi olumsuz yapıları tersine çevirme ya da aza indirme gibi toplumsal etkiler de yine "eşik ritleri"yle sağlanır. Bu yönüyle Durkheim ile arasında doğrudan bir bağ vardır. Eşiksel olan, rasyonelleşmeye, iktidara ve denetime bir panzehir olarak beğeni kazanır (Smith ve Rilley 2016). van Gennep'e göre "İyi" eşiksellik ile "kötü" yapı arasında düalite var gibiyken, Turner'a göre sıradan süreçleri tanımlayan "yapı

dönemleri" ile eşikleri tanımlayan "yapı karşıtı dönemler" arasında bir denge vardır. Turner ve van Gennep'in ritüel ve geçişlerin birleştirici etkisine vurguları, birey-toplum ilişkisine ilişkin en belirgin yorum olarak değerlendirilebilir.

Sosyal kuramda eşikselliğin mevcut kategorilerin dışındaki bir uzlaşı mekanizması olduğuna dair görüşler, sınıflandırma sistemleri ile ilişkili bir yaklaşımı temsil eder. Temelini Durkheim'cı değerleri merkeze koyan yaklaşımdan alan ve Victor Turner ile van Gennep'in de etkilendiği bu yaklaşımın bir diğer önemli temsilcisi Mary Douglas'tır.

Douglas'ın çalışmalarının temelini, toplumsal sınıflandırma sistemleri ile toplumda tehlikeli ve riskli görülenler arasındaki bağ oluşturur. Douglas'ın 1966 yılında yayınlanan "Saflık ve Tehlike" adlı çalışması saflık ve kirlilik karşıtlığının kültürel yaşamdaki merkeziliğini vurgulamaktadır (Douglas 1966). Ona göre toplumsal yaşamda "kirlilik, uygunsuzluk meselesidir." Sınıflandırma sistemlerine uymayan ve sembolik sınırları aşan veya zorlayan durumlar "kirli" olarak görülme eğilimindedir. Modern Batı dünyasında rutin bedensel sınırları aşan beden sıvıları ile saç ve tırnak gibi bedensel karakteristiklerin toplumsal algısı ve bunları kontrol etmek için uygulanan özel çözümleri örneklendiren Douglas'a göre kirlilik vurgusunun asıl nedeni, sınırlar ve iç dizileri ayırmakla ilişkili ritüellere gönderme yapılmasıdır. Yahudi geleneğinde koşer kuralları üzerinden, domuz gibi geviş getirmeyen ve pislikle ilişkilendiren örneklerin, toynaklı hayvan kategorisindeki diğer türlere tezat yapısı nedeniyle sınırların dışında kaldığı ve kültürel açıdan ayrık görüldüğü fikrindedir. Bu yaklaşıma göre; saf ve kirli tanımları üzerinden kurulan sınıflandırma sistemleri, kültüre ilişkin sınırları vurgulayarak, toplumsal sürekliliği sağlar. Değer ve sembollerin toplumsallaşmadaki yerine ilişkin bir diğer görüş, Durkheim'a eleştiri getiren David Kertzer'den gelmiştir. Durkheimcı idealizmi eleştiren Kertzer, insanların aynı değerlere veya kutsal sembollere inanmaktan öte, eylemlerin birlikte gerçekleştiriliyor olmasından dolayı ritüellerin birleştirici unsurlar olduğunu önermiştir. Kertzer'in görüşü, ortak inanç ve değerler olmadan da ritüel ortak etkinlik yoluyla insanlar bir arada hareket edebilecektir (Kertzer 1989).

Bu görüş, ortaklaşa ritüellerin ortak değerlerin şekillenmesinde de öncü bir unsur olabileceği anlamı taşımaktadır. Bu yaklaşımda altı çizilen, ortaklaşa ritüellerin

toplumsal ve kültürel bölünmelerin üzerini örtmesi ve bir aradalığı sağlamasıdır. Bununla birlikte Edward Tiryakian gibi araştırmacılar, Doğu Avrupa Kadife Devrimleri gibi önemli gerginliklerin de ritüel özellikler içerdiğini öne sürerek, devrimler gibi geniş katılımlı gerilim süreçlerinde de ritüellerin önemli olduğunu önermiştir (Tiryakian 1995).

Ritüellerin ortak özelliklerine ilişkin; katılımcıların fiziksel birlikte varoluşu, yabancıların dışlanması, aynı nesne ya da faaliyete kollektif odaklanma ve ortak bir duygusal ruh hali olmak üzere dört temel unsuru tanımlayan Collins (2004:48), yine ritüellerin aidiyet yaratma ve birleştirici özelliklerini vurgulayan 2000 sonrası görüşler arasında yer alır. Collins'in, Durkheim'ın toplumsal farklılaşma ve ritüel arasındaki ilişkiyi açıklamada yetersiz kaldığına dair eleştiriler arasında yer alan bir diğer görüşü de kategorik kimliklerin (beyaz, siyah, erkek, kadın, üst – alt sınıf gibi) modern resmi ritüellerde merkezi olabilmesine karşın, doğal ve yüz yüze ritüellerde merkeziliğini yitirdiğine inanmasıdır. Collins'e göre tabakalaşma/farklılaşma, sınıfsal veya ırksal makro temellerden ziyade, katılımların sınırlandığı doğal mikro ritüellere dayanmaktadır (Collins 2004:286). Bir diğer ifadeyle, sınıflandırma sistemleri topluluk düzeyinde sınırlayıcı olsa da yüz yüze etkileşimlerde önemini yitirebilmektedir. Yüz yüze etkileşimlerin fiziksel mekanlarını tanımlayan "kamusal alan" a ilişkin yaklaşımlarda bu görüşün hatırlanması yararlı olacaktır.

Ortaklaşa ritüellerin, toplumların geçmişleri ile ilişkisi de bazı araştırmacıların odaklandığı konular arasında yer almıştır. Ritüel çalışmalarında önemli bir yer tutan "anma törenleri", Maurice Halbwachs'ın 20. Yy ilk çeyreğinde kolektif bellek ve toplumsal davranışlar arasındaki ilişkiye odaklanan çalışması (Halbwachs 1925) ile kavramsallaşmış ve 20. Yy'ın ikinci yarısından sonra tartışılır hale gelmiştir. Halbwachs'a göre, bireyler kendi tarihlerini doğrudan zihinsel yolla hatırlarken, tarihsel geçmişe ait olayların bağlantısı, toplumsal kurumlar aracılığıyla kurulur. Anmalar, festivaller, hikaye yazımı ve anlatıcılığı gibi kolektif eylemler yoluyla olaylar kaydedilerek, geleceğe aktarılır. Bununla birlikte kolektif bellek kapsamlı değildir, bazı olaylar hatırlanırken bazı olaylar unutulur. Hatırlananlar ise seçici biçimde kaydedilir. Geçmişle ilişkili olayların hatırlanmasından sorumlu grup,

kurum ve ritüeller aracılığıyla belli bir koza ile örtük halde yaşatılır (Halbwachs 1925).

Kolektif bellek, toplumu bir arada tutmak için işler. Kahramanlar, destansı hikayeler ve grup kökenlerine ilişkin mitler, duygusal ve zihinsel dayanışmayı mümkün kılar. Geçmişe ilişkin belleği ise bugünün ihtiyaçları, sorunları ve inançları belirler. Bir diğer ifadeyle kolektif bellek, her kuşakta yenilenir ve yeniden biçimlenir (Halbwachs 1925).

20.yy ortalarında kimlik üzerine yürütülen erken çalışmalar arasında Erik Erikson tarafından geliştirilen ve bireylerde kimlik gelişim süreçlerini psikolojik faktörlerle bir arada ele alan "Psikososyal Kişilik Kuramı (*Psychosocial Theory*)", literatürde önemli yer tutan yaklaşımlardan birini temsil etmektedir. Erikson'un yaklaşımına göre bireyler, hayatlarında yaş ve deneyimle ilişkili sekiz evrede, psikososyal kriz ve adaptasyon seçenekleri arasında bir yöne doğru ilerlemekte ve sosyal çevre ile etkileşim biçimlerine bağlı olarak, topluma entegrasyon derecelerini belirlemektedir.

Söz konusu yöntem, bebeklikte ebeveynlerle olan ilişkiler ile başlayan toplumsallaşma sürecinin, ilerleyen yaşlarda daha geniş grupların dahliyle genişlediğini önerir. Yaşam döngüsü boyunca ortaya çıkan sosyal durumların birey üzerindeki etkisini değerlendirirken, temelde bireyin gruplar/topluluklar ile ilişkisi üzerinden aidiyet yaratma süreçlerini ele almaktadır. Psikososyal kişilik kuramı da bu yönüyle kimlik ve sosyalleşme, bir diğer ifade ile birey/toplum arasındaki ilişkiyi aidiyet kazanma kriterleri üzerinden ele almıştır (Erikson 1998). Erikson'un yaklaşımı özellikle ABD'de bireylerin sosyal sorunlarının incelenmesinde bir yöntem olarak kullanılmıştır.

Carl Gustav Jung, 20 yy.'da kimlik ve davranış üzerine çalışmalar yürüten önemli mikro yaklaşımcılardan bir diğeridir. Geliştirdiği "Analitik Psikoloji" (*Analytical psychology*) yaklaşımıyla kişilik oluşumunu psikanalitik yöntemlerle ele alan Jung; bilinç, bilinçdışı ve arketipler gibi kavramlar üzerinden, birey ve toplum arasındaki örüntüleri neden-sonuç ilişkisi içerisinde ele almıştır (Jung 1971a, 1971b, 1977). Jung'un birey – toplum ilişkisinde kamusal görünürlük veya etkileşimi gerçekleştiren olarak tanımladığı arketipler, persona kavramı ile açıklanmıştır.

Persona, bireyin kamusal yüzüdür, içselleştirilmiş arketiplerin sonucudur ve diğerlerinin beklentilerine karşılık vermek için oluşturulmuştur (Magnavita 2016:93). Jung'un analitik psikoloji yaklaşımına göre de birey ve toplum arasındaki ilişki, çeşitli faktörlere göre değişen etkileşimlerin bir sonucu olarak ele alınabilir ve karşılıklı etkileşimin sürdürülebilmesini amaçlamaktadır.

Yukarıda değinildiği üzere, 1920'lerin sonlarından başlayarak, sonraki 40 yıl boyunca farklı disiplinlerden araştırmacıların birey-toplum arasındaki ilişkiyi kimlik ve aidiyet üzerinden tartışmış, bir diğer ifadeyle toplumsallaşmayı ilişkilenme biçimleri üzerinden neden-sonuç ilişkisinde değerlendirmiştir. Yöntem ve kavramları farklılıklar içermekle birlikte, söz konusu döneme ilişkin çalışmalarda bireyin topluma katılım sürecinde aidiyet ve kimlik, temel gösterge olarak ele alınmış ve birey-sosyal çevre ilişkisi, yaklaşımların temel çıkış noktalarından birini oluşturmuştur. Sözü edilen yaklaşımların, kimlik ve aidiyetin nasıl şekillendiği sorusuna yanıt aradıkları da söylenebilir. Sosyal bilimlerde kimlik ve toplumsal aidiyet çalışmaları, bu yönüyle ilişkilenme biçimleri ve aidiyet mekanizmalarının, etkileşimler yoluyla kültürel unsurlarla inşa edildiği dolaylı çıkarımını da ortaya koymaktadır ki ilerleyen çalışmalar bu konuda daha derin ve tanımlayıcı yöntemler geliştirecektir.

Sosyal bilimlerde birey-toplum arasındaki ilişkiyi kan bağı, akran grupları ve sosyal çevre ile etkileşimler perspektifinden ele alan çalışmalar, 1980'lerden itibaren grupların özgül yapılarını da vurgulayan yeni yaklaşımlar kazanmıştır. Erken çalışmalardan itibaren birey-sosyal çevre ilişkisi vurgulanmış olsa da bir kavram olarak "sosyal kimlik" (*social identity*) tanımı, ilk kez 1978 yılında Tajfel ve Turner (1979) tarafından geliştirilen yaklaşımla kuramsallaşmıştır.

Sosyal psikoloji alanında geliştirilen sosyal kimlik kuramı, grup içi gerilimler ve grup temelli aidiyet tanımlamalarını ana araştırma konusu olarak ele almıştır. Sosyal kimlik kuramına göre birey ve sosyal gruplar arasındaki ilişki; bilgi, aidiyet, saygı görme ve temsil edilme ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlar ve üç temel ilke üzerinden hareket eder.

Grup üyeleri olumlu bir sosyal kimlik kazanmak ve sürdürmek için sürekli çaba sarfeder (*duygusal bağlılık*),

Sosyal kimlik grup içi ve dışı karşılaştırmalara dayanarak oluşturulur ve grup üyesinin benlik saygısına katkı sağlar (*farkındalık*),

Sosyal kimliğinden tatmin olmayan grup üyeleri, başka gruplara geçiş yapar (*grup değerlendirmesi*) (Tajfel ve Turner 1979).

Bir diğer ifadeyle, sosyal kimliklerin neden ortaya çıktığı sorusunun yanıtı yukarıdaki üç madde ile açıklanmıştır. Grup içi çatışmalar, 1960'ların ortasında da ele alınan bir konu olmakla birlikte (Sherif 1967), sosyal kimlik kuramı, bireylerin grupla ilişkisini kavramsallaştırıp gruplar düzeyinde birliktelikleri sistematik bir araştırma konusu haline getirmesi ve grup birlikteliklerinin toplumsal işlevi ile çalışma mekanizmalarını ele alması bakımından ayrıca önemlidir.

Sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde birey ve toplum arasındaki etkileşime odaklanan bahsi geçen çalışmalar, mikro kuramlar başlığı altında geniş bir yer tutmaktadır. Özellikle birey, bireyler arası, birey-grup ve gruplar arası gibi daha dar etkileşim alanlarını tanımlayıp çözümlemeye çalışan mikro kuramlar dışında, yine 20. yy başlarından itibaren toplumsal yaşamın hangi mekanizmalarla hareket ettiğini anlamaya çalışan önemli araştırmalar da literatürde yer kazanmıştır.

1.1.3.Yapısalcı Görüşler

1950'li yıllarda sosyal bilimlerde mikro ve makro kuramların yanında yapısalcı yaklaşımların da yükselişe geçtiği görülmektedir. Özellikle Levi-Strauss ve Barthes'in çalışmalarında etkisin gösteren yapısalcı yaklaşım; toplumsal yaşamın yüzeyde (görünürde) kaotik ve öngörülemez olduğu, ancak derinlerde yatan oluşturucu mekanizmaların anlaşılabilir örüntüler oluşturduğu görüşünden hareket etmiştir. Kültürün semboller ve işaretler aracılığıyla, dile benzer bir işleyişe sahip olduğunu önermişlerdir. Yapısalcı bir araştırmacı kendini, görünür olmayan gerçekleri ortaya koyan "öznel" bir yorumcu olarak tanımlar ki bu görüş, postmodernistlerin en temel itirazları arasında yer alacaktır. Görünen ilişkilerin altında yatan mekanizmaları ortaya çıkarmayı amaçlayan yapısalcılık için önemli olan, insan faillerin bilinci ve üstün yanları değil, kültürel sistemlerin nasıl işlediğinin ortaya çıkartılmasıdır.

Yapısalcılık bu yönüyle insan öznenin (*aktör*) rolünü azaltma, ihlal etme ve yadsıma eğiliminde olmakla eleştirilmiştir (Smith ve Rilley 2016:145-146). Bu yaklaşım Levi-Strauss tarafından "insan bilimlerinin amacının insanı oluşturmak değil, onu çözmek olduğuna inanıyorum" ifadesiyle de belirtilmiştir (Levi-Strauss 1966:247). Bu yaklaşım, birey ve eylemi toplumsal süreçlerin bir sonucu olarak ele alma eğilimindedir. Söz konusu yaklaşım, postyapısalcı çevrelerce öznenin merkezsizleşmesi ifadesiyle yeniden tanımlanacaktır.

Yapısalcılığın analize yönelik yöntemlerinin ortaya konulmasında, 20. yy. başlarında hayatını kaybeden dil bilimci Ferdinand de Saussure'nin kavramsallaştırmaları önemli yer tutmaktadır. Yaklaşımında Jung ve Durkheim'dan etkilenmiş olan Saussure'ın ölümünün ardından, "Genel Dilbilim Dersleri" başlıklı çalışmada bir araya getirilen konferans bildirileri, yalnız dil bilim çalışmaları için değil, kültürel yapısalcılık için de referans niteliği kazanmıştır. Ona göre dil konuşmaktan farklıdır ve kelimeler, farklı kültürlerde bazen keyfi eşleşmelerle anlam kazanır. Kelimelerin anlamları tarihsel değil, zamanın verili bir anındaki ilişkilenme biçimleriyle ilgilidir. Dilin özerkliğinin yanında, anlamlandırma sistemlerinin de özerkliğini vurgular (Saussare 1986). Gösterge olarak ele alınan sözcüklerin anlamları ve anlamın işleyişine ilişkin sistemlerin çözümlenmesini tanımlayan semiyotik bilimi, Saussare'ın yaklaşımını yaygın bir çalışma alanına dönüştürmüştür. Semiyotik'e temel referans olan "anlamın belirli bir zamandaki ilişkilenme biçimleri ile bağlantılı olduğu" görüşü, hermeneutik görüşün söylemi ile paralellik taşır.

Yapısalcılığın antropoloji ve arkeoloji disiplinlerinde en bilinen ismi ise Calude Levi-Strauss'tur. Strauss'un 1955 yılında Fransızca yayımlanan ve 1973 yılında İngilizce'ye çevrilen otobiyografik eserinde, Marx, Freud ve yer bilimleri ile kültürel analizi arasındaki ilişkiler, yapısalcı yöntemle ortaya konmuştur.

Marks'a göre yüzeydeki toplumsal yaşamın örüntüleri (devrim, sömürü, ideoloji gibi), daha derindeki sermaye sahipliği ve sınıfsal bağlarla ilişkilidir. Strauss ise Marksist yaklaşımın temeli olan "materyalist kültür yaklaşımının "en bilinen karşıt görüşlerinden birini ortaya koyacaktır. Freud'un birey merkezli yaklaşımına da karşı çıkar ve onun terminolojisine çalışmalarında yer vermez. Bununla birlikte "zihin yapısı" ve "bilinçaltı" gibi kavramlarını paylaşır. Yerbilimleri ile çalışma yöntemi

arasındaki ilişki ise çocukluk gözlemlerine uzanan kır manzaraları ile tepeler, nehirler gibi görünen arazi özelliklerinin oluşmasının sağlayan yer altı aktivitelerinden kaynaklanmaktadır. Kendisini bir yerbilimci gibi, görünür eylemlerin altında yatan nedensellikleri ortaya koyan bir araştırmacı olarak görür (Levi-Strauss 1973(1955)) . Toplumu ahlaki bir güç olarak gören Durkheim ile toplumu soyut, ideal ve zihinsel bir gerçeklik olarak ele alan Levi-Strauss arasında güçlü benzerlikler bulunduğu vurgulanmaktadır. Aynı zamanda her iki araştırmacı da toplumları ikilikler etrafında açıklar (Smith ve Riley 2016: 151).

Levi-Strauss'un güçlü bir antropolojik altyapıya sahip yaklaşımı akrabalık kuramı, batı dışı toplumlardaki akrabalık temeli toplum yapılarına odaklanmıştır. "Akrabalığın Temel Yapıları" başlıklı çalışması (Levi-Strauss 1949), görünürde kaotik ve her biri eşsiz görünen akrabalık ilişkilerinin soy, evlilik ve tabular gibi altta yatan temel birkaç faktör üzerinden kurulan sistemlerle işlediğini ortaya koymuştur. Kendi çalışma yöntemi ile dil bilimi arasında benzerlikleri vurgular, ona göre akrabalık sistemleri dile benzer, ikisi de sırasıyla önce kadınların, sonra kelimelerin değişimini gerektirir ve insan zihninin yüksek entelektüel düzeyini yansıtırlar.

Daha geç çalışması "Yapısal Antropoloji" (1958) de iletişim kuramı açısından toplumun bir bütün olarak yorumlanmasından oluşacak "Kopernik Devrimi"ni savunmaktadır (Levi-Strauss 1963:83). Bu yaklaşımda toplumun zihnine, dille paralelliğini kurduğu mitlerden ulaşmayı önermiştir. Örnek olarak Oedipius mitini verir. Oedipius'un babasını öldürmesi kan bağını hafife almakla ilgiliyken, annesiyle evlenmesi ise kan bağının büyütülmesidir. Hafife alma ve büyütme ikiliği, mitin en temel özelliğidir. İlkel zihni, Fransa'da ufak tefek pek çok işten anlayan usta "bricolage"a benzetir. İlkel zihin, doğa ve toplumsal çevrede ne varsa (hayvanlar, mitler, manzaralar), kendi içinde tutarlı bir evrende toparlayacak işaretlere dönüştürerek sınıflandırma sistemleri, mitolojiler ve ritüeller oluşturur. Totem ilişkili hayvanlar "bonnes a pencer" (iyi bir düşünme aracı) dir. Keyfi işaret görünümü alırlar ve onlar üzerinden ikili karşıtlıklar, akrabalık sistemleri ve mitler oluşur. Her mit daha küçük alt mitlerden meydana gelir. Doğadan kültür yaratma süreci, mevcut sembol kümesindeki unsurların bozularak yeni örneklerle birleştiği bir **dönüşümler sistemini** gerektirir. İlkel zihin, öğelerin yeniden düzenlenmesi ve aynı malzemelerden sürekli

yeniden kurulumu aracılığıyla çalışır.

Levi-Strauss'un yaklaşımı, sosyal kuramda yapısalcılığı temellendirmekle birlikte, kültürün özerkliği ve ikili karşıtlıkların vurgusu açısından önemli referanslardır. Bununla birlikte, mitolojilerin belirli çıkarları destekleme potansiyeli nedeniyle, mit-iktidar ilişkisine odaklanmamakla eleştirilmiştir. Yapısalcı kültür yaklaşımının bir diğer önemli ismi ise, sonradan postyapısalcılığa yaklaşacak olan Roland Barthes'tir ve mit-iktidar arasındaki ilişki tartışmalarında önemli bir yer tutmaktadır.

Barthes'in semiyotik çalışmalarından en bilineni, göstergebilime ilişkin kavram ve terminolojiyi tanımladığı "Göstergebilim Öğeleri" isimli kitabıdır (Barthes 1964). Söz konusu kavramsallaştırmalar ise daha erken çalışması olan "Mitolojiler" adlı, Fransa'da günlük yaşam üzerinden ortaya koyduğu çözümlemeleri içeren bir derlemedir. Bu çalışmada Barthes, kültürel kodlara ilişkin önemli saptamalara da yer vermiştir. Ona göre kültürel kodlar, her zaman ideolojik yeniden üretim ağlarına bulaşıktır. Ayrıca mitsel düzenler, toplumların çıkar ilişkilerini açıklar (Barthes 1973;128). Mitlerin daima burjuvadan (çıkar gruplarından) yana olduğunu ve mevcut toplumsal düzeni meşrulaştırma veya doğallaştırma işine yaradığını düşünmektedir. Teknik ve yöntemsel açıdan semiyotik altlığa sahip bu çalışma, eleştirel kuramı da bünyesine katarak Neo Marksizme yeni kavramsal araçlar sağlamıştır.

Yapısalcı yaklaşımın bir diğer temsilcisi antropolog Marshall Sahlins'de kültürel kuramda ekonomik eksenin ötesine geçen yorumlar getirmiştir. Sahlins'in erken çalışmalarında materyalist eğilimler bulunmakla birlikte, 1980'lere yaklaşırken ürettiği çalışmalarda, pratik çıkarların insan eylemini biçimlendirdiğini öne süren "rasyonel söylemler"in karşısında durmuştur (Smith ve Riley 2016:168). Ona göre üretim alanları kültürlerin keyfi özellikleri ile yan yana biçimlenebilmektedir. Kültürel kodlar tercihleri, tercihler de üretimi etkiler. Bir diğer ifadeyle Marksist teorinin aksine kültür, ekonomik yaşamı şekillendirir. Ekonomik ve kültürel karşıtlıklar arasında paralellik vardır ve kültür nesneler sistemi içerisinde yürütülür (Sahlins 1976:178). Sahlins'e göre yine kültürel ikili kodlar, yenilenebilir olan ile yenilemez olanlardan ayırır (Sahlins, 1976:175). Bu yönüyle tabu ve sınırların da kültürel sistemlerdeki ikiliklerle ilişkili olduğunu önermiştir. Sahlins'in ekonomik seçimlerde kültürün

etkisine ilişkin yorumu, Mary Douglas'ın saf ve kirli ayrımında kültür vurgusu ile paralellik taşımaktadır.

Strauss'çu yaklaşımın 1950'lerde yükselişi, 1960'larda da hızlı bir ivmeyle devam eder. Yapısalcılığın önemli eleştirilerle karşı karşıya gelişi ise 1968 Paris öğrenci ayaklanması ve Vietnam Savaşı'nı takiben gerçekleşmiştir. Göstericiler ve kolluk güçleri arasındaki gerilimler, Althusser'ci yapısalcı Marksizmin sosyal bilimlerde yeniden yükselişiyle sonuçlanır. Levi-Strauss'çu "kültürel merkezli yapısalcılık" ise eylem ve iktidar arasındaki ilişkiyi irdeleyen, failin kuruculuğu ve tarihselliğini sorgulayan Bourdieu'cü bir yapısalcı yaklaşıma dönüşmüştür (Smith ve Rilley 2016:169).

Kültürde yapı ve faillik tartışmalarında Pierre Bourdieu, Anthony Giddens ve Norbert Elias üç farklı yaklaşımı temsil etmektedir. Anlam sistemleri ve insan eylemleri arasındaki ilişkiye odaklanmışlardır. Giddens ve Bourdieu 1960'lardan itibaren mikro ve makro yaklaşımlar altındaki tartışmalarda yer edinirken, akademik üretimi bunlardan daha erken olan Elias ise bu süreçte yeniden keşfedilen bir yaklaşım niteliğindedir (Smith ve Riley 2016:193).

Bourdieu'nün düşünsel gelişiminin erken aşamalarında Marksizm, fenomenoloji ve varoluşçuluk etkili olurken, ilerleyen dönemlerde Althusser ve Foucault'tan ders almış, Levi-Satrauss'tan da etkilenmiştir. Cezayir'de ilk saha araştırması sonrasında ise "toplumsal düzenin kural ve kanunlarla sürdürüldüğü" fikrine eleştiri getirerek, yapısalcılıktan kopma noktasına gelmiştir. Habitus ve uygulamalara ilişkin fikirleri de bu aşamada gelişmiştir (Smith ve Rilley 2016: 195). Öznel deneyimler ve nesnel yapıları bir arada ele alarak mikro ve makro analizleri sentezlemeye çalışmıştır.

"Bir Pratik Kuramın Ana Hatları" çalışmasında, yapısalcı toplum kavrayışına itiraz eder. Bu tür kavrayışların; failin rolü, pratik eylem, strateji sorunları, onur ve utanma gibi öznel duyguları ihmal ettiğini söyler. Sağduyu (*deneyimle edinilmiş yönelim*)'yu, yapı açıklaması için yetersiz bulur. Alternatif olarak "Düşünümsel Sosyoloji" yaklaşımını önerir (Bourdieu 1977).

Düşünümsel sosyoloji önerisi ile ortaya koyduğu yaklaşım sonucunda

pratikleri hem nesnel toplumsal ilişkiler, hem de öznel dünya yorumlarını yansıtan ve bunları yeniden üreten mekanizmalar olarak ele alan "habitus" kavramı şekillenmiştir. Habitus tanımı oldukça geniş sınırlara sahip olmakla birlikte, "dayanıklı sistemler, aktarılabilir eğilimler, kurucu yapılar, pratiğin üretimi ve yapılanmasına ilişkin işlenmeye önceden hazırlanan yapılaşmış yapılar" gibi tanımlarla açıklanmıştır (Bourdieu 1977:72). Ayrıca;

Belirli tarzlarda davranmaya yönelik ampirik eğilimler (yaşam tarzı).

Dürtü, tercih, beğeni ve hisler.

Somutlaşmış davranışlar,

Aktörün dünya görüşü veya kozmoloji algısı,

Beceriler ve pratik toplumsal yetenekler,

Yaşam fırsatlarına ve kariyer yollarına ilişkin büyük amaç ve beklentiler gibi farklı biçimlerde kavramsallaştırılmıştır.

Bir durumdan diğerine aktarılabilir eğilimler, davranışın bilişsel, güdüleyici ve davranışsal yönlerini vurgular. Habitus, topu takip ederek fileye doğru koşan bir tenis oyuncusunun davranışı gibi akla dayanmaktan ziyade, düşünmeden gerçekleşen eylemlerle ilgilidir (Bourdieu 1990:11). Eşitsizliklerden kaynaklanır ve "sonucu olduğu" nesnel yapıları daima "yeniden üretme" eğilimindedir (Bourdieu 1977:72). Bir diğer ifadeyle Bourdieu için eşitsizliğin kaynağı da habitusta yatmaktadır.

Sosyal kuramda ekonomik eşitsizliğin nasıl oluştuğuna ilişkin çalışmalarda üç temel gösterge vurgulanmaktadır. Ekonomik sermaye, toplumsal/sosyal sermaye ve Bourdieu'nun özgün katkısı olan kültürel sermaye, toplumlarda eşitsizliklerin yeniden üretimini sağlayan temel mekanizmalar olarak ele alınıştır. Bourdieu için sermaye, "toplumun biriktirilmiş tarihi" anlamına gelmektedir (Bourdieu 1983:183). Sosyal ayrımların aracı veya enstrümanıdır. Sosyal sınırlama ve hiyerarşi, sermayeye erişim yoluyla gerçekleşir (Vester 2010:142). Bir diğer ifadeyle aktörün bulunduğu sosyal alanı ve ait olduğu habitusu belirleyen, sermayedir (Kajetzke 2008: 57).

Üç ayrı kategoride üretilen sermaye türleri arasındaki ilişki Bourdieu'ye göre;

doğrudan metaya dönüştürülebilen ve mülkiyet hakları çerçevesinde kurumsallaştırılan ekonomik sermaye,

belirli koşullarda ekonomik sermayeye dönüştürülebilen kültürel sermaye ve

belirli şartlarda yine ekonomik sermayeye dönüştürülebilen, soyluluk gibi ünvanlarla kurumsallaşan sosyal sermaye (Bourdieu 2010:49).

Bourdieu, kültürel ve sosyal sermayenin, ekonomik sermaye üzerinden toplumsal bölünme ve eşitsizliklerin sürmesine yardımcı olduğunu düşünür. Seçkin gruplar, neyin değerli olduğuna karar verir. Modern dünyadaki yüksek kültür ve popüler kültür arasındaki tezatlık, onun için seçkin grupların bilinçli ayrımına hizmet eder. Böylece seçkinler, kendi bilgi ve becerilerinin değerini korumaya devam eder. Toplumsal gerilimi günlük pratikler ve işleyişlerle ilişkilendirirken "alan" kavramından yararlanır. Alanların oluşumunda özellikle sosyal ve kültürel sermaye birincil derecede etkindir. Sosyal sermaye ile edinilen alanlar, sosyo-ekonomik sınıflara karşılık gelecek şekilde, benzer düzeylerdeki bireyleri ilişkilendirir ve toplumsal yaşamın, farklı sosyal – ekonomik statüler arasında paylaşılmasını sağlar. Bu süreçte farklı statüleri temsil eden alanlar, kendi habitus altlıklarıyla mevcut ilişkileri yeniden üreterek toplumsal sistemin sürekliliğini sağlar (Bourdieu 1968).

Bourdieu'nun habitus, sermaye ve alanlara ilişkin yaklaşımı, bireysel, kurumsal ve toplumsal sonuçların belirlenmesinde kültür ve kültürel mücadelenin rolüne işaret ermesi bakımından ayrıca önemlidir. Bununla birlikte, faillik ve olumlu gelişmelere yeteri kadar yer vermemekle eleştirilmiştir. William Sewell'e göre, Bourdieu aktörleri bilgili, stratejik ve sezinleyebilen yeterlilikte tanımlamasına karşın, toplumsal değişimlerin nasıl meydana geldiğini açıklama konusunda yetersizdir. Bourdieu'nun toplumsal yapısı kurgusunu, fail işlemez olarak tanımlar. Sewell'e göre ise fail veya yapıdan biri daha iyi işlediğinde, yeniden üretilene dönüşmektedir (Sewell 1992:15). Nick Crossley ise habitus kuramındaki sorunların düzeltilmesi için Ponty ve Husserl gibi fenonemolojistlerin failleri zaman zaman taklitçi, zaman zaman yaratıcı karşılıkları olan aktörler olarak ele alan bakış açısını etkili görür (Crossley, 2001). Bourdieu'nun kültür ve topluma ilişkin kavram ve yaklaşımlarını, Neolitik döneme ilişkin arkeolojik yorumlarda, ilgili başlıklar altında yeniden hatırlamak yararlı

olacaktır.

Anthony Giddens, yapı ve fail arasındaki ilişkiye Bourdieu'den farklı bir yorumla yaklaşmıştır. Yaklaşımı, mikro ve makro bölünmeyi aşabilen başarılı bir "yapılaşma" modeli olarak ele alınır (Smith ve Rilley 2016). Giddens'a göre eylem ve yapı modellerinin tümü sorunludur. Bunun temelinde yapı ve faili birbirini dolaylı yollardan destekleyen bir ikili karşıtlık sistemi olarak kavrayışımız yatar. İnsanları, kurallar ve dışsal yapılar (Durkheimcı olgular) tarafından sınırlanan kuklalar olarak ele almak hatalıdır. Etnometodoloji ve fenomenolojinin sınırsız bireycilik ve öznelciliği de aynı şekilde sorunludur. Ona göre yapı, işleyen her şey ve içindeki herkesin toplamından başka bir şey değildir. Sınırlandırıcı olmaktan öte, olanak sağlayıcıdır. İnsanların toplumsallaşma ile kazandıkları kurallar ve kaynaklardan (bilgi, beceri, pratik yetenek, yani kültür) oluşur. İnsanlar günlük pratiklerle kural ve kurumları konuşlandırır. Giddens, yapının hem eylemin sonucu hem de eylemin aracı olduğunu söyler. Geçmişte kullanıldıkları gibi üretildikçe sonuçtur. Yapının yeniden üretilmesinin bir nedeni, ontolojik güvenlik arzusudur. İnsanlar güven duygusuna ihtiyaç duyar ve belirsizlikten korkar. Toplumsal yaşam rutin olduğu için güven hissi verir. Ona göre Goffman mikro-ritüel ve yüz yüze etkileşim fikriyle bunu yakalamıştır.

Fail ve kültür arasındaki ilişkiyi makro ve mikro yönlerden ele alan bir diğer araştırmacı Elias ise, tarihsel bir yaklaşımla modern benliğin ortaya çıkışını çözümlemeye çalışmıştır. Toplumsal insan davranışlarına ilişkin yasaklamaların (sofra adabı, ayıplanan tutumlar gibi) tarihsel olarak giderek arttığını ve daha fazla davranışın kabalık ve zevksizlikle ilişkilendirildiğini önerir. Özel banyo, özel yatak odası gibi bireysellik bilinci ve mahcup olma ile ilişkili duyguların moderniteyle zirveye ulaştığını söyler. Ona göre modern benlik, giderek artan bireysel benlik tehdidi ve daha yüksek öz sınırlama – öz denetim dizeyleri arasındaki bir dengedir. Özgün yaklaşımı ise bu ilişkilerin devletlerin ortaya çıkışı ile ilişkilendirmesidir (Elias 1982). Benlik ve kültür üzerine çalışmaları sonradan keşfedilen Elias, önemli siyasal değişimlerin birey, toplum ve kültür ile ilişkisini ortaya koyan yaklaşımıyla mikro ve makro görüşler içerisinde başarılı bir yaklaşım olarak ele alınmıştır (Mennel 1992:945). Elias aynı zamanda kültürel pratiklerdeki değişimler ile sosyal kabullerin değişimi arasında ilişki kurarak, kültürel değişimi süreçsel olarak açıklaması bakımından da önemlidir.

1.1.4.Post-Yapısalcı Görüşler

Sosyal kuramda yapısalcı yaklaşımlara eleştiri olarak ortaya çıkan hermeneutik geleneği, eylem ve anlam arasındaki ilişkiyi sorgulayan bir diğer önemli yaklaşımı temsil etmektedir. "Yorumbilim"i oluşturacak yöntem ve yaklaşımlar geliştirmeyi hedefleyen hermeneutik yaklaşım, yorumlayıcı antropolojinin ortaya çıkışında temel etken olmuştur. Hermeneutik yaklaşım için, kültür ve toplumsal yaşam, yorumlanması gereken bir "metin" olarak ele alınmıştır. Sistem kuramcısı Talcott Parsons'ın öğrencisi antropolog Clifford Geertz, Parsons'ı yaklaşımlarında kültüre yeteri kadar yer vermemekle eleştirir. Ona göre Parsons modeli, kültürü toplumsal özelliklere bir yanıt olarak gören ve sembolik oluşum süreçleri açısından sınırlı bir yaklaşımdır (Gertz 1975:193-217). Geertz'e göre kültür, entegrasyon sağlayan tek düze bir mekanizmadan çok, toplumsal yaşamın aktif ve kurucu bir unsurudur. Bilişsel ve duygusal düzeyde dünyayı anlamlandırmaya yarayan "sembolik kalıplar" ve "hazırlık planları" kuran bir şeydir. Kültürü işaretlerin, sembollerin, mitlerin, rutinlerin ve alışkanlıkların hermeneutik yaklaşım gerektiren karmaşık dokusu olarak ele alır. Kültür tamamıyla etrafımızdadır ve yaşamın tüm yönlerini kuşatır. Kültüre ilişkin yapının özüne ulaşmak ise ancak eyleme ilişkin yaşanmış deneyimin de aktarılacağı, anlamı daha açık hale getiren bir yöntemle, toplumsal eylemi metinsel olarak yeniden üretmekten geçer. Kültür ve eylemin metinsel kavrayışına katılan bu yaklaşım, kavrayış sürecinin, eylemlerin gerçekleştiği tüm koşulların bir arada aktarılmasıyla mümkün olabileceği eleştirisi getirmiştir. Geertz'e göre bu sayede kültürün unsurlarına bulaşmış anlam, deneyimin aktarılmasıyla doğru bir metin halini alabilecektir. Bu yaklaşım da ancak "müşterek yorumlamacı" ve "etnografik" odaklanmayı içeren bir yöntemle sağlanabilir (Geertz 1975). Bali'de gerçekleştirdiği etnografik çalışmalarında bu yöntemi yoğun betimlemeli bir anlatımla ortaya koymaya çalışmıştır ancak bu dil bazı araştırmacılar için fazlasıyla izlenimci ve sistemsiz olarak tanımlanmıştır (Crapanzano 1986: 72).

Geertz'in de önerdiği gibi etnografik çalışmaların kültür araştırmalarında yer bulması, bir dönem Parsons'la çalışmış olan Garfinkel'in kültürel araştırmalara

getirdiği bir eleştirinin sonucudur. Kültürü merkeze koyan Parsons'a eleştiri olarak toplumsal düzenin sürmesinde toplumsal eylem ve zeki aktörlerin merkezi rolüne vurgu yapan Garfinkel, yine eleştiri olarak sistem düzeyinde açıklama gerektirmeyen bir kuram geliştirmiştir. "Etnometodolojide Araştırmalar" isimli çalışması (Garfinkel 1967), Parsons'ın değer vurgulu yaklaşımını, aktörleri indirgeyen bir anlatı olarak yetersiz görmektedir. Ona göre toplumsal düzen, belirli ortamlarda bazı aktörlerin başarısı olarak ortaya çıkmıştır. Bunlar hem eylemlerini diğerlerine anlatmaya çalışan, hem de diğerlerinin eylemlerini sürekli olarak anlamaya çalışan aktörlerdir. Etnometodoloji, sıradan insanların farklı durum ve çevrelerde ortaya koyduğu halk metodlarını inceler. Bu yönüyle farklı kültürlerin pratikleri, onlar için analiz araçları niteliğindedir (Smith ve Rilley 2016).

Etnometodoloji, sosyal bilimlerde yaratıcı aktör olarak ele alınan öznelerin farklı sorun ve gereksinimlere farklı koşullarda getirdikleri çözüm ve uygulamaların sistematik biçimde ele alınmasını hedefleyen bir mikro yaklaşım olarak ele alınabilir. Arkeolojide etnoarkeolojik çalışmaların da kültür-pratik arasındaki ilişkiyi benzer bir yaklaşıla ele aldığının altı çizilmelidir. Fenomenoloji ise bedenin eylemle ilişkisini vurgulayarak, bedensel deneyimin eylemlerle ilişkisinin ön plana çıkmasını sağlamıştır. Arkeolojide deneysel çalışmalar, benzer şekilde beden ve nesne arasındaki ilişkiyi yeniden kurgulayarak ortaya koymaya çalışan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aktörlerin toplumsal düzenin sürdürülmesindeki rolüne daha fazla ağırlık veren araştırmacıların bir kısmı, fenomenolojik yaklaşımlar etrafında bir araya gelmiştir. Fenomenoloji'nin daha sonra en temelden itiraz edeceği söylem, aydınlanma düşünürü Descartes'ın kartezyen felsefesi ve insan eyleminde aklı önceleyen yaklaşımıdır. Oldukça erken bir yaklaşım olmakla birlikte, aktörler olarak öznenin merkeziliğine vurgu yapan "kartezyen özne" tanımı, 20. Yy mikro kuramlarıyla paralel biçimde, bireyleri eyleyen olarak tanımlamakta ve toplumsal yaşamın kurucuları olarak açıklamaktadır. Geliştirdiği düşünceyle şüpheciliği sistematik bir yöntem olarak tanımlayan Descartes, duyuların yanıltıcı olduğunu ve yanılgıdan kurtulmanın ise ancak akıl yoluyla gerçekleşeceğini önermiştir. Ona göre duyu deneyimleri yalnızca yanlış kabullerden oluşur. Akılla gelen bilgi ve beden aracılığıyla gelen

duyusal deneyimleri birbirinden tümüyle ayırmış ve ikisi arasındaki zıtlığı, yaklaşımının temeline oturtmuştur (Descartes 1972). Descartes'in özneye yönelik merkezi yaklaşımı, mikro çalışmaların erken temellerini oluşturmakla birlikte, fenomenolojik yaklaşım kartezyen özneyi adım adım yeni bir tanıma yaklaştırmıştır.

Klasik fenomenolojinin kurucusu olarak kabul edilen Edmund Husserl, "eyleme toplumsal ve bireysel açıdan anlam katan deneyimlerin nasıl gerçekleştiği" sorusunu sorar ve deneyimi, anlamın ayrılmaz bir bütünü olarak ele alır. Husserl, beden analizi yöntemiyle bedenin algıdaki kurucu faktörüne vurgu yapmış ve "yaşam dünyası" tanımıyla öznel deneyimleri odak haline getirmiştir. Descartes ile paralel şekilde şüpheciliği merkeze koyan bu yaklaşım, Descartes'ten farklı olarak, saf zihinsel süreçlere yalnız akılcı tümevarımla ulaşılamayacağını önermiş ve saf bilinci temsil eden "ego"nun aşkın (transandantal) kavrayışına, yönelimsel bir bilinç tanımı yerleştirmiştir. Descartes gibi düşünmeye büyük önem veren yaklaşımıyla "ayraca alma" yöntemini kullanarak dünya algımızdaki "verili kabuller"den kurtulmayı önermiştir (Haldane ve Ross 1914:). Bir deneyimi sözcük anlamıyla çözümlemeye ve sağduyu ile kirlenmemiş saf bir algıyı ortaya koymak için hangi unsurlara ihtiyaç duyduğumuzu irdelemiş (Smith ve Riley 2016:104-105) ve zihinsel bir eylem olarak tanımlanan algılama sürecinde, bedensel varlığı da aktif bir unsur olarak ele almıştır.

Husserl'ın öğrencisi Alfred Shutz, ana akım sosyoloji ile fenomenoloji arasında bağ kurmuştur. Husserl'in, yaklaşımı deneyimi parçalamayı ve sağduyuyu ortadan kaldırmayı hedefler. Günlük yaşamda verili kabullerden oluşan bir dünyaya yerleşiriz. Yaşam sınavından geçmek için sağduyu bilgisi deneyiminden yararlanırız. Schutz'a göre bu faaliyetin merkezinde simgeleştirme yer alır. Bu faaliyet, deneyimleri sınıflandırmanın yoludur. Böylelikle karşılaştığımız her nesneyi şaşırtıcı ve biricik olarak ele alma zorunluluğumuzu önlenir. Shutz'a göre, her birey karşısındakilerin de aynı sağduyu bilgisini paylaştığını ve dış dünyayı benzer biçimde deneyimlediğini öngörür. Buna perspektiflerin karşılıklılığı der. Bundan yola çıkarak, özneler arasılık ilkesi ile toplumsal pratik eylem kurulabileceğini varsaymıştır (Schutz 1973:12-78). Bu ilişkilendirme biçiminin tamamı, fenomenolojik yaklaşımda insanların birbirleriyle nasıl ilişkilendiğini açıklar.

Husserl'ın verili kabul olarak tanımladığı günlük pratikler görüşü, bir başka

fenomenolojik yaklaşım ile paralellik göstermektedir. Husserl'dan etkilenmiş olan Martin Heidegger, fenomenolojik yöntemin "nesne odaklı" bir yaklaşımını ortaya koymuştur. Hermeneutik yaklaşımdan beslenen Heidegger için "Varolan (seindes) ile Varlığın (sein) ayırdına varmak ve bu Varlığı açık kılmak varlıkbilimin görevidir" (Hediegger 1953:27). Heidegger'e göre varlık, her türlü nesneden ayrılmalıdır. Nesnelere ilişkin yaklaşımı 1927'de yayınlanarak 1962 yılında İngilizce'ye çevrilen çalışması "Being and Time" adlı kitabında, "tool analyses (araç analizi)" başlığında açıkça ortaya konulmuştur. Kariyeri boyunca teknolojiyi de araç analizi perspektifinden ele alan çalışmalara da devam etmiştir (Heidegger 1982, Heidegger 1994).

Fenomenolojik yaklaşımda dünyada gerçekleşen olaylar; atom aktiviteleri, elektromanyetizma veya psikolojik güdüler gibi (yapısalcılığın derinlikte aradığı mekanizmalar) teorik söylemler yerine, bir patlamanın işitilmesi eylemi olarak ele alınmaktadır. Bir diğer ifadeyle şeylere, göründükleri halleriyle odaklanarak doğal dünyayı parantez içine alır (Harman 2009:18). Husserl ile Heidegger'in ayrıldığı temel nokta ise Husserl'ın fenomenolojik yaklaşımında ortaya koyduğu "şeylerin dış dünyada üzeri örtük bağımsız halleri değil, bilinçte mevcut olan özleri" söylemidir. Heidegger'e göre ise insanın şeylerle ilişkisi onları zihinde anlamlanma ve nesneleşme sürecidir. İnsanın şeylerle etkileşimi, onları bilinçte bulundurmak değil, günlük kullanım objeleri olarak "verili" kabul etmektir.

Husserl'ın fenomen(görünen) tanımına temelden bir eleştiri getiren Heidegger, ilişkilerden doğan "verili" anlamların ötesine geçebilmek için, nesne ifadesi yerine "şey" tanımını önerir. Ona göre nesne tanımı, maddeyi kendi içinde bağımsız olarak ele almanın önünde bir engeldir. "Şey" ler herhangi bir dış görünüşe indirgenemez, şeylerin dışsal temsili her türlü insan kavrayışı dışındaki gerçekliklerini yansıtamaz (Heidegger 1994:8-9). "Şey" tanımı, insanın maddeyle ilişkisinden doğan nesne anlamını ortadan kaldırılarak, maddenin özsel varoluşunun(insan için anlamından bağımsız) ortaya koyma çabası olarak değerlendirilebilir.

Heidegger'in şey tanımı, insanı merkeze koyan "özne/nesne" ayrımının yerine "nesne/şey" ikiliği getirmesiyle, özneyi önceleyen geleneksel düalizme de bir eleştiri niteliğindedir. Bu yaklaşım, varlık felsefesi (ontoloji) içerisinde "nesne

yönelimli ontoloji (*object oriented ontology*)" nin temel görüşleri arasında yer edinmiştir. Nesne Yönelimli Ontoloji ile "eyleyen" özne ve bu özne üzerinden açıklanan nesne tanımından, ilişkiler içerisinde aktif rol oynayan nesneler tanımına geçiş yapmıştır.

Nesne Yönelimli Ontoloji (NYO), temelde şeylerin insan bilinciyle bağlantılı olmaksızın birbirleri arasında ilişki kurduğunu ve insan bilinci veya birbirlerine indirgenemeyeceğini önermektedir (Harman 2020:10). İnsan dışı aktörlerin ilişkiselliğine dair daha erken yaklaşım, Latour'un "Aktör Ağ Kuramı" (Actor Network Theory) görüşü ile paraleldir. Latour' un "Fransa' nın Pastörizasyonu" çalışmasında ortaya koymayı amaçladığı ilişkiler biçimi, insanlar arası organizasyonla oluşan sosyal ve ekonomik ilişkilerin yerine, bir işleyişe dahil olan tüm bileşenlerin etkinliğinin altını çizmekte ve insan dışı faktörlerin bağlayıcı rolüne işaret etmektedir.

Pastörizasyonda aktif olarak yer alan bakterilerin, hastalıklar ve mayalanmış bira üzerinden toplumsal ilişkilerde edindiği yeri vurgulayan Latour, toplumsal ilişkilerde insan dışı faktörleri tanımlama noktasında çarpıcı bir örnek sunmuştur. Temel aktörü bakteriler olan ilişkiler, insanlar arasında bağlayıcı unsur olarak rol oynarken, sağlık ve üretim sektöründe çeşitlenmeler ve üreticiler ile tüketiciler arasındaki ilişkilerin de temel unsurları arasında yer almaktadır (Latour 1996). Latour'un ilişkisel bakış açısı, özne – nesne ayrımına yeni bir boyut kazandırmış ve özne egemen işleyişe eleştirisiyle, Heidegger ontolojisi ile nesne yönelimli ontolojinin arasında yer almıştır. Aktör Ağ Kuramı ve Nesne Yönelimli Ontoloji'nin arkeolojik tartışmalar ve yaklaşımlara etkisi ilgili bölümlerde ele alınmıştır.

Fenomenoloji içerisinde beden analizi yöntemini, bedenin fenomenolojisine taşıyan Marleau-Ponty, bedenin dünyayı deneyimlemede ilk koşul olduğunu vurgulamıştır. Yeni fenomenolojinin güçlü söylemini yansıtan bu yaklaşım; ruh-beden, akıl-beden, şey-bilinç gibi ikilikleri reddederek yeni bir tanım ortaya koyar. Ona göre beden, dış dünya ile zihin arasında aracılık rolü görür ve algılama sürecinin aktif ve öncü bir parçasıdır. Ponty, varlığı süreçsel bir durum olarak tanımlamış ve var oluş sürecinin, dış dünya ile girilen etkileşimler ile bu etkileşimlerin akıl yoluyla idrak edilme biçimleriyle şekillendiğini önermiştir. Algının fenomenolojisi yaklaşımıyla, eylem ve zihin arasındaki ilişkiyi, doğuştan gelen seziler yerine beden üzerinden dış

dünya ile girilen etkileşimler üzerinden açıklamış ve deneyimlerin algı üzerindeki aracı olarak bedeni tanımlamıştır (Ponty, 2017).

Yapısalcı yaklaşımlara etnometodoloji ve fenomenoloji ile gelen eleştiriler, yukarıda bahsedildiği gibi, farklı analiz ve yorumlama yöntemlerini de beraberinde getirmiştir. 1970'lerden itibaren Neo-marksist altlığa sahip görüşlerin yeniden yükselişi, yapısalcı görüşler içinde Barthes'in de kuramsal yeniliklere İngilizce konuşan uluslar arasında bilinirliğini arttırmıştır. Yapısalcılığa eklemlenen kuramsal yenilikler, daha sonradan postyapısalcılık olarak tanımlanacaktır. Postyapısalcılık, yapısalcılığa karşıt olmaktan ziyade, yapısalcılığın ıslahı ve gelişimi olarak tanımlanma eğilimindedir (Smith ve Rilley 2016:171).

Yapısalcılık ve postyapısalcılığın ortak yönlerinden biri, dilbilimsel yaklaşımları ve metinsel kültür modelini savunmalarıdır. Özellikle Strauss, Lacan ve Barthes'in görüşlerine dayanan postyapısalcılık için de kodlar, mitler, anlatılar ve sembolizm en temel uğraş alanlarıdır. Yine semiyotik yaklaşımların etkisiyle kültürel özerklik temel noktalardan biridir. Postyapısalcılığın dayandığı temel ilkelerde "ideoloji"nin yerini alan "söylem", kültürel nosyonlu bir toplum modeline odaklanarak, postyapısalcı görüşlerde Neo-marksizmin reddedilmesini de beraberinde getirir. Yapısalcılık ve postyapısalcılığın ortaklaştığı bir diğer yaklaşım, öznenin ölümü olarak da tanımlanan, insan merkezci çözümlemeye karşı duruşlarıdır. Yapısalcı ve postyapısalcı yaklaşımda insanın baştan aktör olarak kabulünün yerini, öznellik ve failliğin kültürel ve tarihsel güçlerce nasıl temellendirildiğine vurgu yaparlar. İnsan öznesine ilişkin arzu, dürtü ve davranışlar özgür irade ve rasyonel düşünceden türemez, aksine belirli söylemlerle şekillenir. Bunun yanında benlik bütünlüklü ve tutarlı bir var oluştan öte, çelişkili, parçalı veya tamamlanmamış durumlardan oluşur. Bu yaklaşım öznenin merkezsizleşmesi tanımıyla da bilinir (Smith ve Riley 2016: 172-173).

Postyapısalcılığına yapısalcı yaklaşımlara karşıt geliştirdiği üç yaklaşım ise aralarındaki temel farklılıkları tanımlamaktadır. Bunlardan ilki, "bilimsel bilgi" kavrayışıdır. Daha önce belirtildiği üzere Marx, Freud ve Levi-Strauss yer bilimlerinden esinlenerek, bilimsel bir yaklaşımla görünenin altındaki işleyişi ortaya koymayı amaçlamıştır. Kendilerini de doğa bilimlerinden esinlenerek "bilimsel"

yöntemlerle derin gerçeği açığa çıkaran nesnel, evrensel araştırmacılar olarak görme eğilimindedirler. Nesnel-evrensel kuramlar geliştirme kaygısına, makro yaklaşımlar başlığında da değinmiştik. Böylesi yaklaşımlar, postyapısalcılarca eleştirilmiştir.

Postyapısalcılar için gözlemci veya yorumcu konumundaki araştırmacının kendisi, iktidar ve bilgi yapılarına yapışık olduğundan, "tarafsız" bir kültür okuması yapabilmesi son derece güçtür. Kültür ve metinler, birden fazla yol ve yöntemle açıklanmaya müsait oluşumlardır. Bu da "hakikat"in kendisine ulaşmayı zorlaştırır. Tek bir "doğru", "yanlış" veya "kesin" bir kavrayış yoktur. Postyapısalcılar bu tutumu "kapanım" olarak tanımlar. Kapanım, tek bir yaklaşımı katı katı biçimde ilke olarak uygulamayı ifade eder. Kültür sistemlerindeki ilişkilendirmeleri kuru ve matematiksel olarak yorumlayarak, Nietzche'nin mantıksal ve rasyonel olanın yerine koyduğu duygusal ve iradeli yaklaşımı ön plana çıkarırlar.

Postayapısal eleştirinin, yapısalcı yaklaşımlardan ayrıldığı bir diğer konu, iktidar meselesidir. Strauss'un iktidarı vurgulamayan ve kültürü toplumsal bağların, ihtiyaçların ve yüksek kolektif bilinçaltının sonucu olarak gören yaklaşımını eleştirmişlerdir. Marks'tan esinlenen ve birleşik, sınıf temelli toplum kurgusu yapan Althusser ve iktidar için işleyen mitolojileri kabul eden Barthes'i de eleştirmişlerdir. Postyapısalcılar için toplum, ırk, cinsiyet, sömürgecilik, uzmanlarla ilişkili kurumsal mücadeleler gibi gerilimlerin, söylem ve iktidar/bilgi yapılarıyla iç içe geçmiş bir oluşumdur (Smith ve Riley 2016:173).

Yapısalcılardan ayrıldıkları bir diğer konu da tarih görüşüdür. Yapısalcılar açısından tarih bilinebilir ve doğrusal bir derinliktir. Postyapısalcılar ise kurtuluş ve ilerlemeye çıkan üst-anlatıları reddeder. Tarih, yapısalcıların önerdiği gibi plan ve düzenden çok kaotik bir dizilimdir. Süreksizlikler, kopuşlar, rastgelelik gibi unsur ile iktidar için verilen kaotik mücadeleler de tarihsel akışın ana dinamikleri olarak vurgulanır. Post yapısalcılar için kültür, iktidar için belirli bağlamlarda verilen mücadeleler içerisinde çarpışarak kesişen, kötü ayrıştırılmış parçaların toplamıdır (Smith ve Riley 2016: 174-175).

Postyapısalcı yaklaşımda ideolojinin yerini alan "söylem" kavramsallaştırmasıyla en temel referanslardan birini temsil eden Michael Foucault,

postyapısalcı tartışmaların merkezi figürlerinden biridir. Foucault'nun yoğun biçimde sorguladığı bir diğer kavram "iktidar" dır. Foucault için iktidar, toplumsal yaşamın kaçınılmaz ve temel yönlerinden biridir. Foucault'nun iktidara ilişkin sorgulamaları 18. Yy ve sonrasını odağa almasına karşın, iktidar araçlarını da içerdiğinden üzerinden durulması yararlı olacaktır.

Foucault için 18. yy'da mutlak monarşiye devredilen iktidar, "egemen iktidar"ı tanımlar. Egemen iktidarı şu yönleriyle tanımlar;

- İşkence ve fiziksel ceza içerir, merhametsizdir.
- Sadece kurallar bozulduğunda işlediği için düzensizdir.
- Ritüelleşmiş ve sembolizm yüklüdür.
- Alenen meydana gelmiştir.

Modern dünyada ise egemen iktidarın yerini, "disipliner iktidar" almıştır. Disipliner iktidarın özelliklerini şu şekilde açıklar;

- Düzenleme, denetleme ve gözetim teknolojileri ile bütünleşik.
- Düşünce ve davranış biçimlerini beden üzerindeki tekniklerle değiştirerek, sürekli olarak işler.
- Yöneliminde ritüalistik olmak yerine rasyonel.
- Kurumlarda yer alır.

Disipliner iktidara ilişkin en bilinen tanımı ise "panoptikon"dur. Panoptikon, bireyin çevresindeki iktidar odakları tarafından sürekli izlenildiği hissi uyandırarak, eylemlerini kontrol altında tutmasını sağlayan uygulamaları tanımlar. Bu sayede öz denetim gerçekleşmiş olur (Smith ve Riley 2016:179).

Foucault, Weber ve Marx'tan farklı olarak iktidarı bireylere değil, sisteme ait olarak görür ve sistemler iktidar sayesinde üretkenlik kazanır. İktidarın işleyişi konusunda Parsons ile benzer görüşe sahiptir. Foucault genel olarak iktidarın toplumsal yaşamdaki yeri üzerinde dursa da farklı güçlere sahip kurum ve grupların birbirleri arasındaki ilişkilerin üzerinde durulmamakla eleştirilmiştir. Ona yöneltilen bir diğer eleştiri de insan kapasitesini indirgeyen ve edilgen bir aktör yaratan iktidarlar sistemi kurması yönündedir.

Postyapısalcılığın bir diğer önemli ismi olan Jacques Derrida da yapısalcılığın kurucularından Saussure'den etkilenmiştir. Sausser'in kurucularından olduğu dilbilime ilişkin eleştirisi ise, "yazım"dan çok "söylem"i merkezi koymasıdır. Eleştirisini Sokrates'in "hakikat yüz yüze ilişkilerden ortaya çıkar" önerisine kadar götürür.

Derrida'ya göre konuşmacı, kendine hazırlanmış olan görünümü, kendi bilinci ve niyetini ön planda tutarak aktarır. Konuşmayı oluşturan işaret sistemleri özerk olmaktan uzak, konuşmacının niyeti ile karıştırılmıştır. Söz merkezci ifadeyi "logosentrizm" olarak tanımlar ve söz merkezlik yerine, yazımın ön plana çekildiği "gramatoloji"yi koyar. Ona göre anlam ise bağlama bağlıdır. Potansiyel olarak sayı bakımından sınırsızdır. Okuyucu ise yazarın aktardığı ifadeye eski deneyim ve anlam havuzundan eşleşmeler sağlayarak kendisi için yazarın niyetiyle de farklılaşan bir anlam eşleşmesine gidecektir. Bir diğer ifadeyle anlam, durmaksızın çoğalacaktır. Böyle bir görüş, açık sınırlar ve net mesajlara sahip metinler üreten egemen yazar tanımını parçalar ve reddeder.

Yaygın olarak bilinen yapıbozum tanımı, metnin çoklu okuması fikriyle ilişkilidir. Derrida için bir metin, çeşitli bölümleri birbirleriyle çelişen bir bütünselliktir. İfade ile dipnotlar birbirleri ile çelişebilir. Bunun altında, her okuyucunun bir başkasının ifadesini kendi kavrayışıyla anlama çevirmesidir. Kaygan ve çoklu anlama sahip olan metin, yazarın aktarmak istediğinin dışına çıkarak daha fazlasını anlatır. Nihayetinde kültür, insan öznelerin anlam kontrolü çabalarının dışında bir olgu olarak şekillenir.

Derrida'nın üzerinde durduğu ve arkeolojik tartışmalarda da farklı açılardan ele alınan bir diğer kavram "hediye" olgusudur. Hediye kavramının batılı anlam sistemindeki belirsizliği teşhir eden kategorilerden biri olduğunu düşünür. Ekonomik olmayan veya ekonomik ilişkiler tarafından yaratılmayan, sürdürülmeyen mübadele döngüsünden daha farklı bir şeydir (Derrida 1991:4). Hediye, tam da sistemin kurallarını reddetmesi nedeniyle sistemi "sekteye uğratan" şeydir. Derrida'ya göre Mauss'un hediye ile mübadele arasındaki görüşleri, temelden problemlidir. Karşılık gerektiren değişim, günümüz rasyonel ekonomik mübadele ilişkisinin erken formudur. Bu yolla, hediyeleşmeyi ait olmadığı bir göstergeler sistemine oturtur. Ona göre

hediye, delilik gibi marjinal durumları gösteren terimlerden biridir (Derrida 1992).

Nesnel araştırma modellerini sorgular. Hermeneutik ve yorumlayıcı araştırmanın daha iyi bir alternatif sunmasından umutludur. Ona göre, sınıflandırma kadar melezlik ve muğlaklık da kültürel sistemlerin temel özellikleridir.

Sosyal bilimlerde 2000'ler sonrasında bireyin toplumla ilişkilenmesinde "kimlik" özellikle vurgulanan kriterler arasına girmiştir. Bu yaklaşımlar, kimlik çalışmaları altında değerlendirilebilir. Bununla birlikte kimlik çalışmaları 1960'lı yıllardan itibaren yapısalcı yaklaşımların yükselişiyle, farklı perspektiflerden tartışılmaya başlamıştır. Yapısalcıların sıklıkla değindikleri söylem, iktidar gibi güç ilişkilerine dayanan yaklaşımlar, daha önce de belirtildiği gibi 1968 öğrenci, hareketlerinden sonra yükselişe geçen Marksist altlığı içeren çözümlemelere dayanır. Bunun sonucunda da kimlik – ideoloji ilişkisi, 1960-1980 yılları arasındaki çalışmaların temel sorgulamalarından biri olmuştur.

İdeoloji ve kimlik arasındaki bağlantıya dair en yaygın bilinen araştırmacılardan Gramsci, "hegemonya" kuramıyla bireyin topluma katılım sürecini ele almıştır. Politik sistem rızaya dayanır, rıza ise ortak duyu temelinde yaratılır. İdeoloji "harç" işlevi görür. Bu ilişkide toplumdaki hakim ortak duyu üzerinden, birey çıkarına aykırı olsa bile sistemin sürdürülmesine rıza gösterilir. İdeoloji ise ortak duyuyu tanımlar. Asimetrik güç ilişkilerini sürdürmek üzere kimliği şekillendirilmesinde ideolojin rolü, ortaklaşma duygusunun yaratılmasıdır. Yapısalcı yaklaşımlarda detaylarıyla açıklanan Bourdieu için ise içselleştirilmiş ideoloji, habitustur. Bourdieu için de asimetrik güç ilişkileri, habitus üzerinden sürdürülür.

1990'lara gelindiğinde, mikro ve makro kuramcılar tarafından tanımlanan kavramlar, daha detaylı çözümlemelere dönüşür. 20. Yy ortalarında sıkça kullanılan "rol" kavramı, Burke ve Stets tarafından "rol kimliği", "kişi kimliği" ve "sosyal kimlik" olarak detaylandırılıp, sınırları belirtilmiştir. Rol kimlikleri, eş, işçi veya ebeveyn olmak gibi davranışsal karşılıkları toplum tarafından belirlenen, yapı konumlarına dayanan durumları tanımlar. Sosyal kimlikler; kişilerin ait olduğu grupların ortak özelliklerini tanımlayan, latin olmak, Katolik olmak gibi daha geniş tanımlara sahip kalıpları temsil eder. Kişi kimliği ise; rol ve grup kimlikleri dışında

kalan, bireyin özgün ve içselleştirdiği tutumlarıyla ilişkilidir (Burke ve Stets 2023).

Bu tanımlara ek olarak Miegel tarafından ortaya atılan "kültürel kimlik" tanımı da literatüre girmiştir. Buna göre; bireyin kişisel ve sosyal kimliğini diğer gruplarla paylaştığı üst kimlik, kültürel kimliği oluşturur (Miegel 1994).

Giddens ve Foucault gibi postyapısalcı görüşlere benzer şekilde kimliklerin "parçalı ve akışkan ve çelişkili" olduğunu öneren Hall, kimliklerin özne ve kültürel dünyayı sabitlediği görüşündedir. Hall için kişisel dünya ile kamusal dünya arasındaki köprü, kimliklerdir. Birey tam bu noktada, kimliği üzerinden "sosyolojik özne"ye dönüşür. Bununla birlikte kimliklerin kararsız yapısına vurgu yaprak, kimlik kavramı yerine "kimliklenme" kavramını kullanmayı tercih eder (Hall 1996).

2000'ler ve sonrasında gelişen yeni yaklaşımlar sonucunda kimliğe ilişkin bazı ortak özellikler tanımlanmıştır. Bunlardan ilki, kimliklerin aynılaşma ve farklılaşmayı eş zamanlı sağladığı yönündedir. Woodward için kimliğin aynılaşma yönü aidiyet ihtiyacından kaynaklanırken, yoğunlaşan aynılıklar nedeniyle kimlikler arası farklılıklar da o kadar belirgin hale gelir (Woodward 2004). Bauman ise kimliğin farklılaşma ile olan ilişkisine bir gereksinim olarak yaklaşmıştır. Ona göre ait olunan iç grubun kimliğinde tutarlılık ve güven duygusu yaratılması, dış grupların hayali yönleri de kapsayan zıtlıklarla vurgulanmasına bağlıdır. Woodward için ise bu tezatlık, iki kimlikten birinin değersizleştirilmesi yoluyla gerçekleşir (Woodward 2004). Connolly ise, güçlü kimliğin diğer kimliğe negatif değerler yüklemesi yoluyla kendini meşru, tutarlı ve "doğal" aynı zamanda rasyonel olarak tanımlamaktır. Bu sayede kolektif eylemin gerçekleşme gücü artmaktadır (Connolly 1995).

Postyapısalcıların kimliğe ilişkin temel söylemlerinden olan çok parçalılık, Borton için kimliğin farklı dayanaklar üzerinden kurulabilmesiyle de ilişkilidir. Graeme Borton'a göre kimlikler; tarih üzerinden, aile ve soyla ilişkili olarak ya da kültürel pratiklerle kurulabilir. Çoğu durumda ise bu faktörlerin birden fazlasının birleşimi yoluyla kurulur. Bunun sonucunda da çok parçalı kimlik üç farklı şekilde pratiğe dökülebilir;

a. Tek bir grupta birden fazla rol kimliği,
b. İki farklı grupta aynı rol kimliği,

c. Kesişen gruplarda farklı rol kimlikleri

Bir diğer ortak yaklaşım ise kimliğin dinamik ve kararsız oluşudur. Lawler'e göre toplumsal olarak inşa edilen kimlikler hiçbir zaman sabit kalamaz, kararsız ve değişken bir yapıdadır. Ona göre, 21. yy kadın kimliği ile 19. yy kadın kimliği aynı coğrafyada bile farklıdır. Bu değişim ise iradi değil, kimliğin ilişkisel ve tamamlanmayacak doğası ile ilgilidir. Turner için ise kimliğin öz kısmı nispeten daha sabit yapıda olsa bile, kimliğin dışa vurumu sürekli değiştiğinden, öz kimliği de değişim konusunda baskı altına alacak ve kimlik tümden değişecektir.

Yapısalcılıkla birlikte yükselişe geçen "ilişkisellik" yaklaşımı, kimlik özelinde de üzerinde durulan bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Hecht, Jackson ve Ribeau'ya göre bireylerin toplumsal davranışları, diğer bireylerle ilişkisiyle birleşerek, ilişkinin bir özelliği olarak ortaya çıkar. Benliğin ilişkiselliğini gösteren dört temel tutum üzerinden açıklarlar;

1-insanların etkileşim içindeyken kendini diğer kişiler üzerinden tanımlaması: "ben sizinleyken başka biriyle olduğum ben değilim" ifadesi.

2-İnsanların kendilerini ilişkileri üzerinden tanımlaması: "evlilik, meslek, arkadaşlık gibi ilişkilenmeler"

3-İlişkilerin kendisinin bir kimliği olması: "iki sevgili kendini bir çift grubuyla tanımlar ve ardından başka: "çift olanlar" grubuyla ilişkilenir.

4-Kimliklerin başka kimliklerle ilişki içinde var olması: kişinin kendi kimlikleri (eş-ebeveyn-çalışan) veya kişiler arası kimliklerin ilişkisi (lider-takipçi, öğretmen-öğrenci).

Özellikle postyapısalcı yaklaşımların yükselişiyle vurgulanan "söylem" ve "anlatı" kavramları ile kimlikler arasındaki ilişkiye de sıklıkla değinilmiştir. Ortak görüş, kimliğin "anlatılarla kurulduğu" yönündedir.

Ricoeur'a göre anlatı, anlatılan hikayenin kimliğini inşa ederken aynı zamanda karakterin kimliğini de inşa eder. Böylece "anlatı kimliği" şekillenir. Bu kavram psikoloji teorisyenleri arasında 80'lerden itibaren, kimliğin kişisel bir anlatı

oluşturma ve toplumsal hayatı anlatılar üzerinden anlamlandırma çabası olarak tanımlanmasına yol açar.

Anlatı kimliği kavramı McAdams ve McLean tarafından "kişinin geçmişi ve hayali geleceğini, hayata bütünlük ve amaç sağlayacak şekilde yeniden yapılandırdığı içselleştirilmiş hayat hikayesi" olarak tanımlanmıştır (McAdams ve McLean 2013). Motti-Stefanidi'ye göre ise yeni deneyimler eklemlendikçe, geçmiş hikayeler değiştirilerek süreklilik kazanır. Böylece sürekli değişen ve bütünleştirici bir hayat hikayesi inşa edilir ve içselleştirilir (Motti-Stefanidi 2015).

Blau, toplumsal yapının "süreklilik arz eden ve sınırlandırılmış sosyal ilişkiler" üzerinden kurulduğunu söyleyerek, yine kimliklerin ilişkiselliğini vurgularken yapının sınırlandırıcı etkisini de dikkate almıştır (Blau 1974). Althusser için ise benliklerin ilişkiselliği, ideoloji ile bağıntılıdır. Ona göre; bir pratik ancak bir ideoloji aracılığıyla ve bir ideolojinin içinde vardır". Seslenilen kişi seslenen kişiye dönerek çağrılan kişinin kendisi olduğunu kabul eder. Toplumda sunulan yeri de kabul etmiş olur. Dolayısıyla birey, toplumun onu gördüğü benlikle yakından ilişkili ve yapı tarafından sınırlandırılmıştır. Marx için ise birey, yapı ilişkilerinin bir sonucundan öte değildir. Bilinç ve ideolojinin yapı tarafından şekillendiğini "insanların varlığını belirleyen şey bilinçleri değil, aksine bilinçlerini belirleyen şey toplumsal varlıklarıdır." cümlesiyle ifade eder.

Yapısalcılık ve postyapısalcılık arasında yöntemsel ayrımlar bulunmakla birlikte, benliğin fail mi yoksa yapının sonucu mu olduğu konusunda, yapı üstün yaklaşım ortak bir görüş niteliğindedir. Foucault'un öznenin söylem üzerinden şekillendiğine ilişkin görüşü, bunun açık ifadesidir. Ona göre; Özneler söylemin üreticileri değil, söylemin içerisinde öznelerce işgal edilecek konumlardır. Özne olmak, konuşan bilinç yada formül yazarı olmak değil, belli koşullarda bireyler tarafından işgal edilebilecek bir mevkidir.

Laclau ve Mouffe, yaratıcı özne kavramından kurtulmak için özne yerine "özne konumları" nı kullanırlar. Özneler toplumsal ilişkilerin kökeni olamaz. Özne konumları söylemsel karakterde ve yayılmıştır. İnsan kimliği yayılmış konumlar arasında üst belirlenmiş durumdadır. Bir bütünlük olarak özne nosyonundan söz

edilemez (Smith ve Rilley 2016).

Birey-yapı ilişkisinde daha esnek yaklaşımlar ise Bourdieu ve Giddens'tan gelir. Giddens, bireyin toplumsal yapı karşısında "kültürel aptal" olmadığını, sınırlandırılmış otonom bir konumda yer aldığını önerir. Bu söylem bireyi merkeze koymaktan ziyade, yapı baskın ilişkide bireye de sınırlı alan tanıyan bir yaklaşımdır ki daha önce de bahsedildiği gibi kültürel değişimin de bu alanda gerçekleştiğini söyler. İnsanlar rasyonel faillerdir. Kimlik, kendimiz hakkında yürüttüğümüz bir proje ve bireysel bir kurgudur. Kişisel kimliğin kurgulanması, bireyin anlatı oluşturabilme becerisine bağlıdır. Toplumsal yapı ise sınırlarla birlikte fırsatlar da sunar.

Bourdieu ise birey/toplumsal yapı ikilemini sağlıksız bulmuş, insan deneyimi ve bilincin iki kutup arasında süreçsel bir olgu olduğunu önermiştir. Bu salınım "alışkanlık alanı(habitus)" içerisinde gerçekleşir. Burada toplumsallaşma ve erken öğrenme en derin köklerini salar. Kültür bireyin bedenine kodlanır. Beden kültürel kodların ifade aracı haline gelir. Yapı kültürü, kültür pratikleri, pratikler yapıları üretir. Bu yaklaşım tezatlıktan çok, ilişkiselliğe vurgu yapar.

Weber, Goffman ve Tajfel için bireyler, yapının şekillenmesinde aktördür. Weber, statü ve grupları reddetmez ancak bu oluşumların insan eylemiyle şekillendiğini söylerler. İnsan eylemi; rasyonellik yönüyle diğer türlerin eyleminden farklılaşır. Psikolojide Goffman ve Tajfel, sosyal kimlik tanımıyla bireye ait olacağı grubu seçme şansı tanırlar. Psikoloji'de bireye genellikle otonomi atfedilse de örneğin Freud'un psikanaliz kuramında erken çocukluk etkisiyle şekillenen bilinçdışı, bireysel otonomiyi reddeder.

Birey ve yapıyı bir arada görenler ise bireyin yapıyı etkileme ve değiştirme gücü (Cooley), yapı ve bireyin bir arada şekillenerek, bazı yapı unsurlarının bireyce reddini vurgulayan görüşler (Woodward) ve bireyin geçmiş ve gelecek arasında olmasından kaynaklanan aktör rolüne vurgu yapanlar (Misch ve Emirbayer) ise ilişkisel bir tutumu daha sağlıklı görmüşlerdir.

Bu noktada, benliğin hangi durumlarda otonom sayılabileceği konusunda da öneriler ortaya atılmıştır. Meyers'e göre, bireyin belli bağlantıları otonom olduğu halde bağlantılar içinde bazı genel hayat planları otonom olmayabilir. Üç otonomi tipi

vardır; programatik otonomi: uzun süreli planlar yapıp bunları hayata geçirebilmesi, maddiyatın mı yoksa manevi değerlerin öncelikli olacağına karar verilmesi gibi tutumları tanımlar. Olay bazında otonomi: kısa süreli planlar yapma ve bunları hayata geçirebilmeyle tanımlanır. Kısmi otonomi: doğal ve sorgulanmamış süreçlerle gerçekleşen otonomiyi temsil eder. Eylemler sorgulanarak onaylandıkça otonomi derecesi yükselir. Eylemlerin sorgulanması için ise bazı becerileri, bireyi failliğe taşır. Bunlar;

Kendini gözlemleme becerisi; başka insanların algı, bilgi, içgörü, öneri ve desteğinden yararlanmasına imkan veren iletişim becerileri; bireyin kendi deneyimlerini, kendi veya dış çevresi üzerinden hatırlamasına imkan veren hafıza becerileri; uygun seçeneği öngörebilecek tahayyül yeteneği; kendi hayat hikayesinin olası gelecek bölümlerine benzeyebilecek vizyonları değerlendirebilecek analiz ve muhakeme yeteneği; kendi oluşturduğu portrenin yanlışlarıyla barışık olabilecek özsaygıyı sürdürebilmesi; kurulu düzene teslim olmasına yönelik baskılara dayanabilme iradesi; farklı düzey ve derecelerde otonom güçlere katılmasına imkan sağlayacak kişiler arası beceriler. Tam otonomiyi tanımlayan programatik otonomi, bu maddelerin başarısına bağlıdır. Meyers'e göre bu kriterlerin yerine getirilebildiği durumlarda aktör, yapının önüne geçer.

1.2.Arkeoloji'de Toplumsal Yapı Çalışmaları

Birey, grup ve toplum arasındaki ilişki ve tüm bu ilişkilerin insan dışı faktörlerle (nesne ve çevre) ilişkisini ele alan yukarıdaki yaklaşımlara üst başlıkta değinilmiştir. Birinci bölümün ikinci alt başlığını oluşturan bu bölümde, arkeoloji disiplini içerisinde Neolitik Dönem topluluklarının nasıl yapılandığının anlaşılabilmesine yönelik görüş, yöntem ve çalışmalar üzerinde durulmuştur.

Neolitik Dönem'de toplulukların nasıl bir arada kaldığına ilişkin tartışmalar, gerek arkeoloji, gerekse diğer sosyal bilim alanlarında yaşanan değişimler ve düşünsel süreçlerden etkilenerek şekillenmiştir. Bu nedenle, arkeolojik yaklaşımlarda neolitik dönemde toplumsallığın nasıl sağlanıp sürdürüldüğüne dair tartışmalara geçilmeden

önce, arkeoloji disiplininin düşünsel geçmişine değinmek, tartışma ve yaklaşımların karşılaştırılabilmesi ve aralarındaki farkların anlaşılabilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle arkeolojide birey, toplumsallaşma, toplulukların yapısı ve süreklilik gibi temel kavramlar ile bunların alt başlıklarının düşünsel açıdan nasıl şekillendiğinin ortaya konulması, arkeolojin diğer sosyal bilimlerde yaşanan düşünsel ve yöntemsel değişimlerin arkeolojide nasıl karşılık bulduğunun ortaya konulması için de önemlidir. Arkeolojik tartışmalarda yer alan kavramların sosyal bilimlerde nasıl tartışıldığının ortaya konulmasıyla, söz konusu kavramlara yöneltilen eleştirilerin arkeolojik veriler bağlamında değerlendirilebilmesini mümkün hale getirecektir.

1.2.1.Yeni/Süreçsel Arkeoloji ve Kültüre Yaklaşım

Arkeolojinin bir disiplin niteliği kazanmasında, 1949 yılında radyokarbon tarihleme yönteminin ortaya çıkışı ve kesin tarihlemenin mümkün hale gelmesinin önemli bir katkısı vardır (Renfrew ve Bahn 2017:9). 1960'lar öncesine uzanan birkaç çalışma dışında (Colingwood 1946, Daniel 1950,1962), yaklaşım ve yöntemindeki temel kırılma ise 1960'lı yıllarda yaşanmıştır. Arkeoloji 'de 1960'lar ve sonrasında yöntem ve yaklaşımda ortaya çıkan yenilikler "Yeni Arkeoloji" veya "Süreçsel Arkeoloji" akımını tanımlamıştır. Süreçsel arkeolojinin öncü temsilcileri olan Lewis Binford, arkeolojiye antropoloji disiplinini referans alarak yeni bir yaklaşım önermiştir (Binford 1962). Binford'un burada önerisi, geleneksel kültür tarihçi arkeoloji yaklaşımına alternatif sunmaktır. Sosyal antropologların modern kültür araştırmalarına benzer şekilde, arkeologlar da uygun yöntem ve kuramlarla geçmiş toplumların kültürel değişimlerinin anlaşılması için çaba göstermelidir. Üstelik günümüzü inceleyen antropologlardan farklı olarak arkeologlar, kültürel gelişimlerdeki uzun vadeli evrimsel eğilimleri de fark edebilme olanağına sahiptir. Süreçsel arkeolojinin yaklaşımında, teknolojik, ekonomik, toplumsal, siyasi ve ideolojik yönleriyle kültür, bir sistemdir. Ayrıca kültürlerin çevreyle etkileşimi de yine sistematik olarak ele alınmalıdır. Arkeolojinin bir diğer görevi de kültürel sistemlerin zaman içindeki evrimsel süreçlerinin takip edilmesidir (Flannery 1967). Binford'a göre arkeolojinin geçmişi süreçsel olarak açıklayabilmesi, gelecek için de referans

sağlayacaktır (Binford 1962: 1972).

Süreçsel arkeolojinin kültürleri bir "sistem" olarak tanımlaması, yalnız bir yaklaşım sunmanın ötesine geçerek, arkeolojik araştırmalara yöntem açısından da farklılıklar getirmiştir. Bu yaklaşım sonrasında, kazısı gerçekleşecek bir arkeolojik yerleşimde ortaya çıkacak sınırlı bir alan, kültür sistemine ilişkin yalnızca bazı alt sistemlere dair bilgi ve örneklem sağlayacaktır. Bu nedenle her bir örneklemin alan bazında belirlenerek toplanması ve örneklerin istatistiklere dökülerek kayıtlanması, ileriye dönük bütünsel yorumlama için önem kazanmıştır (Refrew ve Bahn 2013:269-270). 1960'larda geçmiş ve gelecek üzerine heyecan uyandıran önerilerle ortaya çıkan süreçsel arkeolojinin, pratik uygulamalarla test edilmesinin ardından, 1970'lerde beklentileri karşılamayan sonuçlarla hayal kırıttığı belirtilmektedir. Süreçsel arkeolojiye getirilen bir diğer eleştiri ise, söyleminde kültürü bütüncül bir sistem olarak ele alan yeni arkeolojinin, pratik uygulamalarında çevre, teknoloji ve ekonomiye ağırlık vererek, ideoloji, din ve diğer kültürel faktörler üzerindeki etkilerine odaklanmamaları da yer almıştır (Refrew ve Bahn 2013:270-271).

Süreçsel arkeolojinin nesnelerin yorumlanması amacıyla getirdiği yeniliklerden birini de "Ara Bağlam Kuramı" (*Middle Range Theory*) olarak tanımlanan yaklaşım oluşturmaktadır. Ara bağlam kuramı, arkeolojik nesnelerin yorumlanmasında, günümüzde yaşayan geleneksel toplumların benzer nesneleri nasıl kullandığını inceleyerek, daha doğru bir yoruma ulaşmayı amaçlar ve bu doğrultuşa saha gözlemleri analojik açıdan değerlendirilir (Binford 1978, Binford 1983). Süreçsel arkeolojinin yorumlamada geçmiş ile bugün arasında gördüğü etnografik uygulamalar, etnoarkeoloji yaklaşımında, kültürlerin belirli çevresel ve kültürel koşullarda kalıcı işaretler bırakıp bırakmadığını inceler (Renfrew ve Bahn 2017:272).

Yeni/Süreçsel Arkeolojinin 1960'larda ortaya çıkışı, özellikle sosyolojide makro ve mikro yaklaşımların bir arada kuvvet kazandığı, dinamik bir dönemdir. Giriş bölümünde belirtildiği gibi, makro yaklaşımlardan Talcott Parsons'ın "sistemler kuramı" ve "AGIL Modeli", toplum araştırmalarında sistematik ve öğeleri birbirleri ile ilişki içinde ele alan kuramsal yaklaşımlar olarak karşımıza çıkmıştı. Yeni arkeolojinin kültürü sistem olarak kavrayışı ile 1940'lardan itibaren kültürel sistemler üzerine kuramlar geliştiren Parsons'un çalışmaları arasındaki paralellik, arkeolojinin

aynı süreçte sosyal bilimlerle ilişkilenmesini de açık biçimde yansıtmaktadır.

Aynı süreçte Parsons'ın öğrencisi Robert Merton'ın kuram ve ampirik veri arasında ilişki geliştirmek için kurduğu ve analitik sosyolojik yaklaşım içinde yer alan aynı isimli Ara bağlam Kuramı (Merton 1949)'nın arkeolojide bir yöntem olarak benimsenmesi de bu etkileşimi doğrular niteliktedir. Yeni arkeolojiye getirilen eleştiriler ise, aynı süreçte birey ve grup ile toplumlar arasındaki ilişkiye odaklanan mikro sosyolojik yaklaşımların temel argümanlarıyla paralellik göstermektedir. Garfinkel'in öncülüğünde başlayan Etnometodolojik yaklaşım da arkeolojik ara bağlam aracıyla paralellik göstermektedir. Arkeolojik araştırmacıların yaşayan geleneksel toplumları araştırma sahası olarak ele almaya başlaması ise, 1930-1940'lar arasında sosyolojinin en önemli ekolünü temsil eden ve kalıcı yöntemler geliştiren Chicago Okulu araştırmacılarının birincil analiz yöntemi ile tutarlı bir eğilim gibi görünmektedir. Yeni/Süreçsel Arkeoloji bu yönüyle, çağdaşı makro ve mikro ölçekli tartışmaları sentezleyerek yöntem ve yaklaşımına kalıcı biçimde uyarlayabilen güçlü bir yaklaşım olarak tanımlanabilir.

1.2.2. Arkeolojide Toplumsal Yapıya İlişkin Çalışma Temaları

Arkeoloji'de "kimlik" kavramı, bireysel kimliği ifade edebileceği gibi, belirli grupların kültürel özellikleri tanımlamakta da kullanılmaktadır. Yaygın kullanım biçimiyle, bireyin birlikte yaşadığı grup ile aidiyet kurma yollarını tanımladığı önerilebilir. Pek çok arkeolojik çalışmada, kimlik ve toplumsal yapı bir üst başlık olarak ele alınmasa da, farklılıkları arayan çalışmaların, toplumsal yapı ve grupları tanımlamayı amaçladığı görülmektedir. Arkeoloji'de toplumsal yapı çalışmaları bu yönüyle, geçmiş toplulukları sosyal yönlerden ele alan araştırmaların bir üst çatısı niteliğinde ancak başlıklarla vurgulanmayan bir niteliktedir.

İstatistik ve analoji yöntemleri arkeolojide yoğun olarak kullanılmakta ve araştırılan toplulukların daha detaylı tanımlanabilmesi için özellikle farklılık gösteren uygulama ve veriler üzerinde özellikle durulmaktadır. Bu çalışmalarda temel olarak grup veya topluluk içerisinde avantaj veya dezavantaja sahip niş grup veya bireylerin

araştırıldığı söylenebilir.

Grup veya topluluklar düzeyinde farklılaşan uygulamalar genellikle;

- Yerleşim Düzeni ve Konut Mimarisi
- Anıtsal Mimari ve Özel Yapılar
- Ölü gömme uygulamaları
- Antropolojik Analizler
- Uzak mesafeli ticaret ve ithal nesneler

ekseninde çalışmalar yürütülmektedir. Bu çalışmalar, geçmiş topluluklar sosyal yapı, mülkiyet ve toplumsal eşitlik/farklılaşma eksenli çalışmaların ana hatlarını oluşturmaktadır.

Kimlik üst başlığı altında ele alınan çalışmalarda ise ağırlık olarak kişisel süs eşyaları ve analojik yaklaşımlar dikkat çekerken, bu araştırmalar ağırlıklı olarak bir grup içerisinde yaş/cinsiyet, sosyal statü ve bölgesel etkileşim verilerini ele almaktadır.

Arkeoloji'de toplumsal yapıya ilişkin yürütülen araştırmalar içerisinde, en erken çalışmaları, anıtsal mimari perspektifinden ele alınan çalışmaların oluşturduğu görülmektedir.

1.2.2.1.Arkeolojide Mimari Üzerinden Toplumsal Yapı Okumaları

Arkeoloji'de 1960'lardan itibaren anıtsal yapılar ve çağdaşlarından farklılaşan mezar uygulamaları (Evans 1971) üzerinde spesifik olarak durulmuş ve söz konusu uygulama farklılıklarının yerel seçkin/şefler'in varlığı (Evans 1959, Renfrew 1979) veya sosyal hiyerarşinin bir sonucu olduğunu (Adler ve Wilhusen 1990) gösteren arkeolojik veriler olduğu değerlendirilmiştir. Yine aynı araştırmacılardan Evans, Malta özelinde anıtsal yapıların patikalarla yerleşime bağlanır biçimde periferde yer alması ve merkezi odalar ile bunlara bağlanan daha dar odalar üzerinden, bu yapıların küçük odalara erişim hakkı bulunan gizli katılımcılara işaret ediyor

olabileceği önermiştir (Evans 1959). Robb'un daha açık ifadesiyle ritüellere katılanlar ile katılmayanlar ve ritüel uygulayıcılar arasında da bilgiye erişim konusunda bir hiyerarşinin olası varlığı dikkate alınmıştır (Robb 2001). Yine Robb'a göre Malta örneği özelinde ritüele katılımın ötesinde tekne kontrolü, balıkçılık ve diğer iş bölümüne dayalı statü konumlarının da sosyal farklılaşmayı getiren unsurlar arasında yer almış olabileceğini ve yerleşim içinde gruplar halinde bölünmüş mezar alanlarının ima etmiş olabileceği farklı akraba grupları bu pratikler üzerinden bir arada hareket etmiş olabileceğini önermiştir (Robb 2001). Malta anıtsal megalit yapıları ile ana kayalara oyulan mezar kompleksleri arasındaki form benzerliğine rağmen, Malta megalitlerinin Avrupa'nın geri kalanından farklı olarak mezar alanı olarak kullanılmaması Robb'a göre yer üstündeki yaşayanların dünyası ile yer altındaki atalara ait ölüler dünyasının birbirinden ayrılması için oluşturulmuş bir izomorfik seçimin sonucudur. Robb'un dördüncü bin yılda Malta'da adaya özgü uygulamaların artışı ve çevre ile etkileşimin azalmasıyla paralel olarak ortaya çıkan megalitler, Malta Neolitik gruplarının kendi kimliklerini inşa etme ve sosyal açıdan "etnisite" yaratma sürecini karakterize eder (Robb 2001).

1.2.2.2. Etnografik Çalışmalar ve Ölü Gömme Gelenekleri

Arkeolojide kimliklere ilişkin erken çalışmalar arasında, 1900'lerin başından itibaren mezar kontekstleri ve ilişkili buluntuları ele alan etnografik araştırmalar (Petrie 1904, Hertz 1960), 1960'lardan itibaren farklı disiplinlerden araştırmacının katılımı ile yaygın bir çalışma alanı haline gelmiştir. Antopolojik çalışmalarda sosyal hafıza ve kimliklerin şekillenme dinamikleri de yine özellikle 1980'li yıllar ve sonrasında yoğun olarak çalışılan alanlar arasında kendine yer bulmaya başlamıştır (Bloch 1982; Bloch ve Parry 1982).

1980'lerin ortalarından itibaren arkeoloji çalışmalarında etnografların ölü gömme ritüellerinde ölüler ve yaşayanlar arasında kimlik ve sosyal hafıza inşa süreçlerinin inşasına dair gözlem ve sonuçlarından da yararlanmaya başladıkları

görülmektedir (Brown 1995; Cannon 1989; Chesson 1999, Dillehay 1993; Gillespie 2001; Hodder 1984; McCafferty ve McCafferty 1994; O'Shea 1996; Pearson 1999). 1990'ların ikinci yarısından itibaren özellikle Güney Levant Natuf ve PPN merkezlerinde kimlik ve sosyal uygulamalar üzerine çalışmalar yürüten I. Kuijt, (Kuijt 1996) özellikle G. Levant PPNB döneminde Ain Ghazal, Basta ve Eriha gibi merkezlerde ikincil mezar uygulamaları ve sıvalı kafataslarının grup kimliği inşası ve sosyal hafızanın yeniden üretimi üzerinde oynadığı rolleri, fiziksel kanıtlar üzerinden açıklama yoluna gitmiştir (Kuijt 2000). Arkeolojik çalışmalarda G. Levant'ta özellikle PPNB için yaygın bir pratik olarak karşımıza çıkan ikincil kafatası uygulamalarının, kimlik ve aidiyet tartışmalarında 1980'lerden itibaren önemli bir yer tuttuğu görülmektedir (Arensburg ve Herskovitz 1989, Bienert 1991, Butler 1989, Goren ve Segal 1995, Griffin 1993, Grissom ve Rollefson 1998). G. Levant'taki görece daha yaygın sıvalı kafatası uygulamasına karşılık, Orta Fırat yerleşimlerinde az sayıda örnekle temsil edilen boyalı kafatasları da yine 2000'ler öncesi çalışmalar arasında yerini almıştır (Molleson, Comerford ve Moore, 1992).

Araştırma tarihçesi dikkate alındığında, Neolitik Dönem kültürlerinin Güneybatı Asya'da en erken ve uzun soluklu araştırıldığı alanı temsil eden Güney Levant'ta sıvalı kafataslarına ilişkin ilginin, arkeolojide sistematik kimlik çalışmalarından çok önce başladığı vurgulanmalıdır (Strouhal 1973). Sayıları giderek artan araştırmalarla Levant, Mezopotamya ve Anadolu'yu kapsayan geniş bir coğrafyada ortaya çıkartılan sıvalı/yeniden modellenmiş (remodelled skulls) –kafatası uygulamaları, 1980'lerin sonundan itibaren bölgede PPNB dünyası için geniş etkileşim alanının bir kanıtı olarak ele alınmıştır (Bar-Yosef ve Belfer-Cohen 1989). Cauvin için ise bu pratik, PPNB dünyasının ortak dilini tanımlayan bir –koine- olarak yorumlanmalıdır (Cauvin 1994). G. Levant'ta bulunan Nahal Hemar dışında kireç sıvalı halde ele geçen kafatasları, yine erken araştırmalardan itibaren pyroteknolojinin erken örnekleri olarak, teknolojik açıdan da üzerinde durulan araştırma konuları arasında yer almıştır. Sıvalı kafataslarının teknolojik ve sosyal açıdan ele alındığı çalışmalar, 2000'lerden günümüze araştırma konularında arasında önemini korumaktadır (Goren, Gorring-Morris ve Segal 2001, Bonogofsky 2006; Koutsadelis 2007; Benz 2010; Kanjou vd. 2015). İzole ve sıvalı kafatasları konusunda zamanla

elde edilen veriler, bu uygulamaların Natuf Kültürü ile başladığını, Geç Natuftan itibaren daha organize uygulamalarla pratik kazandığını, PPNA'da K. Mezopotamya'da da uygulanmaya başlandığı, PPNB ile birlikte uygulamalarda bölgeler arası farklılaşmaların ortaya çıkarak K. Mezopotamya'da daha az sayıdaki uygulamaya karşın, G. Levant'ta tüm mezarların 1/3'ü gibi yüksek oranda, çoklu gruplar halinde temsil edildiğini (Benz 2010), 7. Binyıldan itibaren ise hem K. Mezopotamya hem de G. Levant için belirgin bir azalmaya rağmen varlığını koruduğunu ortaya koymaktadır (Bocquetin, Kodaş ve Ortiz 2016:33-52).

1.2.2.3. Arkeolojide Cinsiyet

Arkeolojide toplumsal cinsiyet (*gende*r) çalışmalarında, cinsiyetin topluluktaki yerine dair erken antropolojik çalışma ve saptamalar, önemli referans oluşturmuştur. Malinowski'nin 20. yy ilk çeyreğinde yürüttüğü çalışmalarda, cinsiyetin günlük pratiğin her alanına yayıldığına dair görüşleri (Malinowski 1929), toplumsal cinsiyet arkeolojisi ve feminist arkeolojinin sonraki çalışmaları için önemli bir tespit niteliğinde görülebilir. Rubin'in toplumsal cinsiyet çalışmalarının temelini oluşturan biyolojik/toplumsal cinsiyet ayrımını teorik açıdan temellendirdiği çalışmaları (Rubin 1975, 1984) ise, özellikle 1980'li yıllardan itibaren tartışmaların temel çerçevelerinden birini teşkil etmektedir. Toplumsal cinsiyet çalışmalarında kendinden sonraki çalışmalara yön veren önemli bir kırılma noktası ise, 1990'ların başında Butler tarafından kaleme alanın "Gender Trouble" (Türkçe Yayın: Cinsiyet Belası) isimli çalışması olmuştur (Butler 1990). Butler'ın bahsi geçen yayını ve sonraki çalışmalarında üzerinde durduğu temel argümanlardan birini "performans teorisi (*perfromance theory*)" oluşturmuştur. Butler bu yaklaşımıyla, kendinden önceki feministlerin toplumsal cinsiyet ve biyolojik cinsiyet arasındaki ayrımı ve cinsiyeti cinsiyet rollerinin bir çıktısı olarak ele alan yaklaşımlarına karşı çıkarak, hem biyolojik hem de toplumsal cinsiyetin heteroseksist araçlar yoluyla karşılıklı olarak inşa edildiğini önermiştir.

Butler'a göre söylemde kadın/erkek ayrımının kendisi, cinsiyet olgusunu biyolojik olarak temellendirmekte ve kurduğu ikilik üzerinden cinsiyeti yalnızca bu iki

kavram arasına sıkıştırmaktadır. Butler, bu yaklaşımdan yola çıkarak, biyolojik ve toplumsal cinsiyet ayrımını reddederek, cinsiyete ilişkin ayrımların tümüyle *kültürel söylem* yoluyla şekillendirildiği eleştirisini getirir (Butler 1993). Butler'a göre biyolojik/toplumsal cinsiyet ayrımına dayanan söylemler, kadın erkek olmanın biyolojik/doğuştan (verili) olduğu çıkarımını üstü örtülü biçimde kodlamakta ve doğal olanın, kültürel pratikler yoluyla düzenlenmesine zemin oluşturmaktadır (Butler 1990). Butler'ın cinsiyete ilişkin getirdiği bir diğer önemli yorum da toplumsal ve biyolojik cinsiyete ilişkin kimliklerin sabit olmadığı ve sosyal performanslar yoluyla sürekli yeniden üretildiğine dair önerisidir. Performatif eylemler bu inşa sürecinin aktif unsurlarıdır (Butler 1990). Arkeolojide Butler'ın da eleştirdiği "cinsiyete modern batılı perspektifinden yaklaşımlar"ı sorgulayan toplumsal cinsiyet çalışmaları, 1980'li yıllardan itibaren literatürde yer kazanmaya başlamış olmakla birlikte (Conkey ve Spector 1984; Gero ve Conkey 1991), 1990'larda çeşitlenerek ivme kazanmıştır (Claassen, 1992; Claassen ve Joyce, 1997; Hollimon, 1997; Walde ve Willows, 1991). Arkeolojik çalışmalarda Butler'ın performans teorisi, 2000'li yılların başından itibaren sosyal bilim çalışmalarında daha fazla ilgi görmüş ve arkeolojik verilerin değerlendirilmesinde de bir yaklaşım sunmuştur (Casella 1999, 2000; Gilchrist 2000; Joyce 2000a, 2000b; Meskell, 2000). Arkeoloji'de cinsiyet çalışmalarının getirdiği önemli antropolojik yorumlar arasında, gözlemlenen bazı yerel topluluklarda ikili cinsiyet sisteminin geçerli olmasına karşın, bazı yerli Amerika ve Kuzey Avrasya topluluklarında dörtlü toplumsal cinsiyet kategorisinin dahi tanımlanmış olmasına yönelik gözlemler oluşturmuştur. Bu gözlem, toplumsal cinsiyet tanımlarının tarih boyunca kültürden kültüre farklılıklar göstermiş olabileceğine ilişkin yorumları desteklemiştir. Yine 2000'li yıllardan itibaren toplumsal cinsiyet arkeolojisinin tarihsel gelişimi ve güncel yaklaşımları eleştirel açıdan ele alan derleme çalışmaları da literatürde yerini almıştır (Voss 2005).

BAŞAK HOCA CENDER KİTABI

1.2.2.4. Takı ve Boncuklar

Prehistorik merkezlerde kimliklere odaklanan erken çalışmalar arasında

Wright ve Garrard'ın Güney Levant'ta taş boncuk üretiminin PPNA'dan itibaren ortaya çıkışı ve PPNB ve sonrasındaki yayılımı ile evcilleştirme ve hane bazlı üretim ile taş boncuk üretimi arasındaki ilişkiyi sorgulayan çalışması yer almaktadır (Wright ve Garrard 2003). Bu çalışmada bedensel saç, giyim ve boya içeren uygulamalar gibi bedensel dekorasyon unsurlarının cinsiyet ve etnisite kriterleri üzerinden sosyal kimliklerin inşasında rol oynamış olabileceği belirtilmiştir (Wright ve Garrard 2001). Kişisel süs eşyalarının Neolitik ilişkisi ele alınırken, Goffman'ın sosyal bilimlerde kimlik çalışmaları açısından da nispeten erken sayılabilecek çalışması (Goffman 1956), özellikle 2000'li yıllardan sonra arkeolojik çalışmalarda da yorumlayıcı bir unsur olarak ele alınmıştır (Wright ve Garrard 2003).

EYLEM HOCA

1.2.2.5. Figürinler

Yakındoğu Neolitiği'nde kimlik çalışmaları arasında figürinlere odaklanan çalışmalar da 2000'li yıllardan itibaren özellikle Balkan Neolitik yerleşmelerinde ele geçen figürinleri sosyal ilişkiler perspektifinden irdeleyen Chapman'ın çalışmaları ile kimlik perspektifinden ele alınmaya başlanmıştır (Chapman 2000). Bu noktada Chapman'ın yaklaşımı, parçalanma yoluyla bütünlüğünü kaybeden figürinlerin, fiziksel açıdan eksilmek yerine, belirli parçaları üzerinden sosyal değer kazanarak günlük yaşamda sosyal ilişkiler üzerinden aktif olarak rol oynamaya devam ettiği yönünde bir açıklama getiren "*parçalanma teorisi*" (*fragmentation theory*) ile özetlenebilir. Parçalanma teorisi ile figürinlere getirilen özel odak, daha önceki çalışmalarda bu buluntu grubuna getirilen tipolojik/stilistik odaklı analojik yaklaşımlara sosyal bir boyut kazandırması açısından ayrıca önemlidir. Parçalanma teorisi, 1980'lerden sonra sosyal bilimlerde yeni bir yaklaşım olarak ortaya çıkan ve özellikle 18.yy ve sonrasında Avrupa literatüründe bedensel parça üzerinden beden

bütünselliğine ulaşan metaforik anlatılara odaklanan parça-bütün çalışmalarından (Hillman ve Mazzio 1997, Sawday 1995, Nochlin 2001, Petrone ve D'Onofrio 2004, Bynum 1991, Pingeot 1990). Sosyal bilimlerde parça-bütün ilişkisi üzerine yoğunlaşan çalışmalar arasında Marilyn Strathern'in Malinezya yerlilerinde nesneler ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiyi irdelediği parçalanmaz kişilik (dividual personhood) yaklaşımı da etkili çalışmalar arasında yer almaktadır (Strathern 1988). Chapman ve Gaydarska'nın nesnelerin biyografisine odaklanan çalışmaları, yaklaşımın arkeolojik açıdan daha derin ve bütünsel bir yorumlaması olarak referans niteliği kazanmıştır (Chapmann ve Gaydarska 2007). Literatürde yer kazanan söz konusu çalışmaları takiben, daha fazla araştırmacı nesnelerin kuşakları aşan sirkülasyonunu parçaların aktarımı ve yaşayanlar ile ölülerin dünyasındaki rolü üzerinde durmuştur (Brück 2006, Brück 2009, Chapman 2000, Fowler 2001, Fowler 2002, Thomas 2000).

Parçalanma teorisinde bir nesnenin bilinçli olarak kırılmasının ardından sosyal yaşamda aktif rol oynamaya devam ediyor olabileceği yaklaşımı, nesne biyografisi (object biography) tanımının bir buluntu grubu üzerinde tutarlı ve etkili bir uyarlaması olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, buluntu biyografisi tanımı, nesnelerin kimlikler ve sosyal yapılarda salt edilgen unsurlar olarak algılanmasından öteye geçerek, öznel bir yaklaşımla ele alınması açısından önemlidir ve sonraki çalışmaları da etkilemiştir.

Ontolojik açıdan olmamakla birlikte, nesne ile toplumsal yapı arasındaki ilişkiye odaklanan erken yaklaşımlar arasında, materyalizm görüşünün güçlü savunucularından Marks yer almaktadır.

Sosyal bilimlerde objelerin öznel niteliğine değinen erken araştırmacılardan Kopytoff, nesnelerin biyografilerinin doğum, yaşam ve ölüm aşamaları üzerinden tanımlanabileceğini öne sürmüştür (Kopytoff 1986). Kopytoff'un bu yaklaşımı ilk kez bir sosyal antropoloji yayını olan "*The Social Life of Things*" (*Şeylerin Sosyal Yaşamı*) adlı çalışmada yayınlanmıştır (Appadurai 1986). Arkeolojik buluntuları hammaddeden atık sürecine uzanan bir biyografi döngüsü içinde ele almaya öncülük eden bu yaklaşım, post-süreçsel tarihöncesi araştırmacıları tarafından benimsenmiştir (Thomas 1996; Tilley 1996). "World Archaeology"nin "The Cultural Biography of Objects" adlı sayısında Gosden ve Marshall tarafından obje biyografisinin materyal

üzerinden nasıl ele alınabileceğine dair model çalışmalar, Malinezya ve Fiji yerel topluluklarında farklı modeller üzerinden nesnelerin aktarımına ilişkin örneklerle ele alınmıştır (Gosden ve Marshall 1999). Bir objeye ilişkin algı ve anlamın takas (Gallardo vd. 1999; Hamilakis 1999; Peers 1999; Saunders 1999; Seip 1999) ve performans (Gosden ve Marshall 1999) yoluyla aktarımına ilişkin çalışmalar, konu hakkında literatürde yer kazanmıştır.

Figürin çalışmalarında Peter Ucko'nun 1960'lı yıllarda ortaya koyduğu çalışması, figürinlerin arkeolojik bağlam ile tarihsel ve etnografik verilerle yorumlanmasını önceleyen erken çalışmalardandır. Ucko aynı zamanda, Paleolitik, Neolitik ve Tunç Çağı gibi farklı dönemlere ait örneklerin geniş zaman dilimlerinden örneklerle karşılaştırılmasına da eleştiri getirmiştir (Ucko 1968). Meskell'e göre figürin çalışmalarında "temsil" kavramı, farklı araştırmacılar tarafından farklı şekillerde ele alınmıştır. Bailey'in yaklaşımında birşeylerin temsili olarak var olmalarından ziyade, bir şeyleri temsil etmek için vardırlar. Bu yönüyle figürinleri, temsil eden olarak gören araştırmacılar, bu nesnelerin potansiyel failliğini de vurgulamaktadır. Nanoglou için temsil gerçek yaşamın bir yansıması değil, yaşanılan dünyayı oluşturma sürecinin bir parçası olarak ele alınmalıdır. Diğer ifadeyle temsil, benzediği forma atıf yaparak, yeniden ifade eden, eklemleyici bir pratik olarak tanımlanır. Bu açıklama, figürinleri verili (*a priori*) bilinçli eylemin bir yansıması değil, bireylerin içinde yaşadığı dünyada zaruri olarak kullandıkları bir parçası olarak ele almıştır. Judith Butler'ın 1990'lardaki görüşlerinden de etkilenen temsil kavramı, toplumsallığı mümkün kılan bir referans çerçevesi tanımı alır.

1.2.2.6.Teknoloji ve Nesne-İnsan İlişkisi

Arkeolojide yukarıda değinilen pek çok model çalışmada nesnelerin sosyal ve ekonomik sistemlerde nasıl aktarıldığı farklı açılardan tartışılmakla birlikte, nesne çalışmalarında temel teorik yaklaşımlardan birini "chaîne opératoire" tanımı oluşturmaktadır. Üretim zinciri tanımıyla ifade edilen "chaîne opératoire", buluntu

biyografisi tanımından önce Mauss (1934) ve Leroi-Gourhan tarafından özellikle taş alet teknolojisinin belirli bir sitem dahilinde ele alınabilmesi amacıyla oluşturulmuş bir yaklaşımı tanımlar. Üretim zinciri tanımının temelleri, Sosyolog ve antropolog Marcel Mauss tarafından 1930'lu yıllarda ortaya konulan ve teknolojik davranışların (alet yapımı sırasında izlenen teknik adımlar) bilinçli ve kasıtlı olarak tekrar eden davranışlarla öğrenilmiş olarak (*habitus*) veya yapmanın bir yolu olarak, tarihsel ve kültürel bağlamıyla aktarıldığını ve bu unsurların birbirinden ayrılarak incelenemeyeceğine ilişkin gözlemlerine dayanmaktadır (Mauss 1936). Mauss tarafından davranışın aktarımı ve sosyal-tarihsel bileşenlerine değinen yaklaşımı, Gourhan tarafından Fransız etnografisine uyarlanmıştır. Gourhan'ın üretim zinciri tanımı bir üretim sürecini jest ve araçları da kapsayan operasyonel bir süreç olarak tanımlar. Mauss'a benzer şekilde Gourhan'a göre de bu operasyonel zincirler erken yaşlardan itibaren sosyo-kültürel açıdan şartlandırılmış kültürel yapı taşlarını oluşturur ve kodlar, arkeologlar tarafından "stil" olarak tanımlanan şablonların ardındaki dinamikleri tanımlar (Gourhan 1964). Üretim zinciri tanımı bu yönüyle **buluntu biyografisi** (*artefact biography*) kavramının öncüsü olarak ele alınabilir. Gourhan'ın hammaddeden tamamlanmış nesneye uzanan üretim zincirinde özellikle davranış ve hammadde gibi seçimlere odaklanan yaklaşımı, temel olarak tamamlanmış ürün üzerinden sosyal tanımlara ulaşan kültür tarihçiliği yaklaşımından farklı bir perspektif sunması açısından da önemlidir (Martinón-Torres 2002). Arkeolojik buluntularda üretim aşamalarına daha yakından bir yaklaşım, alet üretiminde kültürel seçimlerin tanımlanmasına ve üretim sürecine çoklu perspektiflerden yaklaşımı da mümkün kılmıştır. Lemonier'in (1993) çalışması, teknoloji ve arka plandaki kültürel faktörlere vurgu yapan temel çalışmalardan birini oluşturmuştur. Arkeoloji disiplininde arkeolojik veriyi oluşturan buluntuların teknoloji, işlev ve form özelliklerinin birbirinden ayrı değerlendirildiği geleneksel çalışma yöntemine (tanımlayıcı arkeoloji – *descriptive archaeology*), bahsi geçen tüm bu unsurları bir arada değerlendirmeksizin doğru bir yoruma ulaşılamayacağı söylemini vurgulayan Yeni Arkeoloji (New Archaeology) (Stark 1998) akımı ile bir boyut kazanmıştır. Bununla birlikte, üretim zinciri modelinde önemli bir yer tutan teknolojik stil kavramının, 1970'lerde Lechtman tarafından detaylı biçimde tartışıldığının da altı çizilmelidir (Lectman 1977). Arkeolojide form ve teknolojik seçim arasındaki ilişki ayrıca

1980'lerden itibaren yoğunlaşan etnografik araştırmalarda da giderek belirgin hale gelmiştir (Longacre 1981, Schiffer ve Skibo 1987). Teknolojiye sosyo/kültürel perspektiften yaklaşan çalışmalar arasında, grup ve bireysel kimliğe özellikle odaklanan çalışmalar da aynı süreçte literatürde yer kazanmıştır (Pétrequin 1993).

Üretim zincirine ilişkin çalışmalar bu yönüyle, 1960'lardan 1990'lara kadar ağırlıklı olarak taş alet endüstrileri çevresinde ele alınan ve Yeni Arkeoloji akımı içerisinde teknoloji-davranış-kültür üçlemesinde yorumlar arayan bir yaklaşım olarak ele alınabilir. 2000'ler öncesinde ağırlıklı olarak etnografik çalışmalarla örneklenen bu yaklaşımın, 2000'lerden itibaren materyal kültürü çalışmalarına daha yoğun biçimde entegre edildiği görülmektedir ve uyarlamalarda özellikle Lechtman tarafından ortaya konulan teknolojik seçimler ve Lemonnier tarafından teorize edilen teknolojik stiller yaklaşımının uyarlamasıyla süre gelmiştir. Üretim zincirinin materyal bilimine test edilebilir bir çerçeve kazandırmıştır (Martinón-Torres 2002: 38). Bu kapsamdaki çalışmalar arasında arkeometrik çalışmalar da yer almaktadır (Martinón-Torres ve Killick 2015).

Üretim zincirinden arkeolojik materyali farklı perspektiften ele alan ve aynı zamanda endüstri ile kültürel seçimler arasında sosyal ilişkileri de irdeleyen çalışmaların, 2000'ler sonrasında görülen yeni ontolojik yaklaşımlardan da etkilendiğinin altı çizilmelidir.

Yalnızca arkeolojide değil, sosyal bilim alanlarının tümünde nesnelere ontolojik yaklaşımların anlaşılabilmesi için öncü söylemler olarak B. Latour ve M. Heidegger'in üzerinde durulması kaçınılmazdır. Latour'un insan dışı faktörlerin öznel yanlarına ilişkin çalışmaları laboratuvar gözlemlerinden kaynaklanırken, Heidegger ise özne-nesne arasındaki ilişkiyi felsefi perspektiften kritize etmiştir.

1.3.Güney Levant, Kuzey Mezopotamya ve Orta Anadolu Erken Neolitik Topluluklarında Toplumsal Yapı ve Aidiyete İlişkin Görüşler

Bu başlık altında kimliğe ilişkin kavramların, Yakındoğu Neolitiği'nde hangi modeller üzerinden, nasıl işlev kazandığına dair görüşler tartışılacaktır. Bu kapsamda;

Genelleşmiş Kimlikler (Generalised Identities) X Sınırlandırılmış Kimlikler (Confined Identities) arasındaki düalite, Sınırlandırılmış (Confined) Kimlikler kapsamında ele alınan Grup Kimlikleri, Sosyal Kimlikler, Kolektif Kimlik, Özel Kimlikler, Kendilik (self), Super Communities (Süper Topluluklar) kavramları tanımlanarak PPN Yakındoğu yerleşimlerinde kurulan sosyal yapı tartışılacaktır.

Tartışmaların ana hatlarını Habitus toplulukları (*habitus apparatuses*) X İdeokratik gruplar (*ideocratic apparatuses/aggregates*) tanımları ve Sığ/Tepesiz Hiyerarşiler (*Flat Neolithic Hierarchies*) kavramları oluşturmaktadır. Çekirdek aileler, tek soylu haneler, soy gruplarına dayalı topluluklar, çok kuşaklı sosyal haneler (multi-generational social households) ve bunların mülkiyet ile ilişkisi ele alınırken üretken sembolizm (*productive symbolism*), sosyal yaptırımlar, görev kimlikleri (*task identities*) tanımları da erken yerleşik topluluklarda sosyal yapı ve birey-grup ilişkisinin tanımlanmasına yaygın olarak kullanılmaktadır.

Yakındoğu prehistorik topluluklarının bir arada kalmasını sağlayan dinamiklerin yanı sıra, kalıcı yerleşim ve Paleolitik topluluklara kıyasla daha geniş sayıda insanın bir arada yaşamasına neden olan faktörler de tartışılan konular arasında yer almaktadır. Bu çalışmalara genel olarak bakıldığında, Son Buzul Çağı- Holosen arasında yaşanan çevresel değişimlerin grup davranışlarına etkileri üzerinde durulduğu görülmektedir. Bu görüşlerden birini Kültürel Niş Teorisi oluşturmaktadır.

Epi-Paleolitik / PPNA geçiş sürecinde yaşanan iklimsel değişimlerin toplulukların sosyal davranışlarına etkisi **Kültürel Niş Teorisi** ile şu şekilde açıklanmıştır:

"*İnsanın niş inşası, çevrenin değiştirilmesi yoluyla, yalnızca insan genleri üzerinde biyolojik seçilimin kaynağı olarak işlev görmekle kalmayıp, aynı zamanda öğrenmeyi kolaylaştıran ve kültürel geleneklere aracılık eden eserler ve ekolojik olarak miras alınan kaynaklar yaratır*" (Laland ve Brien 2011: 197).

Dunbar'ın sosyal beyin hipotezi de benzer şekilde, hominid evriminin yönünün daha büyük ve daha uyumlu sosyal gruplara doğru olduğunu öne sürer. Evrim

süreci boyunca, insan zihninin sosyal kapasitesi artmış ve artan sosyal karmaşıklıkla başa çıkmak için insanın bilişsel kapasitesinde bir artış yaşandığını ifade etmektedir (Dunbar vd 2010, Watkins 2017).

Tomasello da benzer şekilde, evrimsel sürecin insanlarda amaç paylaşımı ve ortaklaşma davranışlarının gelişimiyle paralel olarak şekillendiği görüşündedir (Tomasello 2009, 2014). Bu kapasitelerin, giderek daha büyük ve daha karmaşık sosyal gruplarda kümülatif kültür süreçlerini mümkün kılan bir kültürel **niş inşası ve gen-kültür ortak evrimi** çerçevesinde nasıl işlediğini tanımlar. Bir diğer ifadeyle "Kültürel Niş İnşası" ve "Gen-Kültür Ortak Evrimi" yaklaşımları; Paleolitik Dönem'den başlayarak, Neolitik Dönem'e uzanan biyolojik evrim sürecinin, sembolik araçlar yaratma ve sosyal açıdan daha fazla sayıda bireyin bir arada yaşayabilmesine olanak tanıyan kapasite artışını da eş zamanlı bir gelişim süreci olarak ele almaktadır (Sterenely ve Watkins 2015)

Yakındoğu Neolitik topluluklarında sosyal yapı ve kimlik inşasına ilişkin görüşlerin tartışıldığı geniş katılımlı bir toplantıda, erken yerleşimlerden elde edilen arkeolojik veriler ve bu verilere yola çıkılarak elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir. Tezin bu bölümünde, 2014 yılında gerçekleşen toplantının ardından 2017 yılında bir kitapta yayınlanan sonuçlar üzerinde durulmuştur. Tez kapsamını oluşturan ana sorunları, önemli kavram ve tanımlarla ele alınması nedeniyle sistematik bir tartışmaya zemin hazırlanacağı düşünülerek temel kavram ve görüşlere değinilmiştir.

Gebel'in tanımına göre, Epipaleolitik bireyler daha az mekânsal sınırlar bulunması ve daha geniş hareket alanıyla, genelleşmiş kimlik özellikleri göstermektedir. Neolitik yaşam biçimiyle artan mekânsal bağlar, bireylerin birlikte yaşadığı gruplarla benzeşmesini ve karşılıklılıklara dayalı ilişkilerce sınırlandırılmasını beraberinde getirmiştir. Neolitik grupların birbirleriyle ilişkilenme biçimini ise yerleşim sakinlerini kapsayan grup içi aidiyet temelinde kurulan "sınırlandırılmış kimlikler" oluşturmuştur. Buna karşın erken yerleşiklerde kurulan sınırlı müşterek kimlikler, sonraki devlet sistemlerinden farklı olarak koşullara bağlı ve tepkisel olarak gelişmektedir (Gebel 2017:69).

Gebel, Neolitik grup "benlikleri"ni, habitus-ideokrasi araçlarıyla kurulan,

sınırlı ve ilişkisel olarak tanımlamaktadır. Ona göre, Hodder'ın "agresif eşitlikçi" Çatalhöyük toplum önerisi de bu kategoride yer alır ve sosyal sapma vakalarını hedef alan bireylere yaptırımlar uygulanır (Gebel 2017:65). Bir Neolitik sakini için kimlik tanımı, grup kimliğiyle eş anlamlıdır ve bireysel kimlik veya bireyselleşmeye yönelik tutumlar "sapma" olarak tanımlanır yaptırımlara tabidir.

Özel kimlikler, özel yeterliliklere sahip şef veya sosyal statü sahibi bireyleri tanımlar. Bir diğer kimlik grubunu, öz kimlikler tanımlar. Öz kimlikler, belirli sorumluklarla özdeşleşen taş duvar ustası, heykel yontucu gibi çeşitli zanaat sahipleri veya hareket halinde olan bireyleri tanımlar. Bu bireyler de yine kendi kimlik kategorileri içinde tanımlanan sınırlar ile çevrelenmiştir. Gebel'e göre bireylerden akranlarıyla yüksek oranda özdeşlemesi beklenir ve sosyal tabularla bireysel sınırlar belirlenmiştir. Sosyal sınırlardan sapma durumunda sosyal dışlanma ve yaptırım riski, sınırların korunmasını sağlar. Bir bütün olarak grup kimliğini oluşturan topluluk yapısı içerisinde, çeşitli sosyal kimlikler bulunmaktadır. Bunlar akranlar arası kurulan ilişkiler ve hane halkıyla kurulan ilişkiler üzerinden gerçekleşir. Hane üyeleri arasında kurulan kimlik bağları ise kimlik oluşumunda öncü bir role de sahiptir.

Neolitik yaşam biçimiyle artan sosyal ayrım ve tören, özel yapı ve alanlar, ata bağları gibi uygulamalar, yerleşim içerisinde bulunan daha küçük ve kapalı gruplarca (*sodalities*) yönlendirilmiştir. Bireylerin topluluk geleneklerine bağlılıkları ise habitus ve görsel imgelere dayalı ideogramlar üzerinden sürdürülmüştür. Gebel, görsel imgeler açısından daha az çeşitliliğe sahip Güney Levant yerleşimlerinde hakim olan habitus temelli kültürel yeniden üretimin kuzeyde, Çatalhöyük ve Göbeklitepe örneklerinde olduğu gibi görsel imgelerin de katılımıyla sağlandığı görüşündedir. Habitusa dayalı öğrenme biçimi daha çok akranlarla kurulan doğrudan temas yoluyla sağlanırken, ideokratik öğrenme akran üstü grupların da dahil olduğu, doktrinel mesajlar yoluyla sağlanmıştır (Gebel 2017:72).

Neolitik Dönem'de geniş bölgelerde karşımıza çıkan benzer görsel imgeler ise, Watkins tarafından birbirini tanımasa bile, aynı kimliği paylaşan bölgeler üstü bir kimlik kategorisini oluşturmaktadır ve *super communities* (bölgeler üstü topluluklar) olarak tanımlanmıştır. Bölgeler üstü toplulukların ortaklaşması, üretken sembolizm

(*productive symbolsm*) araçlarıyla sağlanır. İlişkisel benlikler sembolik araçlar yoluyla inanç, saygı ve itibar gibi motivasyonlar yoluyla yeniden üretilir.

Gebel yukarıdaki kavramlarla tanımlanan sosyal yapılanma modelinin, Lee Clare'in tanımladığı ataerkil gerontokratik lidere dayalı denge mekanizmalarıyla işleyen topluluk modeline kıyasla daha az keskin tabakalanmaya ihtiyaç duyan, daha ilişkisel bir toplu modeli olması yönüyle verilerle uyumlu olduğu görüşündedir (Gebel 2017:73-74).

Yukarıda tartışılan tanımlar, topluluk üyelerinin sosyal çevre inşa örüntülerini yorumlamaktadır. İnşa edilmiş çevre, bireysel faillerin kimliklerini, niyetlerini ve stratejilerini sınırlayarak, günlük pratiğin rutinleri içinde sosyal etkileşimin yer aldığı alanlar yarattığı için topluluğun somutlaştırılmasında merkezi bir öneme sahiptir (Bourdieu 1977; Giddens 1984). Topluluk duygusu, topluluğun üyeleri tarafından deneyimlenme yollarıyla yaratılır (Ponty 2017). Topluluk içinde sosyal davranış için kabul edilen normlar, deneyim yoluyla ortak inançların paylaşılmasını, hikaye anlatmayı ve rutin günlük aile etkileşimlerini içeren çoklu genişletilmiş süreçler aracılığıyla üretilir (Berger ve Luckmann 1966). Daha kalıcı bir mimari ve daha yerleşik bir yerleşim bağlamında, ekili tahıllar veya depolanmış ürünler gibi sabit ekonomik kaynaklara yapılan yatırımın artması, anlaşmazlıklardan uzaklaşmanın ve topluluğun bölünmesine izin vermenin çatışmadan kaçınma seçenekleri olarak artık mümkün olmadığı anlamına geliyordu. Sonuç olarak, artan yerleşimcilikle birlikte sosyal ilişkilerin, genellikle avcı-toplayıcılar ve daha geçici mesken alanlarıyla ilişkilendirilen akrabalık temelli bir sosyal grup yerine, birlikte ikamet eden bir topluluğa dayandığı varsayılabilir (Watkins 1990; Hodder ve Cessford 2004; Gerritsen 2006).

Ev; genellikle "diğer seyrek binalar"ın aksine "birçok binanın benzer planlara, boyutlara, ev ve depolama tesislerine sahip olduğu" bir temel yapı olarak algılanmıştır. Bir evin en temel belirgin evsel özelliği ise ocak yapısı olarak ele alınmaktadır (Baird 2011 (Finlayson ve Marciniak 2017:94)). Yerleşimlerde evler genellikle standarda yakın şekilde benzer özellikler gösterirken, farklı özelliklerdeki yapılar ise ritüel özellikleriyle değerlendirilmektedir (Byrd 1994).

Banning'e göre ise kutsal ve dünyevi ayrımı modern bir kavramdır ve geçmişte inanç özel binalarla sınırlanmamaktaydı. Kutsal ve dünyevi ikilik, bu tür olağandışı binalar için başka amaçların olasılığını ortadan kaldırır (Banning 2011). Flannery için ev tipi, doğrudan sosyal birimleri yansıtmaktadır. Natuf, PPNA ve örneğin OPPNB yerleşimlerinden Beidha ile Güney Ürdün'de MPPNB'de kullanımı hala devam eden dairesel yapılar, geniş ailelerin birleştiği, bölünmeye müsait yerleşim birimlerini oluşturur. Çekirdek ailelere dayalı sosyal birimler ise, çok odalı, evleri avluların çevrelediği, her konutun kendine ait depolama birimine sahip olduğu dörtgen yapılarla birlikte ortaya çıktığı görüşündedir (Flannery 1972). Byrd ise Flanneryile benzer şekilde dairesel yapılardan yaşayan çekirdek ailelerin, ekonomik açıdan özerklik kazanması ve mimari birimlerin üretim ve tüketim kapasitesindeki artışla paralel olarak ekonomik açıdan özerk hanelerin ortaya çıktığı görüşündedir ve bu tür yapıları "otonom haneler" olarak tanımlamıştır (Byrd 1994).

Otonom haneler ile yapı içi gömü uygulamaları, karmaşık ev planları ve özellikle Aşıklı Höyük ile Çatalhöyük gibi Anadolu yerleşimlerinde üst üste inşa edilen yapılar arasında bir ilişki olduğu ve bu özelliklerin çok kuşaklı sosyal haneleri temsil ettiği önerilmektedir (Watkins 1990, Düring ve Marciniak 2006).

Güney Levant PPNA yerleşimlerinden Dhra yerleşiminde depolama yapılar, atölyeler ve konutlar üç ayrı yapı modeliyle temsil edilmiştir. Yerleşimde ayrıca yükseltilmiş tabanları ve taş dikmeler bulunan üç yapı içerisinde fitolit kalıntılarına da rastlanılmış ve yapıların hasat edilen tahılların depolanmasında da kullanıldığı düşünülmüştür (Finlayson ve Makarawicz 2017:97).

BÖLÜM 2. VOLKANİK KAPADOKYA

2.1. Volkanik Kapadokya Neolitik Dönem Yerleşimlerinde Mimari-Antropolojik Veriler ve Ortaklaşma Araçları

2.1.1.Volkanik Kapadokya Neolitik Dönem Yerleşimleri Neolitik Dönem Mimarisi

Aşıklı Höyük

Orta Anadolu Erken Neolitik Dönem yerleşimleri arasında yer alan Aşıklı Höyük, MÖ 9. binyılın ortalarından itibaren iskan görmüştür. Yerleşimin Tabaka 5 olarak tanımlanan söz konusu iskan süreci, yerleşimin Melendiz Çayı'nın alüvyal birikintileri altında ortaya çıkartılan yaklaşık 1 metreye varan derinliklerde yarı çukur tabanlı, oval yapılarla düzenlenen kalıcı bir yerleşim görünümündedir (Özbaşaran vd.

2018:65).

Aşıklı Höyükte Tabaka 5'e tarihlenen beş bina ve açık alanlar, erken yerleşim düzeni hakkında veri sağlamaktadır. Yapılara genel olarak bakıldığında, ortalama 3.5 metre ile 4.5 metre genişlikte, oval, yarı çukur tabanlı yapılardır (Özbaşaran vd 2018; 57-103) (**şekil 1**). Söz konusu yapılar ahşap ve saz kullanılarak dal örgü 33tekniğinde inşa edilmiştir. Bu binalardan Bina 28 tabanında yapı içi depolama faaliyetlerine işaret edecek şekilde hasır sepet kalıntıları saptanmıştır. Yapılardan Bina 27 içerisinde pişirme ve tüketim atıkları ele geçmiştir. Dairesel/oval binalar arasında belirgin mimari farklılıklar bulunmamakla birlikte, Bina 33 tabanında gübre kalıntılarına rastlanılmış, ayrıca bina içerisinde yoğun yeşil bitki kalıntısı saptanmıştır. Bu verilerden yola çıkılarak Bina 33'ün ağıl olarak kullanıldığı düşünülmüştür (Özbaşaran vd. 2018:66-69).

Bina 28 yakıldıktan sonra terk edilmiştir ve 3.6 metre genişlikte dairesel/oval bir yapıdır. Taban üzerinde yanmış kerpiç parçaları, ahşaplar ve diğer yapı atıkları yer alır. Tabanın kendisinin inşasında tahıl ve bitkiler makroskopik olarak görünür. Sabit unsur olmadığından saptanan organik kalıntılar, sepetlerde depolamaya işaret eder. Bina 33: Bina 28'e benzer ve bunun hemen güneyinde yer alır. Yapılar inşa tekniği ve yakılarak terk edilmesi yönünden benzerdir. Bina 33, 28'ten geniştir. Moloz içinde benzer materyaller yer alır. Yapının ince tabanında ince gübre tabakaları yer alır. Bunlarda bolca yeşillik varken tahıl yoktur. Diğer veriler de biraraya geldiğinde buranın bir hayvan ağılı olduğu önerilmiştir. Alan 38, Bina 33-28 arasında yer alır ve yoğun biçimde kullanılmış ve yüzeyi sıkça yenilenmiştir. Burası olasılıkla iki yapı arasındaki bir işlik alanıdır. Bina 33 doğusu ve B27 güneyinde dış alan 41 yer alır. Burası bir açık kullanım alanıdır ve yanık / küllü yüzeylerden oluşan depozitler Bina 33'le benzerlik gösterir. Çakıl döşeli ve kerpiç sıvalıdırlar (Özbaşaran vd. 2018; 69-71).

Bina 34/35 Bina 27'nin kuzeyinde uzanır. Yapının GB köşesi kazılmıştır. Aşıklı yerleşimin 5. Tabakasında ortaya çıkartılan Bina 35, inşa tekniği, bina formu ve yapı içi düzenlemeleri açısından diğer binalardan farklıdır. Yalnızca GB köşesi ortaya çıkartılmış olan Bina 34, dal örgü oval yapılardan farklı olarak, güneşte kurutulmuş kerpiç kullanılarak inşa edilmiştir. Binanın merkezinde bir ocak yer almakta, ayrıca

yapı tabanı üzerinde daha erken ocaklara ait tabanlar da bulunmaktadır. Yapının GB alanı, bina içerisindeki yoğun faaliyetlere işaret edecek şekilde, sürtme ve yontma taş aletler ile işlenmiş kemikler içermektedir.

Bina 34, kullanım süreci boyunca, diğer yapılardan daha farklı bir biyografiye de işaret etmektedir. Yapının batı duvarına sonradan eklenen bir duvar, binanın iki farklı iç kullanım mekanı kazanmasını sağlamış ve ikinci oda Bina 35 olarak tanımlanmıştır. Yapıya ait ikinci odayı tanımlayan Bina 35, yapının erken kullanım evresiyle ilişkili, içerisi doldurulduktan sonra bir adet figürin konularak tabanının sıvanması ve duvarının onarılarak kullanılmaya devam etmesiyle de kullanım süreci içerisinde oval yapılarda görülmeyen pratiklere işaret etmektedir. Bina 34, kerpiçten inşa edilen duvarlarının iç yüzeylerinde sıva uygulanması yönüyle de, oval/dairesel yapılardan farklı bir şablon sunmaktadır. Bina 27'nin kullanımının sonlanmasının ardından, mevcut alanda atık depoziti birikimi gözlenmiştir. Bina 28'in ise bir yangın sonrasında kullanımının sonlandığı, yapı üzerinin sıvanmasının ardından bir faaliyet alanı olarak kullanım gördüğü anlaşılmıştır (Özbaşaran vd 2018:69-75).

Bina 39, en erken yarı çukur tabanlı binalar arasında yer alır. Bina höyük zemininde ana kayaya kesilerek inşa edilmiştir. Bu binadaki kazılar devam etmektedir. iyi durumdaki kömürleşmiş dikey ahşap kalıntıları duvarlar içinde görülmektedir. Yıkılmış direkler ve ince saz fitolitleri direklere eklemlenmiş durumda, çatının taşıyıcısı olarak görünürdür. Bina 43 ve Bina 42 dal örgü tekniğinde dış faaliyet alanları ile çağdaştır. Bina 42, Bina 43'ün son yenileme evresidir ve doğrudan onun üzerinde inşa edilmiştir. Binalardan her ikisi de farklı zamanlarda yangınla sonlanmıştır. Kalıntıları arasında yanmış ahşap direk parçaları ve ince gübre birikimleri ile binanın hayvan tutulması için kullanıldığını düşündürmüştür (Özbaşaran vd 2018;89-91).

Aşıklı Höyük yerleşimi Tabaka 5 yapıları, alet üretimi, besin işleme, pişirme ve depolama gibi faaliyetlerine olanak tanıyacak düzenlemelere sahip olmakla birlikte, bu tür ekonomik faaliyetler yalnızca bina içleriyle sınırlı değildir. Yerleşimin erken tabakasında, binaların arasında yer alan açık alanlar da özellikle alet üretimi, besin işleme, pişirme ve tüketim faaliyetlerinde yoğun olarak kullanılmış gibi görünmektedir. Bu alanlar kimi zaman kullanımı sonlanmış binalar üzerinde yer

alırken, bazı açık alanların olasılıkla mevsimsel etkilerin faaliyetleri aksatmamasına yönelik olarak gölgelendirme ve rüzgarlık kazanama gibi amaçlarla hafif mimari niteliğinde düzenlemelerle oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Aşıklı Tabaka 5 yerleşiminde açık alanlar, atık alanı olarak da yoğun biçimde kullanım görmüştür (Özbaşaran vd 2018;65-89).

Aşıklı yerleşiminde Tabaka 4; Bina 2, Bina 3 ve Bina 6 üzerinden tanımlanmıştır. Bu yapılar, yerleşimin 5. Tabakasında inşa edilen yapıların üzerinde yükselmektedir. Bina 33 üzerinde, kum ve çakıl içeren bir tesviyenin ardından inşa edilen Bina 2, Aşıklı Höyük yerleşiminin ilk dörtgen yapısını temsil etmektedir ve 2.5 x 1 metrelik alanı ortaya çıkartılmıştır. Bina 2, inşa tekniği açısından hem çağdaş dairesel/oval yapılardan hem de daha sonra inşa edilen dörtgen binalardan farklılık göstermektedir. Yapı, karşılıklı ahşaplar içerisine yaş kerpiç dökülerek inşa edilmiştir. Bina 2, aynı noktada en az sekiz kez inşa edilmiştir. En erken tabanda yaklaşık 25 cm derinlikte üç sığ çukur, kuzey-güney yönünde, doğu duvarına paralel olarak konumlanmıştır. Tamamı sıvalıdır ve sığ dairesel çukur görünümündedir. Bol miktarda yanmamış badem ve kabuk parçası çukur içinde ve çevresinde bulunmuştur. Bunlar tüketimden önce kavurma veya ıslatma gibi detoxifiye işleme maruz kalmıştır ve sıvalı göçükler süzme işleminde kullanılmış olabileceği önerilmiştir. Ayrıca, yapının sonraki kullanım evresine ait tabanında 20 kaprolit örneği ele geçmiş, bunların insana ait olabileceği düşünülmüş ancak analiz çalışmaları henüz gerçekleştirilmemiştir. Yapıda ocak/fırın düzenlemesi veya üretime ilişkin öğütme taşı gibi buluntulara rastlanılmamış ve konutlardan farklı bir işleve sahip olduğu önerilmiştir. Bina 2'nin Aşıklı Höyük Tabaka 4 yerleşiminde ikame dışı amaçlar için kullanılmış olabileceği düşünülmüştür (Özbaşaran vd. 2018;80-83).

Aşıklı Höyük'te 2010 yılından itibaren kazılan alanlar 2JK ve 4GH birbirinden ayrılmıştır. 2JK Alan 2JK'nın alt erken iskanı, 4GH'ın Tabaka 5-4'ü ile çağdaştır. 2JK'nın üst erken iskanı ise 4GH'ın Tabaka 3'ü ile çağdaştır. 2JK'daki Bina 39, en erken yarı çukur tabanlı binalar arasında yer alır. Bina höyük zemininde ana kayaya kesilerek inşa edilmiştir. Bu binadaki kazılar devam etmektedir ancak iyi durumdaki kömürleşmiş dikey ahşap kalıntıları duvarlar içinde görülmektedir. Yıkılmış direkler ve ince saz fitolitleri direklere eklemlenmiş durumda, çatının

taşıyıcısı olarak görünürdür. Höyüğün nehir kesintili batı alanındaki son temizlik, kuzey ve güney ile benzer yapıyı ortaya çıkarmıştır. Bir dizi geniş direk delikleri, ilişkili tabanlar ve ateş düzenekleri. Bu birimler henüz çalışılmaktadır.

Bina 43 ve Bina 42 dal örgü tekniğinde, dış faaliyet alanları ile çağdaştır. Bina 42, Bina 43'ün son yenileme evresidir ve doğrudan onun üzerinde inşa edilmiştir. Binalardan her ikisi de farklı zamanlarda yangınla sonlanmıştır. Kalıntıları arasında yanmış ahşap direk parçaları ve ince gübre birikimleri ile binanın hayvan tutulması için kullanıldığını düşündürmüştür. Açık alanlar 154 ve 151 karakter ve kullanımlarıyla ayrılır ancak genellikle gündelik kullanım için kalıntıları içerir. Yanmış ve küllü dolgular, obsidyen kalıntısı ve yongalama atıkları, çukurlarda tahıl ve baklagil kalıntıları (olasılıkla depolanmış), diğer besin atıkları ve hasat işlerinde atıklar farklı ve sürekli değişen dış mekan kullanımlarını gösterir. Bazı alanlardaki gübrelerin mikromorfolojik analizleri, alanın hayvan tutulması (olasılıkla koyun ve keçi) için kullanıldığı düşünülmektedir. Bina 42 / 43, Bina 20 ve 23'ü takip eden yapılardır. Bina 19 dış alan üzerine inşa edilmiştir (Özbaşaran vd. 2018; 89-90).

Tabaka 4'te ortaya çıkartılan bir diğer yapı, 5. Tabaka yapısı olan Bina 27 üzerinde inşa edilen 3 numaralı yapıdır. Bina 3 ortalama 4.2 metre genişliktedir. Kapladığı alan MÖ 9.binyıl yarı çukur tabanlı yapıları için ortalama bir alana sahiptir. Korunan duvar yüksekliği 1.65 m'dir. 30 cm derinlikle birlikte toplam yüksekliğin 195 cm olduğu tahmin edilmektedir. Duvarlar güneşte kurutulmuş kerpiç bloklarıyla inşa edilmiştir. Kerpiç bloklar aynı kalınlıkta ve 65 cm- 8 cm arasında değişen uzunluklara sahiptir. Hala yaşken elle yerleştirilmiş ve tamamlanmıştır. Bina tabanlarındaki iki yenileme çakıl döşeme ile birbirinden ayrılır. Her taban birçok kez sıvanmıştır. Sıvalarda kireç ve karbonat görülür. Bloklar arasındaki harç aynı kalınlıktadır. Yapı içinde merkezde 70 cm genişlikte dairesel bir ocak dahil birkaç mimari unsur korunmuştur. Ateş çukurunu çevreleyen 6 cm genişlikte bir kerpiç sınır ve fırının tabanını oluşturan orta boyutlu çakıllar yer alır. Ayrıca üç diğer çukur, iki kazık deliği, dikdörtgen bir platform ve iki adet çukur mezar da bu binada yer alır. Çukurların hiçbiri sıvalı değildir ve birkaç geyik parmak kemiği ve obsidiyen parçası dışında buluntu içermezler. Boş çukurlarda hasır benzeri depolama birimleri bulunmuş olabileceği, ancak böyleyse bile bunlar yapı terkinden önce alınmış olduğu

düşünülmektedir. Her biri 24 cm genişlikte iki kazık deliği, odanın GB'sındaki batı duvarına bitişik durumdadır. Platformun tamamı, tabanı örten sıva il aynı malzeme ile kaplanmıştır. Yapıda biri kuzeyde diğeri güneyde iki adet taban altı mezar bulunur. Güney çukurda 10-12 yaşlarda bir çocuk ve kuzeyde ortalama 25 yaşında yetişkin bir kadına ait iskelet yer alır (Özbaşaran vd 2018; 80-83).

Tabaka 4' e tarihlenen bir diğer yapı Bina 6'dır. Bina 6, tabaka 5'te bulunan ve sonradan bir bölme duvarıyla iki odalı yapıya dönüştürülen Bina34/35 üzerinde yer alır. B34 duvarındaki eski havalandırma kapatılmış ve silo benzeri birimler boşaltılmıştır. Tabandaki çukur ve fırınlar kapatılmıştır. Yeni duvarlar, eskilerin üzerinde inşa edilmiştir. B6 için kullanılan kerpiç bloklar aynı formda içeriğe sahiptir ve harçta kireç görünür durumda iken yeniden kullanılan kerpiç, sıva, kömür, ahşap külü ve yaban mersini içerir. Harç içeriğine gübre katıldığı da ince kesit mikromorfolojisinden anlaşılmaktadır. B6 tabanları sık sık yenilenmiştir. Saptanan dört taban evresinden üçünde çoklu taban döşemesi görülür. İnce fitolit tabakaları, tabanın hasır kaplı olduğunu gösterir. Her taban yenilemesinde çoğu aynı noktada yeni ocaklar inşa edilmiştir. Fırınlarda yakıt olarak ahşap ve gübre karışımı kullanılmıştır.

Bina 20 ve 23'ü takip eden yapılardır (Özbaşaran vd.2018; 83-84). Bina 20 ve 23 inşa teknikleri 4GH'daki Bina 2 ile çok benzer(kerpiç) ve içerikleri ikame dışı bina olduğunu gösterir. Bina 19 kerpiç bloklardan inşa edilen dörtgen bir binadır. İnşa tekniği ve boyutları, erken binalar ve bazı geç ikame binalarından farklıdır. İşlik alanı gibidir. Fitolit analizleri besin işleme ve besin depolama faaliyetlerinin iki taban yenilemesinde kalıntılarını gösterir. Özetle, yarı çukur tabanlı dal örgü yapılar, taban yüzeyinde hayvan çevirmeleri ve geçici karakterdeki diğer yapılar 2JK alanındaki yapıları temsil eder. Bu yapılar Alt Erken Evreyi temsil eder. Genel olarak 4GH alanındaki Tabaka 5 ve 4'le çağdaştırlar. Bu tabakanın son evresi, alan kullanımında değişim gösterir, yeni binalar inşa edilir.Bina 24, Bina 18 ve Bina 38, Alan 2JK'daki en erken üç yarı çukur tabanlı oval binayı temsil eder. Bina 24 ve Bina 18 yaklaşık aynı zamanda iki yenilemeye sahiptir ve Bina 38'in en erken evresi ile çağdaştır. Sonraki bina en az 7 – 8 kez aynı yerde yenilenmiştir ve yerleşimdeki süreklilik ve kalıcılığa iyi bir örnektir. Bina 24 Erken Üst İskanın en erken kulübelerinden biridir. Oval, yarı çukur tabanlı bir binadır. Höyüğün batısındaki aşınma, binanın ¾'ünün

tahribine neden olmuştur ancak iç alanda taban ve mimari birimler korunmuştur. Merkezi bir ocak ve 55 yaşlarında bir kadına ait mezar çukurunun bulunması yapının kulübe olduğunu düşündürmüştür. KD duvarının tabana yakın bir kısmında bulunan bir açıklık ve dış duvardaki kutu benzeri dörtgen bir birim, diğer erken binalara benzer havalandırma birimlerinin varlığını gösterir. Bina 24 iki kez yenilenmiştir (Bina 24-1 ve Bina 24-2). Yeni duvarlar eskilerin üzerine inşa edilmiştir. Doğu duvarında onarımlar yapılmış ve duvar ile taban sıvası en az beş kez yenilenmiştir. Havalandırma iptal edilmiş ve bina kullanımdayken sıvanmıştır. İnce bir kerpiçli dolgu ocağın üzerini kaplar ve kendi çakıl döşemesi sonradan işlik yüzeyi olarak kullanılmıştır. Taban üzerinde iki spet yan yana uzanır. Fitolit analizleri, sepetlerin gübre kullanılarak yapıldığını veya gübre depolandığını gösterir(Tsartsidou, bu yayın). Binanın terk edilmesinden sonra, atık alanı olarak kullanılmıştır. Alan birikim ve dolgu ile sediment ile kaplanmış ve ardından buluntu ve diğer materyal dağılımına bakılarak üç farklı aşamada işlik olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Gübre içeren atık birikimi olasılıkla taban seviyesinde ve üzerinde temiz bir alan yaratmak için hasır kullanılmış olmalıdır (Özbaşaran vd. 2018;90-94).

Bina 18 geç 9.binyıl-erken 8.binyıl tarihli bir diğer oval yarı çukur tabanlı binadır. Bina boyutları 4.8x3.1 metredir. İki evrelidir ancak yalnızca son evresi kazılmıştır. Yapı duvarları farklı kil kaynaklarından gelen veya yeniden kullanılan kerpiç bloklardan inşa edilmiştir (güney duvarı). Yeniden kullanım tüm evrelerden yaygın bir pratiktir. Bina 18 duvarları 1 metreye kadar korunmuştur ve taban boyunca özenle sıvanmıştır. Mikroskopik gözlemler, üst tabanda 41 sıva evresini gösterir . Taban sıvasının duvarlardaki devamı, her ikisinin aynı anda sıvandığını gösterir. Yapının iç birimleri, merkeze yakın bir ocak, duvarlar önünde bir dizi kazık deliği ve merkezi bir direk deliğidir. Güney duvarda niş benzeri bir yapı ve bina dışında kutu benzeri bir birim vardır ve İkinci niş kuzey duvarında yer alır.

Bina 18'de iki adet çukur mezar bulunmuştur bir tanesi kuzey duvarına yakın taban altı mezar, ikincisi GB alanda. Kuzey çukurda 40 yaşlarında yetişkin bir kadın ve güney çukurda 43-44 yaşlarında yetişkin bir erkek. B18 tabanı üzerinde ters vaziyette yer alan bir öğütme taşı altında Obsidiyen repertuvarı ele geçmiştir. Fitolit analizleri, Obsidiyen kümesi üzerinde hasır örtülü olduğunu gösterir. İşlenmiş bir sığır

kürek kemiği ve iki adet çakıl da taban üzerinde yer alır. Binanın kuzey ve güney kısımlarında yıkılmış ahşap direkler yer alır. Üç direk kuzey kümede bulunmuştur ve KD – GB yönde uzanır. Yıkılan direklerin pozisyonu çatıda radyal bir dizilimi gösterir. Direkler üzerindeki fitolitler, çatının ince hasırlarla kaplandığını gösterir. Bina 18 terk edilmesinin ardından işlik olarak kullanılmıştır. Yıkıntı birikimi tabakalıdır ve taban üzerinde temiz bir yüzey için hasılar kullanılmıştır. Bız, kemik toka, taş döşemeler ve hayvan kemiği yoğunlaşmaları, kömür ve ahşap külleri, farklı aktivitelere işaret eder. Yabani bitkiler, tahıl ve baklagil tohumları, bitkisel bitki işleme süreçlerini doğrular. Ardından alan obsidiyen atığı, büyük ve küçük hayvan kemikleri, inşa atıkları içeren bir dolgu ile kaplanır ve bunlar işliğin atık alanına dönüştüğünü gösterir (Özbaşaran vd. 2018;94-97).

Bina 38 geniş bir yarı çukur tabanlı binadır, olasılıkla önce Tabaka 4'te inşa edilmiş ve Tabaka 3'te de devam etmiştir. Bu binanın kazıları devam etmektedir ancak son iki evresi çalışılmıştır. Bina en az 7 -8 kez aynı noktada yenilenmiştir. İnşa tekniği ve planı genel olarak Tabaka 3 komşu oval yapıları ile benzerdir ancak daha geniş tir ve bazı iç özellikleri farklıdır. Kuzey duvarı boyunca alçak bir seki yer alır. Seki üzerinde farklı derinlik ve genişliklerde çukurlar görülür, bazıları sıvalı bazıları sıvasızdır. Seki çukurlarından birinde kızarmış durumda keçigile ait omur ve uzuv parçaları yer alır. Geniş ateş düzenekleri, güney tabanı üzerinde yer alır ve farklı boyutlarda çukurlarla birliktedir. Kare benzeri bir niş – olasılıkla havalandırma- güney duvarına sonradan eklenmiştir.

Arkeolojik materyalin ön incelemeleri tabanlarda çoğunlukla bitkilerin işlenmesi ve yemek hazırlama faaliyetlerine işaret eder. Dış alandan makrobotanik kalıntılar, Bina 38'in iç alanında besin odaklı komünel faaliyetlere işaret eder. Dış alanlardaki Obsidiyen yongalama gibi faaliyetler yapı içinde görülmez. Aynı noktaya uzun süre boyunca inşa fenomeni ve iç alanların düzenlenmesi, MÖ 8.binyılın belirgin özelliğidir. Bina 38 bu yönüyle en erken ve en açık bina sürekliliği örneğidir (Özbaşaran vd. 2018,97-98).

Bina 1, Bina 4 üzerinde veya Tabaka 3'ün çok derinlerinde geçici olarak inşa edilmiştir. Bu oval, yarı-çukur tabanlı binanın ancak yarısı ortaya çıkartılabilmiştir. Bina yaklaşık 4.1 metre genişliktedir ve iki evresi bu alan içinde kazılmıştır. İç mimari

alanlar, mezar çukurları ve buluntuların alansal dağılımı binanın kulübe benzeri bir ikame birimi olduğuna işaret eder. B1 duvarları, güneşte kurutulmuş en uzunu 1 metreden büyük uzun kerpiç bloklardan inşa edilmiştir. Kazık delikleri 20 cm genişlikte iç duvar boyunca düzenli biçimde uzanarak çatıyı desteklemiştir. İnce taban ve duvar sıvaları özenle yapılmıştır. Yeni taban batı yarısındaki kazılmış alanda neredeyse bozulmamış durumdadır. Binanın doğu duvarına, platform benzeri bir alan duvar, tabanın iç sıvasına eklenmiştir. Duvarın iç yüzünde bir tahribat, duvar dışındaki kanal benzeri alana bağlanır. Sonraki 40 cm uzunluk ve 20 cm genişlikte taşlarla sınırlandırılmıştır. Diğer yarı çukur tabanlı binalardaki havalandırma deliklerine dayanarak bunların farklı biçimde inşa edilen havalandırmalar gibi göründüğü söylenebilir. Bina 1 tabanı üzerindeki buluntuların dağılımı, binanın kuzey bölümünün işlik olduğunu gösterir. Batı duvarına yakın spatula, ve küçük oval buluntu kümesi, 60 x 40 cm boyutlarında pişirilmemiş masa benzeri kil düzenleme, öğütme taşları ve 15x9x4 cm boyutlarında ufak oval bir sepet kalıntısından oluşur. Küçük sepet içinde tahıl fitolitleri bulunmuştur. Kuzeydoğusunda, kerpiçle sıvalı ve taş döşeli bir fırın yer alır. Fırın iki kez yenilenmiştir. İlk evrede daireselken ikincide oval formda 40 x 80 cm boyutlarındadır. Fırının üstünde ve etrafında yoğun biçimde ahşap ve kömür külleri yer alır. Öğütme taşları, havanlar, kemik bızlar, biri taş biri kemik iki küçük boncuk, bir sığır scapulası ve kesim izli kaburga, yanma izli keçi kaburgaları ve diğer işlenmiş kemikler taban veya doğrudan taban altında bulunmuştur. Tabaka 3'ün en dikkat çeken özelliklerinden biri dörtgen ve oval binaların 3E erken evrede birlikte kullanılması ve bu evreden sonra dörtgen binalara hızlı geçiştir. Binalar, erken evrelere benzer şekilde günlük aktiviteler için kullanılan geniş bir alan çevresinde yer alır. Bu iç alanda farklı boyutlarda ateş düzenekleri ve pişirme çukurları baskındır. Kemik aletler, öğütme taşları ve işlenmiş çakıllar bu alanda bulunmuştur ve günlük aktivitelerden kalan atıkların buraya bırakıldığı önerilmiştir (Özbaşaran vd.2018;84-87).

Bina YP (Bina YK, VD ve VL ile yer değiştiren) ve Bina YO (Bina VT ve UT ile yer değiştiren) açık alanlar YS ve YF çevresinde inşa edilmiştir. Tümüyle dörtgen kare planlı tek odalı bir yapıdır. Duvarları güneşte kurutulmuş kerpiç bloklardan inşa edilmiştir ve bazıları sıvalı tabanlı olsa da tümünde görülmez. Bunlar arasında istisna Bina VA-UN (Tabaka 3B)'dir. Bu bina dışarıdaki işlik alanının

ortasında yer alır ve duvarları kabaca inşa edilmiştir. Bina sıvalı tabanların olmayışı ve yeniden kullanılmış düzensiz kerpiç bloklu duvarları ile geçici bir görünüme sahiptir. 4GH alanındaki diğer binalardan farklı olarak bu kısa ömürlü bina kısa sürede kaldırılmış ve tekrar inşa edilmemiştir. Takip eden evrelerde bu açık alan dış aktiviteler için kullanılmaya devam edilmiştir. Zayıf buluntu nedeniyle işlevi anlaşılamamış, mikroarkeoloji henüz uygulanmamıştır (Özbaşaran vd.2018:87).

Bina UT Tabaka 3B ye tarihli tek odalı bir yapıdır ve tabanındaki in situ buluntularla ayrılır. Öğütme taşları, kemik aletler ve güney duvarı yakınında bir taban altı mezar yer alır. Mezar, (SK116) 41 yaşlarında orta yaşlı bir kadına aittir. Yapının yalnızca yarısı kazılmıştır, bina planı, boyutu, sıvalı tabanı, taban altı mezarı ve farklı buluntuları buranın kulübe olarak kullanıldığını gösterir. Tabaka 3A final evresinde yeni binalar inşa edilmiştir ancak yerleşim düzeni aynıdır. İki odalı bina TT-TU Bina UT ile yer değiştirir. Bina TT'de sıvalı bir taban bulunmuştur ve güneydoğu köşede dörtgen bir ocak bulunur ve Tabaka 2'de ikame binalarındaki baskın tipe örnektir. Ocak kireçtaşıyla sınırlandırılmış ve çakılla döşenmiştir (Özbaşaran vd.2018:87).

Aşıklı Höyük yerleşiminde Tabaka 2 ve 1 yerleşimleri, dikdörtgen yapıların, erken evrelere kıyasla belirgin değişimlerle düzenlendiği iskan süreçlerini temsil etmektedir.

Aşıklı Tabaka 2 yerleşiminin kuzey ve güneyini birbirinden ayıran çakıl döşeli sokak, doğu yönde ikiye ayrılarak kuzeydoğu ve güneydoğu yönlere uzanır. Kuzeydoğuya yönelen yol, yapı kümlerinden biriyle ilişkili, taş döşeli küçük bir açık alana bağlanır (Esin ve Harmankaya 1999; Özbaşaran 2012, Özbaşaran vd.2018; Duru vd. 2021) (**şekil 2**). Bu alanda bulunan binalar, inşa özellikleri ve iç unsurlarıyla diğer yapı kümeleriyle benzerlikler gösterir. Tabaka 2'nin geç evresinde yerleşimin kuzeydoğu alanında yeni bir yapı kümesi inşa edilmiştir. Yapı grubunun güneyi ise "S" şeklinde kavis yapan, kerpiç ve farklı boyutlarda taş bloklarıyla inşa edilen bir duvar ile çevrilidir. Bu kavisli duvarı bir sokak takip eder. Alanda ortaya çıkartılan yapılar taş temel üzerine kerpiç kullanılarak inşa edilmeleri yönüyle diğer yapılardan farklıdır. Binaların bazı iç duvar ve tabanları kırmızı boyalıdır. Binalarla ilişki açık alana bağlanan ve içerisinde kerpiçten silolar bulunan bir depolama odası saptanmıştır ve yerleşimdeki tek örneği oluşturur. Tabaka 2'nin erken evrelerinde yerleşimin

güneyinde bulunan özel alanların, geç evrede kuzey alana taşındığı belirtilmektedir.

Aşıklı Höyük Tabaka 2 yerleşimine genel olarak bakıldığında, birbirine benzer özelliklere sahip konutlardan oluşan yapı kümeleri, yapı kümeleri arasında bulunan dar sokak ve açık alanlar, yerleşimin güneyinde bulunan özel binalardan oluşan bir organizasyon görülmektedir. Yerleşimde dikey hiyerarşiye işaret eden bir kanıt bulunmadığı belirtilmiştir (Özbaşaran vd 2021;7-19, Özbaşaran 2012;).

Aşıklı Höyük yerleşiminde MÖ 8. Binyıllara tarihlenen Tabaka 2 yerleşimi, farklı bir yerleşim organizasyonu ve yeniliklerle karşımıza çıkar. Bu süreçte yerleşim belirli yapı grupları etrafında kümelenmiş, 0.5 – 1 metre genişlikte dar sokaklarla ayrılmıştır. Binalar birbirlerine bitişik inşa edilmişse de bir standart olarak, ortak duvarlar kullanılmamıştır. Bitişik yapılar arasında geçiş bulunmamakla birlikte, aynı yapı içerisindeki odalar arasında geçişler bulunmaktadır. Yerleşimde yapılara girişler, erken yarı oval/ dairesel binalara benzer şekilde kapı açıklığı yerine, damlarda bulunan açıklıklardan sağlanmıştır. Bazı yapıların tabanlarında hasır kullanımına işaret eden fitolit kalıntıları saptanmıştır. Yapıların düz damları, tabanlara açılan deliklere yerleştirilen direkler ile desteklenmiştir (Özbaşaran 2012;139-41).

Düz şekilde inşa edilen yapı damları, üretim ve tüketim faaliyetlerinin yoğunlaştığı, ikinci kat niteliğinde aktivite alanları görünümündedir. Yapılar arasında kalan açık alan ve dar sokaklar ise bu kullanımın bir sonucu olarak yoğun biçimde atık birikimine ev sahipliği yapmıştır. Atık depozitlerinin incelenmesiyle, yapı gruplarının bu alanları birlikte kullandığı ve kemik, boynuz ve taş alet üretiminden kalan atıklar ile temizlik, av ve hasat atıklarının bu alanlara atıldığı anlaşılmıştır. Atık alanlarının yoğun birikimi, bu alanların zamanla yakılması veya külle kapatılması gibi faaliyetlerle çözülmüştür (Özbaşaran vd 2021,7-19).

Tabaka 5-3'te olduğu gibi yapı sürekliliği yine karşımıza çıkar ancak bu kez daha belirgin biçimde uygulanmıştır. Aynı durum açık alanların sürekli kullanımını da beraberinde getirmiştir. Aşıklı 4GH alanında bir yapının beş kez yenilendiği ve her seferinde aynı noktaya inşa edildiği anlaşılmaktadır. Aşıklı Höyük Tabaka 2 yerleşimin 4'te birini oluşturan kuzey alanı, çakıllı bir sokak ile güney alandan ayrılır. Çakıllı sokak, güneyde bulunan yapı kompleksini de yerleşimin kuzeyinden ayırır. Bu

yapı kompleksi, sokak ile bağlantılı HV Yapısı ve güneyde yer alan T Yapısı'ndan oluşur. HV Yapısı'nın batısında, kerpiç bloklar kullanılarak 1 metrelik bir kaldırım oluşturulmuştur. Kaldırımlı alanın dikmelerle sundurma benzeri bir yapı sunduğu önerilmektedir (Özbaşaran 2012;140).

Güneyde bulunan T Yapısı, duvarları kerpiçten inşa edilen dörtgen formda bir diğer yapıdır. T Yapısı üç kez yenilenmiş ve ilk evresinde güney yarısına ait taban demiroksit kullanılarak sarı renkte boyanmıştır. Yapının tabanı üzerinde geniş ahşap direkleri ile doğu duvarı karşısında bir adet ocak yer almaktadır (**Levha 3**). Doğusunda ise drenaj için kullanılmış olabileceği önerilen bir kanal, yapının dışına ulaşmaktadır. Yine yapının doğu duvarı önünde, tabanla benzer şekilde kireç sıvalı ve kırmızı boyalı bir seki yer almaktadır (Özbaşaran 2012;140).

HG Yapısı'nda ise kerpiçten yapılmış kubbeli bir fırın yer alır. Fırın tabanı, bazalt kayaçların sıvanmasıyla inşa edilmiştir. HG Yapısı, AB Odası'nda 2 adet mezar çukuru saptanmıştır. Çukurlardan birinde genç bir kadın ile daha yaşlı bir erkek ve diğerinde yetişkin bir kadın ile bir bebek iskeleti yer almaktadır. Bu mezardaki bir kadına ait kafatası üzerinde, işlemden sonra 1 hafta yaşadığı anlaşılan trepenasyon izi saptanmıştır. Binanın iç duvarları morumsu kırmızı renkte boyalıdır (Özbaşaran 2012;140).

T Yapısı, HV Yapısı ve bunlarla ilişkili diğer yapıların iç düzenleme, sabit unsurlar ve sembolik içerikleriyle kerpiç konutlardan farklı bir işlevde kullanıldığı önerilmiştir. Bu yapıların çevresinde sığır kemikleri, diğer türlere oranla daha baskın ve taş alet sayısı da daha yüksektir. Bu göstergeler dikkate alındığında söz konusu alanların komünal faaliyetler için kullanıldığı düşülmektedir (Özbaşaran 2012; 140).

Aşıklı'da Erken 8.binyılda ilk dörtgen yapının ortaya çıkışı Orta" Anadolu Modeli" olarak tanımlanan yerleşim modelinin örneğidir ve yakın konumlanan kerpiç duvarlı bağımsız yapılar, düz damlar, damdan giriş ve sıkı kümelenme ile temsil edilmektedir (Özbaşaran 2011;112, Duru vd. 2021;3). İnşa materyalinin ötesinde dairesel ve dörtgen yapıların dizaynı faydaları ve bunun karşılığı açısından önemli farklar gösterir. Dairesel yapılar yüzeye kazılarak inşa edilir ve yazın serin kışın sıcaktır, ancak potansiye olarak kalaslar için yüksek neme sahiptir. Bu anlamda

genişletilemez ve üst üste inşa edilemez. Dairesel yarı çukur tabanlı binalar merkezi bir ocakla daha kolay ısınabilir ancak yüzey seviyesinde havalandırma olmaz. Bazı yapılarda havalandırma boşluğu açmak gibi çözümler, bu tip problemlere işaret eder. Dörtgen yapılara geçiş mimari yenilikler ve yeni kullanım alanlarını sağlar. Özetle, Binalar daha uzun süreli ve iyi donanımlı yaşam alanlarına dönüşmüştür. Düz damlar potansiyel bir açık kullanım alanı sunar ve dörtgen yapılar iç birimlerde çoklu alanlarla desteklenir. Yüzey altında olan yapılar drenaj gerektiren fazla suya maruz kalır ve dumanı atmak için hücre içine açılan havalandırmalar gerekir. Çoğu durumda yüzey üzerindeki yapılar basamak, kapı, pencere, düz dam gibi mimari yenililkler ve ve duvarlarla çevrili bileşiklere, ara sokaklara ve sokaklara benzer bir şeye benzer alanlarla alanların bölümlere ayrılmasına ihtiyaç duyarlar.

Besin yoğunluğu ve yönetilen kaynaklara güvenme arasında kaşlıkılı bir ilişki var. Bu teknoloji ile de ilişkili. Örneğin tahıllar ancak uygun nem koşullarında saklanabilir. Depolama, koruma ve öğütme süreçleri teknoloji ile yakından ilişkili. Kil kullanımı, yapının yandan ve üstten nem almasını engeller, kil silolar tahılları kemirgen ve haşereden korur.

Aşıklı ve Çatalhöyük'te hayvanlar en azından mevsimsel olarak yerleşim içinde çevirme alanları ve terkedilen binalarda tutulmuştur. (Portillo vd 2019, 2020; Stiner vd 2014). Depolanan kaynaklara güvenme, yeni insanın kaynaklarla fiziksel ilişkisini de değiştirir. Öğütme taşlarının zamanla artışı, ve özellikle öğütme için belirli odalarKil silo ve oda gibi depolama çözümleri, haşere zararlılara karşı riski azaltma çabası (Bogaard vd 2011; Kuijt 2008, 2015).

Aşıklı'da daireselden dörtgene geçiş tüm aşamalarıyla takip edilebilmektedir. Mimari değişimler hayvan evcilleştirmesinin aşamalı adaptasyonu ve tam kalıcı yerleşik yaşamla örtüşür. Aşıklı'da dörtgene geçiş yalnızca mimaride değil, mahremiyetin gelişimi, iç ve dış alanların organizasyonuyla da ilgili. Pişirme uyuma ve depolamanın yanında yapı dışı ve aralarındaki faaliyetler eve kayar. 300 yıl boyunca hane tahıl depolama kapasitesi artar ve işleme düzenekleri yapı dışından yapı içine kayar. Bu değişimler başka pek çok yerleşimde de benzer şekilde gelişir. Bu genel bölgesel geçişin özgül temposu belirsiz olsa da ve şöminelerin/ocakların yer değiştirmesi ve depolama özellikleri gibi muhtemelen bölgesel olarak farklılık

gösterse de, çalışmamız, değişimin kademeli, yönlü ve radyokarbon tarihlendirmesine göre 300 yıl içinde meydana geldiğini öne sürüyor. . Yeniden yapılanmanın belirli zamanlaması ve bu sosyal ve ekonomik sürecin modellenmesi için ek araştırmalar gerekecektir. Dairesel yapıların iç bileşen konumu ve organizasyonu, Aşıklı'da pişirme faaliyetleri ve yapı içi alanların ilk kez ne zaman kullanıldığını anlamaya olanak tanımaktadır. Yerleşimde Tabaka 5 ve 4'te fırınlar yapı merkezinde iken Tabaka 3'te faaliyet alanlarında değişim görülür. Binalar yenilendiğinde fırınlar 0,65 – 1 metre boyutlarda, her seferinde aynı noktada yeniden inşa edilmiştir. Fırınların inşasında tabanda oval bir çukur kazılır, çukurun tabanı Melendizden alınan taşlarla döşenir. Bunlar ısı tutum kapasitesi nedeniyle seçildiği düşünülmektedir. Bazen eski öğütme taşları fırınlarda kullanılır. Diğer yapı içi unsurlar ise platfromlar, öğütme taşları, çukurlar, kazık delikleri, hava delikleri ve silolardan oluşur. Yerleşimde MÖ. 9. binyıl boyunca ateşle ilgili alanlar yapı dışında yer almaktadır. Pişirme çukurlarının ısınma ve aydınlanma içinde kullanılmış olabileceği önerilmektedir. Sıvalı platformlar ve öğütme taşları besin hazırlama gibi işlerin ev içinde olduğunu gösterir (Duru vd. 2021;10).

Diaresel yapı Bina 1, batı duvarı yakınında masa benzeri kalıpsız kil, öğütme taşı, bir kemik alet ve ufak sepet kalıntıları içerir (Özbaşaran vd. 2018: 84; Tsartsidou, 2018: 161-162). Öğütme taşı havan ve kemik aletler de taban üzerinde yer alır. Odanın KD sunda bulunan yarı dairesel bir fırın iki kez yenilenmiştir. Ocak çevresinde yoğunlaşan kül ve carbon yoğun kullanımı gösterir. Bina doğusunda hava düzeneği bulunur. Bina 24 te de havalandırma bulunur. Burası sonradan kapatılmıştır ancak bina kullanılmaya devam eder.

Aşıklı Höyük'te bina içi ocak bulunan Tabaka 2 yapılarında depolama siloları bulunmaz, silo bulunan yapılarda ise yapı içi ocaklar bulunmaz. Dörtgen yapıların%50 si tek ocaklı iken, yapıların diğer odaları ise tarım ekipmanıları, aletler, kil silolar ve kurutulmuş bitkilere ayrılmıştır **(şekil 2)**. Depolama birimleri Tabaka 2'nin sonlarında daha belirgindir. Yerleşimde Ergun (2016, 2018) ve Tsardiou (2018)'nun makro gölzem ve mikrobotanı çalışmaları da Tabaka 2'de yapı içi tahıl üretim faaliyetleri arttığını göstermektedir (Duru vd. 2021;14). Aşıklı Höyük Tabaka 2'de pişirme çukurları, dörtgen yapılarla ortadan kalkar ve açık alan faaliyetleri dam ve yapı içinde

taşınır (Duru vd. 2021;15).

İki odalı bir dörtgen yapı olan 15 m^2 genişlikteki Bina 7, yerleşimdeki bina terki uygulamaları açısından istisnadır. Diğer binaların aksine tümüyle boşaltılmamıştır, çoğu nesne yıkım ve yeniden inşada bırakılmıştır. Tabanı 14 kez yenilenmiştir (Mentzer 2013). Kuzey odanın GB alanında sıvalı bir seki kuzey- güney yönğnde uzanır. Seki üzerinde iki adet öğütme taşı yer alır. Odanın KD köşesinde bir ocak bulunur. Bitki işleme ocak ve seki etrafında gerçekleşir (Ergun 2016:537; 2018:21). Bu ön işleme aşamasından sonra fırın doldurulur ve toprakla sıvanarak yongalama alanına dönüşür (Kayacan ve Algül, 2019). Öğütme taşları tabana sabittir ve tüm veriler bu odanın yoğun kullanımını gösterir.

Tabaka 5-3'te Bina 38; ev dışı yapıyı temsil ediyor olabilir. Diğer yapılardan nispeten geniş ve sekileriyle iç farklılıklar gösterir. Diğer oval yapıların aksine yapı içi gömü bulunmaz. İkame yapısı olarak tanımlanan diğer oval-dairesel yapıların merkezinde ocak ve taşıyıcalar bulunur. Bina 38 de bunların yanında farklılıklar var. Boyutları diğer yapılara benzer 6.30 x 4.10 metre ancak önemli değişim nasıl kullanıldığıdır. Kuzey duvarı boyunca uzun bir seki yer alır ve tabanda farklı boyutlarda çukurlar açılmıştır. Odanın GD sunda geniş bir ateş düzeneği yer alır. Yapının ancak son iki evresi kazılmıştır. Ocak ve seki her evrede yenilenmiştir ve bazı çukurlar evreler boyunca devam eder (Özbaşaran vd 2018: 98-99). Makrobotani kalıntıları ocak çevresinde bitki işleme ve besin hazırlama faaliyetlerini gösterir (Ergun 2018). Jeokimyasal analizler kuzey kısım tabanında daha sık sıvama güneye göre daha çok temizlik gösterir, bu alan yoğun kullanılan ocak çevresidir (Kalkan 2017: 458).

Tabaka 2 ile birlikte ikame dışı alanlar yaratılır. Bu alanlara gerçekte kimin erişimi olduğu belirsizliğini koruyor olsa da (örneğin bunlar cemaat üyeleri veya ritüel uzmanları) malzeme kayıtları bunların çağdaş konut/ev binalarıyla karşılaştırıldığında farklı alanlar olduğunu açıkça göstermektedir. Tabaka 2 de sakinler Aşıklı'nın GB köşesinde çoklu ikame dışı alanlar yaratmıştır. Bunlar taş döşeli bir sokakla konutlardan ayrılır. Evlerden boyut, inşa tekniği ve materyali, iç bileşenler ve düznleme ve arkeobotani/zooloji verilerin dağılımı açısından farklılaşan yapılar ve açık alanlarla tanımlanır (Esin ve Harmankaya 1999; Özbaşaran 2012).

Bina 21 6x6 metre öçlülerinde, yenilenmiş ve kırmızı – sarı okr boyalı kireç tabanlı bir yapıdır. Duvarlar taş temel üzerine kerpiç, ancak iç duvarlar sıvalı ve okr boyalı. Seki, ocak ve dirak tabanları boyut ve form bakımından üniktir. Bina 22 duvarı ile üniktir. Kuzey duvarı taştandoğu ve batı duvarları kerpiçtendir. Yüzlerce kez yenilendiği anlaşılır, kül kireç ve kil içerir. Bunlara ek olarak başka yerlerde görülmeyen kubbeli tandırlar bulunur (Uzdurum 2018:29). Bunlardan biri bina içinde biri dışındadır. Toplu besin tüketimini desteklediği, şölen ve diğer etkinliklerde kullanıldığı söylenebilir. Dörtgen mimariye geçiş, hayvanların yönetim ve evcilleştirilmesi, yeni sosyal bağlar yaratılmasının hane ve haneler arası bağlarının kurulmasında topluluk düzeyinde sosyal dayanışma yaratılması için kömünal faaliyetler kullanılmıştır. Buralarda düzenekler ünik ve farklıdır, besin işleme nadir veya görünmez (Tsartsidou 2018; 164), burada sığır tüketimi önemli rol oynamış olabilir. Benzer örnek Musular da da görülür, yerleşime birkaç yüz metre uzaktadır ve benzer faaliyetler yer alır (Duru ve Özbaşaran 2005).

Musular

Aşıklı Höyük çevresinde yerleşimle çağdaş Gedikbaşı, Yellibelen ve Musular merkezleri yer almaktadır. Bu alanlar Aşıklı'dan farklı olarak anakaya üzerinde, sığ depoziti yerleşimlerdir ve özellikle Aşıklı Höyük ile Musular arasındaki ilişki dikkat çekicidir. 8. Binyıl ve Geç Neolitik/Erken Kalkolitik olmak üzere 2 ana kullanım evresi saptanmıştır. Yerleşimin 8. Binyılına tarihlenen iki yapı ortaya çıkartılmıştır. Bunlardan Z Yapısı, taş duvarlar ve çakıl döşeli bir tabana sahipken, A Yapısı'nın Aşıklı Höyük'te bulunan T Yapısı'na benzer şekilde kömünal bir karaktere sahip olduğu önerilmektedir (Özbaşaran vd 2012: 159-60).

Dörtgen forma sahip olan A Yapısı'nın kuzeydoğusunda 1.6 x 1.7 metrelik bir ocak bulunur ve yapının üç duvarını bir seki çevreler. Yapı içerisinde yer alan 2 yassı taş, taşıyıcı direkler için taban olarak kullanılmıştır. Yapı duvarları 36 cm genişlikte olacak şekilde, geniş olan 20 x 50 cm ve küçük olan ise 12 x32 cm dört sıra kerpiç bloktan inşa edilmiştir. Yapı tabanı kireç sıvalı ve kırmızı boyalıdır. Yapının

kuzey ve güney olmak üzere iki alana ayrıldığı ve kuzey tabanının kırmız renkte boyandığı anlaşılmaktadır. Güney alanı ise doğrudan ana kaya üzerine oturmaktadır. Yapı tabanında, T Yapısı'nda olduğu gibi bir kanal yer alır ve bu kanalın suyu drene etmek için oluşturulduğu önerilmiştir (Özbaşaran vd 2012; 160-61) **(şekil 4).**

Yapıların kuzeyinde iki sıra taş dizisinden oluşan, kanalla ilişkili bir duvar yer alır. Bu alandaki kanal diğer kanallardan farklı olarak 14 m. Uzunlukta ve 35-40 cm genişliktedir. Özenli inşa edilmiş yapının doğu ucu Melendiz Çayı'na bağlanırken, güneydoğusunda bir diğer dörtgen bina, N Yapısı yer alır. Taş temel üzerine kerpiç duvarlardan inşa edilen N Yapısı ile kanal, yanık ve kül içeren bir depozite sahip bir alanı çevreler. Söz konusu alanda bir kısmı artiküle halde hayvan kemikleri ve çoğunluğu düzeltisiz obsidiyen aletler yer alır. Bu açık alanın av hayvanlarının parçalandığı bir aktivite alanı olduğu düşünülmektedir. A Yapısının 10 m. güneybatısında Z Yapısı yer alır. Anakayadan kesilen karşılıklı aynı aksta iki duvar ve bunlar arasında taş döşeli bir alandan oluşur. Duvarların batı yüzü dik şekilde taş levhalarla kaplıdır. Kuzey ve güney sınırlarında anakayaya küçük çukurlar oyulmuştur. Yapı dolgusunda yalnızca hayvan kemiği ve işlevi anlaşılamayan taş aletler ele geçmiştir. Kazılarda olasılıkla depolama için kullanılan 4 x 0.8 ve 2 x 0.8 m genişlikte anakayaya oyulmuş birimler saptanmış fakat buluntu ele geçmemiştir. Musular genelinde bitkisel kalıntılar daha sınırlıdır ve hayvan kemikleri arasında yetişkin sığırlar en yaygın türü oluşturmaktadır. Musular yerleşiminde Aşıklı'da olduğu gibi ikame yapıları bulunmaz. Musular A yapısı ile Aşıklı T Yapısı arasında yapı planı, sekilerin bulunması, çukurlar ve direk deliklerinin varlığı ve köşelerde bulunan ocaklar benzer özelliklerdir. Binalarda kireç taban uygulaması da yine ortak özellikler arasındadır. Kayaya açılan çukurlar, çevre duvarı, taş temel üzerine kerpiç duvarlı dörtgen yapı, taş kanalla birlikte inşa edilmişleridir ve spesifik örnekler olarak ayakta dururlar. Aşıklı'da MÖ 8.binyılda koyun/keçi baskınken, Musular da yabani sığır en baskın grubu oluşturmuştur. Mimari kalıntılar tahrip olsa da bütünsel bir yorumlama, Musular'ın av faaliyetleri için özel aktivite alanı olduğunu gösterir. Av, yabani sığıra odaklıdır. Avdan deri işleme ve parçalama sürecine aşamalar, burada gerçekleşir. Etnografik örnekler, deri işlemede suyun önemini göster. Drenajlar bu yüzden doğal suyu toplamak için olabilir. Kuzeyde yer alan sıvalı tabanlar üzerindeki

küçük dikme delikleri, deri işlemede gerilme aşaması için olabilir. Aşıklı Höyük geç iskan sürecinde kullanılan Musular yerleşiminin Aşıklı yerleşim içi özel binalarının taşındığı bir alan olabileceği önerilmiştir (Özbaşaran vd 2012;161-62).

Musular yerleşiminde Aşıklı'da olduğu gibi ikame yapıları bulunmaz. Musular A yapısı ile Aşıklı T Yapısı arasında yapı planı, sekilerin bulunması, çukurlar ve direk deliklerinin varlığı ve köşelerde bulunan ocaklar benzer özelliklerdir. Binalarda kireç taban uygulaması da yine ortak özellikler arasındadır. Kayaya açılan çukurlar, çevre duvarı, taş temel üzerine kerpiç duvarlı dörtgen yapı, taş kanalla birlikte inşa edilmişleridir ve spesifik örnekler olarak ayakta dururlar.

Aşıklı'da MÖ 8.binyılda koyun/keçi baskınken, Musular da yabani sığır en baskın grubu oluşturmuştur. Mimari kalıntılar tahrip olsa da bütünsel bir yorumlama, Musular'ın av faaliyetleri için özel aktivite alanı olduğunu gösterir. Av, yabani sığıra odaklıdır. Avdan deri işleme ve parçalama sürecine aşamalar, burada gerçekleşir. Etnografik örnekler, deri işlemede suyun önemini göster. Drenajlar bu yüzden doğal suyu toplamak için olabilir. Kuzeyde yer alan sıvalı tabanlar üzerindeki küçük dikme delikleri, deri işlemede gerilme aşaması için olabilir (Özbaşaran vd. 2012;162-63).

Balıklı

Balıklı Yerleşimi, Orta Anadolu'da MO. 9.binyılda iskan görmüş bir diğer merkezdir. Melendiz Çayı kollarından Karasu kıyısında yaklaşık 1 hektarlık alana yayılan yerleşimde 2019 yılında kurtarma kazıları başlamıştır. Yerleşim'de C14 verileri MÖ 8200-7900 yılları arasında yoğunlaşmaktadır. Yürütülen çalışmalarda 12 yapı saptanmış ve 6 yapı kazılmıştır. Çalışılan yapılarda boyut, yön, form ve yapı içi düzenlemelerde standartlaşma olduğu belirtilmiştir (Goring-Morris vd. 2024:5-6).

Balıklı yerleşiminde saptanan yapılar 5-6 metre genişlikte, yarı çukur tabanlı, oval formda, bazalt taşlar kullanılarak, marn benzeri bir harçla inşa edilmiştir. Yapıların çoğunda, Aşıklı Tabaka 3-4 yerleşiminde olduğu gibi, doğu bölümünde olasılıkla havalandırma için kullanılan dışa doğru açıklıklar bulunmaktadır. Yapı içlerinde tekrarlayan unsurlar arasında 0.25 m genişlikteki taşıyıcı direk delikleri,

taştan veya kerpiçten sıvalı fırınlar, bazalttan taşınmaz havanlar, kil topaklar ve olasılıkla depolama için kullanılan çukurlar yer almaktadır. Binalar sıklıkla aynı noktada yenilenmiş ve bir yapıda en az beş taban saptanmıştır. Diğer yapılarda ise taban sayısı ikiyi geçmemektedir. Yeni tabanlar eski tabanın hemen üzerinde, sınırlı bir tesviye ve düzenleme ile inşa edilmiştir. Binalarda kapı açıklığı bulunmadığı için, girişlerin damlardan sağlandığı önerilmiştir. Binalar kullanım süresi dolduğunda kapatma işlemine maruz kalmamış, terkedilmiştir ve bazı binaların üst dolgularında yapı molozu ile birlikte çöplük kullanımından kaynaklanan birikimlerle ortaya çıkartılmıştır. Binalar arasında bulunan açık faaliyet alanları marl kullanılarak kabaca sıvanmış ve çukurlar, direk delikleri, zayıf duvarlar ve diğer düzeneklerle organize edilmiştir. Yerleşimde toplam 23 adet mezar ortaya çıkartılmıştır ve mezarlar, yapı tabanları altında yer almaktadır (Goring-Morris vd. 2024:5-6).

Köşk Höyük

Volkanik Kapadokya ‘da yer alan Köşk Höyük yerleşimi, Geç Neolitik/Erken Kalkolitik dönemlerde iskan edilmiştir. Tez kapsamında yerleşimin MÖ 7-6. Binyıl iskanını temsil eden Tabaka II-V verileri ele alınmıştır. Köşk Höyük Neolitik yerleşiminin geç evresini tanımlayan Tabaka II iskanı, Kalkolitik Dönem sakinlerince (Tabaka I) büyük oranda tahrip edilmiştir. Tabaka IV ve V ise nispeten küçük alanlarda ortaya çıkartılmıştır. Yerleşimin ana mimari karakterini kireç taşından yapılar oluşturmakla birlikte, Tabaka III ve V’te kerpiç kullanımı da görülmektedir (Öztan 2012,32).

Tabaka II –IV yapıları dörtgen, kare planlı ve iki ila dört arasında değişen sayıda odalarla organize edilmiştir. Her yapıda, biri büyük odada bulunmak üzere en az bir seki yer alır. Sekiler odaların köşesinde veya kapıların karşısında bulunan duvarlara bitişik şekilde konumlanmıştır. İki veya üç kenarı taşlarla kaplanan sekiler 50-60 cm yükseklikte ve kil sıvalı iken taş platformlar da bulunmaktadır. Konutların tümünde ocak bulunurken, odaların neredeyse tamamında kutu benzeri kil depolama alanlarının var olduğu belirtilmiştir. Yine her konutta kar-dörtgen formlu daha küçük odalar bulunduğu ve bu alanlarda öğütme taşı ve havan gibi nesnelerin depolandığı

görülmektedir (Öztan 2012, 32-3).

Köşk Höyük Neolitik Dönem yerleşim düzeni, düzensiz dar sokaklarla birbirinden ayrılan, birbirine yakın konutların oluşturduğu yapı kümeleri şeklinde organize edilmiştir. Yoğun yapı dokusu dışında kalan bir diğer alanın ise ölü gömme faaliyetlerine ayrıldığı belirtilmektedir. Tabaka III'e tarihlenen konutlar arasındaki küçük bir alanda ortaya çıkartılan bir mezar ise, bu alanda ölü gömme faaliyetlerini kanıtlar niteliktedir. Yerleşimde konut düzenlemesinde zamanla değişikliklerin yaşandığı raporlanmıştır. Konutlarda bazı odalar zamanla daha küçük odalara bölünürken, bazı odalar arasında ise bağlantılar oluşturulmuştur. Bazı örneklerde ise mevcut kapı açıklıklarının iptali ve yeni açıklıkların oluşturulması gibi uygulamalar da tespit edilmiştir. Bununla birlikte iskan süreci boyunca depolama ve pişirme faaliyetlerine ilişkin ocak/fırın düzenlemeleri ile siloların yapı dışına taşındığı örneklerin bulunduğu da belirtilmektedir. Az sayıda bazı örnekte ise konutlara sonradan yapılan odaların eklendiği görülmektedir (Öztan 2012:33).

Köşk Höyük Tabaka III yapılarından birinde yer alan dört basamaklı merdiven düzenlemesi, yerleşim için istisnai örneklerden birini tanımlamaktadır. (Öztan 2012,33). Yerleşimin III. Tabakasında birbirine bitişik yapılar, çok odalı olacak şekilde düzenlenmiştir. Bu evrede iç mekanlar, erken evrelere kıyasla daha küçüktür. Ocak, seki ve kil depolama gibi düzenlemeler neredeyse tüm alanlara yayılmıştır. Bir konutun temel gereksinimlerini tanımlayan küçük düzenlemelerin, ana odalar etrafına eklemlendiği belirtilmektedir. Bu küçük odalarda üretimle ilişkili alet ve hammaddeler yer alır. Bir taban üzerinde bulunan yaklaşık 1.3 metrelik geyik boynuzu ile aynı alanda taş ve geyik dişinden boncuklar da ele geçmiştir (Öztan 2012: 33-34).

Köşk Höyük Tabaka III'e tarihlenen bir yapıda, duvar resmi saptanması de yerleşimde duvar resimlerinin varlığını göstermektedir. Höyüğün batı yamacında bulunan çok odalı bir yapının merkezdeki büyük odasına ait kuzey duvarında ortaya çıkartılan duvar resmi, aynı odanın güney köşesindeki platform ile aynı sevide başlamakta ve yaklaşık 1,3x0,9 metrelik bir alana yayılmaktadır (şekil 7). Doğrudan kerpiç sıva üzerine betimlenen duvar resminde avlanır veya dans eder pozisyonda 20 figür, uzun boynuzlu bir hayvan tasviri çevresine yerleştirilmiştir. Kırmızı, yeşil, siyah ve beyaz renklerin kullanıldığı duvar resminde merkezdeki hayvan figürü kırmızı

renge boyanmıştır. Boynuz ve burun ucunda ise kısmi sarı renkli alanlar yer almaktadır. Ağız ve burun detayları gerçekçi biçimde betimlenmiş ve dili ağız dışında yer almaktadır. İnsan figürleri bir kolu havada diğeri inik veya her iki kolu da havada olacak şekilde kırmızı, sarı ve beyaz renkte betimlenmiştir. Ayakta, koşar veya yürür durumdaki bazı figürlerde kırmızı ve sarı renk eklemeleri görülmektedir. Figürlerden bazılarının üzerinde göğüs ile diz arasında farklı biçimlerde kıyafetler betimlenmiştir. Bazı figürler ellerinde yay tutmaktadır. Yukarıda belirtilen özellikler nedeniyle duvar resminin Çatalhöyük örnekleriyle güçlü benzerlikler gösterdiği belirtilmiştir (Öztan 2012:34). Köşk Höyük'te merkezi odasında duvar resmi bulunan Tabaka III'e tarihli bu yapı ile diğer binalar arasında dikkat çekici başka bir farklılık tespit edilmediği belirtilmiştir. Yine yerleşimde devam eden kazılarda tapınak veya yöneticilerin ikamesiyle ilişkili olabilecek bir yapıya rastlanılmadığı özellikle vurgulanmıştır (Öztan 2012:34).

Köşk Höyük Tabaka IV yerleşimi, sonrasında kurulan Tabaka III yerleşimi tarafından yoğun biçimde tahrip edildiğinden, mimari veriler konusunda sınırlı olmakla birlikte, iki veya üç odalı, düzensiz dörtgen planda yapılarla karakterize edilmektedir. Evlerin köşelerinde veya bazen duvarların önünde yer alan fırınların tümü dairesel ve çay taşı döşelidir. İhtiyaç durumunda evlerin köşelerine çoğunlukla dörtgen formda ufak depolama alanları eklenmiştir. Bir yapıya bölmeli olacak şekilde sonradan eklenmiş dairesel bir depolama alanı ise istisnai bir örneği tanımlamaktadır. Tabaka IV'e tarihlenen ve tümüyle ortaya çıkartılmış bir yapı H/11 karesinde yer alır ve dikdörtgen planlı yapının ince bir bölme duvarıyla ortadan ikiye ayrıldığı görülür. Güneyde kalan oda, kuzey odaya kıyasla daha yüksektir. Yapı içerisinde dikkat çeken bir diğer durum, daha alçakta bulunan kuzey odada küllü bir dolgu içinde toplu halde ele geçen boncuklardır. Sayıları yüzlere ulaşan çoğu ikiye ayrılmış durumdaki boncuklar, ağırlıklı olarak kil ve taştan üretilmiştir. Boncuklar üzerinde yer alan delikler, günümüz koşulları için bile ip geçirilmek için oldukça dardır. Ele geçen boncukların büyük çoğunluğu silindirik veya küresel formdadır. Silindirik örnekler arasında ise üçgen veya dikdörtgen olacak şekilde prizmatik dipli örnekler mevcuttur. Bazı boncuklar ise yumuşakça kabuklarından üretilmiştir. Özenle kesilerek inceltilmiş ve bir ucunda boncuklar bulunan kemikler de dikkat çeken buluntular arasında

belirtilmiştir. Söz konusu buluntular dikkate alınarak, bu alanın boncuk üretiminde kullanılan bir atölye olabileceği önerilmiştir. Bu küllü dolgu ile aynı alanda, bazıları anakayaya ulaşan ondan fazla çukur tespit edilmiştir Bu çukurlarda ele geçen hatalı delinmiş veya kırık haldeki boncuklar nedeniyle, çukurlara atölye atıklarının bırakıldığı önerilmiştir. Ele geçen kil boncuklar ise ağırlıklı olarak turkuaz renktedir. Tabaka II ve III'te benzer pişmiş toprak boncuklar arasında molibdenum tozuyla boyanan örnekler de mevcuttur. Tabaka V yerleşimi ana kaya üzerinde ve diğer tabakalara benzer bir yerleşim karakteri sergilemektedir (Öztan 2012:34-35).

Tepecik-Çiftlik

Orta Anadolu Platosu'nda, Kapadokya'nın güneybatı ucunda yer alan Tepecik-Çiftlik yerleşimi, oval formda bir höyük'tür. Tepecik Çiftlik yerleşiminde Neolitik Dönemê tarihlendirilen Tabaka 4-6 ve ek olarak bir sondaj alanı ile tanımlanmıştır. Yaklaşık 700 m2'lik bir alanda araştırılan Neolitik Dönem tabakası ile Tabaka 3 Kalkolitik Dönem iskanı arasındaki lişki, Neolitik Dönem açık alanlarının Kalkolitik Dönem'de iskana alınması şeklinde ifade edilmiştir. Tabaka 4 mimari kalıntıları, ana kazı alanının kuzeyinde ortaya çıkartılmıştır (Bıçakçı vd. 2012: 90).

Yerleşimin Erken Neolitik Dönem iskanı Tabaka 5 ve 6 alanlarında ortaya çıkartılmış, 2004 yılında Tabaka 6 seviyelerinin altında, dar bir alanda sürdürülen çalışmalarla ise iskanın daha erkene ulaştığı saptanmıştır (Bıçakçı vd. 2012:95).

Tepecik- Çitlik 16K açması batı yarısında 5 x 4 metrelik alanda sürdürülen çalışmalarla Ç.Ç.'li Neolitik Dönem'e tarihlenen 7,8 ve 9. tabakalar ile 4 x 2 metrelik alanda daha alt seviyelerde sürdürülen çalışmalarla olasılıkla Ç.Ç.'siz Neolitik Dönem'e tarhlendiği düşünülen 10,11,12,13 ve 14. tabakalara ilişkin veriler de saptanmıştır (Çakan 2013;40).

Tepecik-Çiftlik yerleşiminde kazı çalışmaları gerçekleştirilmiş olan Tabaka 5, daha sonraki Tabaka 4 ile benzer şekilde geniş bir açık alanın verileriyle

tanımlanmaktadır. Bu alanda Tabaka 4'te olduğu gibi geniş açık alanlarla düzenlenmiştir. Açık alanda birincil ve ikincil mezarlar bulunduğu, alan genelinde üretim ve tüketim atıkları ile, ateş yer niteliğinde sığ çukur ve küllü-yanık dolguların yayılım gösterdiği anlaşılmaktadır. Bahsi geçen açık alanın güneyinde ise dörtgen planda, taş duvarlı bir yapı ortaya çıkartılmıştır. BB Mekanı olarak adlandırılan 1,65 x 1,50 metre boyutlarındaki yapı içerisinde yaklaşık 60 bireye ait birincil ve ikincil iskelet yer almaktadır. Bazı alanlarda yapı duvarları altında da iskeletler bulunduğu belirtilmektedir. Benzer şekilde yapı çevresinde de çok sayıda mezarın bulunduğu belirtilmiştir. Tabaka 5'te BB yapısı dışında, binanın güneyinde bir diğer yapıya ait köşe duvarları tespit edilmiştir (Çakan 2013: 38).

Tabaka 4, yaklaşık 700 m2'lik bir alanda ortaya çıkartılmıştır. MÖ 6600-6400'e tarihlenen Tabaka 4 yerleşiminde yapıların doğu-batı yönünde uzanan bir açık alan ile ayrıldıkları belirtilmektedir. Açık alan kuzeyinde bulunan AM ve AL yapılarından AL Binası tek ve geniş mekanlı bir yapı niteliğindedir. Yapı içerisinde bir ateş yeri saptanmış, hem yapının hem de ateş yerinin birkaç kez yenilendiği anlaşılmıştır. Tahrip olmuş durumdaki AM Yapısı'nın ise yalnızca GD köşesi ortaya çıkartılmıştır (Çakan 2013:33).

Tabaka 4 AM ve AL yapılarının güneyinde ise en az üç evreye sahip, çok odalı yapı Bina AK yer almaktadır. Yapının kalın duvarlı ilk evresinin (AK) ardından, daha ince duvarlı iki oda eklenmiş (BA ve BM), son evrede ise üçüncü oda olan AY yapısı inşa edilmiştir. AY yapısıyla aynı kullanım sürecinde, yapı batısında bulunan açık alanın kuzeyi, bir duvarla sınırlandırılmıştır. Söz konusu yapıya ait taş duvarların dış sıralarında büyük yassı taşların, küçük yassı taşlarla araları doldurularak kullanıldığı ve alt sıralarında da temel dizilerinin yer aldığı belirtilirken, bu inşa tekniğinin yerleşimin diğer yapılarından farklı bir şablon sunduğu belirtilmiştir (Çakan 2013: 33-34).

AK Yapısı'nda 6 cm çapında, düşey, yatay ve çapraz çizgilerle bezeli ve delikli tutamağı bulunan bir adet taş mühür ele geçmiştir. Taş mühürün güneyinde ise uzunlukları 9 – 25 cm arasında değişen 21 adet obsidyen ok ve mızrak ucunun ele geçtiği belirtilmektedir. Binanın GB köşesinde ise yangından etkilenmiş boynuz parçaları, etraflarını çevreleyen ahşap kalıntıları ile birlikte ele geçmiştir. Yine aynı

bina içerisinde at veya eşeğe ait phalanx kemiklerinden üretilen idoller bulunmuştur. Binanın duvar yıkıntıları arasında ise moloza karışmış şekilde duvar resmi kalıntıları tespit edilmiştir. Tahrip olmuş durumdaki 30 x 30 cm'lik resim kalıntısı üzerinde paralel kırmızı çizgiler ve mavi boya kalıntılarının bulunduğu belirtilmektedir. Yapının ikinc evresinde eklenen odaların inşa tekniği açısından Tabaka III yapılarına benzediği ve BA içerisinde bulunan yanmış tahıl kalıntıları nedeniyle öğütme faaliyetleri için kuallnılmış olabileceği önerilmiştir. Üçüncü evreye ait AY Yapısı içerisinde ise in-situ buluntu ele geçmemiş ancak yaklaşık 20 bireye ait iskeletin bulunduğu anlaşılmıştır. Tepecik-Çiftlik yerleşiminde Tabaka 4 iskanın büyük bir yangınla sona erdiği ve yangın sonrası bir süre daha iskan edildiği belirtilmektedir (Çakan 2013: Tepecik Çiftlik Mimarisi YL Tez: 33-39).

Tepecik-Çiftlik yerleşiminde tabaka 4'ü takip eden iskan süreci, mimari açıdan belirgin farklılıklarla tanımlanmıştır. Tabaka 4'te görülen dörtgen planlı, tek veya çok odalı yapıların yerini, Tabaka 3.2'de "Fırınlı Yapılar" olarak tanımlanan mimari birimler alır. Söz konusu yapılar, 25-45 m2 boyutlarındaki tek mekanlı binalardan oluşmaktadır. Bu tipteki yapıların karakteristik özellikleri ise ana mekanla bağlantılı girinti alanlarıyla tanımlanmıştır ve depolama birimi veya bir fırını kapsayacak boyutlarda düzenlendikleri belirtilmiştir Binaların her birinde en az bir fırın bulunduğu ve yaklaşık 1,50 x 1 metre ölçülerindeki fırınların ev tabanlarından daha önce inşa edildiği vurgulanmaktadır (Çakan 2019: 654-55).

2.1.2.Volkanik Kapadokya Neolitik Dönem Yerleşmelerinde Antropolojik Veriler

Aşıklı

Aşıklı Höyük mezarlarında gömüler genellikle hocker pozisyonunda, ev tabanlarına açılan çukurlarda yer alır (Özbaşaran 2013: 1-14.). Yerlelimde Tabaka 2'ye tarihlenen ortaya çıkartılan 82 örnek, kafatası ve kalça kemiklerine dayalı cinsiyet tayini referanslarıyla çalışılmıştır. Çalışma kapsaında tüm bireyler 5 gruba ayrıl; infant (0-2.5 yaş), çocuk (2.5-14.9 yaş), genç yetişkin (15-29.9 yaş), orta yetişkin (30-44.9

yaş), ve yaşlı yetişkin (45+ yaş) (Erdal 2018:406).

Çalışılan 82 bireyin %60'ını yetişkin, %40'nı yetişkin altı bireyler oluşturmaktadır. Toplam 44 yetişkin bireyin cinsiyeti ise %65 kadın ve %35 erkek olarak tanımlanmıştır. Çocukların çoğunluğu, 2.5-14.9 yaş aralığında yer alır. Diğer bireylerden 33'ü 15 yaş altı, 2 birey fetüs aşamasında ölmüş ve %33.3'ü doğumu takip eden 2 yıl içinde ölen bireylerden oluşmaktadır. Örneklerden 1-2 yaş arası bireylerde mortalite %12.2 ve 2-3 yaş arası çocuklarda ise %9.1 iken, 11-12 yaş grubu için de benzer bir şablon sunmaktadır. Genel olarak ölüm oranı ilk 2 yılda diğer yaş gruplarına oranla daha yüksektir. Çocukların yarısı (%51.5) iki yaşını tamamlamadan ölen bireylerden oluşmaktadır. Yetişkinlerde ölüm, çoğunlukla orta erişkinlikte (%19.5) gerçekleşmiştir. En düşük ölüm riski ileri yaşta yetişkinlerde görülmektedir. Ölüm oranı genç erişkin yaşlarda, kadın ve erkeklerde benzer oranlarda iken, orta erişkin yaşta erkeklerde daha yüksektir. Kadın bireyler ise ileri erişkin ve diğer erişkin yaşlarda daha yüksek oranda temsil edilmektedir (Erdal 2018: 406).

Yaşamın ilk beş yılında ölüm oranı %33 civarındadır. En yüksek ikinci ölüm oranı, ilerleyen yaşta oranın azalmasına rağmen, 35-45 yaş aralığında (%10.45) seyretmiştir. Bunu %9'la 10-15 yaş takip eder. Yetişkin kadın ve erkeklerde farklar önemlidir. Erkeklerde en yüksek ölüm oranı 35-45 yaş aralığındadır (%8). Kadınlarda ise yüksek ölüm yaşlarını 40-45 yaş (%8.7) ve 20-25 yaş ile 35-40 yaş takip eder (%6.5). İlk beş yıldaki yüksek ölüm oranı ortalama yaşam beklentisini 23.2 ye düşürmüştür. Yaş gruplarına göre en yüksek ortalama yaşam beklenti kadınlarda 25.2, erkeklerde ise 21.4 yıl olarak ölçülmüştür. Erkeklerin ortalama 65-70, kadınların ise ortalama 70-75 yıl yaşadığı tespit edilmiştir. Sonuçlar, yetişkin yaşam beklentisinin ilerleyen yaşlarda arttığını göstermektedir (Erdal 2018: 406-7).

Aşıklı Höyük'te paleopatolojik yapı, makroskobik ve mikroskobik lezyonla üzerinden tanımlanmıştır. Aşıklı popülasyonunda spesifik bir enfeksiyon belirtisi saptanmamıştır. Özellikle periostitis gibi spesifik olmayan enfeksiyonlar 72 bireyin %42'sinde görülmüştür. Enfeksiyonlar, özellikle alt bacakta (fibula ve tibia) görülmektedir. Ek olarak, sinüzit, uzun kemiklerde lokal enfeksiyon, orbital çatıda enfeksiyon lezyonları da gözlenmiştir. Çocuklar enfeksiyonlardan en fazla etkilenen yaş grubunu temsil eder ve yarısında enfeksiyon görülür. Enfeksiyon riski ise yaşla

birlikte azalır. Erişkin grupları içerisinde enfeksiyon görülme oranı, kadınlarda %40, erkeklerde ise %36 olarak ölçülmüştür. Oran kadınlarda nispeten yüksek olsa da cinsiyete dayalı önemli bir istatistiki farklılaşma olmadığı belirtilmiştir(Erdal 2018:408-9).

Yetişkin altı bireylerde, lezyonlar iki düşük bireyde ve 0-2.5 yaş grubu bireylerin yarısında gözlenir. 2.5-14.9 yaş grubu için enfeksiyon riski %30'dur. Çocuklarda, kemiklerde porosity ve periostitis %5.3 oranında temsil edilmiştir ve C vitamini eksikliğinden kaynaklanır. Bacaklarda eğiklik, eklem yüzeylerinde granüller, ve osteoporosis bu yaş grubunda %14 oranındadır ve D vitamini eksikliğinden kaynaklandığı anlaşılmıştır (Erdal 2018: 409).

Aşıklı'da 62 birey kafatası porotic hyperostosis için analiz edilmiş ve %32 'sinde lezyon gözlenmiştir. Erkeklerin %79'u ve kadınların %67'sinde benzer lezyonlar tespit edilmiştir. Çocukların ise yaklaşık %15'inde lezyon bulunur. Yetişkin ve yetişkin altı bireyler arasında lezyon görülme oranları arasında önemli fark bulunduğu belirtilmektedir. Porotic hyperostosis, genç kadınlar ve yetişkin erkekler ile çocuklarda benzer oranda görülür (Erdal 2018:409-10).

Çalışma kapsamında cribra orbitalia göstergeleri için 38 birey analiz edilmiştir ve %39.5'inde lezyon görülmüştür. Çocukların yaklaşık yarısında %46 lezyon saptanmışken, erkeklerde %37.5 ve kadınlarda %35 oranında tespit edilmiştir. Yetişkinlere kıyasla çocuklarda nispeten yüksek görülse de fark istatistiki açıdan önemli değildir. Erkeklerde yaş grupları arasında oranlar benzer olsa da kadınlarda ilerleyen yaşlarda artma eğilimi görülür (Erdal 2018:410).

Toplamda 54 bireyde kafatası travmalarının saptanmasına yönelik analizler gerçekleştirilmiştir. Travma sonrası deformasyonlar veya dairesel çöküntüler, bireylerin %20.4'ünde saptanmıştır. Erkeklerde bu oran %42 iken, kadınlarda %17 civarında seyretmektedir. Yalnızca erişkinlerde değil, çocukların da %11'inde kafatası travmalarına rastlanmıştır. Oran 2.5 kat olsa da cinsiyet grupları arasındaki farkın istatistiki açıdan önem taşımadığı belirtilmektedir. Travmalar çoğunlukla ön ve yan kafatası kemiklerinde yer almaktadır. Travması bulunan bireylerde, genellikle tek travma saptanmıştır. Ancak bir ileri yetişkin kafatasında üç healed depression tespit

edilmiştir. Aşıklı popülasyonuna genel olarak bakıldığında, kafatası travmalarının ileri yaşlarda her iki cinsiyet için artış gösterdiği belirtilmektedir. Bu bireylere ek olarak, genç yetişkin bir kadında kafatasında dairesel trepanasyon izleri tespit edildiği belirtilmektedir (Özbek 1992: 145-160). Özbek'e göre operasyon travmatik yarayı hafifletmek için uygulanmış ve birey kafatasına uygulanan operasyon işleminin ardından bir süre yaşamıştır (Özbek 1992: 145-160, Erdal 2018:410).

Aşıklı iskeletlerinden 67 birey kafatası travma sonrası lezyonlar bakımından incelenmiştir. Bireylerin %18'inde travmatik lezyon saptanmıştır. Bu oran erkeklerde %33.3 iken kadınlarda %28'le temsil edilmektedir. Yetişkin altı bireylerde ise post cranial travma gözlenmez. Yaş grupları arasındaki fark istatistiki olarak önemlidir. Travmadan en yaygın etkilenen kemikler kaburgalardır. Bunlara ek olarak omurlarda da stres gözlenmiştir. İyileşmiş yara travmaları bireylerin çoğunluğunda görülür. Kemik nesneler, erkeklerin dizlerine, kadınlarınsa kalçalarına eklemlenmiş bulunmaktadır. Bir kadın birey yanında bulunan bir kemik nesne, insan kemiğinden daha yoğun ve üçgen formlu olasılıkla bir kemik ok ucudur. Genç yetişkinlerin hiçbirinde postcranial travma görülmez ancak aynı yaş grubundan kadınlarda %8 oranda görülür. Orta yetişkin yaş grubundan bireylerde (30/45 yaş) her iki cinsiyette de benzer travmalar tanımlanmıştır (kadınlarda %12, erkeklerde %25). Her iki cinsiyette de yetişkinlikte travma saptanma oranı %8'dir (Erdal 2018:411).

Aşıklı Höyük'te 37 birey omur bölgesi lezyonları da incelenmiş ve neredeyse hepsinde travma gözlenmiştir. Her iki cinsiyette de gençlikten yetişkinliğe uzanan yaş grupların bu türden lezyonlar saptandığı belirtilmiştir. Dejeneratif lezyonların proporsiyonal dağılımı genç yetişkinlerde daha düşüktür ve yaşla artma eğilimindedir.

Eklem dejenerasyonu için çalışılan 43 bireyden %67'si farklı derecelerde gelişimlerdedir. Tüm eklem alanı hastalıktan etkilense de, osteoarthisit çoğunlukla omuz, kalça, ayak bilekleri, dirsekler, dizler ve parmaklarda görülür. Kadınların çoğunluğunda ise erkeklerden daha fazla osteoarthisist görülür. Eklem dejenarasyonu kadınlarda gençlikten itibaren görülür. Orta yetişkinlikte bu hastalık oranı %32'ye yükselir. Yetişkinlerde %27'ye düşer. Erkeklerde, bu hastalık gençlerde görülmez, orta yetişkinlikte kadınlarda %38.3'e yükselir. Nispeten küçük bir popülasyonda çalışılmasına karşın eklem bozulmalarındaki yüksek oranların dikkate alınması

gerektiği belirtilmiştir. Erkekler en fazla omuz bölgesinden etkilenmiştir. Kadınlarda ise en fazla ayak bileklerinde gözlenir ve bunları omuz ile kalçalar takip eder (Erdal 2018: 412-13).

Aşıklı'da toplam 82 birey üzerinde detaylı çalışmalar yürütülmüştür. Bireylerin 49'u yetişkin iken 33'ü yetişkin altı yaş gruplarından oluşmaktadır. Örneklerden yalnızca 46 bireyde cinsiyet saptanabilmiştir. Cinsiyeti saptanan bireylerin %65'i ise kadın bireylerle temsil edilmektedir. Aşıklı popülasyonunda yerleşime gömülen kadın bireylerin sayısı erkek bireylerin sayısının iki katı gibi görünmektedir. Diğer Anadolu Neolitik yerleşimlerinde de iskeletlerin cinsiyete göre dağılımında benzer oransal dağılım bulunduğu, Tepecik/Çiftlik (Büyükkarakaya vd 2009: 130-39)) ve Aktopraklık (Alpaslan-Roodenberg 2011: 17-43)) yerleşimlerinden anlaşılmaktadır (Erdal 2018: 413).

Aşıklı'daki yüksek erkek yeni doğan ölümünün, kadınların daha fazla temsilini açıklamak için yetersiz olduğu belirtilmektedir. Aşıklı Höyük yerleşiminde M.Ö. 9.binyıl verilerine göre, avcılık geniş ölçekli bir faaliyet (Stiner vd 2014) iken, hayvancılık ise 8.binyılda önem kazanmıştır. Bu sonuçlara dayanarak, erkeklerin statüsünün zamanla değişmiş olabileceği belirtilmiştir. Erkek bireylerin mezarlar arasındaki temsili, zamanla artar. Erkek temsilinin, ekonomik yapıdaki değişiklik ile bağlantılı olarak farklılaşmış olabileceği ifade edilmektedir. Tabaka 2'deki değişimlerin ise sosyoekonomik gelişmelerle bağlantılı olabileceği önerilmiştir (Erdal 2018:414).

Aşıklı Höyük mezar repertuvarı içerisinde yetişkinaltı bireylerin oranı %40.2 civarındadır. Bir diğer ifadeyle, nüfusun yarısı yeni doğan ve çocuklardan oluşmaktadır (Erdal 2018, 414). Genel ortalamada her 10 yetişkin ölümüne 5-8 arası yenidoğan ve çocuk düşmekteyken, Aşıklı Höyük'te ise bu oranın 10 yetişkin ölümü için 4 çocuk ölümüyle temsil edildiği ifade edilmektedir (Erdal 2018:414).

Anadolu Neolitik topluluklarında ölüm oranlarına genel olarak bakıldığında, Aşıklı Höyük'ün, Çayönü'nden sonra (Özbek 2004), en düşük ölüm oranına sahip yerleşim olduğu belirtilmektedir. Aşıklı Höyük'te ölüm oranlarının düşük olmasının, yenidoğan ölümlerinin, daha geç aşamalarda tahıl ve süt tüketimi kaynaklı beslenme

takviyesinin, yeni doğan ölümlerini arttırmasıyla ilişkili olabileceği önerilmiştir (Erdal 2018:415).

Aşklı'daki ölüm oranları, ölümlerin büyük bölümünün yaşamın ilk bir yılı içinde gerçekleştiğini gösterirmektedir. Yerleşimden elde edilen izotop verileri, sütten kesme sürecinin 12. ayda başlayarak 2. yaşta tamamlandığına işaret etmektedir (Pearson vd 2010, 448-57). Hassett'in çalışması ise diş büyümesinde insidansın, çocukların gelişiminde karmaşık ve uzun süreli risklerle karşılaşmalarıyla ilişkili olabileceği sonucuna ulaşmıştır (Erdal 2018: 425-36).

Neolitik yaşam biçiminin, genel olarak doğum oranlarındaki artış ve yetişkin çocuk ölüm oranlarına etkisi ile ilişkili olduğu düşünülmektedir (Özbek-Ö.D Erdal 2006: 41-52; Pearson vd 2010:448-57; Erdal 2018:415). Elde edilen demografik dağılım, Aşıklı 'da yenidoğanların patojenik faktörlerden etkilendiğini gösterir. Tüm ölüm nedenleri iskelet üzerinden gözlemlenemese de Aşıklı yenidoğan ölümlerinde beslenme değişikliği ve kısa doğum aralığı etkili olduğu düşünülmektedir (Özbek-Ö.D. Erdal 2006; Pearson vd 2010; Erdal 2018:415).

Birçok örnekte yetişkin ölümü ise 30-45 yaş arasında gerçekleşmiştir. Erkekler için en riskli dönem 35-40 yaş, kadınlar için ise 40-45 yaş aralıkları olarak öne çıkmaktadır. Söz konusu ölüm yaşlarının, topluluk içindeki cinsiyet rolleri ile ilişkili olabileceği belirtilmiştir. Diğer araştırmalar avlanma, ticaret ve savaşın erkek ölümlerinde etkili olabileceğini gösterir (Angel 1971; Özbek 2004). Bu süreçte Aşıklı'da avcılığın hala aktif olduğu unutulmaması gerektiği (Özbaşaran 2012), bununla ilişkili yaralanmaların erkek ölümlerini tetiklemiş olabileceği önerilmiştir. Genç kadınlarda ölüm, çoğunlukla doğum komplikasyonlarıyla ilişkili olsa da (Angel 1971,1975; Özbek 2004), Aşıklı kadınlarında daha farklı bir şablon görülmektedir. Aşıklı demografik yapısı ve özellikle cinsiyet dağılımının normal bir popülasyonla örtüşmediği, ayrıca belirtilmiştir (Y.S. Erdal 2009, 2013). Aşıklı'da bu durumun, ev içi taban altı gömülerde yetişkin kadınlara özgü uygulamalar ile açıklanabileceği ifade edilmektdir. Sosyo-ekonomik yapı, cinsiyet rolleri ve mezar geleneklerinin, demografik yapının şekillenmesinde önemli bir role sahip olabileceği belirtilmiştir

(Y.S.Erdal 2009, 2013).

Aşıklı Höyük popülasyonu, diş bozulmaları açısından da incelenmiştir. Diş gelişimi nispeten daha hızlı olur ve yeniden yapılanamaz. Kemik iskeleti daha esnek bir yapıya sahiptir ve büyüme, yaralanma, hastalık gibi süreçlere adapte olabilmektedir. Diş enameli ise neredeyse fosilleşmiş biçimde dişin ilk formunu, doğumdan önceki 6 aydan başlayarak beslenme ve büyüme süreçlerini kimyasal/yapısal kanıtlarla kaydeder ve yaklaşık 12 yaşta gelişimi tamamlanır. Diş gelişim sürecinde, farklı yaş grupları cinsiyet, sosyo-ekonomik statü ve geçim stratejileri gibi nedenlerle streslerden farklı şekillerde etkilenebilmektedir. Aşıklı Höyük iskeletlerinde dişlerden toplam 108 büyüme bozulması tanımlanmıştır. İskeletler arasında 24 gelişim bozukluğu, tek bireyde birden fazla dişte saptanmıştır (Hassett 2018:426-29).

İskeletler arasında 2 yaş civarında bir ön şablon saptanmıştır. Örnek gruplarında, 3- 4 yaşlarda gelişim bozukluğu daha sık yaşanmıştır. Her tabakadan çocuklarda defektlerin 2-3 aylık aralıklarla tekrar ettiği belirtilirken, SK1 iskeletinde ise 1 yaş ile 2 ay arasında bir boşluk tespit edilmiştir (Hassett 2018:430).

Aşıklı yerleşiminde Tabaka 4 bireyleri, diğerlerinden daha farklı bir yapı göstermektedir. Tarıma geçişte defekt sayısı artışına dair bağlantılar, kadınlarda ve erkeklerde alt sosyal statü ve sosyal davranışlarla ilişkili bağlantılara işaret eder ancak bunlar evrensel değildir. Pek çok bireyde çoklu defektler vardır ve bu bozulma 2 ve 4 yaş civarlarında kümelenir. Bu kümelenme sütten kesilme kaynaklı olabileceği düşünülmüştür. Uzun süreli emzirme kadın verimliliğini düşürerek doğum aralığını geciktirebilir. Tarımcı topluluklar, avcı-toplayıcılara oranla daha kısa doğum aralıklı olma eğilimindedir. Tarım topluluklarında doğum aralığı ortalama 2 yıl iken, hareketli gruplarda ortalama 4 yıl olarak kabul edilmektedir (Hassett 2018, 432-35).

Köşk Höyük

Köşk Höyük yerleşiminde, en erken iskan sürecini yansıtan Tabaka V’e

tarihlenen alanlarda mezar saptanmamıştır. Yerleşimde ölü gömme uygulamalarına ilişkin veriler Tabaka II ve III'e tarihlenen alanlardan elde edilmiştir. Ortaya çıkartılan iskeletlerin büyük çoğunluğu yapı içlerindeki seki ve duvar altlarına gömülü olarak ortaya çıkartılmıştır. İskeletlerin tamamına yakını fetüs, yenidoğan ve çocuklara aittir.

Köşk Höyük yerleşiminde mezar uygulamaları arasında istisnai örneklerden birini Tabaka III'te ev içi yerine sokakta bulunan küllü bir alana gömülü bir fetüs oluşturmaktadır. Diğer iki istisnai mezar uygulaması ise, yerleşimde yetişkin altılara ait yaygın uygulamaların dışında kalan Tabaka II'ye tarihlenen bir yetişkin ve Tabaka III'e tarihlenen çoklu bir mezardaki bir diğer yetişkin iskeleti ile tanımlanmıştır (Öztan 2012, 35).

Mezarların büyük çoğunluğu basit toprak mezarlardan oluşmaktadır. Buna karşın bazı kap içi mezarlar da saptanmıştır. Farklı mezar tipleri, aynı tabakada hatta aynı konut içerisinde de yer alabilmektedir. İçlerinde iskelet bulunan kap formları ile günlük kullanılan formlar arasında belirgin bir farklılık görülmez. Ek olarak bazı basit toprak mezarlara ise kırık kap parçaları bırakıldığı belirtilmektedir. Mezarların tümünde bireyler cenin pozisyonunda gömülmesine karşın, iskeletlerde yön birliği bulunmadığı ifade edilmektedir. Mezarların tümünde kabartmalı seramik parçaları, insan figürinleri, mühür, bilezik, kolye, yüzük ile taş ve kemik alet grubu buluntularından en az birinin yer aldığı tespit edilmiştir (Öztan 2012,35).

Köşk Höyük yerleşiminde saptanan bir diğer ölü gömme uygulamasını ise kille sıvanmış kafatasları tanımlamaktadır (Öztan 2002, 55-69; Öztan 2012:35). Sıvalı kafataslarında saç çizgisi sıva uygulamasının sınırını oluşturmakta ve burun ile kulaklar kil ile bazen doğal bazen kabaca şekillendirilmektedir. Göz şekillendirmesinde farklı uygulamalar görülmektedir. Bazı örneklerde bir parça kil doğrudan göz çukuruna yerleştirilirken, bu tip örneklerde göz bebeği belirtilmemiş ve yüz, uyur vaziyette betimlenmiştir. Diğer örnek grubunda ise göz çukuruna yerleştirilen kil parçasının kenarları ince bir kazıma çizgi ile belirtilmiş ve göz eklentisi badem şekli almıştır. Dairesel siyah taşlar ise göz bebeği olarak kullanılmıştır. Göz bebeği korunmuş tek bir örnek ve aynı amaçla kullanım için hazırlanmış taşlar etrafa saçılmış halde bulunmuştur. Göz çizgileri doğrusal veya hilal biçiminde (Öztan 2016:36).

Köşk Höyük sıvalı kafataslarında yüze ilişkin kemik detayları ise ilerleyen kil ile sıvama aşamalarında verilmektedir. Bir sonraki aşamada ise kafataslarının bazıları okr kullanılarak kırmızı renge boyanmış, bazılar ise sıvalı biçimde bırakılmıştır. Kafatası örneklerinin birinde, tıpkı yüz bölgesinde olduğu gibi, çene bölgesinin de yeniden şekillendirildiği görülmüştür (şekil 8). Ek olarak, hasar görmüş kafatası tümüyle artiküle olmasa dahi boyun, çene ve çene arkası artiküle haldedir (Öztan 2012,36).

Sıvalı kafatası uygulamalarında, kafatasları ev içi sekilerde veya taban altında bulunan tekil ya da çoklu şekilde ele geçmektedir. Bu yöntem; kadın, erkek ve çocukları kapsayan toplam 13 bireyde uygulanmıştır. Köşk Höyük'te sıvalı kafatası uygulaması iki tabakada gözlendiğinden, bu gelenekte en azında belirli bir süre boyunca süreklilik sağlandığı önerilmiştir (Öztan 2012:36).

Köşk Höyük sıvalı kafatası örneklerinin, Yakın Doğu Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşimlerinden itibaren görülen söz konusu uygulamanın, Neolitik Dönem sonlarında tekrar edilmesini göstermesi bakımından önemi ayrıca vurgulanmaktadır (Öztan 2012:36).

Köşk Höyük'te 2005 yılında ortaya çıkartılan bir mezar, yerleşimde ölü gömme gelenekleri konusunda önemli veriler sağladığı belirtilmektedir. Bu örne, yapılar arasında bulunan açık alanda yer alan bir basit toprak mezarı tanımlar. Çevredeki evlerin duvarları, mezarın doğu, batı ve güney sınırlarını oluştururken kuzey sınırını ise iki adet dikey kerpiç blok tamamlar. Mezar içerisinde cenin pozisyonunda yetişkin bir birey, sağa dönük ve bacakları batıya bakar vaziyette yer almaktadır. El ve çenek kemiklerinin duruşundan, kayıp kafatasının batıya dönük olması gerektiği tahmin edilmiştir. Mezara gömülen bireyin tümüyle çürümesinin ardından, mezar açılarak içerisinden kafatası çıkartılmıştır. Bu bireye ait mezarda diz ve baş kısmının önünde, kollar ile elleri arasındaki boşlukta, birinde kabartma hayvan bezemesi bulunan iki küçük bezemeli kap ve kalça yanında bir diğer kap yer almaktadır (Öztan 2012:36).

Köşk Höyük Tabaka IV'te, yukarıda anlatılan uygulamaya benzer bir diğer mezar ortaya çıkartılmıştır. Tabaka II ve III örneklerine benzer şekilde bir duvarın yanına açılan bir mezar içerisinde GD-KB uzantılı bir bebek iskeleti bulunmuştur. Sağ kolu bedene paralel iken, sol kolu ve kafatası yoğun biçimde hasar görmüştür. İskeletin göğsünde molibden boya ile turkuvaz renkte kil boncuklardan yapılmış bir bilezik yer almaktadır. Yine aynı bileziğe ait olduğu düşünülen biri taş, diğerleri ise kil ve yumuşakça kabuğundan boncuklar da saptanmıştır. İnfant yanına bırakılan iki adet kaptan büyük olanın içinde ve yanında iki adet tatlı su kabuklusu ele geçmiştir. Mezarda bulunan üçüncü yumuşakça kabuğu ise mezarın üzerinde yer almaktadır. Söz konusu mezarın dikkat çeken bir diğer özelliği ise olasılıkla sıvanmış olmasıdır (Öztan 2012,36).

Köşk Höyük'te 2006 yılında sıvalı kafataslarının bulunduğu seki yapısının kaldırılarak, temel seviyesine kadar kazılmasıyla, yaklaşık 30 cm derinlikte bir diğer sıvalı kafatası grubuna ulaşılmıştır. Sonradan bulunan erken mezarlar, tabaka II yapısının kuzeyinde yaklaşık 2 cm kalınlıkta kireç taşı levhalardan düzenlenen 40 cm genişlikteki kutu benzeri bir düzenleme içerisinde yer almaktadır. Bu kafatası grubundan batıda bulunan dördü bir arada yer alırken, diğer örnek diğerlerinden uzak bir noktadadır. Ayrı durumdaki kafatasının yüzü yere dönüktür. Yapılan gözlemlere dayanılarak, bu alanın sekiye dönüştürülmesinden önce kafatasları ve ilişkili buluntuların, yapı tabanı üzerinde doğrusal bir şekilde uzanıyor olabileceği önerilmiştir (Öztan 2012:37).

Mezar buluntuları arasında okr ile boyanmış bir adet pişmiş toprak figürin, biri parçalı olmak üzere dört adet kap ve bir adet kemik alet yer almaktadır. Kap formları; bir kase, ufak bir çömlek ve kaidesi kırılmış yüksek ayaklı bir örnek ile diğer bir kaseye ait parçalardan oluşmaktadır. Diğer örneklerden ayrı durumdaki kafatası birleştirilmiş ve kil sıva üzerinde okr boya uygulandığı görülmüştür. Kapalı durumdaki ağız ve göz detayları, kazıma yöntemiyle hafifçe belirginleştirilmiştir. Diğer örneklere kıyasla daha geniş betimlenen burun delikleri asimetrik uygulanmıştır. Söz konusu kafatasının genç bir erişkine ait olduğu belirtilmiştir (Öztan 2012:37).

Tepecik-Çiftlik

Tepecik-Çiftlik yerleşiminde 2000-2007 yılları arasında ortaya çıkartılan 71 bireye ait iskelet üzerinde çalışılmıştır (Büyükkarakaya vd 2009, 120). Bu bireylerden 36'sı yerleşimin 3 ve 4. Tabakalarına tarihlenirken, 35 birey ise Tabaka 1 (Geç Roma-Erken Bizans) alanlarında ortaya çıkartılmıştır. Bahsi geçen 71 bireyden 37'sinin cinsiyeti saptanmıştır. Cinsiyeti saptanan bireylerden 14'ü erkek, 23'ü ise kadın bireylere aittir. Çalışma kapsamında Tabaka 3 ve 4 alanlarında ortaya çıkartılan bireylere ilişkin veriler değerlendirilmiştir. Tepecik-Çiftlik erken dönem iskeletlerinin yaş gruplarına göre dağılımına bakıldığında; bireylerin %38,9 unu bebekler, %13,9'unu çocuklar, %19,4'ünü genç erişkinler, %16,7'sini erişkinler, %2,7'sini yaşlılar %8,5'ini ise yaş net olarak saptanamamış erişkinler oluşturur (Büyükkkaraya vd. 2009,120).

Yerleşimde yaygın ölü gömme uygulamasını basit toprak mezarlar oluştururken, bebeklere ait toplam 10 kap mezar, 5,4 ve3. tabakalarda ortaya çıkartılmıştır. Yerleşimin en erken mezarları tabaka 5'te ortaya çıkartılmış ve bunlardan birini de BB çoklu mezar alanının oluşturmaktadır. Tabaka 5'te BB çoklu mezar alanı dışında, açık alanlarda toplam 12 adet birincil ve ikincil mezar ortaya çıkartılmıştır. Yerleşimde Tabaka 4 öncesine kadar ikame alanları ve diğer yapılarda mezarlara rastlanılmamaktadır (Büyükkaraya vd 2019: 2).

Toplam 33 birincil ve ikincil mezar iskeletiyle temsil edilen Tabaka 4 mezarlarının büyük çoğunluğu ise AK Kompleks yapısıyla bağlantılı AY ve BA yapılarında yer almaktadır. Bu yapılarda ortaya çıkartılan bireylerin büyük çoğunluğunu 12 aydan küçük yeni doğanlar oluştururken AY yapısında ise çocuklar

ve yetişkinler de ortaya çıkartılmıştır. Tabaka 3 mezarlarının neredeyse tamamı ise konut ve ikame alanlarıyla ilişkili açık alanlarda bulunmakta iken yapı içlerinde de mezarlar saptanmıştır. Tabaka 3'te toplam 44 birincil, 9 ise ikincil mezar tespit edilmiştir (Büyükkarakaya vd. 2019:3).

Tepecik-Çiftlik Neolitik Dönem mezarlarının ¼'ünde mezar buluntusu tespit edilmiş, bunların büyük çoğunluğunun ise 12 aydan küçük yeni doğan mezarlarında yer aldığı anlaşılmıştır. Yerleşimde çocuk ve erişkinlere ait mezarların büyük çoğunluğu, kafatasının çıkartılması için yeniden açılmıştır (Büyükkarakaya vd. 2019:3).

BB çoklu mezar alanı MÖ 6850-6650'lere tarihlenen tabaka 5 dolgularında ortaya çıkartılmıştır. İskeletlerden alınan radyokarbon sonuçları ise MÖ 6750-6635 / 6690-6595 tarihlerini vermiştir (Büyükkarakaya vd. 2019:3). Çoklu mezar alanında, tüm anatomik parçalara ait kemik tiplerine rastlanılmakla birlikte, farklı beden bölümlerinin farklı temsilleri saptanmıştır. Benzer bir durum birey sayılarıyla da ilişkili görünmektedir. Örneğin, BB mezar alanında toplan 14 crania bulunmuşken, alt çenelerin sayısı dikkate alındığında birey sayısı 33'e yükselmektedir. Bener şekilde saptanan sol ulna sayısı 36 iken sağ ulna sayısı 35'tir. Bununla birlikte söz konusu sayısal farklılaşma, insan kalıntılarının korunma durumuyla da ilişkili olabilir ancak farklı seviyelerde kazılmış yetişkin ve yetişkin altı kemikler iyi korunmuş biçimde ele geçmiştir. Radius kemik verileri dikkate alınarak yapılan hesaplamalar, BB mezarında toplam en az 42 birey bulunduğuna işaret ederken, maksimum birey sayısının 47 olabileceği belirtilmiştir (Büyükkarakaya vd. 2019:5).

Yaş ve cinsiyet tayininde kullanılan göstergeler dikkate alındığında, 8 kafatasının 15 yaş üzeri bireye ait olduğu tespit edilmiştir. Saptanan 8 bireyden 5'i erkek, 2'si kadın bireye aitken (kadın bireylerden biri 20 yaş altındadır), 1 bireyin cinsiyeti saptanamamıştır. Tümü 20 yaş üzerinde olan kalça kemiği tayin göstergelerine göre ise 8 bireyden 5'i erkek, 3'ü kadındır. Sonuçlar bir arada değerlendirildiğinde 5 erkek ve 4 kadın olmak üzere en az 9 bireyin cinsiyeti tespit edilmiştir (Büyükkarakaya vd. 2019:5).

Toplam 7 kafatası ise yaş gruplarına göre incelenmiştir. Bunun sonucunda, 3

birey genç erişkin, 3 birey orta erişkin ve 1 birey geç erişkine aittir. Bu bireylere ek olarak 3 bireyin kalça kemikleri de dikkate alındığında 3 genç erişkin, 7 orta erişkin ve 1 geç erişkin olmak üzere toplam 11 birey tanımlanmıştır. Yetişkin altı bireylerin tayininde ise diş kalsifikasyonları incelenmiştir. Diş kalsifikasyonlarına dayalı sonuçlar, 18 bireye işaret etmektedir ve BB mezar alanında 1,5 yaş altı bireylerin yer almadığı anlaşılmıştır ve saptanan en genç birey 1,5-2 yaş aralığındadır (Büyükkarakaya vd. 2019:5).

BB Yapısı 1,70 x 1,35 metre ölçülerindedir ve kare biçimli binanın GB köşesi tahrip edilmiştir. Yapının kullanımı boyunca en az bir kez, belirli alanlarında sınırla kalmak üzere, yenilendiği anlaşılmıştır. Yerleşimde diğer mezarlar arasında saptanan geçici ahşap kaplama ve diğer organik malzeme kalıntılarına, bu yapıda rastlanılmamıştır (Büyükkarakaya vd. 2019:6).

BB Yapısı'ndan elde edilen C14 tarihleri,4-23 bireyleri için MÖ 6750-6720/6705-6635 ve 3-35 bireyleri için MÖ 6690-6595 tarihlerini verirken, yakınlarda bulunan TP SK 40 bireyi ise MÖ 6680-6590 tarihlerine işaret etmektedir.

BB çoklu mezar alanında ortaya çıkartılan iskeletler dört ana kategoride değerlendirilmiştir;

1. Grup; anatomik bağlantılı bireyler,
2. Grup; anatomik bağlantılı pozisyonda iskelet parçaları,
3. Grup; bir veya daha fazla bireye ait kemik yığınları,
4. Grup; dağınık durumda izole kemikler.

Çoklu mezarda ele geçen 3 birey, çoğu beden parçası hala anatomik bağlantılarıyla ortaya çıkartılmıştır. Bunlardan üstte bulunan birey, sola dönük vaziyette yarı büzülmüş pozisyondadır ve üst uzuvlar doğu duvarına yaslanmış vaziyettedir. Bu bireyin altında ortaya çıakrtılan ikinci birey, başı doğrusal vaziyette sırtüstü uzanır biçimdedir ve alt uzuvları sola kıvrılmıştır. Yapının kuzeyinde bulunan üçüncü birey ise kuzey duvarına yakın şekilde doğu-batı uzantılı biçimde yığılmış kemiklerin altında yer almaktadır. Bu birey sol yana dönük biçimde kıvrılmış pozisyondadır. Bireye aişt kalıntılar büyük oranda artüküle haldedir ve alt kısmında başka bir bireye ait kemik bulunmadığı anlaşılmıştır. Söz konusu veriler, her üç bireyin

de birincil pozisyonda olduğuna işaret etmektedir. Alanda bazı kemiklerin eksik olmasının, mezar alanının uzun süre kullanımıyla ilişkili olduğu düşünülmüştür. Birey 3-36'nın gömülmesinden önce alanın temizlendiği ve bu birey için düzenlenmesi sırasında yetişkin altı birey olan 2-7'ye ait kemiklerin bozulduğu anlaşılmaktadır. Mezar alanı yakınlarında bulunan Tabaka 5 mezarlarında da benzer düzenlemeler dikkat çekmektedir. BB Yapısı'nda uzun kemiklerin kuzeybatıda toplandığı anlaşılmaktadır.

BB Yapısı'nda on dört kafatası bulunmuştur ve bunlardan üçü, neredeyse tümüyle korunmuş bireylere aittir. Diğer bağlantısız kafatasları yapının merkez ve güney alanında, diğerlerinden uzak biçimde ele geçmiştir. Kafataslarında belirli bir düzenleme veya konumlarında özel dikkate ilişkin gösterge saptanmamıştır (Büyükkarakaya vd. 2019:7). BB mezar alanında 1.5 yaş altı bireyler hariç tüm yaş ve grupları, kadın ve erkek bireylerle temsil edilmektedir (Büyükkarakaya vd. 2019:10).

Erken dönem popülasyonunda bebek ve çocukların toplam oranı %52,8 düzeyindedir. Araştırmacılar, 0-15 yaş grubunda ölüm oranlarının Çatalhöyük'te %33,3, Çayönü'nde %50,3, Aşıklı'da %41,8 ve Değirmentepe'de %83,3 seviyelerinde bulunduğunu ve Tepecik-Çiftlik yerleşiminde de uyumlu bir şablon saptandığını ifade etmektedir (Büyükkarakaya vd 2009:123).

Yerleşimde erken dönem erişkinlerinde ortalama ölüm yaşı 30,28 olarak tespit edilmiştir. Yine erken dönem iskeletleri için kadın/erkek oranın 1 düzeyinde saptandığı anlaşılmaktadır. Yerleşimin erken dönem iskeletlerinde, bebek ve çocuklarda yaygın olduğu belirtilen metabolizmal hastalıklardan raşitizm ve iskorbite rastlanılmamıştır. Erken dönem iskeletleri, kafatası travması yönünden de örnek sağlamamıştır. Bununla birlikte iki bireyde gövde travması tespit edilmiştir. Bu bireylerden biri /SK 58), yerleşimdeki iki başsız iskeletten biridir ve boyun omurlarının sağ yüzeylerinde osteoartirit saptanmıştır. Aynı bireyin sağ ulnasının orta, sol ulnasının ise alt 1/3'lük kısmında iyileşmiş kırıklar saptanmıştır. Bireyin ayrıca en az iki kaburgasında iyileşmiş kırıklar ve sağ dizinde ise genellikle düşmeden kaynaklandığı belirtilen osteokondritis dissecans tespit edilmiştir. Bireyin ulna kemiğindeki kırıklarında da yine düşme veya kavga kaynaklı olabileceği belirtilmektedir (Büyükkarakaya vd. 2009:124-26).

Yerleşim iskeletlerinde spesifik bir enfeksiyon olgusu saptanmamış, spesifik enfeksiyon oranının ise %14 olduğu ve yalnızca bebeklerde görüldüğü belirtilmiştir. Yine erken dönem topluluğunda porotic hyperostosis %57.1, cribra orbitalia ise %50.0 oranında temsil edilmektedir. Erken dönem popülasyonunda belirlenen bir diğer patoloji ise %25 oranında temsil edilen ve yaşa bağlı olarak ortaya çıktığı ifade edilen osteoporozdur. Yerleşimin kadın bireylerinde belirlenen osteoporozun, hamilelik ve emzirme süreçlerinde beslenme statüsünde dezavantajlı hale gelmeleri nedeniyle hastalık riskine daha açık olmaları ile ilişkili olabileceği değerlendirilmiştir Erken dönem Tepecik/Çitlik topluluklarında omurlarda hafif düzeyde osteoartisite %66,6, diğer eklemlerde %50 oranında belirlenmiştir. Söz konusu patolojide, kadın ve erkek bireyler arasında belirgin bir fark saptanmamıştır (Büyükkarakaya vd. 2009:126-27).

İskeletler büyük oranda basit toprak mezarlarda ele geçmişken, yalnızca iki birey bina altlarında ortaya çıkartılmıştır. Ek olarak çömlek içi mezarlar da belirlenmiştir ve ortaya çıkartılan 3 bireyin tamamı bebeklerden oluşmaktadır. Çömlek içi mezarlardan bir bebeğin (SK 44) mezarına çok yakın bir konumda siyah, diğer bir bebeğin (SK 45) ise boyun kısmında kırmızı renkte bir boncuk bulunmuştur. Diğer bireylerde ise mezarlarla ilişkili buluntu ele geçmemiştir (Büyükkarakaya vd.2009: 128-29).

Yerleşimde ortaya çıkartılan bazı mezarlar ikincil mezar niteliğindedir ve bunlardan birinde (SK 25) birden fazla bireye ait uzun kemikler yer almaktadır. Alanın hemen yanında ise yine birden fazla bireye ait kafatası yerleştirilmiştir. SK 41 ve SK 42 örnekleri ise yine birden fazla bireye ait uzun kemikler ile gövde parçalarının bulunduğu, kafatası yer almayan diğer örnekleri tanımlamaktadır.

Yerleşimde kafatası saptanmayan iki bireyden SK 26, 25-30 yaşlarında bir kadın bireye aitken, SK 58 ise 35-45 yaşlarında bir diğer kadın bireye aittir. SK 26 gövdesi batıya dönük vaziyette, güney-kuzey uzantılı olacak şekilde cenin pozisyonunda gömülmüşken, SK 58 batı-doğu yönünde, gövdesi güneye bakacak biçimde gömülmüş ve bireye ait köpekdişi ve küçük azı dişi aynı alanda bulunmuştur. Her iki bireyde de atlas ve axis kemiklerin korunması ve yakın yerleşim Köşk Höyük'te ikincil kafatası uygulamaları dikkate alındığında, bu bireylere ait kafataslarının da yumuşak dokuların yok olmasının ardından bilinçli biçimde ayrıldığı

düşünülmüştür (Büyükkarakaya vd 2009:120-29).

Tepecik-Çiftlik yerleşiminde ortaya çıkartılan iskeletlerin sütten kesilme yaşlarına yönelik bir çalışmada ise Neolitik Dönem'e tarihlenen 109 mezar ve BB kolektif mezarında yaklaşık 200 bireye ait iskelet kalıntıları tespit edildiği belirtilmektedir (Büyükkarakaya vd. 2017: 169-96).

Söz konusu çalışmada 67 bireyden alde edilen veriler üzerinden sütten kesilme yaşları tanımlanmış ve örneklem grubunu tüm yaş ve cinsiyet grupları dahil edilirken, farklı tabakalardan benzer sayılarda bireyler karşılaştırılmıştır. Bireylerin uzun kemiklerinden (humerus, femur, tibia, ulna) elde edilen verilerin değerlendirildiği çalışmada, 19 bebek, 13 çocuk ve 35 yetişkin ele alınmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda, Tepecik-Çiftlik yerleşiminde bebeklere 9. Aydan itibaren ek gıda verilmeye başlandığı ve sürecin 1.5 yaşa kadar devam ettiği ve ortalama 3,75 yaş civarında sütten kesilmenin tamamlandığı belirtilmiştir. Yerleşimde 5 yaş altı bireylerde görülen yüksek ölümlerin büyük bir bölümünün ilk 1 yıl içerisinde gerçekleştiği, 1,5 yaş ile 4 yaş aralığında ise ölüm oranlarının düşüşe geçtiği anlaşılmıştır. Yerleşimde sütten kesme işleminin yaklaşık 1 yaş civarında gerçekleştiği, yüksek ölüm oranlarındaki bazı kesişmelerin de yetersiz beslenme ve patojen varlığı gibi nedenlerle bazı bebeklerde ölüme yol açmış olabileceği önerilmiştir (Bükkarakaya vd , 2017:176-77).

Tepecik-Çiftlik yerleşiminde ortaya çıkrtılan tüm Neolitik Dönem sürekli dişlerini kapsayan örnekler, mine hipoplazileri açısından ele alınmıştır. Çalışma kapsamında kadın bireylere ait 140, erkek bireylere ait 117 sürekli diş değerlendirilmiştir. Söz konusu örnekler yaş ve cinsiyet gruplarına göre tasnif edilerek, yorumlanmıştır. Çalışma sonucunda; bireylerde hem üst hem de alt çenede ön dişlerin daha fazla mine hipoplazisi sergilediği ve hipoplazi oranının yaklaşık %32'yle temsil edildiği belirtilmiştir (Büyükkarakaya 2014: 385-86).

Yerleşimde hem kadın hem de erkek bireyler için ön dişlerde yoğunluk daha yaygın görülmekle birlikte, erkek bireylerde %25,64 oranında temsil edilen hipoplazi yaygınlığı, kadın bireylerde %47,1'e kadar yükselmektedir. Hipoplazinin yaş gruplarına göre dağılımına bakıldığında, özellikle 0-6 yaş grubunda yüksek fizyolojik

strese işaret ettiği ifade edilmiştir. Büyükkarakaya ve Erdal'ın bir başka çalışmasında, yerleşimde dişlerde çürüme oranının yaklaşık %18,2 oranında saptandığı ve bitkisel kaynaklı besinlerin de yoğun olarak tüketildiği ifade edilmektedir. Yerleşimde bebek ve çocuk sağlığına ilişkin verilerde kötü sağlık koşullarına işaret eden sonuçların yanında, lokalize mine kusurlarının da %54,5 gibi yüksek bir oranla temsil edildiği vurgulanmıştır (Büyükkarakaya 2014:385-87).

Diğer Anadolu Neolitik Dönem merkezlerinden Çayönü'nde %45,9, Aşıklı Höyük'te %8, Bademağacı'nda %42,1 ve Çatalhöyük'te %12,8'le temsil edilen mine hipoplazi sıklığının, Neolitik Dönem boyunca artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Çayönü yerleşimindeki yüksek hipoplazi oranlarının ise ekolojik kaynaklı hastalıklar, beslenme yağısı ve cinsiyetler arası farklılaşmayla ilişkili olabileceği vurgulanmaktadır (Büyükkarakaya 2014:390).

Tepecik-Çitflik yerleşimi hipoplazi oranlarının ise, kız çocuklarda erke çocuklara oranla daha fazla fizyolojik strese işaret ettiği ve bu durumun kız/erkek çocuklar arasında besin kaynaklarına erişim ve çocuk bakımı/ebeveyn yatırımı konularında farklılıklardan kaynaklanmış olabileceği ifade edilmektedir. Yerleşimde ortaya çıkartılan iskeletler üzerinde yapılan başka çalışmalarda da Tepecik-Çiftlik Neolitik Dönem bireylerinde cinsiyetler arası beslenme farklılıklarına işaret ettiği ve kadınlarda diş çürüğü sıklığının, erkeklere oranla yaklaşık dört kat daha yüksek bir oranla temsil edildiği belirtilmektedir. Diş çürüğü ve yoğun karbonhidrat tüketimi arasındaki ilişki vurgulanarak, beslenme ve sağlık koşullarında cinsiyetler arası farklılıklar vurgulanmıştır. Çalışma sonuçları diğer Anadolu merkezleriyle karşılaştırılmış ve Aşıklı Höyük'te mine hipoplazisinin kadınlarda %7,2, erkeklerde %9 gibi yakın yaygunlığına karşın, Çayönü'nde ise erkeklerde %20,5, kadınlarda ise %44,7 ile temsil ettiği belirtilmiştir. Yine Çayönü'nde dejeneratif eklem rahatsızlıklarının, iş bölümünde cinsiyete dayalı farklılaşmaya işaret ettiği belirtilmektedir. Çalışma sonuçlarının değerlendirilmesinde, fiziki antropoloji verilerinde gözlenen cinsiyetler arası farklılıkların yorumlanmasında, yalnızca yaygın tarımla birlikte farklılaşan iş bölümüne dayalı yaklaşımların, kadın/erkek bireyler arası sosyal konum ve kız/erkek çocuklarına ebeveyn yatırımı ve çocuklar arası "değer" gibi sosyal unsurların dikkatten kaçabileceğine neden olabileceği özellikle

vurgulanmaktadır (Büyükkarakaya 2014: 390-94).

2.2. Volkanik Kapaokya Neolitik Dönem Yerleşimlerinde Mimari ve Antropolojik Verilerde Farklılaşma

2.2.1. Mimari Verilerde Farklılaşmaya İlişkin Bulgular

Aşıklı Höyük

Aşıklı Höyük yerleşiminde mimari veriler, PPNA ve PPNB yerleşimleri arasındaki farklılıkla benzer şekilde, erken ve geç iskan sürecinde iki farklı yerleşim organizasyonuna işaret etmektedir. Yerleşimin Tabaka 5-3 mimarisi;

- Benzer özellik ve kapasitelerde ikame birimlerinden oluşan,
- Ekonomik faaliyetlerin ağırlıklı olarak açık alanlarda gerçekleştiği,
- Konutlarda depolama ve üretimle ilişkili sınırlı kapasiteye işaret eden yapı içi düzenlemeler bulunan,
- Ocak/fırın alanları bulunmayan yapıların ağıl benzeri işlevde kullanıldığı,
- Grup düzeyinde organize bir topluluk yapısına işaret eder nitelikte görünmektedir.

Bu süreç içerisinde yapılar arasında form ve yüzeye olan derinlikle açısından farklılıklar bulunsa da, inşa tekniğindeki bu farklılığın yerleşim içinde organize olmuş daha küçük sosyal veya ekonomik gruplarla ilişkisine dair çıkarım yapmak güç görünmektedir.

Ek olarak bazı yapılarda yeni binaların aynı alana inşasıyla süreklilik görülse de, standart bir uygulama olmaktan öte, bazı yapılarda seçilen bir tutum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aşıklı Tabaka 2 yerleşimi ise, önceki tabakalara kıyasla önemli farklılıklarla

karşımıza çıkar. Yerleşimin geç iskanını tanımlayan bu süreçte;

- Sokak ve geçitlerle birbirinden ayrılan bağımsız duvarlı bitişik dörtgen konutlar
- Sokaklarla konutlardan ayrılan; daha geniş, boyalı kireç tabana sahip olmalarıyla sembolik açıdan daha detaylı yapı komplekslerinin bulunduğu bir yerleşim modeli dikkat çekmektedir.

Söz konusu yapılarda damlar, günlük faaliyetlerin de gerçekleştiği kullanım alanları görünümündeyken, yapılar arası boşluklar da komşu binaların ortak atık alanı niteliğindedir.

Aşıklı geç iskanında, erken yerleşimden farklı olarak yapısal süreklilik daha katı biçimde uygulanmış görünmektedir.

Aşıklı erken evrede ortaya çıkartılan Bina 38'in ise, Tabaka 2'den itibaren gelişkin biçimde yapı komplekslerinin öncülü olabileceği belirtilmiştir. Diğer binalardan daha geniş inşa edilen bu oval yapı, bina içi seki kullanımıyla da farklılık göstermektedir. İçerisinde bir ateş düzeneği ve çukurlarda bulunan yapıda, ocak ve sekinin her evrede yenilenmesi de yine dikkat çekicidir. Makrobotanik veriler söz konusu binada besin işleme ve hazırlama faaliyetlerine işaret etmektedir.

Yerleşim sakinlerince ortaklaşa ekonomik faaliyetler için kullanıldığı önerilen Bina 38 içerisinde mezar bulunmaması ise, topluluk içerisinde geniş katılımlı besin işleme faaliyetlerinin ölümle ilişkili pratiklerle aynı mekanda gerçekleşme kaygısı bulunmadığına işaret etmektedir.

Aşıklı geç iskanında ocak ve depolama alanlarının binalar arası dağılımları da dikkat çeker ve bir sosyo-ekonomik grup için yeterli bağımsız konutlardan ziyade, bitişik birkaç yapının bir sosyo-ekonomik birime yeterli olduğu, geniş erişimli bir kullanım modeline işaret eder niteliktedir.

Köşk Höyük

Köşk Höyük yerleşim planı, Aşıklı Höyük geç iskanından itibaren bölgede karşıma çıkan;

- Sokak ve açık alanlarla birbirinden ayrılan bitişik nizamda, dörtgen planlı yapı gruplarından oluşan,
- Her bir yapıda sekili bir ana oda bulunan, 2-4 odalı binalardan oluşan,
- Aşıklı'dan farklı olarak tüm yapılarda ocak ve depolama birimlerinin yer aldığı,
- Küçük odalarda üretim araçlarının bulunduğu binalarla karakterize edilmektedir.

Yerleşimde yaşam alanları ile mezar alanları birbirinden ayrılmış gibi görünse de, Tabaka III'te konutlar arasında da mezara rastlanılmıştır.

Köşk Höyük'te yapılar temelde benzer özelliklere sahip gibi görünse de, bazı konutlarda sonradan ekleme duvarları ve daha az sayıda örnekte ek odaların inşası gibi farklılıklar saptanmıştır.

Yine bir yapıda merdiven kullanımı da dikkat çeken farklılıklar arasında yer alır.

Tabaka III'e tarihli bir diğer çok odalı yapıda ise bir duvar resmi yer alır ve Çatalhöyük av sahneleriyle benzer bir tema işlenmiştir. Bu yapı, duvar resmi bulunması dışında diğer konutlarla benzer niteliktedir.

Yerleşimde bazı binalara sonradan eklemeler yapılmasına ilişkin uygulamaların, bir önceki evre olan Tabaka IV'te başladığı anlaşılmaktadır. Daha erken aşamada sonradan eklenen düzenlemeleri ocak ve depolama birimi gibi üretimle ilişkili araçlar oluştururken, Tabaka III'te üretim ve depolama alanlarının yerleşim geneline yayıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum erken aşamada üretim ve işleme faaliyetlerinin artışına karşılık, binalar üstü bir sosyal organizasyonla karşılık verildiğini düşündürmektedir.

Köşk Höyük Tabaka III'te görülen münferit mimari farklılıklar arasında H/11 alanında ortaya çıkartılan ve içerisinde çok sayıda boncuk ele geçen işlik yapısı dikkat çekmektedir. Yine üretimle ilişkili yeni bir düzenlemeye işaret eden bu uygulama da daha geniş kapasiteli üretime kaygısını akla getirmektedir.

Tepecik Çiftlik

Tepecik-Çiftlik yerleşiminde iskan süreci olasılıkla MÖ 9.bin yıl kadar erkene uzanıyor olsa da, Tabaka 4 ve 5 geniş alanda araştırılmıştır. Bu alanlardan Tabaka 5; birincil ve ikincil mezarların da bulunduğu, ateş yerleri ve atık alanları ile küllü yüzeylerin yer aldığı geniş açık alanlarla organize edilmiştir. Bu alanın güneyindeki BB Mekanı ise birincil ve ikincil mezarların yapı içi ve çevresinde yoğunlaştığı, ikame dışı bir alan görünümündedir.

Yerleşimde daha geç iskan sürecini tanımlayan Tabaka 4'te ise, yapılar bir açık alanla ayrılırken, kuzey alanda tek ve çok odalı yapılar yer alır ve çok odalı yapı AK'nin kullanımı sırasında sonradan eklemeler yer almaktadır. İçerisinde taş mühür, osidiyen, phalanx kemikleri ve idol gibi buluntuların da yer aldığı yapının molozları arasında ise mavi boya ve kırmızı çizgiler içeren duvar resmi parçaları saptanmıştır. Bu yapının daha geç evresinde ise etrafına depolama alanları inşa edildiği önerilmiştir. Bina, üçüncü evresinde ise çok sayıda bireyin gömülmesi için kullanım görmüştür.

Söz konusu yapı uzun süreli kullanımı ve duvar resmi kullanımı, diğer merkezlerde yapı kapatılmasıyla ilişkili buluntular içermesi, ikinci evrede depolama birimlerinin eklenmesi ve geç evresinde ise çok sayıda bireyin gömülmesi özellikleriyle yalnızca yerleşim için değil, bölge de müşterek kullanımla ilişkilendirilen yapılardan da farklılaşmaktadır.

Tepecik-Çiftlik yerleşimi Tabaka 4'e tarihlenen Yapı AK, farklı evrelerde farklı kullanım karakterleri sergilemesiyle Orta Fırat yerleşimleri müşterek kullanım yapılarıyla paralellikler gösterirken, duvar bezemeleriyle de Çatalhöyük ve Köşk Höyük yerleşimleriyle benzeşmektedir.

2.2.2. Antropolojik Verilerde Farklılaşmaya İlişkin Göstergeler

Aşıklı Höyük

Aşıklı yerleşiminde yerleşim içi mezarlara genel olarak bakıldığında iki temel gösterge ilk bakışta dikkat çekmektedir. Bunlardan ilkini yerleşime gömülen bireylerin yaklaşık %40'ını yetişkin altı bireylerin oluşturması, diğeri de kadınların erkeklere oranla yaklaşık iki kat daha yüksek sayıda temsil edilmesiyle özetlenebilir.

Aşıklı Höyük popülasyonunda çocuklar; yetersiz beslenme kaynaklı sonuçlar, enfeksiyon ve yüksek ölüm oranları gibi olumsuz göstergeler açısından en riskli grubu oluşturmaktadır.

Popülasyon genelinde çevresel koşullar, iskelet sisteminde yaralanma ve anatomik deformasyonlar yaş ve cinsiyet grupları arasında belirgin farklılıklar göstermemekle birlikte osteoarthisit yaygınlığının kadınlarda daha yüksek görüldüğü ve üst ve alt eklem noktalarında yoğunlaştığı belirtilmektedir. Osteoethisit kadın bireylerde genç yaşlardan itibaren görülürken, erkek bireylerde ileri yaşlarda ve omuzlar yoğunlaşmış biçimde saptanmıştır. Kadınlarda ise en yaygın maruz kalan bölge ayak bilekleriyle tanımlanırken, bunu omuz ve kalçalar takip eder.

Aşıklı Höyük Tabaka III'e tarihlenen B1 içerisinde ortaya çıkartılan yaklaşık 65 yaşındaki bir kadın, Aşıklı'da ortalama yaşam süresi göz önünde bulundurulduğunda uzun süre yaşayan topluluk üyelerindendir. Kadın, sağ yana uzanmıştır, başı KB dadır ve hocker pozisyonundadır. Başının çevresinde bitkisel kalıntılar ve iskelet üzerinde bulunan boya kalıntıları, boyalı bir kıyafetle gömüldüğünü düşündürür. Başında olasılıkla ahşap materyaller içeren bir başlık olabilir. Başlığa ait bitkisel fitolitlerde küçük bir parça reçine bulunmuştur (Özbaşaran vd 2018:85).

B1 toplam beş insan mezarı içerir. Bireylerden ikisi binanın erken tabanı altına gömülüdür ve diğer üçü yenilenen taban üzerindedir. Erken taban altına kazılan küçük çukur, iki yaşlarında bir bebek ve bir yenidoğana aittir. yenilenen tabanın altındadır. Çocuk sağ yanı üzerinde uzanır ve kuzeye yönlenmiş vaziyette hocker pozisyonundadır. Bebeğin çocuğun üstünde veya yanında olduğu anlaşılamamıştır. Bedenlerin ikisi yün hasırla kaplanmıştır (Tsartsidou 2018: 147-89). Hasır olağan dışı

şekilde iyi korunmuştur ve yaygın kullanılan fiber yerine yünden üretilmiştir (Özbaşaran vd.2018:85).

2.3. Volkanik Kapadokya Yerleşimlerinde Ortaklaşma Araçları

2.3.1. Ortaklaşa Faaliyetler

Volkanik Kapadokya bölgesinde aşıklı yerleşiminde Tabaka 5-3 yerleşimleri, oval/dairesel yapılar etrafında ortganize olan bir tablo sunarken, yapıları çevreleyen açık alanlar günlük faalieyetlerin yoğunlaştığı alanları temsil eder. MÖ 10-9. Binyıl yerleşimleriyle benzer şekilde, ekonomik ve sosyal faaliyetlerin ortaklaşa yürütüldüğü, yerleşim aidiyetinin temel sosyal bağları şekillendirdiği bir tablo sunar.

Yerleşimin iskan süreci üç gelişim aşamasıyla tanımlanmaktadır. İlk aşamada nehir teraslarında düşük seviyede bitki hasadına dayalı bir model görülmektedir. Erken aşamada yapılar yanarak sonradan çöplüğe veya açık faaliyet alanına dönüşmüş. Yapılar arasındaki açık alanlar çok farklı amaçlarla kullanılmış, besin hazırlama, taş alet üretimi, sepet yapımı, deri işleme ve tahıl işleme falieytleri yürütülmüştür. İkinci aşamada; kalıcı yerleşimin başlangıcını temsil eder. Bazı iş mensupları dönemsel olarak yerleşimden ayrılmış veya uzak görevlere gitmiş olsa da diğer üyeler yıl boyu yerleşimde kalmaya devam etmiştir (Stiner vd 2018 :437).

Tabaka 4-3 binaları mimari olarak uzun kullanımlı yarı çukur tabanlı kerpiç blok duvarlı dairesel yapılardan oluşur. Ortalama iki kez yenilenmişlerdir ve çoklu yenilemelerinde doğal kireç içeren sıva kullanılmıştır. Yarı çukur tabanlı binaların ikame amaçlı kullanımı merkezi döşeli ocaklar, ocak etrafındaki işlikler, büyük bir öğütme taşı, havalandırma açıklığı, taban altı mezarlar ve küçük ölçekli depolama çukurları gösterir. İç duvar boyunca yer alan dikey dikmeler, ahşap hatılar üzerinde hazır ve kerpiç sıvalı ağır çatıyı desteklemektdir. Taban altı mezarlar, sıkıca sarılıp kıvrılmış ve fiber hası ile sarılmıştır. Hiçbirinde dekoratif nesne bulunmaz. Diğer bağımsız yapılar, evler arasındaki açık alanlarda bulunur. Bunlar diğerlerinden daha farklı inşa edilmiş ve daha kısa kullanım süresi eğilimlidirler. Bir örnek dökülmüş

kerpiç yaş kerpiç duvarlı dörtgen bir yapıdır. Bazı kısa kullanımlı yapılar depolama için de kullanılmış olabileceği belirtilmeketdir (Stiner vd 2018: 438-39).

Aşıklı'da bölge ve ötesinden topluluklarla iletişimi gösteren az sayıda nesne vardır. Akdeniz kabukları (Yelözer 2018:383-404) ve ekzotik çikolata yongadan single blade (Astruc 2018, 345-62). Bazı yerel olmayan hasat mahsulleri de bölgeler arası etkileşimi gösterir. Bina 38- ikinci aşamadaki istisnai tipte geniş ortak kullanılan yarı çukur tabanlı oval bir binadır. Yapı 7 den fazla kez aynı noktada inşa edilmiştir. Çoğu Tabaka 3'te devam eder ancak 4 te başlar. Yeni duvarlar eskinin üstünde veya içinde inşa edilir. Bina 2JK'da ortaya çıkarılmıştır ve yalnızca üst iki evresi açılmıştır. Bu evreler ikame dışı kullanım gösterir. Geç evrede tabanı 23 kez yenilenmiştir. Bu, binanın yoğun kullanımı ve önemine işaret eder (Stiner 2018: 440).

Tabaka 3-5 boyunca bazı mimari karakterler değişse de topluluk açık alanlarda varlığını sürdürür. Besin depolama, bina içi ve çağdaş bina dışı alanlarda gerçekleşmiş gibi görünmektedir. Yerleşimde ikinci aşamadan üçüncüye geçişte yerleşim geometrisi, mimari ve yüzey yapısı – dış alan oranı değişir. Üçüncü evre Tabaka 2 ile çağdaş ve dörtgen kerpiç bloktan düz damlı taş temelsiz yüzey yapıları baskındır. Dal örgü ve yarı çukur tabanlı oval/dairesel yapı planları ortadan kalkar. Belirli alanlar ortak çöplük olur ve evler kümelenir. Evlerin girişi damdandır pek çok iş dam yüzeyi ve ev içlerine kayar (Stiner 2018:440).

Geç iskanda aynı noktaya yerleşim daha da yaygınlaşır. Evler bir- iki odalı veya nadiren üç odalıdır. Bu yapıların duvarları bağımsız ve komşu gruplarıyla ayrılır. Ana oda güneyinde taş döşeli ocaklar. Bazı fırınlarda 0.5 metre yükseklikte havalandırma açıklıkları. Taban çukurları yaygın ve depolama veya küçük olanlar hasır için kullanılır. Son evreye kadar geniş silolar ve arka tarafta küçük depolama odaları görülmez. Hane içinde daha fazla depolama gereksinimi ve depolama kapasitesini gösterir (Stiner vd. 2018: 440-41).

Yapı içi ölü gömme faaliyetleri hız kesmeden devam eder. Ancak yerleşimin sadece son 2-3 yüz yılında mezarlarda nesne ve dekoratif boncuk görülür (Yelözer). Boncuklar çoğunlukla atık olarak erken tabakaların faaliyet alanlarında görülür (Stiner vd). Tabaka 2'nin geç evrelerinde boncuklar çoğunlukla mezarlardadır ve ölü gömme

sembolizminde önemli değişimleri gösterir (Yelözer 2018: 383-404).

Aşıklı'da özellikle yetişkinler için iskelet koşulları, iyi sağlığa işaret eder ancak dönemsel enfeksiyonlar ve besin yetersizliği oldukça yaygındır. Eklem hasarları yüksek aktiviteye her iki cinste de işaret eder ve itme, kaldırma, fırlatma, çömelme erkeklerde / önemli kol gücü ve öğütme gibi faaliyetlerle ilişkili alışılmış çömelme görülür. Tabaka 2 yetişkin bireyleri nispeten sağlıklı görünümdedir (Stiner 2018, 442).

Ölü gömme pratikleri ve mimari ilişkisi güçlüdür. Tabaka 2'deki aynı noktaya inşa edilen yapılar toplulukta sosyal süreklilik yoğunluğunu gösterir. Bina ayak izleri bu süreçte kuşaklar arası güçlü bir sembolik metafora dönüşür. Bazı Anadolu PPN yerleşimlerinin aksine, özel nesnelerin kuşaklar arası aktarımına veya insan gövde parçalarının manüplasyonuna dair güçlü kanıtlar Aşıklı'da bulunmaz. Tabaka 2 obsidiyen teknolojisi ve alet tipleri çoğunlukla erken tabakalarla süreklilik gösterir (Kayacan-Altınbilek-Akgül). Topluluk yalnızca ihtiyacına yönelik aletleri üretir. Yakındoğu PPNB merkezlerindeki baskı tekniği ve naviform çekirdek üretimi yerine doğrudan vurma yöntemiyle alet üretirler. Aşıklı'da uzman grup üretimi kanıtı yoktur. Aşıklı'lar iskanın çok büyük bir kısmı veya tümü boyunca ortaklaşa bir yaşam tarzı benimser ve Tabaka 2'nin son evrelerine kadar devam eder. İç çatışma kaynaklı çözülmeler, topluluk için temel sosyal meydan okuma olabilir, dışardakilere karşı üretim ve ekinlerini korumak dışında. Aşıklı'da çatışma, rekabet ve stresin ritüeller, sosyal uyum ve ortaklaşa ekonomik pratiklerle çözüldüğü ifade edilmektedir. Tabaka ikinin son evrelerinde, yeni bir komünal mimari ortaya çıkar. Höyüğün güney bitiminde ayrılmış bir alan, Özel işlevli bina alanı (SPBA) olarak bilinir, topluluğun kolektif yapısını güçlendirecek aktivitelere ithafen düzenlenmiştir. Bu yapılar yalnızca tabaka 2C-A'da bilinir, aynı alanda eski formlar da bulunuyor olabilir ancak henüz kazılmadı. Kutlamalar, seremoniler ve şölenler bu alanda gerçekleşir ve bu alanın topluluk üyeleri arasındaki bağı güçlendiren ve çatışma/anlaşmazlıkların olumsuz etkilerini azalttığını gösterir. Nehrin hemen karşısında Musular yer alır. Buradaki alan da benzer işlevde yapılar içerir ve sosyal birlikteliği destekler (Özbaşaran vd 2012; Stiner 2018: 442).

2.3.2. Ortaklaşma Araçları

Aşıklı Höyük

Aşıklı boncukları geniş bir varyete göstermektedir. Boncukların üretiminde, yerel bakır, malahit, kil, kabuk, hayvan kemikleri ve dişler kullanılmıştır. Kemik ve diş atıkları açık alanlar ve çöplüklerde yoğundur ve bu buluntuların yerleşim içinde üretildiğini gösterir. Silindirik kemik boncuklar, ala geyik dişinden pendantlar, geyik dişinin kemikten taklidi boncuklar ve taş disk boncuklar aşıklı erken aşamadan itibaren kullanılır. Boncuk repertuvarında erken aşamalarda kullanılan kaya ve mineralden tipler, sonradan kullanılmaz (Yelözer 2018:383).

Aşıklı'da disk biçimli ve silindirik boncuklar en yaygın tiptir. Diskler, merkezinde delik bulunan dairesel boncuklardır. Alt tipler oval ve küresel tipleri içerir. Silindirik boncuklar merkezi deliği bulunan ve yatay uzunluğundan en az iki katı diğer uzunluğu bulunan tiplerdir. Eğer her iki uzunluk eşit veya diğeri daha büyükse tüp boncuk olarak tanımlanır. Üçüncü en yaygın grup pendantlardır. Pendantlar arasında ala geyik dişleri, bunların taklitleri ve parçalı formlu taş pendantlar en baskındır. Diğer yaygın tipler varil tipli boncuklar ki dairesel gövdeleri uçlarından geniştir ve oval / eliptik boncuklardan oluşmaktadır. Aşıklı'da tüm boncuk repertuvarının %77'sini taş boncuklar oluşturmaktadır. Taş boncukların çoğu yumuşak kayaçlardan üretilmiştir. Yumuşak kayaçlar steatit, kireç taşı ve mermer cevherler Aşıklı yakınlarından toplanmıştır. Sert taşlar nispeten daha azdır ve karnelian, quartz, jasper ve agate den oluşur (Yelözer 2018: 384-386) (şekil.

Kireç taşı boncuklar ağırlıklı olarak yassı disk formunda. Oval/küresel formlar ikinci en yaygın grubu oluşturur. Baskın boncuk rengi yeşil ve kırmızıdır. Kireçtaşı ve steatitiin yaygın hammadde olarak tercih edildiği görülür. Kahverengi, mavi ve siyah diğer boncuk renkleridir. Boncuklarda bilinçli renk değiştirme nadirdir ve iki örnekle temsil edilir. Söz konusu örnekler, okr ile kırmızıya boyanmış oval/lenticular kireçtaşı boncuklardan oluşmaktadır (Yelözer 2018: 386-88).

Erken iskan evresinden taş boncuklar (Tabaka 5, 4) kireçtaşından yapılmış üç

adet disk biçimli boncuktan oluşmaktadır. MÖ 8.bin yıl boyunca kireçtaşı boncuklarda dramatik bir artış görülür. MÖ 9.binyılın sonlarında, Tabaka 4'ten 3'e geçişte, mermer ve serpantin yeni kaynaklar olarak repertuvara eklenir. Steatit ilk kez Tabaka 3 iskanında önemli bir materyal olarak karşımıza çıkar ve kullanımı Tabaka 2A-C arasında dramatik biçimde artış gösterir. Tabaka 2 boyunca ise yeni taş ve mineral tipleri kullanılmaya başlanır. Bunlar jasper, turkuvaz, serpantinit, meerscahum, carnelian, quartz, klorit, granit ve tüftür. Tabaka 2D'deki hammadde artışı ile boncuk tipleri arasında bir ilişki vardır. Belirli materyaller, belirli tiplerin üretiminde tercih edilmiştir. Karnelyan (16 adet), sadece birkaç boncuk tipiyle eşleşir ve formlardan biri özellikle tercih edilmiştir. Yeni çıkan diğer az sayıdaki formlar, quartzdan konik boncuklar, çift delikli granit disk biçimli boncuk, meerschaumdan renklendirilmiş bir kelebek boncuk ve dışbükey bitimli tüf taşından kare formlu boncukla temsil edilmektedir (Yelözer 2018: 387-89).

Aşıklı'da Toplam 26 tamamlanmış örnek üzerindeki gözlemler, taş boncuk üretimine dair kanıtlar sağlar. Bir kural olarak, üretimin ilk aşamasından izler boncuk daha fazla şekillendikçe kaybolur. Çalışılan boncukların büyük çoğunluğu (%70), özellikle disk biçimli olan örneklerde son perdah işlemini uygulanmıştır. Boncuklar üzerindeki delikler genellikle mekanik yolla (%85) veya iki elle açılır ve delik her iki uçta da görülür. Tabaka 2J'de dörtgen bir kerpiç binada bulunan yassı bir jasper boncuk üzerinde, biri arkada, biri yanda ve ikisi ön yüzünde bulunan dört delik yer alır. Arka ve yan delikler tamamlanmamıştır. Bu nesnenin yerleşimde paraleli yoktur ve benzersiz bir bireysel üretim sürecini örnekliyor olabilir (Yelözer 2018: 389).

Hayvan kemikleri ve dişler (172 adet) ikinci en yaygın hammadde kategorisini temsil eder ancak tüm repertuvarın yalnızca %15'ini oluşturur. Kemik boncukların çok büyük bölümü tavşan ve tilkilerin tarak kemiğinden üretilmiştir. Doğal formlarından yola çıkarak tüp biçimlidirler (n:88). Benzer uzunlukta ortalama 3 parça olarak öğütme ve kesmeyle çıkartılır. Kemikler istenilen sayıya göre önce kazınarak inceltilir, sonra kemik kazıma hattı boyunca kırılır ve eklentili uçlar atılır. Bu boncuklar hızlıca üretilir. Boncuklar üzerindeki kazıma çizgiler genellikle sığdır. Silindir formlu örnekler, ileri modifikasyon olmadan kullanılır. Sadece birkaç örnekte yüzeyde perdah ve kazıma görülür. Bazı örneklerde kemik kazınmaya başlanmış ancak

kırılmadan, tek parça olarak kullanılmıştır. Diğer iki örnek, genel örneklerden daha kısa boyutludur. Bu örneklerde, kazımalar hafif biçimlendirilse de süs eşyasıdır. Silindirik boncuklar olasılıkla Tabaka 4'ten 20 örnek ve bunlara 3 ala geyik diş imitasyonu da dahildir ve diğer örnekler aynı tabakadan 14 örnek içerir (Yelözer 2018: 389-91).

Dört adet yassı disk biçimli boncuk, memeli kemiğinden üretilmiştir. Anatomileri ve üretimleri çalışılmamıştır. İri ve küçük boyutlu memelilerin kemiklerinden, kızıl geyik dişi imitasyonları üretilmiştir. Silindir boncukların tersine, dişler yoğun iş gücü gerektiren öğütme ve parçalama süreçleriyle üretilmiştir.

Gerçek ve imitasyon dişler, onarım ve yeniden kullanım kaynaklı delmeler esnasında parçalanır ve tipik olarak ikinci bir delik açılır. Onarım ve yeniden kullanım, Tabaka 2A-C'de bulunan bir yetişkin kadın mezarında ala geyik dişi ve bakır boncuklarda görülür ve bu grup çalışılmaya devam edilmektedir. İki kemirgen azı dişi, bir ovicaprid ve bir geyik te işlenmiştir. Tabaka 5'te hem taban hem de yerleşim dışı aktivitelerden gelir (Yelözer 2018: 390-91).

Kızıl geyik Aşıklı'da yaygın olmayan bir türdür her evrede %2'den az temsil edilir. Tavşan ve tilki yerleşim tarihi boyunca daha yaygındır. Tavşan ve tilki metapodlarının epifiz atıkları, yerleşim dışı atık alanlarında bulunur ve bu durum, silindirik boncukların her dönemde yerleşim içinde üretildiğini gösterir. Tabaka 5 ve 4'te kızıl geyik azı dişleri işlenmemiş olarak bulunur ancak bu tabakalarda yalnızca caninler işlenmiştir. Sonraki tabakalarda herhangi bir kesici diş veya kanin kızıl geyik dişi bulunmazsa da bazı kaninler buralarda görülür. İlginç bir şekilde, kızıl geyik kaninler Tabaka 2'de mezarlarda bulunan tek işlenmiş örneklerdir (Yelözer 2018:391)

Aşıklı Höyük'te kabuk boncuklar 29 örnekle, tüm repertuvarın %2.5'ini temsil ederler. Çoğu deniz kökenlidir. Kabuklarda gastropodlar baskındır özellikle *Conus* (%21), *columbella* (%21), ve *nassariu*s (%17) ilk kez Aşıklı erken evrelerde ortaya çıkarlar. Diğer gastropodlar, *columbella rustica*, *nassarius gibbosulus*, *conus mediterraneus*, *cerithicum vulgare*, *murex*, *cyprae* ve *theodoxus*, bir adet scaphopod (*episiphon filum*) ve bir adet bivalve (*cerastoderma edule*). Fosil kabuklarda tanımlanmıştır ve üzerinde bulunan doğal delikle kişisel nesne olarak tutulabilir.

Kabuk oranları tabakalar arasında değişmez ancak tek örnekle temsil edilen yeni türler yerleşim boyunca eklenir. Kabuklu boncuklarda üretim izleri makroskobik olarak görülmektedir. Tabaka 2F-H'ta Bina 16 tabanında bulunan *nassarius gibbosulus* içinde kırmızı okr pigmeni bulunur. Okr ile boyama ve karbonize etme, kırmızı ve siyah rengi elde etmek için Pınarbaşı ile çağdaş olarak kullanılmıştır (Yelözer 2018: 392-93).

Aşıklı Höyük'te kil boncuklar 6 örnekle temsil edilmektedir ve örneklerin %0.5'ini oluştururlar. Kil boncuklar oval/eliptik veya yassı disk biçimindedir. Kil boncuklar Tabaka 2D ve sonrasında görülür ve MÖ 8.bin yıl ortasına tarihlidir. Aşıklı'da ham kilin mimaride yoğun kullanımına karşın, boncuk üretiminde göz ardı edilmiştir. Aşıklı Höyük'te MÖ 9.binyıl boncukları ağırlıklı olarak açık alanlar ve atık alanlarından ele geçer. Bu süreçte mezarlarda boncuklar bulunmaz. Kemikten silindirik boncuklar, kızıl geyik canin pendantlar ve oyuklu canin imitasyonlar baskındır. Akdeniz kabuklarından boncuklar ve kireçtaşından yassı diskler de görülür. Erken örneklerde kabuk boncuklar az sayıda görülürken, kireçtaşı boncuklar 8.binyılda dramatik şekilde artar. Aynı binyılda steatit boncuklar ve yeşil varil biçimli boncuklar da artar. Silindirik boncuklar MÖ 8.binyıl boyunca devam eder ancak sonrasında disk biçimli taş boncuklar (Yelözer 2018, 393- 394).

MÖ 8.bin yıl Aşıklı Höyük boncukları, MÖ 9.binyıla kıyasla sayısal artış, çeşitlilik ve sert taşların repertuvara girişi gibi değişimlerle farklılaşmaktadır. Bunun anlamı kişi başına daha fazla boncuk kullanılması değildir. MÖ 8.binyılda boncukların mezar kontekstlerinde kullanımı ölüm uygulamalarında önemli bir değişimdir. Aslında bu tabakadan ele geçen boncukların %92'si mezarlardan gelir. Değişim şablonu Tabaka 2F-H'da bir çocuk ve yenidoğan ile başlar. Tabaka 2D'de ise yetişkinler de takılarla gömülür (Yelözer 2018, 394).

Yerleşimde ölülerin süslenmesinde daha karmaşık – sayıca fazla boncuk-görülmesi Tabaka 2A-C ile ilişkilidir. Ortaya çıkartılan 92 örnekle sınırlı sayıda mezara rağmen 2A-C'de boncuk tiplerinde çeşitlilik paraleldir. Aşıklı iskanı boyunca ölüler her yaştan ve cinsiyetten taban altına gömülmüştür. Boncuklar üzerine bir çalışmada 89 mezar ele alınmıştır. Mezarlarda geç aşamada boncuklar varken erken aşamalarda yoktur. Geç mezarların %31'inde takı bulunur. Mezar sayısı MÖ 8.bin yıl

yerleşimin alanı ve evlere kıyasla azdır ve takı bulunan mezarlar daha da azdır. Bazı bireyler tek boncukla gömülürken bazıları daha fazla materyalle gömülmüştür (Yelözer 2018, 397).

Mezarlardaki boncuklarda taş ağırlıklıdır ve morfoloji, renk ve malzeme bakımından farklılaşır. En erken olan 2F-H bir çocuk ve yenidoğan, boyunlarında yeşil disk boncuk ile gömülüdür. Tabaka 2A-C'de üç yaş ve altı aylık iki çocuk 62 yeşil, 33 kırmızı ve 10 bej steatit ve kireçtaşı disk boncuk ile 7 yeşil oval steatit ve 2 disk biçimli kemik boncuk ile gömülmüştür. Bu mezar boncuk topluluğu ile gömülü tek çocuk mezarıdır. Diğer çocuk ve bebekler tek boncuk veya boncuk parçasıyla gömülür (Yelözer 2018,397).

Çocukların geri kalanı arasında ağız çevresinde kırmızı okr ve olasılıkla bilinçli baş deformasyonu, ölüme sebep olmayan bir enfeksiyonla ilişkili olabilir. Tabaka 2D'de yetişkinler de boncuklarla gömülmüştür. Bir yetişkin ve bir ileri yaşta erkek, taban altındaki mezarda bunun ilk örnekleridir. Bu evrede yetişkin bir kadın da aynı binaya gömülüdür. Kadın, bir adet varil biçimli yeşil boncuk ile gömülü iken erkekler toplu boncuk grubuyla gömülmüştür. Bir diğer kadın, yeşil renkli bakır boncukla gömülüdür ve bir diğer taban altı gömüdür (Yelözer 2019:399).

Aşıklı Höyük'ten elde edilen kanıtlar, ölülerin takılarla gömülmesinin Tabaka 2F-H'da genç bireylerle başladığını ve Tabaka 2D 2A-C'de giderek arttığını gösterir. Yetişkin gömüleri hem kadın hem erkek bireylerde, 2 den fazla boncuk grubu içerir. Bazı kadın mezarlarında boncuk grupları yerine boncuk parçaları veya tek boncuk yer alır ve çocuklar ile yeni doğanlar da böyledir. Pendantlar çoğunlukla kadınlarla bir aradadır. Kırmızı ve yeşil renkli boncuklar yetişkin kadın ve erkeklerle ilişkilidir. Yeşiller tekli boncuklarda ve boncuk parçaları yetişkin kadınlar ve çocuklarla ilişkili. Takıyla gömülen bedenler, yapı veya komşu gruplarına göre şablon oluşturmaz. Yeşil boncuğun tek nesne olarak kullanımı veya tek boncuk parçası, kadınlar ve çocuk gömüleri arasında kuvvetli bağlantı gösterir (Yelözer 2018,400).

Aşıklı'da geç aşamada hammadde ve tiplerde artış; bikonik delikli, dış bükey bitimli oval boncukların ortaya çıkışıyla paraleldir. Aşıklı'da kelebek boncukların, yerel yetkin üretim veya başka bölgeden ithal olarak geirildiği önerilmiştir. Aşıklı'da

taş boncuk üretim alanı veya üretim atığı bulunmamıştır. Bununla birlikte, yerleşimde taş boncuk üretim alanı bulunmamış olsa da, yerleşim içinde kalıcı olmayan küçük çaplı üretim alanlarının olabileceği ifade edilmektedir (Yelözer 2018,400-401).

Volkanik Kapadokya'da obsidiyen, bazalt, gypsum, tüf kaynaklarının bulunduğu; quartz, karnelyan (quartzın kızıl versiyonu), agate ve jasper Kapadokya da raporlanmamıştır ancak yakın lav formasyonlarında ortaya çıkabileceği ifade edilmektedir (Yelözer 2018, 402).

Aşıklı Höyük'te hayvan ve hayvan parçalarının, kimliklerin inşasında metafor olarak kullanılmış olabileceği belirtilmektedir (Yelzöer 2018, 402). Dişler de kemikler gibi farklı hayvanlardan toplanarak takı üretiminde kullanılmıştır. Gerçek dişlerden kızıl geyik canineler ve bunların oyma imitasyonları, Aşıklı takılarında en sürekli örnekler arasında yer alır. Taştan yapılan yassı parçalı pendantlar Tabaka 2D'de ortaya çıkar. Bu gruptan örnekler iki tiple temsil edilir ve biri yeşil serpantinit ve diğerleri yeşil steatit'ten üretilmiştir. Bu form, kızıl geyik canin stilize kopyasıdır. Erken aşamada imitasyonda memeli kemikleri kullanılsa da MÖ 8.bin yılda taş örnekler de repertuvara girer. Mezarlardan gelen yeşil steatit boncuklardan itibaren, kopyaların sembolizmi veya değeri değişir. Tabaka 2A-C'de bir yetişkin kadın (SK.35) bakır ve kızıl geyik canin den bir boncuk grubuyla gömülmüştür. Bazılarında kırıldıktan sonra açılan delik yer alır ve daha fazla kulanım için onarımı gösterir. Onarım, hafıza veya kimlikte tutuculuğu gösterir. Aşıklı'dan sonraki aşamalarda evcil hayvanlar ana ekonomik değer olsa ve av giderek azalsa da kızıl geyik dişleri, değerini korunmaya devam eder (Yelözer 2018, 402-403).

MÖ 8.binyıl boncukları büyük orandan mezarlardan ele geçer. MÖ 9.binyılda paraleli yoktur ve MÖ 8.bin yıl için yeniliktir. Boncuk grupları yetişkin erkek ve kadınlarda görülür, yeşil ve kırmızı yaygın olmakla birlikte farklı renkler vardır. Tekli boncuklar kadınlar ve çocuklarla ilişkilidir ve çocuk mezarlarında renkler yeşildir. Kızıl geyik kanin dişinden örnekler nispeten azdır. Kemikten imitasyonları erkende olsa da 8.binyılda taştan imitasyonları da vardır. Hem gerçek hem imitasyonlarda onarımlar, değerine işaret eder (Yelözer 2018, 403-404).

Köşk Höyük

Yerleşim çanak çömleğinde üç ana mal grubu dikkat çeker. En yaygın grubu oluşturan örneklerde orta ve küçük kum, gri, kahverengi ve devetüyü renkte hamur katkısı olarak olarak kullanılmıştır. Bazı örneklerde hamura mika eklenmiştir. Bazıları üzerinde bulunan gri-siyah yanma izleri, kapların iyi pişirilmediğini göstermektedir.

En yaygın gövde formu, ince cidarlı omurgalı örneklerden oluşmaktadır. Bazı kaplar elle perdahlanmışken, çoğu örnekte kırmızı, kahve ve gri renklerde astar uygulanmıştır (Öztan 2012, 37-38).

Antropomorfik kapların tümü kadın formundayken, zoomorfik kapların bir kısmı daha şematiktir. Dikkat çekici bir diğer nokta ise aynı evde hem monokrom hem de kazıma bezemeli seramiklerin bulunmasıdır. Köşk Höyük'te çoğu seramik monokrom iken, yukarıda tanımlanan yaygın gruplar arasında bazı örnekler bezemelidir (Öztan 2012,38).

Köşk Höyük seramiklerinin büyük kısmının depolama, pişirme ve yeme-içme gibi günlük kullanım alanlarına uygun üretildiği, antropomorfik ve zoomorfik örneklerin ise sınırlı sayıda ve inançla ilişkili kullanım alanlarıyla bağlantılı olarak üretildiği önerilmiştir (Öztan 2012:38). Az sayıda örnekle temsil edilen bir diğer seramik grubunu kutu benzeri köşeli formlar oluşturmaktadır. Yerleşimde farklı boyutlarda tabak benzeri sığ-geniş formlar da kullanım görmüş, bazı örneklerde kaideler ayrı bir parça olarak sonradan eklenmiş ve form yüksekliğini arttırmıştır.

Köşk Höyük'te zoomorfik formlar Tabaka II ve III'te ele geçerken, toplam 5 örnekle temsil edilen antropomorfik kapların tamamı ise Tabaka III'te ele geçmiştir. Zoomorfik kaplardan biri, çıkıntılı boynuyla bir keçi başı formunda iken diğer örnek ise boğa başı biçimindedir (Öztan 2012:38). Diğer çağdaş yerleşimlerde olduğu gibi, kapların form ve bezeme şablonlarında gerçekçi ve doğal betimlerin yer aldığı belirtilmektedir. Bununla birlikte, tümü kadın formundaki antropomorfik kapların, zoomorfik kaplara kıyasla daha stilize şekillendirildiği ifade edilmektedir. Seramiklerin mekânsal dağılımı konusunda, aynı ev içerisinde hem monokrom hem

de boya veya kazıma bezemeli örneklerin bulunduğu belirtilmektedir (Öztan 2012:39).

Köşk Höyük seramiklerinin büyük çoğunluğu monokrom seramiklerden oluşur. Kabartma, boya ve kazıma bezeme yerleşimin tüm evrelerinde, çeşitli örneklerle karşımıza çıkar. Aynı kap üzerinde farklı farklı bezeme tekniklerinin uygulandığı görülmektedir. Bezeme genellikle kapların üst gövde genelinde uygulanmıştır. Spiral, yarı-meander, üçgen ve baklava biçimli bezemeler yaygın olarak kullanılmış ve figürler noktalarla düzenlenmiştir. Kazıma ve baskı noktalar, zaman zaman beyaz bir malzeme ile enksrüste edilmiş ve benzer beyaz malzeme bazı kaplar üzerinde beyaz boya olarak kullanılmıştır. Bazı küçük kaselerin dudak kenarlarının dış kısmında sığ çizgisel kazımalar yer alır. Boya bezeme, geniş jars ve küçükl kaseler üzerinde, kahve, kızıl, sarımsı beyaz ve krem renkte, astar üzerine uygulanmıştır. Bezemeler genellikle geniş bant ve çizgilerin farklı yönlerde hareketiyle elde edilmiştir. Boya bezemenin çok yaygın olmadığı Köşk Höyük'te kırmızı astar üzerine beyaz boyalı bir kap formu, en iyi korunmuş örneklerden birini temsil eder ve Göller Bölgesi Kuruçay ve Hacılar yerleşimlerini çağrıştırmakla birlikte, diğer Köşk Höyük bezemeleri ile de benzerlik göstermektedir (Öztan 2012:39).

Köşk Höyük seramiğinde önemli özelliklerden biri de kabartma bezemelerdir. Kabartma bezemeli seramikler diğer bezemeli seramiklerle birlikte aynı oda veya mezarlarda ele geçmiştir. Kabartma bezemenin Tabaka II ve III'te daha yaygın görüldüğü belirtilmektedir. Bu bezeme grubunun boyun, omuz ve daha az yaygın olarak ağız kenarına uygulandığı görülmektedir. Kabartma bezeme figürler arasından kadın ve erkek betimleri en yaygın grubu oluşturur. Hayvan figürleri ise bir diğer yaygın grubu oluşturur. Bunlar arasında tanımlanabilen figürler arasında; boğa, sığır, keçi, eşek, geyik, ceylan, leopar, kaplumbağa, kurbağa, yılan, kuş ve balık yer almaktadır. Sahneler genellikle tek bir motifin tekrarları veya motif çiftlerinin kullanımıyla oluşmuştur (Öztan 2012:39).

Kabartma bezemelerdeki görsel temsiller, kazı çalışmalarıyla ele geçen bitki ve hayvan kalıntıları ile tamamlayıcı görünmektedir (Öztan 2012:39). Kaplardan birinin üzerinde dolu başaklar belirli aralıklarla yerleştirilmiş ve bir erkek figür, hasata hazır durumdaki başaklardan birini tutmaktadır (şekil 10). Bir diğer kapta ise iki adet

eşek ve aralarında bir figür ok ve yay kullanılarak avlanırken betimlenmiştir (şekil 11). Başka bir seramik parçası üzerinde ise bir el, sağım sürecini temsil edecek şekilde, kısmen temas halinde inek memelerine ulaşmaya çalışmaktadır (şekil 12). Bu örneğin de Neolitik Dönem'de hayvan sütünün kullanıldığını kanıtladığı önerilmiştir (Öztan 2012: 40). İşlenen bir diğer tema ise el ele dans eden kadın betimleridir(Şekil 13). Söz konusu sahnelerin, Garfinkel'in de önerdiği gibi, hasat festivalini temsil ettiği görüşünün, daha önce belirtilen üretimle ilişkili sahnelerle de desteklendiği belirtilmektedir. Kabartma bezemelerde insanların yanında, dallara uzanan keçiler ve balık avlayan yılan gibi hayvanların da betimlendiği ifade edilmiştir (Oztan 2012:40).

Bazı kabartma bezemelerde ise yalnızca hayvan başları yer almaktadır. Bunlara ilginç bir örnek, bir kap boynunda dikey olarak yerleştirilen bant üzerinde, alt uçta geyik üst uçta ise sığır kafası betimidir (Şekil 14). Söz konusu örneğin, Çatalhöyük sıvalı dikmeleri üzerinde yer alan hayvan başı kabartmaları ile benzerliği önerilmiştir.

Saptanan bazı kabartmalı seramiklerinm ise sembolik yanları bulunduğu ifade edilirken, kapların omuz bölgesinde yer alan hilal ve güneş motiflerinin gece ve gündüzü temsil ediyor olabileceği aktarılmaktadır. Bazı kapların ağız kısmında yer alan göğüs benzeri kabartmalar ise dişilllik, bereket ve dişil tanrıça gibi anlamlarla ilişkilendirilmiştir. Göz biçimli bezeme figürlerin ise kabartma bezemelerde erkek figürlerin boynunda taşıdığı amuletlerle benzerliği vurgulanmıştır.

Köşk Höyük'te yaygın biçimde görülen figüratif kabartma bezemelerin yanında, figürin repertuvarının da geniş olduğu ve ağırlıklı olarak evler ve mezar çukurlarında ele geçtikleri belirtilmektedir. Figürinlerin büyük çoğunluğu kilden üretilmişken, mermer kireç taşı ve kalsitten üretilen örenkler de mevcuttur. Çay taşından yapılan ve üç boyutlu olmayan bir örnekte bu repertuvara dahildir ve yerleşimin en erken Neolitik Dönem figürinidir. Bu örnek yatay bir çizgiyle ikiye ayrılmıştır. Üst kısmı baş veya yüzü temsil edecek şekilde dairesel gözlere ve okr izlerine sahiptir. Alt kısmı ise bedenin alt bölümüne benzer şekilde biçimlenmiş ve "V" biçimli derin kazıma detayıyla, bacakların arasında cinsel organı betimlemektedir (Öztan 2012:40). Bu örnek dışındaki figürinler, doğal üslupta şekillendirilmiştir. Erkek figürler oturur ve ayakta durur biçimde betimlenmiştir. Kil erkek figürinlerinden

biri, tümüyle veya kısmen okr boyalıdır. Bu figürinler kısa sivri uçlu başlık ve geniş bir bantla kalça üzerine bağlanarak, bedenin önünde bacakların arasından uzanan kıyafetlerle betimlenmiştir.

Kadın figürinlerin tamamı çıplak ve oturur vaziyette betimlenmiştir. Tamamında omuz, ön kol, göğüs, karın ve kalçalar abartılı biçimde belirtilmiştir. Tamamı elleriyle göğüslerini tutmakta veya kolları önde bağlanmış vaziyettedir. Bu belirgin özelliklerin dışında yaşlar; oturma biçimleri, başlık veya süs eşyaları ile belirtilmiştir. Birbirlerine çok benzememekle birlikte, uzun geniş alınları, belirgin şakaklarında yükselen büyük badem biçimli gözleri, küçük burunları ve kapalı durumdaki küçük ağıları ortak özellikleridir (şekil 15). Tabaka II ve IV'te yakın zamanda bulunan ikisi kil, ikisi de taştan toplam dört figürın bulunmuş ve bunlardan biri önceki örneklerden farklılık sergilemektedir. Kırık durumdaki bu figürin Tabaka II'de kil sıvalı bir kafatası yanında bulunmuş ve başı ile alt gövdesi tümüyle okr boyalıdır. Yerleşimde ele geçen figürinlerin çağdaş Orta Anadolu örnekleri ile benzer olduğu, Göller Bölgesi'nden bilinen sokmabaş tipinde ise yalnız bir örneğin ele geçtiği belirtilmektedir (Öztan 2012:41).

Köşk Höyük yerleşiminde ele geçen diğer nesneler arasında mermer bilezikler, boncuklar ve kemik yüzükler ile agate dahil farklı taşlar yer almaktadır. Ayrıca boğa ve domuz başı biçiminde boncuklar ile üzerinde delik bulunan ve kolyelere ait oldukları önerilen kabuklu ve hayvan dişinden objeler ele geçmiştir.

Tabaka II ve III'te temsil edilen buluntu grupları arasında mühürler yer alır. Bunlar kemik, taş ve kilden üretilmiştir. Ufak sapları bulunan, dairesel, kare, üçgen ve ay biçimli mühürler, küçük boyutludur. Tümünde noktalarla zenginleştirilmiş geometrik bezemeler yer alır. Yerleşimde ele geçen taş nesneler arasında taş kap parçaları da bulunur. Kaplar beyaz veya kızıl-yeşil mermerden üretilmiştir. Taş nesnelere ait bir diğer buluntu grubunu ise küçük parçalarla temsil edilen obsidyen aynalar oluşturur (Öztan 2012:41).

Tepecik-Çiftlik

Tepecik-Çiftlik Höyüğü'nde seramik üretiminde yerel kil kaynaklarının, belirli bir seçim gözetmeksizin kullanıldığı belirtilmektedir. Yerleşimin tüm tabakalarında seramik üretiminde organik katkı kullanılmıştır. Organik katkılı seramiklerin oransal dağılımı ise tabakalar arasında farklılık göstermektedir. Erken tabakalarda organik katkılı seramiklerin oranı %20'lerdeyken, üst tabakalarda, özellikle geniş çömleklerin kullanılmaya başlandığı Tabaka 3'te bu oran %35-40 civarındadır. Çok sık kullanılmamakla birlikte, sığır gübresinin hamur katkısı olarak kullanımı erken evrelerde daha yaygın görünmektedir. Yüzey işlemi ile hamur arasında da bir denge var gibi görünmektedir. İnce bitkisel katkılı seramikler, iyi astar yüzeyine sahiptir. Üst seviyelerde artan bitkisel katkı kullanımıyla kaplar daha hafif hale gelmiş ve daha gözeneklenmişken, yüzey işlemlerinde de çeşitlenme artmıştır. Mika katkı ise yalnızca Tabaka 3 ve 2'de görülen iyi perdahlı Koyu Yüzlü Mallar ile birlikte görülmektedir. Godon'un yorumuna göre, doğal kil, harici bir katkı olmaksızın seramik yapımına uygun olmasına karşın, bitkisel katkı kullanımı, teknolojik kaygıdan öte kültürel bir seçilime işaret etmektedir (Bıçakçı vd 2012:97).

Yerleşimde açık ağızlı formlar, en erken tabakalar ile Tabaka 5 arasında en baskın grubu oluşturur. Bu aşamada tutamak ve omurgalı formlar görülmez. Seramiklerin yüzey işleminde ana grup, kontrol edilmeyen açık bir ateş kaynağında son oksidasyon uygulanan örneklerden oluşmaktadır. İthal seramikler azdır ve organik katkı içermeyen koyu yüzlü bir örnek ile temsil edilir. Ayrıca Mersin-Yumuktepe örnekleriyle benzer şekilde impresso bezemeli seramik saptanmıştır.Şevron ve dikey stilize yılan bezemeleri erken tabakadan başlayarak, tabaka 3 başlarına kadar devam ettikten sonra, kazıma bezemenin de başladığı Tabaka 3'te wiped-back kabartmalarla yer değiştirir. Bu bezmeler belirli bir form veya hacimle ilişkili görünmezken, kırmızı astarlı küçük kaselerin yanında geniş açık ağızlı örnekler üzerinde de uygulanmışlardır. Tepecik-Çiftlik Tabaka 3'te mimari pratiklerde yaşanan değişimlere paralel olarak seramik repertuvarında da değişimlerin meydana geldiği belirtilmektedir. Av hayvanlarında oransal artış ve yerleşimin açık alanlara yayıldığı bu süreçte omurgalı formların belirgin bir şekilde artış gösterdiği ve kırmız astarlı seramiklerin de dikkat çekici biçimde yoğunlaştığı belirtilmektedir (Bıçakçı vd 2012:97).

Kırmızı astarlı seramikler; kaba kırmızı mallar ve ince formlar olmak üzere iki astar tipiyle uygulanmıştır ve aynı süreçte fırınlama işleminde çeşitliliğin arttığı ve daha az kontrol edildiği önerilmiştir. Tabaka 3'ün üst evrelerinde insan ve hayvan biçimli bezemeler ağırlıklı olarak kırmızı astarlı omurgalı formlar üzerinde uygulanmıştır. Bezeme şablonlarında sığır ve keçilerin beslenmesi veya yabani türlerin avlanması gibi günlük sahneler yer almaktadır ki bu sahneler faunal verilerle de doğrulanmaktadır (Bıçakı vd 2012:98).

Tabaka 2'de ise benzer bir ilişkinin kurulması, yeni bezeme şablonları dolayısıyla mümkün değildir. Bu aşamada kazıma bezemede, bazen nokta, bazen de dalgalı çizgiler veya her ikisi ile doldurulmuş üçgen motifler kullanıma girmiştir. Bu bezeme grubunun uygulama alanları, çoğunlukla basit kase ve iyi perdahlı omurgalı formlarla sınırlıdır. Örneklerde iki ana bezme tekniği saptanmıştır. Birinci teknikte yüzey deri sertliğindeyken kazınmakta, ikincisinde ise seramik yüzeyinden kil şeritler çıkarılarak ince, sığ şeritler çıkarılarak oluşturulur ve daha sonradan yaygınlaşan kullanımı "Gelveri Stili" olarak adlandırılacaktır. Tepecik-Çitflik yerleşiminde seramik üretim teknolojisinde erken tabakalardan Tabaka 2'ye uzanan aşamalı bir gelişim ve iki süreç arasında belirgin farklar saptanmıştır. Yerleşimde Tabaka 5 ve öncesinde sucuk tekniği ile pinching ve slab teknikleri kullanılmışken, Tabaka 5'ten sonra sucuk tekniği belirgin ölçüde azalmış ve Tabaka 3'te neredeyse tümüyle ortadan kalkmış ve yalnızca ağız kenarı ve boyunda kullanılır hale gelmiştir. Tabaka 3 ile birlikte üretim teknikleri de çeşitlenmiş, basit kaplarda pinching tekniği hala kullanılırken, geniş ve omurgalı kaplarda slab ve dövme teknikleri de kullanılmıştır. Döküm aşamasında hasır sepetlerde form oluşturma aşamasında yararlanılmıştır (Bıçakçı vd 2012:98).

Tepecik-Çiftlik yerleşimi taş alet endüstrisinde, dikkat çeken bir şablon saptandığı ifade edilmektedir. Kazılan alan genelinde ele geçen bipolar ok uçlarının, PPNB sonlarında Kapadokya ve Amik Ovası dışında kullanımdan kalktığı belirtilmektedir. Yerleşimin taş alet üretim sisteminde iki ana kategori saptanmıştır. Bunlardan ilkini iyi kontrol edilen bir üretim zinciri altında, daha üst düzey uzmanlıkla yürütülen daha standart üretimler oluştururken; diğer grupta ise daha kaba ve daha az

simetrik örnekler yer almaktadır (Bıçakçı vd 2012:100).

Yerleşimde ele geçen işlenmiş hayvan kemikleri arasında hayvan biçimli örnekler mevcuttur. Yaklaşık 100 civarında hayvan kemiğinden figürin; at ve eşek falanks kemiğinden üretilmiştir. Bu örneklerin tabakalara göre dağılımı netleştirilememiş olsa da en az Tabaka 5'e kadar uzandıkları belirtilmektedir (Bıçakçı vd 2012:102).

Yerleşimde mezar bağlamlarında genellikle boncuk ve diğer kişisel süs eşyaları gibi mezar buluntuları ele geçmez. Bu gibi buluntular ağırlıklı olarak açık alanlar, atık dolguları ve ev içi atık alanlarında saptanmıştır. Ele geçen repertuvarın büyük bir kısmını küçük taş boncuk parçaları oluşturur ve bunlar içerisinde az sayıda örnek kolye olarak kullanımlarına işaret edecek şekilde birincil bağlamlarda ele geçmiştir. Ek olarak, at, keçi ve geyik başı biçiminde büyük zoomorfik boncuk veya pendant örnekleri de ele geçmiştir. Kişisel süs eşyalarının üretiminde pyrite, geoit, kireç taşı bigi örneklerin yanında turkuvaz, malahit ve azurit gibi bakır içerikli kayaçlar da kullanılmıştır (Bıçakçı vd 2012:102).

Yerleşimde taş mühürlerin üretimi, yüksek zanaat üretimine işaret eder niteliktedir. Ele geçen taş mühürler Tabaka 3 ve 4'e tarihlense de, Tabaka 4 öncesinde taş mühürlerin kullanılmadığını söylemek için yeterli verinin bulunmadığı ifade edilmektedir. Mühürlerin kazımalı yassı yüzeylerinde, boyutları 2-5 cm arasında değişen dairesel veya oval silindirik motifler yer alır. Uç kısmında delik bulunan koni biçimindeki bir mühürün ise, ip geçirilerek kolye olarak kullanılmış olabileceği belirtilmiştir (şekil 16). Tepecik-Çiftlik yerleşiminin MÖ 600'lere tarihlenen Tabaka 4 yerleşiminde kırmızı astarlı malların yaygın biçimde kullanılması, seramik üretiminde fırınlama teknolojisin kontrolünde bir yenilik olarak belirtilmektedir. Bahsi geçen bu yeni mal grubu ve teknolojinin, Neolitik kültürlerin MÖ 6400'lerde Batı Anadolu ve Ege'de geniş yayılımıyla ilişkili olduğu görüşü ifade edilmiştir.

Yerleşimin Tabaka 3 iskanı MÖ 6000'lere tarihlendirilmektedir ve Köşk Höyük erken tabakaları ile Pınarbaşı-Bor yerleşimleri arasında seramik tipolojisi ve teknolojisi arasında paralellikler bulunduğu ifade edilmektedir. Gerek Köşk Höyük, gerekse Tepecik-Çiftlik yerleşimlerinde MÖ 6400-6000 arasında dikkat çeken bir

uygulama olarak ise insan ve hayvan biçimli kapların kullanımı, ayrıca vurgulanmıştır.

Çatalhöyük'te Tabaka VI-III arasındaki değişimlerin, MÖ 6400'ü takip eden iki yüzyıl içerisinde gerçekleştiği ve hem taş alet endüstrisi hem de seramik teknolojisinde kendini gösterdiği anlaşılmaktadır. MÖ 6400-6200 tarihleri arasında seramik kullanımında gözlenen bu değişimlerin, kırmızı astarlı formların yaygın üretimi ve Kapadokya'da stilistik açıdan Çatalhöyük duvar resimleriyle güçlü benzerlikler gösteren kabartma bezemelerin ani bir şekilde kullanıma girmesiyle de takip edilebilmektedir. Yerleşimde kazıma geometrik bezeme Tabaka 3 sonlarında ortaya çıkar ve Tabaka 2'de omurgalı kase ve iyi açkılı formlar üzerinde daha gelişkin biçimde kullanılmaya devam eder (Bıçakçı vd 2012:104).

BÖLÜM 3. KONYA OVASI

3.1. Konya Ovası Neolitik Dönem Yerleşimlerinde Mimari-Antropolojik Veriler ve Ortaklaşma Araçları

3.1.1.Konya Ovası Neolitik Dönem Yerleşimlerinde Mimari

Boncuklu

Boncuklu Höyük yerleşiminde konutlar, ortalama ölçüleri 4.6 x 2.9 m veya 5.25 x 4 m. İç ölçülere sahip, kenarları yuvarlatılmış/ oval formda ve çukur tabanlı binalar olarak düzenlenmiştir (Baird vd. 2016, 757). Boncuklu Höyük yerleşiminde en erken iskana ilişkin mimari kalıntı ve atık alan depozitler M Alanı 'nda ortaya çıkartılmıştır. Bu alanda, açık alanlar organik atıkların yoğunlaştığı ve kısa süreli birikimle atık depozitleri şeklinde kümelenmiştir. Açık alanlarda aynı zamanda yakma faaliyetleri ve ufak ateş düzenlemeleri de bulunur. Alanlarda tüketime işaret edecek şekilde hayvan kemikleri, boynuz çekirdekleri ve bitki kalıntıları da saptanmıştır. Yapılan incelemelerde, kemik örnekler arasında insan kafatasına ait parçaların da

bulunduğuna işaret etmektedir. Baird'e göre yapı içlerinde bulunan ikincil uygulamaya maruz kalmış kafataslarının sayısı dikkate alındığında, bu tür açık alanlarda ikincil uygulama olarak yerlerinden taşınan kafataslarının nihai şekilde parçalanarak yok edilmiş olabileceği dikkate alınmalıdır (Baird vd 2012: 223). Yapının olukla sınırlanan kuzeybatı alanı kazık delikleriyle çevrilmiştir (Baird vd. 2012: 223). Yapı uzun süreli kullanılmasına karşın, zayıf duvarlara sahiptir. Yerleşimin kazılan tüm alanları genelinde yaygın biçimde atık içerikli açık alanlara rastlanılmıştır.

Boncuklu K Alanı'nda altı adet yapı ortaya çıkartılmıştır. Bina 2 bu alandaki en erken yapıdır ve yalnızca kerpiçten kuzey duvarı görünür vaziyette ancak kazılmamıştır. Bu yapının hemen üzerinde Bina 9 yer alır. Sonraki yapıların inşası nedeniyle yalnızca tabanı korunmuştur. Yapı içi alanlarda belirgin farklılıklar görülür. Doğuda kalan 2/3'lük alan, beyaz renkte ince ve sert kireç ile sıvalıdır. Yapının kuzeybatı alanı daha ince sıvanmıştır ve kazık delikleriyle çevrili ocak yer alır. Ocak çevresindeki deliklerin, kazık deliği veya ocağın hava koşullarından etkilenmemesi için yapılan düzenlemeler olabileceği önerilmiştir (Baird vd. 2012: 225). Oval biçimli ocak çakıl döşelidir ve bir havalandırma deliği bulunur. Bu alanda ocağın varlığı, yapıların kuzeybatı köşelerinin pişirme ve besin hazırlama işlerinde kullanıldığına işaret etmektedir (Baird vd. 2012:225).

Bina 9'un geç taban evresinde 12 numaralı mezar yer alır. 50 yaş üzeri bir erkeğe ait olan iskelet, sola yatırılmış hocker pozisyonundadır. K Alanında Bina 9'dan daha geç bir yapısının direk delikler yer alır ve Bina 7 olarak adlandırılmıştır. Bina 7'nin de kuzeybatısında besin hazırlama alanı saptanmıştır. Bina 7 ise Bina 3 tarafından tahrip edilmiştir. Bina 3, en az 3.6 x 5 metre genişlikte bir diğer oval yapıdır. Kuzey duvarı ve tabanı korunmamıştır. Çukur tabanlı yapının iç yüzeyi sıvalıdır anca kerpiç kullanılmadan inşa edilmiştir. Binada kerpiç kullanımın yalızca üst yapı ile sınırlı olabilir. Bina 7'de olduğu gibi, taban üzerindeki delikler yapının güney alanındadır. Bu alanda ufak bir çukurda toplu halde çakmaktaşı saptanmıştır. Alandaki diğer deliklerin taşıyıcı görevden ziyade, daha sonraki Çatalhöyük yerleşiminde olduğu gibi sembolik kullanımları olabileceği önerilmiştir (Bair vd 2012: 225).

Bina 9'da olduğu gibi bu yapının ocağı da kuzeyde yer almaktadır ve erken

ocakla aynı yerde inşa edilmiştir. Binada bir yenidoğan mezarı da saptanmıştır. Bu alanın geç yapılarını iki ayrı bina temsil eder. Planları diğer yapılarla benzerdir. İlk bağımsız Bina 1.1 tek sıra kerpiçten dış duvarlıdır. Bina 1.2'de yeni bir kerpiç duvar, iç yüzeye eklenir. Yapının güneydoğu köşesinde bir giriş bulunduğu düşünülmektedir. Bina 1.1 tabanı en az 5 kez önemli sıva yenilemesi geçirmiştir. Yapının kuzeybatısında dairesel bir ocak yer alır ve Bina1.2'de de devam eder. Tabanlar üzerinde hasırlardan kalan fitolit kalıntıları yer alır. Güney duvarı ve bu alandaki tabanlar bezemesiz olmakla birlikte, Bina 1.2'nin geç eklenti duvarı turuncu – kırmızı renkte boyalıdır. Kuzey duvarda yine bir sıva düzenlemesinin izleri ve kırmızı boyaları görülmektedir. Bu veriler, Bina 1.2'nin son evresine aittir ve yapının en az dört önemli yenileme geçirdiğini gösterir (Baird vd 2012:226).

Bina 1.1'in kuzey duvarı yakınlarında 2 direk deliği yer alır ve bu alanda dairesel bir ocak bulunur. Ocak Bina 1.2'de de devam eder. Bina1.1'in güneyinde, Mezar 12'ye ait çukurun çöküntüsü de görülmektedir. Atık alanının (M Alanı) geç evresinde, hafif malzemelerden inşa edilen bir yapı yer alır (F1). Taban yapısı ile diğer binalardan ayrılan bu yapının taban sıvası ve zayıf kerpiçten duvarları, tabanda yer alan oluk benzeri düzenleme ile K ve H alanlarındaki yapılardan farklı bir görünüm sunar (baird vd.2012, 226-27).

Boncuklu Höyük yerleşiminde Neolitik Dönem konutları birbirleri ile benzer özelliklere sahiptir. Yapıların tamamı, yarı çukur tabanlı ve yarı oval formda ve 4.6 x 2.9 m ile 5.25 x 4 m arasında değişen boyutlardadır (Baird vd 2012). Yapılardan Bina 6, konutların kerpiç kullanılarak inşa edildiğini gösterir niteliktedir ve bu yapıda on beş sıra kerpiç kullanılmış ve bina içi çukurlar da kerpiçle sıvanmıştır (Baird vd 2017:757).

Yapıların tümü kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanır ve binanın üçte birini kaplayan, daha alçak seviyede, içinde bir ocak yer alan, besin hazırlama faaliyetlerinin gerçekleştiği bir kirli alan bulunur. Binanın güneydoğuda bulunan daha geniş kısmı, ocaklı alanlardan daha yüksekte yer alır ve genellikle temiz tutulur. Bu alanlarda ince ve kireç içeren sıvalar, alçak alana oranla daha yaygındır (Baird vd 2012). Kirli alanlarda ise taban daha özensiz sıvanmış, daha fazla organik kalıntı içeren depozitlere sahiptir. Yaklaşık 1 mm yenileme sıvalarına sahip temiz alanlarda hasır kullanıldığı,

fitolit kalıntılarından anlaşılmaktadır (Baird vd 2017:757).

Boncuklu Höyük H Alanı'nda en az 3 yapının varlığı saptanmıştır. Bunlar Bina 4, 5 ve 8 olarak tanımlanmıştır. Yapıların birbirlerini keser vaziyette inşa edildiği anlaşılsa da, doğrudan birbirleri üzerine bindiklerine ilişkin yeterli veri ele geçmemiştir. Bina 8, kerpiç kullanımıyla diğer yapılardan farklılaşırken, Bina 4, diğer yapıların aksine güneybatıda kalan faaliyet alanıyla diğer konutlardan farklı bir şablon sunar. Yapı tabanlarında olasılıkla ölü gömme faaliyetlerinden kaynaklanan bozulmalar tespit edilmiştir. Boncuklu Höyük'te konutlar, dinamik yapıdadır. Ekleme, sıvama ve sökme gibi faaliyetler sıklıkla tekrarlanmıştır. Ahşap direkler düzenli olarak hareket eder. Bazı evlerde bunlar inşanın iç bileşeni değildir. Bazıları özellikle direksiz inşa edilmiştir ve bazılarında tabanlarda direk deliği olmaz (Baird vd 2012). Direklerin yer değiştirdiği evlerde iki veya dört taban bulunur. Direkler genelde temiz/kirli sınırı etrafında yer değiştirir (Baird vd 2017:760).

Çatalhöyük

Çatalhöyük'te J. Mellaart tarafaından 1960'larda başlatılıan arazi çalışmaları (Mellaart 1967), yaklaşık 30 yıllık bir aradan sonra İngiliz Arkeoloji Enstitüsü adına Ian Hodder tarafından yeniden başlatılmış ve 25 yılı aşkın süre devam ettirilen araştırmalar (şekil 17), dört aşamada açıklanmıştır.

1.evre 1993-1995 yıları arasında erken araştırmaları oluşturur ve bu aşamada sınırlı yürütülen kazı çalışmalarına ek olarak, geçmiş veriler, müze envanteri ve höyük genelinde planlama/geofizik ve yüzey malzemesi üzerinde çalışmalar yürütülerek sonuçları 1996 'da yayınlanmıştır (Hodder 1996). 1996-1999 yılları arasında yürütülen çalışmalar 2002-2005 yılları arasında yayınlanmış ve kerpiç konutların Mellaart'ın önerdiği gibi tapınak olup olmadığı, veya tamamının bir konut olup olmadığı üzerinde çalışılmıştır (Hodder 2005; 2006a, 2006b). 2000-2008 yılları arasındaki 2.aşamada, bağımsız konutlar ve yerleşimin sosyal coğrafyası ile topluluğun yapısı üzerine çalışmalar sonraki yıllarda yayınlanmıştır (Hodder ve Farid 2014).

Mellaart'ın Çatalhöyük'e dair görüşü, rahipler tarafından iskan edilen ve onların evleri ile tapınaklarının bulunduğu bir yerleşim bulduğu yönündedir. Bununla birlikte en erken aşamadan itibaren sürdürülen çalışmalar bazı özenli işçilik ve yoğunlaşmalar ile atık alanları dışında, yerleşim benzerlikler yoğun olduğu ve sosyo-ekonomik farklılaşmaya argüman olabilecek verilerin oldukça sınırlı olduğu anlaşılmıştır. 2009-2017 yılları arasında sürdürülen ve sonuçları 2018-2019 yıllarında yayınlanan 4. Aşama, sosyal ve ekonomik organizasyonun zamanla nasıl çeşitlendiğine odaklanmıştır (Hodder 2021, 1).

Yerleşimde 1990'lı yıllarda yeniden başlayan çalışmalar, yerleşimin sosyal dinamiklerinin, disiplinler arası çalışma ve yorumlama yöntemleriyle ortya koymaya amaçlayan ve çeşitli kurumlarca fonlanan araştırmalara odaklanmış ve inanç / ideoloji faktörlerin yerleşideki rolüne odaklanmıştır (Hodder 2010).

Çatalhöyük yerleşiminde erken evrelerden veri sağlamak, 21 metrelik bir höyükten kaynaklanan nedenlerle zordur. Höyüğün ucunda ufak bir alan kazılmıştır ve bu evrede yoğun ağıllar ve atık alanları vardır. Orta Dönem iskeletlerinde doğurganlık ve stres artışına ilişkin kanıtlar saptanmıştır. Geç evrede, yine açık alanlarda artış ve bu alanları Bina 65-56-44-10 dizileri gibi, taban seviyesinden girişli yapılar, açık alanları çevrelemektedir. Yerleşim yoğunluklarında dalgalanan bir tablo var gibi görünmektedir. Bununla birlikte MÖ 6300'lerde yerleşimde yeniden bir yoğunlaşma görülmektedir (Hodder 2021, 25).

Bu değişimler yerleşimin tamamıyla birlikte yapıları da kapsayan değişimlerle de paralel olabilir. Kuzey Alanı'nda yerleşim yoğunluğunun azalmasının nedeni höyük kuzeyinde erozyondan kaynaklanıyor olsa bile Geç ve Final evrelerinde kuzey tepeleri bundan ciddi derecede etkilenmiş gibi görünmemektedir. Batı Höyük iskanının başlangıcı da MÖ 6300'ler gibi görünmektedir (Hodder 2021, 25).

Erken evrelerde, Orta Evrede sıkıca uyulan kuralların aynı derecede uygulanmadığı anlaşılmakadır. Erken aşamalarda platform ve yapı içi faaliyet alanları daha az sınırlıdır ve mezarlar evlerin merkezinde olabileceği gibi, ocak ve fırınlar da ana odanın kuzeyinde yer alabilmektedir. Orta Dönem'de kurallara daha sıkı bir biçimde uyulurken, nüfus yoğunluğunun artışı ile hastalıklar ve stresin arttığı süreç de

bu dönemdir. Aynı süreçte daha fazla işlik, bina başına daha fazla mezar ve ana odalar etrafında daha yoğun sanat ve sembolizm bu süreçte karşımıza çıkar. Geç ve Final evrelerde, evlerde evlerin sembolizm ve ritüelden uzaklaşarak, daha fazla üretime yoğunlaştığı görülür. Duvar resimlerinin evin güney alanlarına kadar uzanması ve bazı durumlarda fırınların bezenmesi bu duruma gösterge niteliğindedir. Bazı durumlarda evler çok odalı hücreleriyle daha fazla depolama kapasitesine sahiptir (Hodder 2021, 25).

Sıklıkla kuşaklar boyunca aynı noktada ğst üste inşa edilen tarih evleri, kurulan akrabalık ilişkilerinin merkezinde gibidir. Yerleşimde akrabalık ilişkileri ortak ikameye dayalı olarak kurgulanmıştır. Bununla birlikte tarih evleri sisteminin sürekliliğinin odağında soybağlarının olması muhtemel görünmektedir. Detaylı incelemeler, iskanlar arasında uzun ve kısa boşlukların varlığını ortaya koymuştur. Özellikle bir evin uzun sure kullanım dışı kalmasının ardından yeniden faaliyete geçişinden önce, bir binadan diğerine değişen özelliklerle temel ritüelleri uygulandığı söylenebilir (Hodder 2021, 25).

Bu ritüellerin, evin yeni sahiplerinin geçmişe referans göstererek evin eski sakinlerini anmasına ilişkin kanıtlar olduğu önerilebilir. Hafıza ve tarih yapımı, en azından Erken ve Orta Evrede sosyal grupların kurulmasında etkin olmuş olabilir. Bir tarih eviyle bağlantılı olanlar, genellikle birlikte yemek yemiş ve araziyi birlikte işlemiş gibi görünmektedir. Kaynaklara erişimle ilişkili hakların tesisi, tarih evleri üzerinden sağlanmış olabilir (Hodder 2021, 25).

Geç ve Final evrelerde bu sistemin değiştiği ve yapı sürekliliğinde azalmanın meydana geldiği önerilmiştir. Bununla birlikte yeni veriler Geç Evrede bina sürekliliğine ilişkin örnekler sağlamaktadır. Üst seviyelerde arazi etrafında daha geniş hareketlilik, evcil koyunların güdülmesi ve işlenmesine daha fazla vurgu ve sığırların daha yakından yönetilmesine ilişkin kanıtlar sağlamaktadır. Evlerde daha fazla üretim ve tüketim ile sosyal görünüme daha fazla sembolik vurgu dikkat çeker. Erken Orta evrelerde sosyal ilişkiler dikey olarak kuruluyor ve dikey derinlikle belirlendiyse, Geç ve Final evrelerde yatay ilişkilerin kurucu gücü artmış gibi görünmektedir(Hodder 2021, 25).

Güvenilir C14 sonuçları Doğu Çatalhöyük iskanını MÖ 7100-5950 arasına tarihlemiştir. Yerleşimin açık alanları, terkedilmiş konutlar ve kullanım alanlarını bir arada ele alan çalışmalar, örneğin höyük kuzeyi için 25'er yıllık zaman dilimlerinde konutların höyük üzerinde %53'lük bir alan kapladığına işaret etmektedir. Bir konutta 4-10 kişi arasında bireyin yaşadığı varsayıldığında, Çatalhöyük yerleşiminin Orta evresindeki maksimum nüfus yoğunluğunun 1000-4000 arasında olduğu ve bu sayının daha erken ve daha geç evrelere kıyasla en geniş popülasyonu temsil etmiş olabileceği önerilmektedir. Böyle bir popülasyon içerisinde tarih evleri, farklı sayılarda ev için odak noktası işlevinde gibi görünmektedir (Hodder 2021, 13).

Tarihlemelerle ilişkili yeni kanıtlar, Bazı binaların, eski yapıyı takiben hızla inşa edildiğini ancak Bina 131 ve Bina 139 arasında olduğu gibi, bazı durumlarda iki yapı arasında neredeyse 100 yıllık bir zaman boşluğu bulunduğunu ortaya koymuştur. Yine de kesintiler olmasına karşın, tekrarlanan pratikler ve nesne yerleştirmelerine dayanan süreklilik daha baskın görünmektedir (Hodder 2021, 22).

2009-2017 kazıları, süreklilik açısından çarpıcı örnekler saptanmıştır. Üst üste inşa edilen binalardan Bina 5 ve Bina 1'in ana odasının kuzeyinde büyük bir mezar alanı yer almaktadır ve bu durum bazı başka binalarda da tekrarlamıştır. Bina 161'de bulunan bölme duvarı ise Bina 162 ile aynı noktadadır. Bir diğer yapı Bina 76, altında bulunan Bina 89'un planını tekrarlamıştır. Bina 129 doğu platformundaki mezar alanında, yerleşimde çok az sayıda ele geçen obsidiyen aynalardan iki örnek içeren gömüler saptanmış ve altta bulunan Bina 131'de de bu durumun aynı şekilde tekrar ettiği anlaşılmıştır. Bina 160 ve Bina 161'de ise her iki binanın kuzey duvar ve ilişkili alanlarında temelle ilişkili özel depozitler düzenlenmiştir. Bir diğer çalışma, höyükte zayıf noktalara ilişkin deneyimin aktarıldığını ve daha fazla çökmenin önüne geçilmesi için daha derin temeller kazıldığı anlaşılmaktadır. Binalar arası sürekliliğin bir diğer göstergesi de yeni yapıların inşa süreçleriyle ilişkilidir. Örneğin Bina 89 üzerine inşa edilen Bina 76'nın bir süreklilik dahilinde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bina 89'un terkiyle ilişkili son iç dolgusu ise, Bina 76'nın temeli için bir hazırlık niteliğinde gibi görünmektedir. Bina 130 ve Bina 97'nin aynı batı duvarını paylaşması da sürekliliğe bir örnek teşkil etmektedir. Bina 52, Bina 76 ve Bina 131 gibi bazı yangın geçirmiş yapılarda beyin ve organik doku ve kumaşlar ateş sebebiyle

korunmuştur. Bu gibi korunmuş materyaller, yakma işleminden hemen önce gömme pratiğinin gerçekleştiğini düşündürse de yeni veriler ölü gömme işlemi ile evlerin yakılması arasında zaman geçtiğini göstermektedir (Hodder 2021,20).

Bir binanın terk edilmesi ile yeni binanın inşası arasında bazı faaliyetlerin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Örneğin Bina 79 duvarındaki kırmızı renkli açıklıklar, bina kullanımının sonlanmasıyla birlikte beyaz sıva ile kapatılmıştır ve Bina 119'da bir resim de yine beyazla kapatılmış ve Bina 132' de de boyalı bir sıvalı kafatası benzer şekilde beyaz sıva ile kaplanmıştır. Terk sırasında, taşıyıcı direkler sökülmüş heykel ve bazı düzenekler duvarlardan çıkartılmıştır. Yine fırınlar da bozulmuş veya doldurulmuştur. Dam veya üst katlar bozulmuş ve duvarların üst seviyeleri sıyrılarak, yeni ev için zemin hazırlanmıştır. Yani binanın inşası için başlatılan çalışmalarda, zaman zaman küçük yangın izlerine rastlanılması, inşa aşamasında geçici düzenlemeler yapıldığı fikrini akla getirmektedir. Bina 1 ve Bina 5 arasında saptanan kutu benzeri bir düzenleme, iki işlem arasındaki kullanıma işaret etmektedir (Hodder 2021, 21-22).

Bir diğer örnekte ise Bina 161'in terki sırasında odaya bir iskeletin atılmasıdır. Belirgin bir mezar çukuru bulunmamakta ve iskeletin terkedilmiş binada uzun süre kalmasına işaret edecek şekilde çok miktarda hayvan dışkısı ile çevrelendiği anlaşılmaktadır. Bina 86 ise eğilmiş ve iç sıvası bulunmayan duvarlarıyla, binanın doldurulmadan önce terk edildiğini ve halihazırda tahrip olduğuna işaret etmektedir.

Tabanı üzerinde Bina 160 örneğinde olduğu gibi, ateşten dolayı çatlamış kireç taşları, küçük bir taş topak, obsidiyen atıkları ve olasılıkla aşınmış durumdaki aletler, palet parçası ve belirsizce şekillendirilmiş nesneler içeren örnekler, binadan daha az törensel anlam taşıyan nesnelerin bırakılmış olabileceği görüşünü de düşündürmektedir ki bu görüş, ev tabanlarının terkedilmeden önce bilinçli olarak temizlendiği ve nesnelerin kasıtlı olarak bırakıldığı görüşüyle tezatlık içermektedir (Hodder 2021, 21-22).

Bunların dışında, evlerin kullanımının değiştiğine ilişkin açık kanıtlar da yer almaktadır. Bina 2'nin terkedilmesinin ardından yapı, atık alanı olarak kullanılmış ve bu durum Bina 132'nin güney odasında da saptanmıştır. Bir diğer örnekteBina116'nın

duvarları ayakta bırakılmış ve yapı bir açık alan olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bina 86'da yine sonradan bir açık alanın parçası halini almıştır. Bina 97'nin kullanımının sonuna gelinmesi de atık depozitlerinin birikimiyle olmuştur. Bu binanın kullanımın sonlanması ile doldurulması arasında zamansal bir boşluk olduğu, yapının batı çeyreğinde bir yangın öncesinde killi dolgu birikiminden anlaşılmaktadır. Bina 132'nin ana odası ise, yapı üzerine Bina 77 inşa edilmeden önce beş farklı iskelet için mezar alanı olarak kullanılmıştır (Hodder 2021,22).

Bina 53'te, yapı açık bir atık alanı olarak kullanılmaya başlandıktan sonra sıvalı bir kafatası bırakılmıştır. Benzer şekilde Bina 65, 56, 44 ve 10 dizilimlerinde bir çocuk mezarı saptanmıştır. Bina132 ise, açık alanlar üzerine inşa edilmiş ve inşadan önce alan tesviye edilerek mezarlar oluşturulmuştur. Yine açık alanlar ve bir ağıl üzerine inşa edilen Bina 17'nin hemen altında tümüyle artiküle halde bir kuzu ve ilişkili kemik, taş ve kil nesneler yerleştirilmiştir (Hodder 2021, 22).

Diğer temel etkinlikleri, çoğunlukla iskan süreçleri arasında boşluk bulunan alanlarda görülüyor gibidir. Bina 139 ile Bina 131 arasındaki yıkılmış duvar, inşa öncesi zamana işaret ederken Bina 131'in tesviye dolgusunda da dört adet iskelet ortaya çıkartılmıştır. Bununla birlikte Bina 131'i takiben, Bina 129 önemli bir kesinti olmadan, temel depoziti düzenlenmeden inşa edilmiştir. Bir diğer ilginç örnek, Bina 162-161-160 ve 43 diziliminde görülmektedir. Bu dizi arasındaki kesintilerde Bina 161 sonrasında bir iskelet atılmış ve hayvan dışkısı birikimi yaşanmış, Bina 160 temelinde ise yoğun kemik içeren temel depoziti oluşmuştur. Bina 130- Bina 97 dizisi arasında ise bina formu önemli değişimler geçirmiş, bu nedenle temel gömüsü yapılmış olabilir. Temel depoziti olmadan geçişe iyi bir örnek ise Bina 89 ile Bina 76 arasında tanımlanmıştır. Bina 89 detaylı biçimde sökülerek temizlenmiş ve ardından temiz malzeme ile doldurulmuştur (Hodder 2021,22).

Bazı durumlarda evler mezarların üzerinde inşa edilmiş olsa da çoğu örnekte, insan gömüleri temel etkinliklerinde kilit role sahip gibi görünmektedir. Buna örnek olarak Bina 114'e ait iç destek duvarı içine yerleştirilen artiküle haldeki insan eli verilebilir. Diğer örneklerde ise temel depozitleri, çeşitli nesne gruplarını da içermektedir (Hodder 2021,22).

Yapılarda kesintiler, yakma veya ritüel kaynaklı etkinliklerle ilişkilidir. Kısa veya uzun süreli terkleri çoğunlukla insan mezarı içeren temel etkinlikleri takip eder. Bazı yapılar, sonradan atık alanı veya farklı açık faaliyet alanları olarak kullanılmıştır. Bunun sebebi binalarda yaşayanlara duyulan saygından kaynaklanmış ve yeni evin inşası için beklenmiş olabilir. Ancak daha önce düşünülenden daha karmaşık ve farklı uygulamalar, yapılar arasında hafıza ve tarih yaratım süreçlerine açıklık sağlar (Hodder 2021,23).

Bina içi yaşamla ilişkili olarak, Bina 79 ve Kuzey Alanda (şekil 18) Bina 163'te üst katlar ile ilgili açık kanıtlar mevcuttur. Bina 79'un yıkılmış üst yapısına ilişkin parçalar, içten ve dıştan sıvalı duvar kalıntıları ile sıvalı taban alanları içerir ve üst katın özenle inşa edildiği anlaşılmaktadır. Çoğu yapının batısında ana oda ve yanında bir paravan duvar yer almaktadır. Bina 97, Bina 3 ve Bina 119 için de bu durum geçerlidir. Bina 79, 80 ve 131 in batı duvarının merkezindeki bir dizi direk deliği de buna işaret eder niteliktedir. Bina 79 örneğinde bu duvarlar, düzenekleri desteklemektedir (Hodder 2021,23).

Güney tabanları arasındaki bölmeler, atık ve üretimi içeren "kirli" tabanlar ile kuzeydeki ana odada bulunan yetişkin mezarları ve sembolik unsurlar içeren "temiz" tabanlar arasında farklılıkları göstermektedir. Bina 132'nin erken evresinde güney fırınının doğusunda besin işleme ve hazırlama kanıtları içeren tipik kirli tabanlar bulunur. Bu taban aynı zamanda biri yongalanmış diğeri de kullanılmış ancak düzeltisi olmayan iki adet taş aleti de içerir. Bina 132'nin kullanım süreci boyunca, benzer şekilde atıklar içeren çok sayıda taban yenilemesi saptanmıştır. Birçok binada ev içi aktivitelerin organizasyonu zamanla değişim göstermiştir. Bina 17'de erken fırınları kaplayan platformlar ve ana oda içerisinde güneyden kuzeye kayan fırınlar ile aktivitelerin yerlerinde kaymalar yaşanmıştır. Erken binaların büyük kısmında ise alan organizasyonuna ilişkin katı kurallara bağlılık düşüktür. Bina 17, 161 ve 162'de platformlar da az tanımlıdır ve fırınlar odaların kuzeyinde yer alırken, mezarlar platformların altında olmak yerine, ana odaların merkezinde yer almaktadır. Tung'a göre Bina 132'de ana odadaki alanlar arası ayrımlar zamanla belirginleşir. Kuzeyde bulunan bu F Binasında, sonraki klasik yapılardan bakıldığında her şey yanlış yerdedir, yan odada bir kafatası ve sıvalı bir baş, güneybatı köşede yer almaktadır. Anlaşılan o

ki, yerleşimin orta iskan dönemine kadar iç yapı içi kurallar o kadar de açık değildir. Bina 3 güneyindeki alanlar ve Güney Alandaki (şekil 19) Bina 130'da sonraki evler dikkate alındığında, tüm özellikleriyle bir ev olmak için fazla küçüktür. Bu yapılar höyükteki diğer evler arasındaki hakları koruyan bir çeşit yer işaretçisi olabilir. Bir evi ayakta tutmak ve sürdürebilmek yoğun çaba gerektirmektedir. Ocak ve fırınlar yer değiştirerek ve yeniden inşa edilerek sürdürülmüştür. Daha önce de belirtilen Bina 102'ye ait eğik duvar ve taban çökmesi, düzeltici işlemlerin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bina 132'nin erken kullanımında ince duvarlar ve yapı tabanındaki eğimden kaynaklanan yapısal sorunlar anlaşılmaktadır. Bunun sonucunda yeni duvarlar inşa etmek bir gereklilik halini almıştır. Bu tipten örneklerde, höyük arazisine dayanan çok derin temeller inşa edilmiş ve dolgu veya atık depozitlerle teraslama yapılmıştır. Açık alan veya atıklarla birleşik duvarları olan yapılarda ayrıca istinat duvarlarına ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Bina 5 ve Bina 114'te yapı içinde ek duvarlara ihtiyaç duyulmuştur. Bina 87'de yapının inşası ve binanın en azından bir kısmının sıvanmasının ardından, orijinal duvardaki eğimi düzeltmek için yapının doğusunda ince bir iç duvar eklenmiştir (Hodder 2021,23).

Çatalhöyük'te yabani hayvanların kafatasları ve boynuzlarının eve dahil edilmesi dikkat çekicidir. Bloch'a göre bu, evin canlandırılması ve ona yaşam verilmesinin bir yöntemidir (Bloch 2010, Hodder ve Kutlu 2021,23) ve geçmiş üzerinden sosyal ve ekonomik ilişkileri etkilediğini önermiştir. Taban altı mezarlar, yakınlardaki duvarların boyanmasına ve kullanılmamış iki yüzlü obsidiyenlerin güney alana bırakılması, mezar ve ritüel pratiklerin kuzey alanda yer almasına neden olmuş gibi görünmektedir (Hodder ve Kutlu 2021 :13).

Yapı tabanlarında bulunan kullanılmamış obsidiyen aletler dışında farklı örnekler de mevcuttur. Tsoraki'nin çalışmasına göre, duvar ve binalarla ilişkili diğer alanlarda farklı boyutlarda öğütme taşı grupları da bilinçli olarak bırakılmıştır (Tsoraki 2021, 309-70). Çoğunlukla gruplar halindeki öğütme taşları, platformların altı veya daha farklı alanlara bırakılmıştır. Bu gibi alanlara bırakılan öğütme taşları, bırakıldıkları alanları bilinçli olarak tahrip etmiş gibi görünmektedir. Bina 77'nin terkedilmesiyle ilişkili dolgu içerisine bırakılan öğütme taşı parçalarındaki farklı aşınma oranları ve bunların yeniden düzeltilmemiş olması, farklı kullanım

geçmişlerine sahip öğütme taşlarının, yapının terki sırasında bilinçli olarak bir araya getirildiğini düşündürmektedir (Hodder ve Kutlu 2021,21).

Önemli sayıda insan, ev terkiyle ilişkili etkinliklere katılmış ve "armağan"larını sunmuş gibi görünmektedir. Benzer bir durum, yukarıda açıklanan kolye için de geçerli olabilir. Evlerde gerçekleştirilen eylemlerin çeşitliliğine ilişkin bir çalışma Lemorini ve D'Ericco'nun yontmataşlar üzerindeki iz analizlerinden sağlanmıştır. Çalışmaya göre, et işlemeyle ilişkili kanıtlar Bina 131 ve çevresinde saptanırken, deri ve ahşap işleme, boynuzların kazınması, bitkilerin işlenmesi ve belki de hasır yapımı gibi faaliyetler Bina 132'de gerçekleştirilmiştir. Binalar arası faaliyetlerde de farklılıklar vardır, örneğin Bina 77'de faaliyet çeşitliliği daha kısıtlıdır. Aynı zamanda kullanım izleri de daha azdır. Burada daha fazla taş aletlerin yontulması ve biçimlendirilmesi, ok uçları ve deri işleme süreçleri saptanmıştır. Bina 77 içindeki bazı ritüel faaliyetler, bina içindeki bazı etkinliklerin geri püskürtülmesini etkilemiş olabilir (Lemorini ve D'Ericco 2021; Hodder ve Kutlu 2021, 21).

Evlerin ana odalarının güney kısımlarının, ev işlerinden arta kalan süpürgelik ve kalıntıları içeren 'kirli' zeminlere sahip olduğu uzun zamandır bilinmektedir; ana odaların kuzey ve doğu kısımlarında ise yetişkinlere ait gömülmelere, temiz beyaz zeminlere ve resimlere dair daha fazla kanıt bulunmaktadır (Hodder ve Cessford 2004, Hodder ve Kutlu 2021, 21). Vasic'in çalışması, daha yüksek platformların, daha alçak olanlara kıyasla daha az ağır kalıntı izi içerdiğini saptamıştır. Çalışma ayrıca, güneydeki kirli tabanların andezit öğütme taşları ve diğer taş aletlerin işlenmesinde kullanıldığı doğrulamıştır (Vasic 2021, Hodder ve Kutlu 2021, 21).

Bazı kanıtlar, mezar bulunan platformların duvar resimleriyle ilişkisine işaret etmektedir. Haddow ve diğerleri (2017) ise, mezar yerlerinin duvar resimleriyle paralel olarak değiştiğini göstermiştir. Erken evrede mezarlar ana odada yer alırken, Orta Evrede kuzey ve doğu duvarları boyunca görülürler. Geç evrede ana odalarda mezarlar yine yoğunlaşırken, çoğunlukla batı ve güneybatı yan odalarda da görülmektedirler. Bucassa ayrıca, duvar resimlerinin Orta Evrede mezarlarla, Geç evrede ocak ve fırınlarla ilişkili olduğunu belirtmektedir. Erken ve Orta evrede fırınlar, bunlarla ilişkili kaplar ve kil topaklar boyanmamıştır. Orta Evrede ana odaların güneyinde, kirli tabanlarla ilişkili ocaklar ortaya çıkmıştır. Geç evrede ise bazı ocakların kendisi

boyanmıştır. MÖ 6500'den önce Erken ve Orta evrelerdeki yapılar işlevsel binalar olmakla birlikte, ölü gömme, hafıza yapımı ve ritüellere de büyük önem verilmiştir. MÖ 6500'den sonra ise ritüele daha az odaklanılmış ve evsel üretim önem kazanmıştır. Boğa boynuzu ve diğer düzenekler IST Alanı'nda olduğu gibi devam etmekle birlikte, düzeneklerin sıklığında azalama yaşanmıştır. Üst seviyelerde koyun ve sığırın önemi artarken, ev içi faaliyetleri belirleyen tarımsal tekniklerde değişiklikler meydana gelmiştir (Bucassa 2021, Hodder ve Kutlu 2021,22).

Geç ve Final evre konutları daha geniştir ve depolama için daha fazla alan ve dış avlulara sahiptir. Evler bu anlamda üretim açısından daha kendine yeterli görünmektedir. Jorgensen'in çalışmasına göre, Çatalhöyük tekstil örnekleri, bilinen en erken örnekler arasındadır. Çatalhöyükte yün işlemeye ilişkin tezgah ağırlığı ve ağırşakların bulunmayışı, tekstil üretiminin organizasyonunu tartışmayı güçleştirmektedir. Ancak tüm veriler hane düzeyinde dokumacılığa işaret etmektedir. Üzerinde tekstille betimlenmiş figürinler ve mezarlarda kullanılan ip, tekstil ve iplikler mevcuttur (Hodder 2021,23).

Pek çok farklı kanıt, ev düzeyinde üretime işaret etmektedir. Lemorini ve D'Ericco'nun çalışmasında (2021, *a.g.e.*) içerisinde ayna üretildiği saptanan Bina 131'de bir mezarda ve yapı altında da ayna bulunmuştur. Bununla birlikte, bazı yapılar boncuk üretimine yoğunlaşmıştır. Bina 150 taş figürin üretimine yoğunlaşmışken, komşu yapılar ise öğütme taşı üretimine yoğunlaşmıştır. Nakamura, yalnızca binanın iç duvar dolgularında beş adet taş figürin ele geçmediğini, bir sonraki yapıda da benzer forma sahip taştan bir insan figürini bulunduğunu belirtmektedir. Ancak bu türden kanıtlar evlerde her zaman geniş yelpazeye yayılan günlük faaliyetlerle birlikte saptanır. Çoğu örnekte aynı yapı içinde boncuk ve öğütme taşı üretimi gibi farklı faaliyetlere ilişkin kanıtlar in situ olarak tanımlanmaktadır. Ancak çoğu üretim için organizasyonlar geniş ev temelliydi. Erken evrelerde tarım ve güdücülüğün ortaklaşa yürütüldüğü ancak et ve tahılların ikincil işlemlerinin ev bazında gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Buğdayın evlerde sepetlerde depolandığı ve kabuk soyma, öğütme işlemlerinin ana odanın güneyindeki yan odalarda gerçekleştiğine dair kanıtlar mevcuttur (Hodder ve Kutlu 2021,24).

Yoğun olarak koyun ve daha sınırlı miktarda sığır ürünlerinin de evlerde

işlendiği bilinmektedir. Evlerde yaygın biçimde gerçekleşen bir diğer üretim türü de taş ve kabukluların vurma ve aşındırma yöntemleriyle üretilmesidir. Bununla birlikte ele geçen boncuk sayısı fazla olmasına karşın, üretim aşamalarına ilişkin kalıntılar daha azdır. Boncuk üretimine ilişkin kanıtlar birkaç evde ve genellikle aynı evde bir veya iki tip boncuk üretimiyle temsil edilirken, tek bir binada çok sayıda boncuk çeşidi üretimini yansıtan veri yoktur. Benzer şekilde obsidiyen üretimi de bir çok evde tanımlansa da uzmanlaşmış atölyelere işaret etmemektedir. Öğütme taşı üretimi de ev temelli endüstri görünümündedir. Tsoraki bu üretimin kanıtlarını pek çok evde saptamıştır ve özel bir yapıda yoğunlaşma görülmez. TPC Alanı geç evresinde bir yapı grubunda (Bina 142,140,81) yoğun miktarda üretim atıkları saptanmış ve Melllaart Bina 140'ı taş ustalarının dükkanı olarak tanımlamıştır. Ancak Tsoraki, standartlaşmanın olmaması ve diğer kanıtların eksikliği nedeniyle bu verilerin, iyi bir uzmanlaşmış atölye örneği olmadığı kanaatindedir. Benzer sonuçlar, sıva faaliyetlerinde de görülmektedir. Duvar sıvasıyla ilişkili aletler de yine uzmanlaşmaya ilişkin kanıt saptanmaz (Hodder ve Kutlu 2021,24).

Diğer binaların sakinlerince ölü gömmeyle ilişkili toplayabilen yapılar, mimari yönden diğer yapılardan daha ayrıntılıdır (Hodder 2016, 1-6). Bu tür yapılar boğa boynuzları ve duvar resimleriyle donatılmıştır ve bunlar "tarih evleri" olarak tanımlanır. Çatalhöyük'te tarih evleri; birkaç evden oluşan bir ev grubunun tek bir birim halini alması şeklinde tanımlanabilir. Evlerin boyutları ile mezar sayısı ve sembolik detaylar arasında ilişki görülmemektedir. Yine mezar sayısı ve sembolizm ile yan depo odaları arasında da ilişki yoktur. Hayvan boynuzları ve kil boynuzlar ile ev boyutları arasında da ilişki bulunmaz. Ancak boynuz/kil boynuz yoğunlukları ile mezar sayısı ve sembolik indeksi arasında bazı önemli istatiksel ilişkiler var gibi görünmektedir. Nakamura (2021, a.g.e.), genel olarak figürinler ile ayrıntı indeksi arasında ilişki olmadığını ortaya koymuştur. Bazı daha özenli ev mezarlarında figürinler daha yoğun olsa da, bu yapılarda çok sayıda gömü bulunması zorunluluğu yoktur. Bennison-Chapman ise, bina boyutları ile ayrıntı indeksi ve yapı içi kil nesne sayısı arasında ilişki saptamıştır. Erken evrelerde daha az özenli evlerde kil topaklarda pişirmek için daha fazla kullanılmıştır. Ayrıca Vasics (2021, a.g.e.), daha özenli evlere ağır tortuların daha az biriktiğini ortaya koymuştur. Bu evlerde ya daha az üretken ya

da daha iyi temizlenmiş olabilir (Hodder ve Kutlu 2021, 25-26).

Boncuklar bir çeşit statü göstergesi potansiyeli sağlasa da tarih evlerinde, mezar ve dolgularda bulunan boncuklar buna işaret etmemektedir. Ayrıca Bina 77,13 ve 52 gibi daha büyük yapılar ile daha özenli veya daha küçük yapılarda boncuk üretimine ilişkin kanıtlar da anlamlı bir tablo sunmamaktadır. Öğütme taşları ve taş alet sonuçları, kadınların öğütme, erkeklerin ise avlanma ile ilgili faaliyetlere daha yoğun katılımını göstermiştir ve olasılıkla duvar resimleri ve figürinlerde de kendini göstermektedir. Davranışsal alışkanlıklar farklılık gösterse de beslenme ve genel koşullarda kadınlar ve erkekler arasında dikkat çeken farklılaşmaya rastlanılmamıştır (Hodder 2021,26).

Geç ve Final evrelerde evler daha az sürekli, etraflarında avluları da içeren daha fazla alana sahip, daha fazla yan odalı ve daha geniş yapılar halini almıştır. Bu süreçte genel olarak üretimde artış görülür. Kil mühürler geç evrede ortaya çıkar ve üzerlerinde daha önce duvarlarda kullanılan şablonlar kullanılmıştır. Kaplar da giderek çeşitlenir ve daha önce duvarlarda olan motifler kaplara taşınır. Erken evrelerde binaların sürekliliği; mezarlar ve hayvan kemiklerinin düzenlenmesi yollarıyla kurulurken, sonraki evrelerde insan bedeni, evler arası ilişkiler kurmak için kullanılmış ve hayvan figürinlerinde de sayısal ve çeşitlilik açısından artış yaşanmıştır.

Üst evrelerde insan figürinleri, daha stilize ve yarım formların yerini almıştır. Bu yeni figürinler bireyselliğe daha az vurguludur ve daha insanlaştırılmıştır. Aynı süreçte bazı yeni tipler de ortaya çıkmıştır. Avlanmanın sosyal önemine vurgunun devamı nitelikte olabilecek hayvan güden bazı sakallı taş temsiller ile dairesel vücut formunda bazen oturarak dinlenen çıplak figürinler karşımıza çıkmaktadır. Nakamura (2021) bazı etnografik gruplarda aşırı yağlanmış bireylerin bir grubunun dışa vurumu anlamı taşıdığı örnekler saptamıştır. Bu durumda, artık evin başarısını yabani boğa e diğer hayvanlar değil, yağlanma temsil etmiş olabileceği önerilmektedir. Bu iri ve olgun kil/taş figürinler, evlerde zaman zaman bilinçli şekilde platformların altına gömülmüş biçimde bulunmuştur ve insan formu ile ev arasındaki ilişkiyi güçlendirirken, taşınabilir yapıları ise etkileşim ve değişimi vurgular niteliktedir. Üst tabakalarda evsel üretime harcanan yoğun çaba, evlerin bağımsızlaşması ve tarih sisteminin kırılmasını sağlamış ve üretken grupların başarısını temsil etmiş olabilir

(Hodder ve Kutlu 2021, 26-28).

Orta Dönem'de Çatalhöyük duvar resimleri yabani hayvanlar etrafında yoğunlaşmıştır. Şölen dolguları, duvar resimleri ve figürinler boğaların özel önemine işaret eder. Betimlenen diğer hayvanları ise ayı, leopar ve akbabalar oluşturur (Marciniak 2021,33). Hayvan iskelet parçaları arasında ise kafatası parçaları, dişler, gagalar, pençeler ve patiler daha çok vurgulanmıştır. Kabartma ve diğer düzeneklerde hayvan kafatasları birincil öneme sahiptir. Bir diğer tema ise yeniden etlendirme isteğidir ve kafatası, kabartma ve figürinlerin kafalarının yeniden sıvanmasıyla ifade edilmiştir. Düzenek (*installation*) tanımı, bilinçli olarak yerleştirilmiş hayvan parçalarından mimari parçaları ifade eder. Bunlardan en öne çıkan düzenleme, sığır boynuzundan yapılan kafataslarıdır. Bunlar boynuz ve kilden sığır kafası gibi farklı düzenlemelerle duvarlar, sekiler veya çoklu boynuzlarla platformlarda yer alabilirler (Marciniak 2021,33).

Bu dönemde Çatalhöyük topluluğu baskın şekilde kollektif ve eşitlikçidir (Hodder 2014). Çatalhöyük'te nüfus, MÖ 6000-6500'lerde Güney ON alanlarında en büyük sayılara ulaşmıştır. Güney P,T, TP, ve M-N alanları, yerleşimde önemli yeniden yapılandırmalara işaret etmektedir. Bunlar, ev sürekliliğinde bir kesinti ve daha fazla açık alan düzenlemeleriyle temsil edilir. Bazı evler büyümüş ve daha fazla oda ve alan kazanmıştır. Bunlar daha fazla üretim ve faaliyet için oluşturulmuştur. Binalar büyüyüp çok odalı hale gelirken, eklentili açık alanlar da artış gösterir. Bitişik açık alanlar daha yoğun kullanılmış ve ocak/fırın barındıran avlular oluşturulmuştur.

Evlerde platform, seki, depolama alanı ve ateş düzenlemeleri kullanılmaya devam edilmiştir. Bunlar yoğun şekilde kullanılmış ve sık sık yeniden inşa edilmiştir. TP-M Alanı'nda duvarlar sıvanmış ve dikey ve yatay beyaz/siyah çizgilerle bezenmiştir. Dönem'in sonunda duvar resimlerinde olduğu gibi, kabartma ve kil düzenlemeler de ortadan kalkar. Bu gelişmeler kil mühürlerin ortaya çıkışıyla paraleldir (Türkcan 2005). Önceki evrelerde olduğu gibi evin kuzey alanı törensel karakterdeyken, güney kısmı evsel amaçlar için kullanılmıştır. Mezar çukurları geniş bir yelpazede ev içlerinde yer alır (Marciniak 2021, 33).

Bu karakterlere sahip son evler MÖ 6300'lerde inşa edilmiş ve ardından terk edilerek, kum ve atıkla doldurulmuşlardır. Bu terkedilmiş yapıların üzerinde, düzensiz odaları ve ateş düzenlemeri yer alan farklı karakterlerde yeni konutlar inşa edilmiştir. MÖ 6100'lerde ise önceki kulübe yapılardan belirgin derecede farklı yeni yapılar inşa edilmiştir. Bunlar sağlam, çok odalı yapılardır ve belirgin taban ayrımları ya da taban altı mezar içermezler. Bu yapılar öncekilerden biraz daha büyük 50-75 m^2 alan sahiptir ve iki veya üç odanın birleşiminden oluşan, tamamlanmamış gibi görünen yapılardır. Bir kuşaktan fazlasına işaret etmeyecek şekilde 15-20 yıl kullanılmışlardır (Marciniak 2021, 34).

Yeniden yapılandırılan yerleşimde, önceki kümelenmiş mahalle grupları ve bunlar arasındaki ritüel bağların yerini, bağımsız üretim ve bazı evlerde artı ürün depolama alanları almıştır. Evlere ilişkin taleplerdeki artış, belirli düzeyde uzmanlaşma ve sosyal farklılaşmadaki artışla yanıt bulmuştur. Evsel üretimin artışına yoğunlaşılması, koyun yetiştiriciliğine daha fazla yatırım ve sığır yönetiminin artışı ile evcil sığırın adaptasyonuna yol açmıştır. Ev ve topluluk düzeyinde artan talepler, çıktı olarak işgücünün önemini de arttırmıştır (Marciniak 2021,34)

Çatalhöyük yerleşiminin geç evrelerini tanımlayan yukarıdaki değişimler, çağdaş pek çok merkezde de belirgin değişimlerin yaşandığı bir sürece tarihlenir. Yaklaşık 8200 yıl önce Kuzey Atlantik tatlı su buzullarının kütlesel eriyişi, tüm dünyayı etkileyen ani bir iklimsel değişikliğe neden oldu. Yerleşimde, yaşanan bu iklimsel olayla doğrudan ilişkili etkiler saptanmış (Roffet-Salque vd. 2018) ancak yerleşim sakinlerinin buna tepkisi tatmin edici biçimde ortaya konamamıştır. Tabaka TP O, yerleşim diziliminde önemli bir süreksizlik göstermektedir. Sağlam mimari yapılar hafif kulübe ve açık alanlarla yer değiştirmiştir. Bazı yapılar hafifi kulübe benzeri binalara dönüşürken, bazıları açık alan olarak kullanılmıştır. Çok sayıda yanma izi, bunların yoğun biçimde kullanıldığını gösterir. Bu aşamada besin atıkları, ateş düzenlemeleri ve yoğun birikim içeren alanlar olarak süreklilik kazanmışlardır.

6100'lerde evlerde yaşanan değişime ek olarak, evlerin terkinden sonra bu alana yerleştirilen mezar odalarıyla yeni bir mezar pratiği de ortaya çıkmıştır (Marciniak 2021,34).

Can Hasan III

Orta Anadolu erken prehistorik yerleşimlerinden **Can Hasan** 'da 1960'lı yılların sonlarında D. French tarafından kısa süreli çalışmalar yürütülmüş ve Can Hasan III yerleşiminde MÖ8. Bin yılda başlayan yerleşimin Can Hasan II ve Can Hasan I yerleşimlerinde devam ettiği saptanmıştır (French 1972[1]). Can Hasan III yerleşiminde sınırlı bir alanda yürütülen çalışmalarla, Aşıklı Höyük ve Çatalhöyük ile benzer şekilde kerpiç kullanılarak inşa edilmiş, bitişik dörtgen yapılar ortaya çıkartılmıştır.

Can Hasan III yerleşiminin karakteri Aşıklı Höyük ve Çatalhöyük yerleşimleri ile benzer şekilde genişliği 5 metreye varan dörtgen açık alanlar, yapılar arası dar geçitler ve bitişik binalarla düzenlenmiştir. Yapılarda taş temeller bulunmazken, kerpiç binalarda ahşap kullanımına ilişkin veri saptanmadığı belirtilmiştir. Binaların inşasında yassı pise tekniğinde kerpiç kalıplar kullanılmıştır. Yapılarda odalar ortalama 10 m2 ölçüde olmakla birlikte oda boyutları 3-19 m2 arasında değişmektedir.

Yapıların duvarları ve tabanları sıvanmış ve bazı binalarda kırmızı boya kullanılmıştır. Çok odalı yapılarda odalar arasında geçişler kapılarla sağlanmıştır. Yapı içlerinde ocakların bulunduğu ancak Aşıklı'dan farklı olarak ocak tabanlarının taş döşeli olmadığı belirtilmiştir. Yine Çatalhöyük'le benzer şekilde binalara erişimin damlardan sağlandığı düşünülmektedir (French 1972).

3.1.2.Konya Ovası Neolitik Dönem Yerleşimlerinde Antropolojik Veriler

[1] French, D. Excavations at Can Hasan III, (ed E. Higgs), Papers in Eceneomic Prehistory,181-190,Cambridge.

Çatalhöyük

Pearson'un 72 bireye ait diş örneğinde yaptığı strontium izotop analizine göre (2021), Çatalhöyük'te yaşayanların büyük çoğunluğu, erken çocukluğunu Konya Ovası'nda geçirmiş, yalnızca 8 birey bunun dışında yer almıştır. Çatalhöyük iskanı sırasında ovada az sayıda olduğu bilinen yerleşimlerden evlilik yoluyla ataerkil veya anaerkil bir hareketlilik kanıtı saptanmamıştır (Baird 2005, Hodder ve Kutlu 2021,20). Yerleşimin içe dönük ve izole olduğu, popülasyon içi evliliklerin yapıldığını söylemek mümkün görünüyor. Geç evrelerde otlak alanları daha geniş mesafelere yayılsa da, ağırlıklı olarak ovayla sınırlıdır. Erken ve Orta iskan süreçlerinde yabani sığır popülasyonunun yarısının Toros eteklerindeki kireçtaşlı teraslarda büyüdüğü, geriye kalan yarısının da Konya Ovası'nda yetiştiği anlaşılmaktadır. Geç evrede ise neredeyse tamamı Konya Ovası'nda büyümüştür. Bitki kullanımı da benzer şekilde yereldi ve yerleşime yakın araziler yaygın biçimde kullanılıyordu. Geç evre insan femur ölçümleri daha fazla hareketliliğe işaret etse de pek çok faaliyetin geç evrede bile yerel olarak sürdürüldüğü anlaşılmaktadır (Hodder ve Kutlu, 20).

Çatalhöyük iskeletleri üzerinde izotop verilerine dayanarak beslenme alışkanlıklarına ilişkin detaylı sonuçlar da elde edilmiştir. Karasal bitkiler üç fotosentez yöntemi kullanmaktadır. Bunlar C3, C4 ve CAM (*Crassulacaen acid metabolism*) yöntemleridir. Yeryüzündeki bitki türlerinin büyük çoğunluğunu oluşturan C3 yönetimi kullanan bitkiler arasında, buğday ve arpa gibi tahıllar, çoğu ağaç, meyve, fındık, bakliyat, tüm baklagiller ve yumru grubundan türleri içermektedir. Tipik C4 bitkileri mısır, darı ve şeker kamışı ile kuraklığa adapte olmuş otlar ve kenopodlar bulunur ancak karasal bitkilerin yalnızca %5'inden azını oluşturlar. Kaktüs gibi örnekleri içeren CAM grubu bitkileri, kazı alanlarında botanik örnekleri ve hayvan gübreleri arasında oldukça sınırlı bir temsile sahiptir ve olasılıkla Güneybatı Asya Neolitik topluluklarının besin ekonomisinde önem teşkil etmemektedir (Pearson vd. 2021,218).

Karbon, besin zinciri yoluyla biti-otçul ilişkisi ve otçul-etçil ilişkisi yoluyla türler arasında geçiş yapar. Karbonun insana geçişinde buna ek olarak balık ve deniz kabuklusu tüketimi gibi deniz kaynaklı beslenme yöntemleri yer almaktadır. Bu

yöntemde deniz türlerinden sağlanan Karbon değerleri, tatlı su kaynaklarından sağlananlara oranla daha yüksek bir oran göstermektedir. Çatalhöyük sakinleri 200 km mesafede Akdeniz kıyaları ile ilişkili olsa da deniz kaynaklı balık türleri yoğun tüketilmemişken, tatlı su kaynaklı beslenme daha yüksek bir tüketime işaret etmektedir. Ayrıca yerleşimde 15 cm'den küçük sazan kemikleri saptanmış ve bir kısmı insanlarca tüketilmiş olan kuş kemiği örnekleri de farklı yerel su türlerine işaret etmektedir (Pearson vd. 2021,221).

Azot, benzer şekilde besin zinciri yoluyla toprak veya baklagiller söz konusu olduğunda doğrudan atmosferde bulunan nitrojenin aktarımıyla taşınır. Kuraklık, tuzluluk, yüksek sıcaklık, geviş getirme ve açlık gibi faktörüler azot değerlerinde değişime, çoğu durumda artış yönünde etki etmektedir. Stronsiyum, jeolojik tabakalar, organizmalar ve su kaynaklarında bulunan eser elementlerdendir. Yerel su kaynakları ve bitki ve hayvanlarda bulunan stronsiyum, kalsiyumun yerini alarak diş minesi ve iskelet sisteminde biriktirilir. İnsanlarda, diş minesi çocukluk boyunca gelişir ve sonradan değişmediğinden kalıcı olarak biriktirilir.Çalışmanın sonuçlarına göre, sürekli tekrarlayan sulak ve kurak dönemler bölgede nitrojen değerlerinin yükselmesine neden olmuş gibi görünmektedir. C4 bitkilerinin tüketimi pek çok türde saptansa da koyun keçi ve sığırlarda önemli katkı sağlamıştır. Yerleşimin Orta Dönemi'nde sığır, koyun ve keçilerde C4 tüketiminin azaldığı ve bu süreçte yeni kuş ve balık türlerinin diyete dahil edildiği de anlaşılmaktadır (Pearson vd 2021, 221).

Toplam 1507 hayvan kemiği ve 251 birey üzerinde karbon ve nitrojen sabit izotop değerleri analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, kadın ve erkeklerin diyet içeriklerinde belirgin bir farklılaşma saptanmamıştır. Bireylerde en önemli protein kaynağını ise koyun ve sığır oluşturmaktadır. Bir tarım topluluğu olarak Çatalhöyük'te tahıl ve baklagillerin en büyük ek gıda kaynağını oluşturduğu, insan ve hayvan örnekleri arasındaki dengeli düşük karbon ve azot değerleri üzerinden de doğrulanmaktadır. Kadın bireylerde karbon izotop değerleri yaş gruplarına göre değişim gösterirken, genç kadınlar ile genç erkekler arasındaki fark daha düşüktür. Genç kadınlar ile yaşlı erkekler arasında da izotop değerleri arasında belirgin bir fark saptanmamıştır. Bu sonuçlardan yola çıkılarak, diyet içeriğinin cinsiyetten ziyade, aynı cinsiyet grubunda yaşa bağlı kriterlerden etkilenmiş olabileceği önerilmiştir.

Orta Dönem'de azot izotop değerlerinin azalmasının, nüfus baskısı veya çevresel etkiler nedeniyle bitkisel kaynaklara daha fazla odaklanılmasından kaynaklanmış olabileceği önerilmektedir (Pearson vd.2021; 233-34).

Yerleşimde izotop değerleri sütten kesmeni birinci yaştan önce başladığını ve 18 ay sürerek 3. yaşa gelindiğinde tamamlandığını göstermektedir. 87Sr/86Sr ölçümleri, örnekler arasındaki bireylerin çoğunluğunun (n=72) çocukluklarını (çoğu birey için 2,5 ile 8,5 yaşları arasında ve ikisi için 8,5-14,5 yaşları arasında) Konya Ovası'nda geçirdiğini göstermektedir; bu da onların Çatalhöyük'te büyüyen yerel bireyler olduğunu düşündürmektedir. Alüvyonlu ovada geçen bir çocukluk için aralığın dışına düşen sekiz birey vardır. Bir birey (14753) kireçtaşı teraslarında geçen bir çocukluğa işaret eden 87Sr/86Sr oranlarına sahiptir ve yedi bireyde çocukluğun (veya çocukluğun bir kısmının) jeolojik olarak daha radyojenik bir bölgede, muhtemelen Toros Dağları'na doğru geçirildiğini gösteren 87Sr/86Sr oranları vardır (Pearson vd. 2021,240).

Yerleşime dışarıdan geldiği saptanan 20-35 yaş ve 50 yaş üzeri bireylerde ise mezar uygulamaları veya gömüldükleri yapıların, yerleşimde doğanlarla benzer şekilde düzenlendiğini göstermektedir. Buna karşın, yerleşim dışından gelen kişilerin ev başına bir kişi olacak şekilde tekil mezarlara gömüldüğü anlaşılmaktadır. Bina 12, 53, 65, 75, 92, 96 ve Alan 620'de ise çocukluklarının önemli bir bölümünü yerleşimden uzakta geçiren bireylerin gömüldüğü saptanmıştır (Pearson vd. 2021,241).

Yerel olmayan bireylerin Çatalhöyük'e gelişi Orta Dönem'de başlamış olmakla birlikte, bu hareketliliğin kısa bir süre içinde, az sayıda bireyin katılımıyla gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Toros Dağları'na işaret eden hareketlilik Orta Dönem'de başlayarak Geç Dönemde devam etmiş ancak yerleşimin son evrelerinden önce kesilmiş gibi görünmektedir. Aynı zamanda Pınarbaşı ve Çatalhöyük hayvanlarının benzer alanlarda otlatıldığı anlaşılmaktadır. Bu veriden yola çıkılarak, yerleşim dışına çıkanların Toros eteklerinden ziyade, Pınarbaşı çevresini kullanmış olabilecekleri önerilmiştir. Elde edilen veriler Çatalhöyük'ün bölgedeki diğer yerleşimlerden göç alarak büyüdüğü ve bu nedenle bölgede az sayıda çağdaş yerleşim bulunduğu görüşünün aksine, sakinlerin %90 gibi büyük bir oranla yerel bireylerden oluştuğunu

ve ana/baba soylu anlamlı bir dış katılım şablonu göstermediğini ortaya koymaktadır (Pearson vd. 2021,242-44).

Çatalhöyük iskanı boyunca bireyler büyük oranda ev içlerinde ve merkezi odaların kuzey ve doğu platformları altına gömülürken, perinatal, neonatal ve infantlar konum olarak geniş bir çeşitlilik göstermiştir. Az sayıda birey inşa ve terk dolguları içine de gömülmüştür. perinatal, neonatal ve infantlar bu grup içinde en büyük oranı oluştururken, ağırlıklı olarak inşa evrelerinde gömülenlerin sayısı daha yüksektir (Haddow vd. 2021,281).

Çatalhöyük'te altı mezar tipi tanımlanmıştır. Birincil mezarlar; tahrip edilmiş mezarlar, tahrip edilmemiş mezarlar ve bozulmuş birincil mezarlardan etkilenmiş kasten bozulmamış birincil mezarları tanımlamaktadır. İkincil mezarlar, genellikle eklem yerlerinden kasıtlı olarak ayrılarak farklı bir konuma taşınan mezarları tanımlamaktadır. Üçüncül mezarlar, ölü gömme pratikleri dışında kalan çöplük ve diğer dış mekanlar ile inşa ve terk dolguları içinde kalan, eklemsiz veya kısmen eklemli mezarları tanımlamaktadır. Bilinmeyen kategorisinde ise, hayvan taşıması gibi çevresel etmenler veya birincil, ikincil mezar süreçlerinden etkilenerek bağlamından uzaklaşmış ve ilişkilendirilmesi mümkün olmayan örnekleri örnekleri tanımlamaktadır. Çalışma kapsamında 1995 – 2017 yılları arasında ortaya çıkartılan 816 mezardan, tanımsız 75 örnek hariç tutularak, 741 birey üzerinde gerçekleştirilmiştir (Haddow vd. 2021,282).

Çalışmaya göre, Mellaart'ın önerisinin aksine, iskeletlerin büyük çoğunluğu birincil mezar kategorisinde yer almaktadır. Çalışma kapsamında mezar uygulamaları, genel pratiklerden farklılaşan bireyler ayrı bir çalışma başlığı olarak detaylı biçimde ele alınmıştır. Bina 129. Yapı içerisinde tahrip edilmiş birincil mezar kategorisinde, 8 yaşında bir çocuk yer (19451) almaktadır. Mezar, güney alanın en erken uygulamasıdır. Bireyde yalnızca kafatası, kaburga ve ilişkili üst omurları artiküle haldeyken, diğer parçalar, sonraki mezar nedeniyle, muhtemelen ayrışma aşamasında tahrip edilmiştir. Binada bir neonatale (19578) ait eksik ve eklemsiz kalıntıları bir aynı mezar dolgusunda bulunmuştur ve ilk birey mevcutken buraya bırakılan ikincil bir gömü pratiğini temsil etmektedir. Mezarla ilişkili buluntu saptanmamıştır (Haddow vd. 2021, 283-84).

Yapıdaki bir diğer mezarda tahrip edilmiş birincil orta yetişkin bir erkek (20457) yer almaktadır. Yalnızca ayak, kalça, üst kol ve elleri artiküle halde bulunmuştur. Kalan parçalar başka bir mezar kazıldığından yerinden alınmıştır. Bu mezarda da benzer şekilde daha sonraki gömülerle ilişkili iskelet parçaları yer almaktadır. Erişkin bir erkeğe ait mezarın hemen üzerinde, yine başka bir orta erişkin erkek bireye (20430) ait mezar bulunmaktadır. Kafası batıya dönük olacak şekilde sırt üstü yatırılmış ve büzülmüş pozisyondadır. İlişkili nesne bulunmamıştır. Kafatası alt çene atlas ve axis bulunmamış ancak hyoid kemiği bulunduğundan henüz bağlar çözülmeden iskelete müdahale edildiği anlaşılmaktadır. İskelet üzerinde kesik izi saptanmadığından, çürüme süreci başladıktan sonra yukarıdan açılan bir çukurdan beden parçalarının alındığı düşünülmüştür. İskeletle ilişkili nesne bulunmamıştır (Haddow vd. 2021,284-85).

Bir diğer mezarda yine orta yetişkin bir erkek (20601) ve en az iki bireye ait iskelet parçaları yer almaktadır. İskelet doğu-batı yönünde uzanmış ve başı batıya dönüktür. Omurları göğüse doğru çekilmiş, dizleri karna çekilerek sıkıca büzülmüştür. Mezar dolgusunda birkaç taş boncuk ve bir adet bakır boncuk ele geçmiştir. Birey 20601 altında iki bireye ait iskelet parçaları bulunmuştur. Bunlardan biri orta yaşlı bir erişkine ait kuzey-güney uzantılı, yüzü güneye dönük kafatası, diğeri de genç bir bireye ait bir diğer kafatasıdır (Haddow vd. 2021,286).

Bir diğer mezar çukurunda yaklaşık 11 yaşında bir çocuğa (19460) ait iskelet yer almaktadır. Doğu-batı uzantılı ve yüzü kuzeye dönük şekilde cenin pozisyonundadır. Ayak bilekleri, göğüs, boyun ve baş çevresinde çok sayıda taş ve kabuklulardan yapılmış boncuk yer almaktadır. Mezar dolgusunda obsidiyen kesici ile kemik boncuklar bulunmuştur. Doğrudan birincil mezarlarla ilişkili olup olmadığı netleştirilemese de, biri başına yakın, iki adet obsidiyen ayna da bu mezardan ele geçmiştir. Mezar dolgusunda, üst seviyelerde biri yirmi yaş üzeri bir bireye ait kafatası, bir diğeri artiküle halde muhtemelen erkek bir bireye ait bir diğer kafatası ve yetişkin altı üçüncü bir bireye ait dağınık halde iskelet parçaları yer almaktadır (Haddow vd. 2021, 286-87).

Bina 52'de ortaya çıkartılan iki mezardan birinde uzun süreye yayılan çoklu mezarlar bulunurken, bir diğer mezarda tek seferde birden fazla birey gömülmüştür. Birbirinden farklı bu iki mezar uygulamasının aynı yapıda bulunmasının genel uygulamalardan farklı bir tablo sunduğu belirtilmiştir. BU mezarlardan kuzeydoğu platformunda en az üç farklı cenaze töreniyle birikmiş, en az üç yetişkin ve iki yetişkin altı olmak üzere beş iskelet içeren bir alandır. Üç cenaze töreni, platformun farklı kullanım evrelerinde gerçekleştirilmiştir. En üstte orta yetişkin bir kadına ait iskelet (20655). Ayak bilekleri etrafında fitolit bantlar yerleştirilmiştir. Yapı yangınla sonlanmış olsa da, birey yangından etkilenmemiştir. Söz konusu bireye ait mezar dolgusunda olasılıkla genç bir erkeğe ait kafatası da yer almaktadır (Haddow vd. 2021, 289).

Birey 20655'in hemen altında orta yetişkin bir erkek ve bir infant mezarı yer almaktadır. Platformun bir önceki kullanım evresine açılmış bir mezardır. İki bireyin tek seferde gömüldüğü anlaşılmaktadır. Yetişkin sırt üstü, yüzü batıya dönük şekilde gömülmüş, bebek ise gövdesine yerleştirilmiştir. Yetişkin iskeleti müdahale görmemişken, infant daha geç mezar çukurundan etkilenmiştir. İnfant iskeletinin karın bölgesinde farklı renklerde üç sıra disk biçimli taş boncuk, sol ayak bileğinde de benzer şekilde ip dizisi yer almaktadır. Ayrıca frontal bölgesinde kırmızı pigment izleri ve baş çevresinde iki adet serpantinit taş bulunmuştur. Muhtemelen yine bu iki bireyle gömülmüş olabilecek bir çocuğa ait kafatası ve uzun kemikler de mezar dolgusu içerisinde yer almaktadır. Kuzeydoğu platformundaki en erken mezarın, binanın bir önceki evresine ait platformun üzerine kazılmış, temel mezarı niteliğinde olabileceği önerilmiştir (Haddow vd. 2021, 289).

Mezarda olasılıkla genç bir kadın ve bir çocuk yer almaktadır. Genç yetişkine (21256) ait alt çene ve kafatası, olasılıkla bir sonraki mezarın kazılması sırasında çıkarılmıştır. İskeletlerde gelişim özelliklerine bakılarak, platformun bir sonraki kullanımıyla ilişkili mezar içerisinde, yetişkin erkekle birlikte bulunan infant kafatasının, bu mezardaki iskelete ait olabileceği, ayrıca platformun son kullanım evresiyle ilişkili olan en geç tarihli mezarda bulunan kafatasının da yine bu erken mezardaki bireye ait olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bina 52'nin kuzeybatı

platformunda ise üç adet mezara ek olarak, platformun inşasından önce açılmış dördüncü bir mezar yer almaktadır. Mezarlardan birince 34 haftalık bir prenatal, diğerinde ise tahrip edilmiş bir infant yer almaktadır. Kuzeybatı platformu üzerinde yer alan son mezarda ise orta erişkin bir erkek (30514) ve en az altı yetişkin altı birey bulunmaktadır. Mezara ilk önce erişkin erkek, başı batıya dönük şekilde yerleştirilmiştir. Erişkin bireyin, Bina 52'nin geçirdiği yangının ısısından etkilendiği, kemiklerde renk değişimi ve beyin bağlarında karbonlaşma meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bireyin sağ dizi yanında iki adet kırmızı boya izli büyük deniz kabuklusu yer almaktadır. Kafatasının hemen üzerinde, hematite benzeyen delikli metalik bir nesne yer almaktadır. Yetişkin bireyle birlikte yaklaşık dört yaşında, bazı kemikleri eksik bir çocuk, olasılıkla ahşap bir kase ile gömülmüş, kemikleri eksik yaklaşık 3 yaşında bir yaşında başka bir çocuk, iki gövdeyi ayıran bol miktarda korunmuş tekstille gömülmüş ve tümüyle artiküle 6 aylık bir infant, tahrip edilmiş ve kafasında tekstil izleri bulunan bir çocuk, bir çocuğa ait ezilerek parçalanmış izole kafatası, yaklaşık beş yaşında bir çocuğa ait kafatası parçaları aynı mezar içerisinde bulunmuştur ve çocukların bir tekstil ürünüyle mezara bırakıldıkları anlaşılmaktadır.

Mezar tümüyle boşaltıldığında bir adet tüm halde mermer bilezik bulunmuştur ancak kemirgenler tarafından taşınmış olabileceği belirtilmiştir. Açıklanan bireylere ek olarak mezarda en az iki yetişkin altı iskeleti daha bulunduğu tespit edilmiştir. Bu sayılar da dikkate alındığında, iskeletler tahrip edilmeden önce, toplam sekiz bireyin aynı anda gömüldüğü anlaşılmaktadır (Haddow vd. 2021, 289-92).

Terkedilmiş yapı Bina 132'nin terkiyle ilişkili dolguda, iki yetişkin kadın (21685, 21672), bir yetişkin erkek (21636), ergenlik çağında bir birey (21691) ve bir infanta (21676) ait iskelet ortaya çıkartılmıştır. Çatalhöyük'te çoğu mezar oval ve bedenler sığacak kadar genişken, bu mezar çukuru çok geniş ve dairesel şekilde açılmıştır. Yetişkin altı bireylerde mezarla ilişkili nesne bulunmazken, yetişkinler, çeşitli boncuklar, obsidiyen ve çakmaktaşı aletler, ok uçları, kazıyıcılar, işlenmiş kemikler ve bazıları kemikler üzerine uygulanmış pigmentler gibi çok sayıda sıra dışı nesne ile birlikte gömülmüşlerdir. İskeletlerin anatomik pozisyonları bozulmamış olmakla birlikte, kemiklerde yaygın biçimde kırılma ve parçalanma görülmektedir.

Ayrıca bazı iskeletlerin parçaları mezardan tümüyle uzaklaştırılmış ve bu işlem bireyler gömülmeden önce gerçekleştirilmiştir. Yetişkin erkek bireyin sol ön kolu dirsekten koparılarak humerus altına yerleştirilmiştir. Aynı bireyde kafatası ezilmiş, sakrum tabanı aşağıya kaymış ve torasik omur bağlantıları da kopmuştur. Ftolit izlerinden, bireyin sıkıca bağlanarak gömüldüğü anlaşılmaktadır. Bu mezar, Çatalhöyükteki az sayıda açık alan mezarından biridir. Yerleşimde mezarlar ağırlıklı olarak binaların iskanı sürecinde, az sayıda örnek ise temel ve terk depozitlerinde, yapı içlerinde yer almaktadır. Diğer açık alan mezarları Alan 144 ve Bina 65,56 ve 44 ile ilişkili açık alanlarda bulunan bir dizi neonatal ve infant mezarıdır (Haddow vd. 2021,292-93).

Yukarıda açıklanan iskeletlerin çürüme ve ayrışma süreçleri ile mevcut anatomik durumları bir arada değerlendirildiğinde, bireylerin mevsimsel veya daha uzun süreler boyunca bekletildikten sonra mezarlara yerleştirilmiş olabilecekleri önerilmiştir. Bu gecikmenin, çok aşamalı bir cenaze töreninin parçalarını oluşturan uygulamalar nedeniyle gerçekleşmiş olabileceği ve az sayıda bireyi kapsadığı belirtilmiştir. Bazı araştırmacılar, Orta Fırat yerleşimi Abu Hureyra'da gecikmeli ölü gömme uygulamalarının bir parçası olarak, bedenlerin etlerinin ayrıştırılması işleminin yaygın bir uygulama olduğunu önermektedir (Moore ve Molleson 2000). Abu Hureyra yerleşiminde, tam durumda olmayan tekil veya çoklu mezarlar ile torba veya hasır benzeri bir taşıyıcıya sıkıca sabitlenmiş gibi görünen beden parçalarının varlığı, başsız iskeletler ve tekil veya gruplar halinde bulunan kafataslarından yola çıkılarak bu öneri ortaya atılmıştır (Moore ve Molleson 2000:278-79). Bununla birlikte yerleşimde bilinçli olarak et ayırma işlemine ilişkin yalnızca bir iskelet üzerinde çoklu kesim izi bulunan bir humerus saptanmıştır (Haddow vd. 2021, 294).

Neolitik Dönem'de etin aletler kullanılarak ayrıştırılması işlemine ilişkin bazı örnekler tanımlanmıştır (Erdal 2015; Robb vd 2015). Anadolu'da böyle bir örneğe, Körtik Tepe'de 281 bireyin %3.6'sında rastlanılmıştır (Erdal 2015:8). Çatalhöyük'te kafatası ayrılmasıyla ilişkili kesim izlerine rastlanılmış olsa da et ayrıştırmaya ilişkin veri kaydedilmemiştir. Çatalhöyük'te Mellaart' ın başsız bedenlere saldıran akbaba sahneleri ile ilgili et ayrışma açıklaması, son dönem kazılarıyla büyük oranda terk edilmiştir (Andrews vd 2005:265). Bununla birlikte yırtıcı kuşların leşçiliğine dayanan

adli çalışmalarla (Domínguez-Solera, Domínguez-Rodrigo 2011; Spradley vd 2012), "akbaba hipotezi" yeniden revize edilmiş ve doğrudan bir ilişki saptanmamış olsa da Pilloud vd (2016), ele alınan olasılıklar arasında yer almaktadır (Haddow vd. 2021,294-95).

Prehistorik iskeletler üzerinde, bedenlerin gömülmeden önce açık alanlarda bekletilmesinden kaynaklanmış olabilecek bakteriyel biyoerozyon göstergeleri, farklılaşan cenaze törenlerinin saptanabilmesi için başvurulan yöntemler arasındadır. Çatalhöyük'te 52 Neolitik Döneme tarihlenen birey üzerinde gerçekleştirilen bakteriyel biyoerezyon çalışmasının sonuçlarına göre, Güney Alan Bina 44'te bulunan orta yetişkin bir kadın bireyde kafatası ve alt çene kemiği üzerinde, kemik alanının %50'sinde fazlasını etkileyen bozulmaların, bedenin ayrışma süreci içerisinde bir süre yer seviyesinden yüksekte bekletilmiş veya iskeletin yeniden açılmış olabileceği önerilmiştir. Bu yöntem Boncuklu, Barçın ve Aşıklı Höyük iskeletlerinde de uygulanmış ve Boncuklu ile Barcın Höyük örneklerinde Çatalhöyük örneklerine kıyasla daha fazla çeşitlilik içerdiğini göstermiş, bu yerleşimlerde kadın ve erkek genç bireylerde bakteriyel değişim oranlarının daha düşük orana sahip olduğu saptanmıştır (Haddow vd.2021, 296).

Çatalhöyük'te mezar tipleri, kazılan alanlar bazında önemli farklılıklar göstermektedir. Kuzey ve Güney alanlarda mezarların %66-68'ini birincil mezarlar oluştururken, TP/TPC/GDN Alanları'nda bu oran %37'dir. Kuzey Alan'da ikincil bağlamlar %13, Güney Alan'da %3, TP/TPC/GDN Alanlarında %43'lük oranla temsil edilmektedir. Söz konusu farklılıklar, zamansal değişimle de ilişkili olmalıdır. İkincil mezarların konumları da yerleşim genelinde farklılık göstermektedir. Kuzey Alan'da ikincil bağlamlarda bulunan mezarların %40'ı Bina 131 (17'si kafatası, 24 birey) ve bir yangın sonrasında hemen üzerine inşa edilen Bina 129 (9'u kafatası 13 birey)'da yer almaktadır. Bu yapılar aynı zamanda iki binada da bulunan obsidiyen ayna ile de diğer evlerden ayrışmaktadırlar (Haddow vd. 2021, 296).

Yerleşimde birincil mezarlar ilk üç evrede baskın grubu oluştururken, tahrip edilmemiş birincil mezarlar zamanla azalır ve tahrip edilmiş birincil mezarların sayısı artış gösterir. Tahrip edilmiş birincil mezarların sayısı artarken, ikincil mezar uygulamaları da zamanla artış göstermiştir. Erken evrede birincil mezar bulunmazken,

Final iskan döneminde birincil mezarları geçerek, en yaygın uygulama halini almıştır. Son iskan sürecinde, ev içi taban altı mezarlar ortadan kalkarak, terk edilmiş yapılarda gevşek ve kısmen artiküle iskeletlerin bulunduğu oda ve alanlar düzenlenmiştir. Üçüncül mezar bağlamlarının oranı iskan boyunca önemli bir değişiklik göstermemiş ancak zaman içerisinde hafif bir artış meydana gelmiştir.

Çatalhöyük'te birincil mezarlar 471 örnekle tüm neolitik repertuvarın %64'ünü oluşturmaktadır. Çoklu mezarlarağırlıklı olarak platform ve tabanlarla ilişkilidir ve çoklu mezar tanımı, "tek bir olaydan ziyade birden fazla olayla birikmiş insan kalıntıları"nı tanımlayan "ortak mezarlar" tanımı ile değiştirilmiştir. Kazılan 378 birincil mezar bağlamından yalnızca 34 mezar (%9), birden fazla birey içermektedir. Çoklu mezarlar demografik açıdan ele alındığında, her biri iki yetişkin içeren dört mezar, üç yetişkin içeren iki mezar ve iki yetişkin ile bir ergen içeren bir mezardan oluşmaktadır. Bir veya daha fazla yetişkin altı ve bir yetişkin veya ergen içeren 13 mezar ve yalnızca yetişkin altı grupları içeren 14 mezar saptanmıştır (Haddow vd. 297).

Yetişkin altı gruplarla yetişkin ve ergen içeren mezarlarda yedi kadın, dört erkek ve iki tanımsız birey tespit edilmiştir. Kadınlardan ikisi ise doğum sırasında ölmüştür. Çoklu birincil mezarlar yerleşim genelinde görülüyor olsa da Kuzey Alan Geç Dönem yapıları Bina 54,57,58,88 ve Alan 279, çoklu birincil yetişkin altı mezarların önemli bir bölümüne ev sahipliği yapmıştır. Bina 54'te üç tekil birincil mezar ve bir adet üçlü yetişkin mezarına ek olarak dört neonatal bulunan bir mezar ve bir neonatal ile bir infant bulunan bir mezar yer almaktadır. Bina 57'de üç adet tekil neonatal mezarı ile üç adet tekil birincil mezar, Bina 58'de üçlü bir neonatal mezarı ile iki adet neonatal bulunan bir mezar, Bina 88'de ise ikili bir neonatal mezarı ile dört adet tekil birincil mezar, Alan 279'da ise ikili bir neonatal mezarı bulunmaktadır (Haddow vd. 2021, 298).

Çatalhöyük'te ikincil mezarların oranı 96 örnekle %13 seviyesindedir. İkincil mezarlar kafatası ve alt çene kemikleri üzerindeki uygulamalarla temsil edilmektedir. Genel olarak birincil mezar depozitleriyle ilgilidirler ve 26 mezar alanı ikincil kalıntılar içerirken, yalnızca sekiz örnek izole uygulamaları kapsamaktadır. Birincil mezarlarda yetişkin altı bireyler çoğunluğu oluştururken, ikincil mezarlarda yetişkin

altı gruplar daha az temsil edildiğinden bu uygulamanın yaşa bağlı kriterler üzerinden gerçekleşmiş olabileceği belirtilmiştir. Erken Evrede ikincil uygulama bulunmazken, Orta Evrede yetişkin altı ve ergen/erişkin ikincil mezar oranları neredeyse eşit, Geç ve son evrede ise ergen/erişkin bireylerde daha yüksek oranlar saptanmıştır. Birincil mezarlarda ise orta dönemde erişkin altı ve ergen/erişkin grubu yakın oranlardayken, Geç ve son dönemlerde alt yetişkin grupların sayısı daha yüksektir. Cinsiyetlere göre dağılımda ise belirgin bir farklılaşma dikkat çekmemiştir. Orta Dönemde yerleşimde artan hareketlilik nedeniyle bazı bireylerin yerleşim dışında ölmeleri nedeniyle ikinci uygulamalara tabi olmuş olabileceği önerilmiş olsa da, bu açıklamanın son ve geç dönemlerde birincil mezarlardaki hızlı düşüşü açıklamak için yeteriz olduğu belirtilmiştir (haddow vd. 2021, 298).

Üçüncül mezarlar, binaların tek ve inşa süreçleri gibi alanlarda bulunan iç mezarlar ve atık alanları, ağıllar gibi açık alanlarda saptanan dış mezarlar olmak üzere iki ana grupta ele alınmıştır. İç alanlarda saptanan toplam iskelet sayısı 113, dış alanlarda saptanan sayı ise 61'dir. İç alanlarda yetişkin sayısı 60, yetişkin altı birey sayısı 53'tür. Yalnızca 5 erkek ve 6 kadın cinsiyetin tanımlanabilmiştir. Dış alanlarda ise 31 yetişkin ve 26 yetişkin altı birey tanımlanmıştır. Yalnızca bir kadın ve bir erkeğin cinsiyeti saptanabilmiştir. Bu veriler, üçüncül uygulamaların iç alanlarda daha yaygın olduğunu göstermektedir. İkincil uygulamalarda olduğu gibi, üçüncül uygulamalarda da ergen/erişkin oranı, erişkin altı gruplara oranla daha yüksek görünmektedir. Genel erişkin altı, ergen/erişkin oranı 78:96'dır. Oranlar erken dönemde 4:9, orta dönemde 39:43, geç dönemde 3:7 ve son dönemde 3:7'dir (Haddow vd. 2021, 298-99).

Çatalhöyük'te tek bir sıvalı kafatası örneği bulunmuş olmakla birlikte (Boz ve Hager 2013; Sadarangani 2014), birincil mezarlar ve diğer bağlamlarda bazıları pigmentler içeren başka kafatası uygulamaları da mevcuttur. Bina 5'te batı batı platformu altında hasır bir sepette bulunan genç yetişkin bir erkeğe ait (22196) zincifre kaplı kafatası ve alt çene ise sıra dışı bir örneği temsil etmektedir. Kap içerisinde aynı zamanda iki çakmaktaşı kesici, dört obsidiyen ok ucu ve karmaşık biçimde oyulmuş mermer topuz başı bulunmuş, olasılıkla bireye ait uzun kemikler ve diğer iskelet parçaları da kap üzerine bırakılmıştır. Ayrıca 15 bireyin kafatasının bilinçli şekilde

ayrıldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan 12'si erişkin (7 erkek 5 kadın), 2'si ergen, bir örnek ise bir çocuğa aittir. İkincil ve üçüncül bağlamlarda bulunan izole kafatası sayısı ise 52'dir. İzole kafatasları çoğu durumda ayrı birer depozit yerine birincil taban altı mezarlarla ilişkilidir. İkincil kafatası alt çene kategorisinde 5 yetişkin, 3 ergen, 3 çocuk, 2 infant ve 1 neonatal saptanmıştır. 38 Üçüncül kafatası/altçene örneğinden 27'si yetişkin, biri ergen, üçü çocuk, üçü infant ve dördü neonataldir. Kafatası çıkarma ve ilişkili uygulamalar yerleşimin hiçbir evresinde %4'ü geçmemektedir (Haddow vd. 2021, 300).

Çatalhöyük'te ortaya çıkartılan konutlarda en az bir mezar bulunurken, yalnızca erken evrede bina 2(Güney K), kısa süreli kullanılan Orta evre binası Bina 51 (Güney G) ve geç evre yapısı Bina10 (Güney T)'da mezar bulunmamaktadır (Boz ve Hager 2013). Yapılara genel olarak bakıldığında bina başı ortalama mezar sayısı, erken dönem için 10, orta dönem için 19, geç dönem için 15 iken son dönemde yalnızca bir binada birincil mezar saptanmıştır. En büyük çeşitlilik, orta dönemde Bina 1,2' de 60, Bina 131'de 41 ve Bina 77'de 39 mezarla karşımıza çıkmaktadır. Yerleşimde Güney K alanında bulunan Bina 17'de 9 yetişkinden 6'sını kadın bireyin oluşturduğu örnek istisna olmak üzere, evlerde bulunan mezarlarda belirgin bir cinsiyet ayrımı görülmemektedir. Güney L alanında yer alan Bina 43'te ise 2 prenatal, 3 neonatal, bir infant, 1 çocuk ile bir ergen ve bir yetişkin içeren mezarlarda yetişkin altı grupların baskın olduğu görülmektedir. Birincil ve ikincil mezarlar ağırlıklı olarak ana odaların kuzey ve doğu duvarları boyunca gömülmüştür. 503 bireyin %32'si doğu platformlarında bulunurken, bunu kuzeydoğu ve kuzey platformları takip eder. Evlerde ikincil mezarların görülmediği tek alan ise ana oda tabanlarıdır. İkincil uygulamalar ayrıca kuzey platformu ve merkezi odalarda nadiren bulunmaktadır. Mezarların konumları zaman içinde değişiklikler göstermiştir. Erken dönemde mezarlar ağırlıklı olarak merkezi odanın tabanları altındadır. Bu evlerde platformlar sonraki yapılarda olduğu kadar belirgin değildir. Orta ve geç dönemlerde evler kuzeyde temiz alanlar ve Bina güneyde kirli ve ocaklı alanlarla organize edilirken erken dönmede örneğin Bina 'ta kuzeyde kirli alan ve güneyde temiz alan yer almaktadır (Haddow vd. 2021, 300-302).

Orta dönem boyunca ana odanın kuzey ve doğusunda mezarlar baskın hale

gelmiştir. Geç dönemlerde yan odalarda bulunan mezarların sayısı, erken evrelere kıyasla artış gösterirken, ana oda güneyi ve ana odalarda taban altı mezar sayısı daha düşüktür. Yerleşim boyunca doğu platformları giderek daha fazla tercih edilmiş ve geç dönemde birincil ve ikincil mezarların neredeyse yarısı doğu platformlarına gömülmüştür. Ölü gömme uygulamalarında belirli binaların belirli yaş grupları için ayrıldığına ilişkin veri bulunmazken, ergenler dahil erişkinlerin doğu, kuzeydoğu ve batı platformları ile merkezi tabanlara daha sık gömüldüğü, yetişkin altı grupların ise yan odalar, kuzey-kuzeybatı platformları ve merkezi odaların güney alanlarına daha sık gömüldüğü görülmektedir. Yetişkin bireylerin ikincil mezarları, yetişkin altı bireylere kıyasla merkezi odaların güney ve batı alanlarında yer alırken, yetişkin altı bireylerin ikincil mezarları ağırlıklı olarak yan odalar ve kuzeybatı platformlarında bulunmaktadır. Ayrıca, merkezi odanın güneyi veya merkezi oda tabanlarında ikincil mezar uygulamalarına hiç rastlanmamıştır. Yapıların çoğunluğunda birincil ve ikincil mezar depozitleri, bina iskan süreci içerisinde düzenlenmiştir. Bununla birlikte yetişkin altı bireylerin birincil mezarları çoğunlukla evlerin temel dolguları veya erken kullanım evrelerinde bulunurken, ikincil mezarları ağırlıklı olarak evlerin terk depozitleri veya geç kullanım evreleriyle ilişkilidir (Haddow vd. 2021.303-307).

Binaların temel depozitlerinde bulunan mezar sayısında zamanla düşüş yaşanmıştır. Tüm iskeletler arasında yoğunluk oranları erken dönemde %19, orta dönemde %7 ve geç dönemde %6 iken son dönemde temel mezarlarına rastlanılmamıştır. Yetişkin altı grupların tüm temel mezarları içinde oranı %67 iken, erken dönemde %80, orta dönemde %58, geç dönemde ise %73 gibi yüksek oranlarla temsil edilmektedirler. Temel mezarlarında erken dönem yapısı Bina 17'de bir yetişkin erkek ve orta dönem yapısı Bina 17'de iki olası erkek birey dışında yetişkin erkeklere rastlanılmazken, toplamda dört kadın ve dört olası kadın iskeleti saptanmıştır. İskeletlerin %45'sı batıya, %16'si güneye, %12'si ise doğuya dönük şekilde konumlanmıştır. Bununla birlikte iskeletlerin yönleri, zamanla değişim göstermiştir. Erken dönemde iskeletlerin %38'i batıya dönükken, kuzey ve batıya dönük olanlar %16'şar orana sahiptir. Orta dönemde batıya dönük olanlar %41, güneye dönük olanlar %20, doğuya dönük olanlar ise %11'lik oranlara sahiptir. Geç dönemde batıya dönük olanların oranı %57'ye yükselirken, güney %13 ve doğu yönde konumlananlar

%12'lik orana sahiptir (Haddow vd. 2021,307- 308).

Erken dönem iskeletleri, daha sonraki örneklere kıyasla daha gevşek pozisyonlarda gömülmüştür. Birincil mezar depozitlerinde bulunan kafatası, alt çene ve diğer eklemsiz iskelet parçaları dikkate alındığında, bazı bireylere birincil mezar pratiklerinin hiç uygulanmadığı ve bunların bir süre bekletildiği önerilmektedir. Ayrılmış kafatasları ve başsız iskeletlerin sayısı dikkate alındığında, dolaşımda olan ayrılan kafataslarının sayısı, tüm başsız iskeletlerin oranından daha düşük görünmektedir. Kafatası uygulamalarını içeren ikincil pratiklerin, tüm bireylere uygulanan standart bir uygulama olmadığı açık şekilde görünmektedir (Haddow vd. 2021, 310-11).

Mellaart'a göre taban altı mezarlar, platformlar üzerinde gerçekleşen faaliyetleri aksatmayacak şekilde yılın yalnızca belirli dönemlerinde, olasılıkla ilkbahar ve yaz sezonlarında gerçekleştirilmiştir (1964;92-94). Ancak eğer ölü gömme işlemleri mevsimsel bir takvime bağlı olarak yürütülmüş olsaydı, iskeletler üzerindeki eklemsel bozulma ve diğer aşınma süreçleri bu gecikmelere uygun olarak şekillenmiş olmalıydı. Alternatif olarak, bireylerin ölümü ile gömülme zamanları arasında belirlenmiş bir eşik dönemi olabilir. Ancak Çatalhöyük'te saptanan iskeletlerin esneme/eklem durumları arasında sabit bir süreye işaret edecek benzerliklerden ziyade, çeşitlilik görülmektedir. Bu durumda tanımlı bir eşik dönemi varsa, bazı bireylerin daha uzun süre bekletilmiş olması gerekmektedir. Bununla birlikte bazı bireylerin gecikmeli gömülmelerinin daha pratik nedenleri olması da mümkün görünmektedir. Bazı yerleşim sakinlerinin avlanma, kereste toplama, koyun/keçi güdülmesi, obsidiyen ve öğütme taşı gibi kaynak temini gibi işler için mevsimsel bir döngüyle yılın belli bölümlerini yerleşim dışında geçirmiş olabilir (Fairbairn vd. 2005; Asouti 2013; Charles vd. 2014). Bu durumda, ikincil topluluğun yukarıda açıklanan ekonomik nedenler sebebiyle yerleşim dışındayken hayatını kaybeden üyelerinin bedenleri bir süre sonra yerleşime getirilerek gömülmüş olabilir. Toplu cenaze törenleri de nüfusun büyük bölümünün yerleşimde bulunduğu zamanlara bağlı olarak gerçekleştirilmiş olabilir (Matthews 2005, Haddow vd. 2021, 311-12).

Çatalhöyük'te, Mellaart döneminde yaklaşık 480 iskelet ortaya çıkartılmıştır. Güncel bir çalışma ise 620 birey üzerinde gerçekleştirilmiştir (Vasić vd. 2021b, 357-

93). Mezarlarda bireylerle ilişkili nesneler, tahrip edilmemiş birincil mezarlarda, tahrip edilmiş bireylere kıyasla daha fazladır. Sonradan müdahale gören birincil mezarların çeyreğinde nesneler yer alırken, tahrip edilmeyen mezarların yarısında bireyle ilişkili nesneler bulunmaktadır. Mezarlarda ele geçen materyaller, dört ana gruba ayrılmıştır; bedeni çevreleyen muhafaza nesneleri, pigment ve alçı ile yapılan işlemler, süs eşyaları ile beden üzerinde veya çevresinde bulunan ilişkili nesneler. Çalışılan 620 bireyden 418'inde doğrudan bedenle ilişkili uygulama saptanmazken, 52 bireyde yalnızca sepet, hasır ve bağlamaya ilişkin kanıtlar bulunmakta ancak ilişkili nesne veya beden üzerinde uygulama görülmemektedir. Nesnelerle ilişkili bireylerin önemli bir kısmında yalnızca bir veya iki nesne bulunurken, beş veya daha fazla nesne bulunan birey sayısı oldukça düşüktür. Ek olarak, tek bir kolyede 100 boncuk bulunabileceğinden, doğrudan nesne sayısını yansıtmamaktadır. Bedenlerin sarıldığı fitolit, sepet kalıntısı ve organik kalıntılarda örneklerin yalnızca %5'inde tespit edilmiştir. Bununla birlikte, bağlamaya işaret eden fitolit bantlar bireylerin yalnızca %2.7'sinde bulunsa da oldukça sıkı biçimde gömülen bireylerin sayısı bunun çok üzerindedir ve organik bantların düşük korunma oranına sahip olduğu söylenebilir (Vasić vd. 2021b, 357-61).

Yangın geçiren evlerde bulunan bireyler, yangın etkisiyle daha fazla organik kalıntıyla karşımıza çıkmaktadır. Mezarlarda pigment uygulamaları, farklı biçimlerde gerçekleştirilmiştir. Az sayıda bazı örnekte pigmentler mezarı çevreleyen dolgu içerisinde bulunsa da iskelet üzerinde yer almaz. Bazı bireyler ise bireyi çevreleyen malzeme üzerine uygulanan boyadan etkilenmiştir. Taşıyıcı nesnelerde de pigment bulunurken, çoğunluğu Unio olmak üzere kabuklular ve kemik aletler üzerinde de pigment uygulamasında kullanılmalarından kaynaklanan izlere rastlanılmaktadır. Ek olarak, mezarlarda bireylerle doğrudan ilişkili veya dolgu içerisinde olacak şekilde pigment topakları da ele geçmiştir. Göğüs, kaburga ve kalça üzerinde uygulamalar bulunsa da, pigment izleri ağırlıklı olarak kafatasları üzerinde yer almaktadır. Korunma dereceleri çok düşük olduğundan, pigmentlerin bedenler üzerine rastgele mi uygulandığı, yoksa belirli şablonlar mı oluşturduğu kesinlik kazanamamıştır. TPC Alanı Bina 150'de bulunan bir genç erişkin erkek kafatası (23972) üzerinde, kırmızı bant oluşturan şablon açık şekilde görülmektedir. Çatalhöyük'te pigment

uygulamaları, en yaygın mezar pratikleri arasında yer alır. Doğrudan beden üzerinde pigment kullanımı saptanmış birey oranı %5.6 (35 birey) iken, ilişkili pigment bulunan örnekler de dahil edildiğinde oran %9.4'e ulaşmaktadır. Bazı bireylerde hem zincifre hem de kırmızı okr kullanıldığı anlaşılırken, dört bireyde yeşil/mavi ve kırmızı bir arada kullanılmıştır. Bina 3'te bir infant (8184), yeşil pigmentli bir boya aleti ve kırmızı pigmentli taşıyıcı ile gömülmüştür. Bina 49'da bir diğer infant (17457) ise mavi pigmentli boya aleti ve kırmızı pigmentli yine boyamada kullanılan Unio ile gömülmüştür. Bina 129'da bir çocukla ilişkili obsidiyen ayna üzerinde ise mavi ve kırmızı renk kalıntıları bulunmaktadır. Alan 168'de ise bir prenatal (4215) mezarında kırmızı pigment içeren Unio ile mavi pigment topak yer almaktadır. Bahsi geçen örnekler az sayıda olsa bireylerin bazı durumlarda birden fazla renk uygulaması geçirdiğini göstermesi bakımında önemlidir (Vasić vd. 2021b, 361-62).

Az sayıda örnekte beden üzerinde sıva uygulandığına ilişkin kalıntılar mevcuttur. Sıvalı kafatasları, Eriha, Tell Ramad, Nahal Hemar, Ain Ghazal, Kfar HaHoresh, Beisamoun, Yiftahel ve Köşk Höyük gibi bazı yakın doğu PPNB yerleşimlerinden de bilinmektedir. Çatalhöyük'te tek örnek Bina 42'de yer alan, elinde bir başka kadına ait kafatasını tutan yaşlı erişkin kadına ait kafatasıdır (Boz ve Hager 2013; Nakamura ve Meskell 2013). Bu örneğin dışında, Bina 89'da bir çıkarma çukurunda saptanan sıvalı ve boyalı alt çene kemiğidir (Haddow ve Knüsel 2017). Bina 49'da ise iki birey üzerinde (14441,16601) omurlarda sıvama işlemine ilişkin izler yer almaktadır. Bina 131'de bulunan bir genç erişkinde (30040) ise tüm bedene sıva uygulandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca az sayıda mezarda pigment ve sıvalar topaklar halinde iskeletlerle ilişkili olarak bulunmuştur (Vasić vd. 2021b, 362).

Tüm bireylerin aynı uygulama ile gömülmediği açık şekilde görülmektedir. Mezar repertuvarı önemli derecede çeşitlilik göstermektedir. Bireylerde 60 farklı nesne ve uygulama saptanırken, mezar dolgularında ise ek olarak 10 farklı uygulama tipi saptanmıştır ve uygulamaların bir çoğu tek sefer veya iki kez tekrarlanmıştır (Nakamura ve Meskell 2013, Vasić vd. 2021b, 362).

Boncuklar ve boncuk dizileri mezarlar ve mezar bağlamları dışındaki en yaygın süs eşyalarıdır. Toplamda 43.000'i aşan boncuk sayısıyla Çatalhöyük, yakın doğunun en büyük Neolitik repertuvarlarından birine sahiptir. Bölgede buna yakın

büyüklükte bilinen tek merkez Körtik Tepe'dir. Boncukların günlük hayat ve ritüel faaliyetlerinde kullanıldıkları bilinse de büyük çoğunluğu (23.488 örnek, %75.6) mezar alanlarından çıkartılmıştır. Boncuklar yüksek sayılarda temsil edilse de mezarların yalnızca %10.7'sinde ele geçmiştir. Ek olarak 31 birey mezarında büyük gruplar halinde ele geçen boncuklarla toplam oran %15.7'ye yükselmiştir. Eğer çift olarak takılmamışsa, sağ ayak bileğinde halhal bulunan bir kadın istisna olmak üzere, çift olarak takılmayan halhallar neredeyse her zaman sol ayak bileğinde yer almaktadır. Bileziklerde ise kullanım ağırlıklı olarak sağ bilekte gibi görünmektedir. Yetişkin bir kadın (15924) ahşap ve florapatitten bir kolye ve göğsünde başka bir ip dizisinde hayvan kemiği ve kabuklu boncuklarla gömülmüştür. Bina 1' e gömülen bir infant (2105) tüm bedenini kaplayan 1700'den fazla siyah renkte disk biçimli küçük boncukla yapılmış ip dizisi/dizileri ile gömülmüştür. Komşu yapı Bina 131'de de bir ergen (23126) vücudunun farklı yerlerini kaplayan 3000'den fazla boncukla gömülmüştür. Ancak bu bireyde boncukların omurlar çevresinde yoğunlaşması, takı kullanımından öte, cenaze uygulamalarıyla ilişkili bir kullanıma işaret etmektedir (Vasić vd. 2021b, 363-64).

Boncukların ardından en yaygın ikinci takı grubunu yüzükler oluşturmaktadır ve çoğunlukla mezar dışı bağlamlarda ele geçmektedir. Yalnızca bir genç yetişkin ve yetişkin altı bireyde iskeletle doğrudan ilişkili yüzük ele geçmiş, dokuz mezara ait dolgu içerisinde ise 17 adet yüzük bulunmuştur. Bir infant (23805) ise eliyle ilişkili bir noktada bir bakır yüzük parçası ile bulunmuştur. Diğer yüzükler ise hayvan kemiğinden yapılmıştır ve iki veya daha fazla yüzükten oluşan gruplar halinde kullanım görmüş olabilir. Diğer takı grubu buluntuları arasında bilezik ve tokalar ile kemer kanca ve gözleri yer almaktadır. Bina 132'de bulunan bir genç erişkin (32770) hem toka hem de toka gözüyle birlikte gömülmüştür. Bina 17'de bir çocuk (5177) toka gözü ile, Bina 50'de ileri yetişkin bir erkek (10813) ise tokayla birlikte gömülmüştür. Tokalar genellikle omuz, tibia ve fibula altı ve boyun bölgeleri gibi farklı anatomik bölgelerde yer almaktadır. Yakalıklar da az sayıda örnek içeren buluntulardandır ve genellikle mezarlarda ele geçmektedirler. Güney Alan'da komşu yapılar Bina 50 ve E.VII.12'de iki bireyde 2 ve 5 adet yakalık ele geçmiş, diğer yakalıklar ise Bina 77'de bir veya iki kişiyle ilişkili mezarda bulunmuştur. Yakalık grubu buluntuları,

isimlerinin aksine yalnızca boyun bölgesiyle ilişkili değildir. Bir yetişkin erkek (20685) mezarında iki yakalık sağ omuzda, iki yakalık ise kürek kemikleri yanında bulunmuştur. Yalnızca bir adet tüm halde kol bandı, bir yetişkin erkek ve beş yetişkin altı birey bulunan bir mezar dolgusunda ele geçmiştir. Yakalık ve kol bantları, yerleşimde yaygın olarak kullanılan nesneler gibi görünmemektedir. Bahsi geçen buluntuların mezarlar dışında tam halde ele geçmediği ve uzun süre kullanım görerek, mezarlara bırakıldıklarında kullanımdan çıktıkları ayrıca belirtilmektedir. Saptanan bireylerin %5.5'i (34 birey), çoğunluğunu obsidiyen yongaların oluşturduğu aletlerle doğrudan ilişkilidir. Yongalar dışında en yaygın aletler 8 örnekle obsidiyen ve çört kesici ve 7 örnek ile kemik uçlardır. Dagger, ok uçu ve topuz başı gibi daha özenli nesneler oldukça nadirdir ve tek veya iki doğrudan ilişkili örnekle temsil edilir. Kemik uçlar ağırlıklı olarak baş ve kalça ile ilişkiliyken, kesiciler daha çeşitli anatomik bölgelerle ilişkilidir. Aletler genel olarak bedenin özel bir bölgesi ile ilişkili gibi görünmemektedir. Baş bölgesi ile ilişkili 11, kalça bölgesi ile ilişkili 5, üst gövde ile ilişkili 4 ve alt omurlar ile ilişkili 4 örnek bulunmuştur (Vasić vd. 2021b, 365-66).

Seramik kap, figürin ve kil nesneler, mezarlarda nadiren ele geçmektedir. Bina 76'da bir ergenle birlikte antropomorfik bir kap ele geçmiştir ancak bu kabın tesadüfen mi yoksa kasıtlı olarak mı bırakıldığı tartışmalıdır. Bina 160'ta, içinde bir neonatal (32623) bulunan kapta yer alan dört ayaklı figürinin ise boyutu itibariyle kazara bırakılması ihtimali düşük görünmektedir. Ayrıca boynuz parçalarının neredeyse yarıya yakını (%44), Bina 131'de beş mezar bağlamında ele geçmiştir. Daha önceki çalışmalarda mezarda dolgularında yer alan figrünlerin, mezar çukurlarının tekrar doldurulması sırasında kullanılan toprakla taşınmış olabileceği önerilse de Nakamura, mezarların yaklaşık %10'unda figürin bulunduğu ve mezar dolgularında bulunan figürinlerin, bina dolguları ve atık alanlarda ele geçenlerden farklı olduğunu belirtmektedir. Mezarlarda tüm kaplar ele geçmese de, bazı mezarlarda ele geçen seramik parçalarının da bir kısmının bilinçli olarak bırakılmış olabileceği düşünülmektedir. Bina 80'de yer alan bir bireyin servikal omurlarında seramik parçası bulunurken, Bina 131'de bir diğer bireyin kafatasında bir kaba ait büyük bir parça bulunmaktadır. Kil topak ve geometrik kil nesneler mezarlarla doğrudan ilişkili olarak neredeyse hiç yer almamaktadır. Toplam 158 kil topaktan 118'i Bina 17'de bulunan

dokuz mezar bağlamından ele geçmiştir. Bu örneklerden ikisi dışında tamamı mezar dolgusunda bulunmuştur. Bina 18'de ise bir neonatal (4555), kafatası, sağ omuzu ve kaburgalarını yarıya yakın bir kil topak parçası kaplamış halde ortaya çıkartılmıştır.

Pigment uygulamaları veya pigment kullanımıyla ilişkili nesnelerle bulunan bireylerde, bedenlerde süs eşyaları veya bedenin sarılmasına ilişkin kanıtlar da yer almaktadır (Vasić vd. 2021b, 366-67). Mavi, yeşil veya kırmızı pigmentler uygulanmış bireylerin %67.2'sinde süs eşyaları veya nesneler saptanmıştır. Mavi veya yeşil pigment bulunan on bireyden beşi, pigmentle ilişkili nesneler ve boncuklar içeren keselere sarılmıştır. Benzer bir ilişki, pigmentler ile obsidiyen aynalar arasında da vardır. Mellaart'a göre Çatalhöyük'te erkek mezarları ile kadın ve çocuk mezarları arasında farklar bulunmaktadır. Gözlemine göre, kadın mezarlarında ağırlık olarak süs eşyaları bulunurken, erkekler silah ve aletlerle gömülmüştür (Mellart 1967). Nakamura ve Meskell'in çalışmaları ise ölüm yaşının, cinsiyetten daha önemli bir kriter olduğuna işaret etmektedir (2013). Prenatal mezarların yaklaşık 3'te birinde, iskeletler, saklama uygulamalarıyla gömülmüştür. Taşıyıcılar, neonatal ve infantlar arasında da yaygın olsa da prenetaller kadar sık görülmez (Vasić vd. 2021b, 367-68).

Hasır ve diğer sarılmayla ilişkili materyaller, 3 yaş ve üzeri bireylerde taşıyıcılardan daha yoğun biçimde uygulanmıştır. Pigment kalıntıları her yaş grubunda uygulanmıştır. Bununla birlikte yetişkin altı gruplarda, infantlarda kullanımı daha yaygınken, 23 prenatalden yalnızca üçü pigmentlerle ilişkilidir. Genç ve Orta yaşlı bireylerde de benzer kullanım oranları görünürken, 50 yaş üzeri bireylerin çeyreğinde pigment uygulamaları saptanır. Benzer şekilde, boncuklar genç bireylerde kullanılmamıştır. İstisnai kullanımlar ise yetişkin altı gruplardan çok sayıda disk biçimli boncukla gömülen prenatal (4215), Galen ve Unio boncuk ile gömülen üç neonatal (10498, 10450,10400) bireyle temsil edilmektedir. Ayrıca Bina 42 ve 53'te 2 aydan küçük bireylerin bedenlerinde süs eşyası bulunmamaktadır. Diğer taraftan, boncuklar infant, çocuk ve özellikle 35 yaş üzerindeki bireylerde sıklıkla bulunmaktadır. Ölen kişinin yaşı ne kadar büyükse pigmentlerle ilişkilendirme ve boncuk gibi süs uygulamaları daha sık gerçekleşmiş gibi görünmektedir.

Benzer şekilde 50 yaş üzeri bireylere ait mezarlarda aletlerin kullanımı da daha yaygındır. Ayrıca prenataller ve özellikle orta ve ileri yaşlı erişkinlerde ikincil

uygulamalardan kaynaklanan bozulmalar da daha azdır (%80 ve %60). Taşıyıcı ve bedenin sarılması uygulamaları her iki cinsiyette de benzer oranlarda görülürken, takı ve diğer nesnelerin katılımı kadın bireylerde daha fazla, pigment uygulamaları ve ilişkili nesneler de erkek bireyler daha fazla görülmektedir. Kemik nesneler her iki cinsiyette benzer yaygınlıktayken erkeklerde obsidiyen kullanımı %8, kadınlarda ise %4.7'dir (Vasić vd. 2021b, 369-71).

Çatalhöyük'te toplam 147 kafatası örneği, travma göstergeleri bakımından çalışılmıştır (71 yetişkin erkek, 54 yetişkin kadın ve 22 cinsiyeti tanımlanamayan). Bu örneklerden 16 kadın, 12 erkek ve 5 tanımsız cinsiyet grubundan olmak üzere 33 bireyde travma izlerine rastlanılmıştır. Bireyler yaşamları boyunca 55 cranio-facial yaralanma geçirmiştir. Bu durumda, belgelenen 740 bireyden yaklaşık%5 'inin kafatası travmasından muzdarip olduğu söylenebilir. Yüz iskeletlerinin az korunmuş olması cranial vault travmalarının baş ve yüzde yumuşak bağları etkilediği ancak kemikleri etkilemediği ve travma sayısının hesaplanandan üç ile beş kat daha yaygın olabileceğini göstermektedir (Knüsel vd. 2021,244).

Yaralanmaların %87 gibi büyük bir kısmı şapka siperliği hattı üzerinde, kazadan ziyade saldırıya işaret edecek bölgededir. Tekil kafatası yaralanmasından ziyade çoklu yaralanma da yine şiddet etkinliklerine işaret eden ve kişilerarası şiddetten kaynaklandığına işaret eden göstergelerdendir. Örneklerden 35 travma taşıyan toplam 13 birey, tekrarlayan veya eş zamanlı saldırgan olaylardan etkilenmiş olabilecek yaralanmalara sahiptir. Çatalhöyük'te delici ve kesici aletlerden kaynaklanan yaralanmalar ile kişiler arası şiddetten kaynaklanan alt çene kırılmaları nadirdir. Yaraların fiziksel durumları, yaralanma gerçekleştiği sırada kişilerin saldırgana dönük olmadığı ve darbelerin olasılıkla yukarıdan gelmiş olabileceği yönündedir. Yine yaralanmaların %41'i sağ posteriorda bulunurken, %29'u sol posteriorda bulunmaktadır ve bu da arka yönden gelen darbelere işaret etmektedir. Lezyonların şekilsel özellikleri ve bazı bireylerde birden fazla bulunan lezyonlar, yaralanmaların eş zamanlı olaylar veya birden fazla saldırgan bulunan grup aktivitelerinden kaynaklanan olaylar sonucunda gelişmiş olabileceğini göstermektedir. Yaralanmaların sıralaması yapılamadığından, ayrımın sebebi açık biçimde saptanamamaktadır (Knüsel vd. 2021, 245-47).

Yaralanan 32 kadından beşi 13-35 yaş aralığındayken, 39 bireyden 11'i 35 yaş üzerinde ölmüştür. Erkek bireylerde ise 27 bireyden 7'si 15-35 yaş aralığındayken, 27 bireyden beşi 35 yaş üzerindedir. Toplam 55 yaralanmadan 52'si iyileşmiş ölüm öncesi yaralanmalarken, üç yaralanma ölüm sırasında gerçekleşmiştir ve tek bir bireyde (32608) saptanmıştır. İki yaralanma (16513 ve 10813) delici aletlerden kaynaklanmaktadır ve biri 20-35 yaş aralığında genç erkek birey, diğeri de 50 yaş üzeri yaşlı erkek bireyin delici uçlu bir alet kullanılarak yaralanmış gibi görünmektedir. Bu yaralanmalar daha farklı sosyal bağlam ve olasılıkla daha farklı koşulları içeriyor olabilir (Knüsel vd. 2021, 247).

Çatalhöyük MÖ 6700-6500'e tarihlenen Orta Dönem'de kafatası yaralanmaları yaklaşık %61 oranında artmıştır. Yaralanmalarda yaşa bağlı yaygınlık, cinsiyetler arasında farklılık göstermektedir ve bu da yaralanmaların yaşam boyu süren sosyalleşme süreçleri tarafından yönetilen sosyal ilişkilerden kaynaklanmış olabileceğini göstermektedir. Genç erkeklerde kafatası travması riski daha yüksek görünmektedir. Yüksek sayılarda kadın bireyde de kafatası travmaları saptansa da bunların görülme sıkılığı daha düşüktür ve kadın popülasyonu travmalardan daha az etkilenmiş görünmektedir. Genç erkek grubunda ise yaşlı erkeklere oranla üç kata daha yüksek riskten bahsedilebilir. Bu oranlar yaşam süresinin uzamasıyla yaralanmalara maruz kalma riskinin artması gerçeğiyle tezat bir tablo sunmaktadır. Yine genç erkekler, ileri yaşlarda daha fazla yaralanma beklenen ileri yaş kadın bireylere kıyasla, iki kat daha yüksek yaralanma riski taşımaktadırlar. Genç erkeklerdeki yüksek risk oranları, bu gruptan bireylerin daha sık şiddete maruz kalmasıyla ilişkili olabilir. Ortaya çıkan tabloda genç erkekler çoğunlukla hem şiddet uygulayan hem de şiddete maruz kalan bireyleri temsil etmektedir (Knüsel vd. 2021, 248).

Güney Alan'da Bina 4 ve karşısında bulunan Bina 6,7 ve 21 arasındaki atık alanda bir adet genç yetişkin erkek iskeleti saptanmıştır (Birey 3368: Erken Evre: MÖ 7100/6700). Çatalhöyük'te çöplük alanında yalnızca bir yenidoğan (0-2 ay) ve bir bebek (3+- 1 yaş) atık alanlarında bulunduğundan, sıra dışıdır. Bireyde baş ve gövde üzerinde birden fazla ölüm anı ve ölüm öncesi yaralanması saptanmıştır. Çatalhöyük'te erkeklerin elle atılan delici aletlerden, yay kullanıma geçişle uyumlu olabilecek, üst uzuvlardan birinin yoğun kullanımıyla ilgili aktivitelerden kaynaklanan

fiziksel değişimler saptanırken, bu değişim kadın iskeletlerinde görülmemektedir (Sadvari vd 2015). Çatalhöyük'te delicilerde baskın olarak obsidiyen kullanılsa da saptanan tek örnekte bir iskeletin (1481) humerus başındaki kemik delicidir. Çatalhöyük ve bölgedeki diğer merkezlerde saptanan travmalar ağırlıklı olarak künt travma kategorisinde yer alır. Delici tipten nesnelerin neden olduğu yaralanmalara rastlanılmadığından, yakın mesafeden darbeler, künt travmalara neden olmuş olabilir (Knüsel vd. 2021, 248-55).

3.2. Konya Ovası Neolitik Dönem Yerleşimlerinde Mimari ve Antropolojik Verilerde Farklılaşma

3.2.1. Mimari Verilerde Farklılaşmaya İlişkin Bulgular

Boncuklu Höyük yerleşiminde, boyut, inşa tekniği, iç düzenleme ve içerdiği sembolik unsurlar bakımından konutlardan farklılaşan, özel yapı olarak tanımlanabilecek yapılara rastlanılmaz. Bunun yerine, ikame yapılarında sembolik davranış ve ritüel pratiklerle ilişkili düzenlemeler uygulandığı anlaşılmaktadır. Yüksek seviyedeki temiz alanlarda ev iskanı boyunca ölü gömme faaliyetleri gerçekleşmiştir. Ev içi mezarların da yer aldığı beyaz alanlarla ilişkili duvarla boyalıdır ve bunların karşılarında bulunan duvarlarda hayvan kemikleri de bulunur. Bununla birlikte işlenmiş kemikler, olasılıkla üretim faaliyetlerinde de kullanılan kirli alanlarda yer alır. Söz konusu konutların uyumak için 2-5 yetişkin ve aynı sayıda çocuk ile ayakta faaliyetler için bunun iki katı bireye alan tanıdığı önerilmiştir (Baird vd 2016:757).

Yapıların temiz – kirli alan geçişlerinde kırmızı boyalı bantlar görülmektedir. Bununla birlikte boya uygulaması, yapıların kullanımı süresince görünür bir uygulamadan çok, binanın son kullanım evresiyle ilişkilidir. Diğer sembolik unsurlar ise daha görünür ve uzun süre boyunca kalıcıdır. Örneğin Bina 4, temiz-kirli, alan geçişinde çift boğa başı ile sınırlandırılmıştır. Bina 6'da da kapı girişinin iki yanında

boğa boynuzu saptanmıştır. Bina 15 dış alandaki kerpiç silosu içinde de bir boğa kafatası vardır ve silo kullanımından sonra kaldırılmıştır. Yabani sığır yapı içi ve dış alanlarda görünür. Silolar için bunlar koruyucu işlevde olabilir. Bunlar daha sonraki evrelerde avlanan hayvanlarda önemli bir role sahip olacaktır. Binalarda birçok ortak özelliğin yanında, yapıya özgün unsurlar da görülür. Örneğin; Bina 4'te çift boğa başı bulunurken, Bina 6'da tek bir boynuz ve yapının son evresinde olasılıkla duvardan düşmüş bir boynuz dişi saptanmıştır. Kırmızı renkte boya uygulaması Bina 6'da temiz/kirli alan geçişlerinde görülürken, Bina 9'da yaygın şekilde taban boyası olarak karşımıza çıkmaktadır (Baird vd 2016:760).

3.2.2. Antropolojik Verilerde Farklılaşmaya İlişkin Göstergeler

Çatalhöyük

Çatalhöyük'te aynı evi paylaşan bireyler arasında göreve dayalı iş bölümünden kaynaklanan nedenlerle yerleşim dışı kaynaklarla beslenmeden doğabilecek farklılıkların ötesinde ayrışma saptanmamıştır. Bununla birlikte evler arasında diyet içeriğinde farklılıklar söz konusudur. Bu farklılıklar erken dönemde anlamlı bir şablona işaret etmezken, mahalle gruplarının belirginleştiği Orta Dönem'den itibaren, ilişkili ev gruplarının da benzer farklılaşmalar etrafında kümelendiği sonucu ortaya çıkmaktadır (Pearson vd 2021, 237). Binalarda özel platformlar altına gömülen bireylerin de birbirleri ile benzer diyetlere sahip olmadıkları anlaşılmaktadır. İzole kafataslarında saptanan karbon ve azot değerleri de, gerek genel kriterler gerekse cinsiyet grupları düzeyinde belirgin bir farklılık göstermemektedir (Pearson vd. 2021, 239).

Bina 139 ile Bina 131 arasındaki yıkılmış duvar, inşa öncesine işaret ederken Bina 131'in tesviye dolgusunda da dört adet iskelet ortaya çıkartılmıştır. Bununla

birlikte Bina 131'i takiben, Bina 129 önemli bir kesinti olmadan, temel depoziti düzenlenmeden inşa edilmiştir. Bir diğer ilginç örnek, Bina 162-161-160 ve 43 diziliminde görülmektedir. Bu dizi arasındaki kesintilerde, Bina 161 sonrasında bir iskelet atılmış ve hayvan dışkısı birikimi yaşanmış, Bina 160 temelinde ise yoğun kemik içeren temel depoziti oluşmuştur. Bina 130-Bina 97 dizisi arasında ise bina formu önemli değişimler geçirmiş, bu nedenle temel mezarı yapılmış olabilir. Temel depoziti olmadan geçişe iyi bir örnek ise Bina 89 ile Bina 76 arasında tanımlanmıştır. Bina 89 detaylı biçimde sökülerek temizlenmiş ve ardından temiz malzeme ile doldurulmuştur (Hodder 2021, 21-22).

Çatalhöyük'te komşu yapıların müşterek kullanımına işaret eden tarih evlerinde en önemli sosyal farklılaşma, yaşa dayalı gibi görünmektedir. Boncuklar, çoğunlukla yetişkinlerle ilgili mezarlardadır. Daha yaşlı insanlar öldüğünde, boncuklarla gömülmüşlerdir. Bireylerin hayatı boyunca boncuk biriktirmesi veya ölü gömme sırasında insanların getirdiği boncukların bunlara eklenmesi de bu pratiği belirlemiş olabileceği ifade edilmektedir. Bu kanıtlar daha yüksek bir statü vurgusu dışında da değerlendirilmeye açıktır. İzotop çalışmaları, yetişkin bireylerin daha fazla C4 ve yüksek nitrojen odaklı beslenmeye işaret ederken ve figürin betimleri de yaş ve olgunluğa vurgulamaktadır (Hodder 2021, 24).

Çatalhöyük'te az sayıda bazı örnek mezar uygulamaları açısından popülasyon genelinden ayrışmaktadır. Kuzey Alan Tabaka G'da Bina 114 terk depoziti içerisinde 15 yaşlarında bir birey ortaya çıkartılmıştır (şekil 20) (19593: Orta Evre: MÖ 6700-6500). Yerleşimdeki pek çok mezarın aksine, üst ve alt uzuvları büzülerek sıkı pozisyonda değil, uzanmış ve alt uzuvları ayrılarak kalçadan bükülmüş ve sola dönük pozisyondadır. Birincil pozisyonda olduğu anlaşılsa da binanın doldurulması sırasında gelişigüzel bir şekilde yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Bir süre sonra kafatası ve ilk altı boyun omuru ile sol üst ekstremitlerinin tamamı yerinden çıkarılmıştır. Ayrılma özellikleriyle, tüm baş değil ancak kafatasının ayrılması uygulaması göstermektedir. Yapı dolgusunda çıkarmaya dair izler doğrudan görülmese de 3D yöntemleriyle müdahale izleri saptanabilmiştir. Bireyin gömülme işlemi diğer cenaze törenlerinden farklı olsa da kafatasının bir süre sonra alındığı ve daha sonra başka bir yere tekrar gömüldüğü anlaşılmaktadır. Birey aynı zamanda, cephalic extremity bulunmayan

iskeletler arsında bir ev içinde platforma gömülmeyen tek örnektir. Birey Bina 114'ün terki ve doldurulması arasındaki süre içerisinde, cenaze töreni gerçekleştirilmeden yapı tabanına atılmış gibidir. Aynı dolgu içerisinde sığır, koyun/keçi ve domuz kemiklerinin yanı sıra artiküle olmayan veya kısmen artiküle insan kemikleri ile iki adet kafatası parçası da yer alırken, yaş ve cinsiyet verileri bu kemiklerin bireye ait olmadığını göstermektedir. Bu uygulama, Kfar HaHoresh PPNB yerleşiminde cenaze şöleni olarak tanımlanmış, hayvan kemikleriyle birlikte başsız halde bulunan genç erkek bireye ait iskeletle paralellikler göstermektedir. Uygulamalarıyla ünik bir örnek olan söz konusu iskelet üzerinde ayırt edici bir patolojiye rastlanılmamıştır (Knüsel vd 2021, 250-51).

Erken Dönem, Güney K Alanı-Bina 161 iç dolgusunda içerisinde, genç yetişkin bir erkek birey (32608) bulunmuştur (şekil 21). Çalışılan örnekler arasında ölüm anında yaralanmaya sahip tek bireydir. Kemik dokusunda iyileşme izine rastlanılmamıştır. Bina 161'in terk işlemini takiben, yapı damı ve taşıyıcılarında yıkılma süreci başlamıştır. Kısa bir süre sonra ayakta kalan binanın yeniden doldurulması işlemi gerçekleşmiştir. Birincil dolgu, moloz ve buluntular içeren tabakayı oluşturmuştur. Birincil dolgunun birikimi sırasında söz konusu iskelet, alt omurları büzülmüş vaziyette, yan yatırılarak uzatılmış pozisyonda alana yerleştirilmiştir. Binanın doldurulmasına güney yönden başlandığı ve iç dolgunun güneyden kuzeye eğim oluşturması sebebiyle, birey kuzey sınırına kadar dolgu birlikte kaymış ve bu noktada durmuş gibi görünmektedir. İskelet çevresindeki fitolit izleri, bireyin bir hasır üzerinde veya giyinik durumda bırakıldığını göstermektedir. İskelet yapıya binan kullanımının sonlanmasının ardından fırlatılmış gibidir. Bireyin alt çene ve dişlerinde meydana gelen peri-mortem yaralar, binaya atılmadan önce çenesine aldığı güçlü darbeler nedeniyle hayatını kaybetmiş olabileceğine işaret etmektedir.

Birey 3368'de tekrarlayan kırıklar saptanmıştır. Bunlar ilk darbe sonrası etkilerden kaynaklanan ikincil kırılmalar olabilir ve süreç boyunca bölgede görünüş ve tavır açısından sıra dışı bir izlenmiş bırakmış olmalıdır. Aldığı fiziksel görünüm nedeniyle doğuştan sıra dışı görünümde gibi davranılmış olabilir. Genel cenaze törenleriyle tutarlı olacak şekilde bacakları bükülerek gömülmüş olsa da bir platform yerine bir çöplük alanına atılmış ve belki de sıradışı fiziksel görünümü nedeniyle

yerleşimde bir günah keçisi kabul edilmiş olabilir. Diğer iki bireyin terk edilmiş binalara bırakılması, Jerf el Ahhmar PPNA/B yerleşimindeki ortaklaşa depolama, buluşma alanı ve ritüel alnı olarak işlev gören komünal yapıda bulunan ergenlik çağındaki bir kadın bireye ait iskeleti çağrıştırır niteliktedir (Knüsel vd. 2021, 251-53).

Bu yapı içerisinde uzuvları açılmış halde, sırtüstü uzanır pozisyondaki genç kadın bireyin kafatası ve alt çenesi sonradan yerinden çıkartılmıştır. Bina daha sonra yakılmış ve bireye cenaze töreni uygulanmamıştır. Jerf el Ahmar örneği ile birey 32608 benzer perimortem işaretler paylaşmaktadır. Çatalhöyük'te komünal karakterde ayrışan yapılar bulunmamakla birlikte, Bina 77 ve Bina 52 gibi yangın geçirerek sonlanmasıyla ayrışan yapılar bulunmaktadır. Bir diğer çarpıcı örnek Güney Ürdün'de MÖ 15579-14457'ye tarihlenen Wadi Mataha'da saptanmıştır. Burada elleri geriye bağlanmışa benzer şekilde yüz üstü peri-mortem kafatası travması geçirmiş genç bir erkek birey saptanmıştır ve Levant'ta karşılaştırılabileceği başka bir Epipaleolitik örnek bulunmaz. Bu birey hazırlanmış bir mezar yerine bir av kampı yakınlarındaki bir yarığa bırakılmıştır. Domuz bağı ile bağlanmış birey, bu yöntemin erken bir uygulamasını sunar ve İtalya'da Addaura mağarasında 10.000 yıllık bir duvar resminde de kazınmıştır. Kalıntıların uzaklaştırılması ve gözden uzak konumu bunun bir cinayet sonrasında bedenin düzenleme ve hazırlık yapılmaksızın terk edilmesiyle ilişkili bir olay olabileceğini düşündürmektedir (Knüsel vd.2021, 254).

"Günah keçisi" veya "elçi kurban" kavramı yorumlayıcı bir tanım olduğundan bu kavramı tanımlayabilecek tek bir arkeolojik bağlam bulunmayabilir. Günah keçisi algısı, iyi-kötü, neden-sonuç ile hak, çözüm, intikam ve normale geri dönüş gibi durumların sosyokültürel karşılıklarıyla ilişkilidir (Girard 1972; Bremmer 1983). Girard, günah keçilerini, toplumsal çatlakları onararak, toplumları birleştirmek amacıyla gerçekleştirilen araçsal şiddet eylemleri olarak tanımlamıştır (1972). Bununla birlikte bu uygulamalar çoğunlukla ölümcül olmaktan ziyade, ceza verici uygulamalar olarak düzenlenmektedirler. İskelet 3368 ile ilgili olarak, günah keçilerinin çoğunlukla "çirkin insan" veya "doğa tarafından kötü davranılmış" kişiler olarak algılandığı (Bremmer 1983) ve en azından Üst Paleolitik'ten itibaren doğuştan iskelet deformeleri bulunan bireylerin sıra dışı cenaze uygulamalarına maruz kaldıklarına ilişkin veriler giderek artış göstermektedir (Formicola vd 2001; Formicola

2007; Trinkaus 2018). İskelet 32608, geçirdiği travmalar nedeniyle, beslenme içeriğiyle de diğerlerinden farklılaşmış olmalıdır. Beslenme düzeninin farklı olması, bireyi ortaklaşa besin paylaşımın da dışına atmış olabilir (Knüsel vd. 2021,255).

3.3. Konya Ovası Neolitik Dönem Yerleşimlerinde Ortaklaşma Araçları

2.3.1. Ortaklaşa Faaliyetler

Boncuklu

Boncuklu yerleşiminde gruplar arası geniş ölçekli etkileşimler açık alanlarda gerçekleştiği belirtilmektedir (Baird vd 2012). Yerleşimde kazılan alanın yaklaşık %65'i açık alanlardan oluşmaktadır. Çöp depozitleri hem ev iç atıklar hem de avler arası atık içerir. Ayrıca yerleşimin ortasında tuvalet alanında ortaklaşa kullanıldığı belirtilmiştir. Alan M en geniş kazılan açık alandır ve bir dizi ocak ve ateş düzeneği (Baird vd 2012), dış alanlardaki pişirme ve bezin hazırlamayı gösterir, bunlar olasılıkla mevsimsel ve daha geniş ölçekli kullanıma işaret etmektdir (Baird vd. 2016, 768).

Açık alanlarda yaygın yonga artıklar da dış alan üretimini gösterir, bu faaliyetler gruplararası iş birliğine işaret etmektedir. Çoğu hayvan kemiği parçalanmıştır ve açık alanlarda kesim/tüketim gerçekleşmiştir. P alanında B20 de kısa süre içinde çok miktarda hayvan kesimine ilişkin kanıtlar yer almaktadır. Bu birikime bir dizi süreç ve olay katkıda bulunmuş olsa da, bunlardan bazılarının şölenle ilgili olması muhtemeldir; üretilen et miktarları göz önüne alındığında, bunlar büyük ölçekli olayları içerecekti. Bazı yerleşim dışı faaliyetlerin de ortaklaşa gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Büyük yabani hayvanları avlanması da sonradan Çatal'da betimlendiği üzere – 1500 yıl sonra- ortaklaşa faaliyettir. Ahşap ve saz toplama, sebze meyve toplama, tahıl baklagil hasadı, haneler arası falliyeler olabilir. O halde kilit bir soru, haneler arası faaliyetin, bireysel kısa vadeli görevleri aşan tutarlı resmi sosyal

grupları ne ölçüde oluşturduğudur. Özellikle, Boncuklu'daki küçük ölçekli hanelerin ortaklaşmasını vurgulayan sembolik olarak önemli sürekliliklerin aksine, bu tür toplumsal etkileşimler büyük ölçüde değişken, geçici ve geçici ekonomik önlemlerin bir unsuru olarak ele alınmaktadır. Ölü gömme uygulamaları ve ata pratikleri Boncuklu da önemli ve haneler üstü ortak kimlikleri oluşturur. Boncuklu evlerinin tabanlarının altındaki ölü sayısının azlığı kısmen açık alanlara yapılan gömülerden kaynaklanabilir (Baird vd. 2016, 768-69).

ÇATALHÖYÜK

Çatalhöyük'te "Tarih evleri" tanımı, çok sayıda mezar ve sembolik olarak ayrıntılandırılmış yapılar için kullanılmıştır (Hodder ve Pels 2010). Yerleşimde kazılan konutlar dikey olarak ele alındığında, mezar sayısı ve detaylar arasındaki ilişki özellikle Orta evreler için anlamlı görünürken, erken evrelerde önemli bir ilişki dikkat çekmemektedir. Bu sonuç, farklılaşmanın da zamanla arttığına işaret etmektedir.

Yeni sonuçlar, tarih evlerinin her zaman aynı nokta üzerinde inşa edilmediğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte, özellikle iskanın erken evrelerinde detaylandırılmış evlerin yeniden inşasına ilişkin açık kanıtlar mevcuttur. Alışkanlığa dönüşmüş davranışlar (platform, ocak, fırın ve mezar yerleri) ve anma etkinlikleri bakımından binalar arasında sürekliliğe dair de tartışmasız kanıtlar saptanmıştır (Hodder, Cessford 2004). Bu davranışlara sonradan, daha geç binalarda alttakilerin kazılmasıyla duvarlardan plastik kabartmaların alınması (Bina 1'deki gibi), duvarlar üzerinde aynı noktalarda leopar kabartmalarının yer alması (Tabaka VII ve VIB'de Bina E.44) ve akbabaların tekrar etmesi de eklenmiştir (Hodder 2021, 13).

Bir tarih evinin dizilim derinliği veya detayların yaygınlığı ile içerisinde bulunan bireylerin yaşam koşulları arasında da bir ilişki saptanamamıştır. Perason'un çalışması da bina detayları veya yapıya gömülen kişi sayısının, bireylerin diyetlerine göre düzenlenmediğini ortaya koymuştur. Vasic'in erken kanıtlardan yola çıkarak, bina boyutu veya iç detaylar ile iskeletlere uygulanan ölü gömme pratikleri arasında da ilişki olmadığını göstermiştir. Üzerinde boya uygulanmış, çeşitli nesnelerle gömülmüş bireyler ile bina boyutu ve iç detayları da ilişkili görünmemektedir. Benzer

şekilde, tarih evlerinde daha farklı bir mezar pratiği de saptanmamıştır. Bu verilerle tarih evleri, içinde yaşayanların araziyi birlikte işleyerek birlikte beslendiği, ölülerini birlikte gömdüğü ve olasılıkla ritüellere birlikte katıldığı bir grubun odak noktası niteliğindedir ancak bireyler ve evler arasında belirgin bir fark bulunmamaktadır (Hodder 2021,26).

Tarih evlerinde statü, bireylerin çalışma ve beslenme durumu gibi kriterlerde gözlenen ufak farklılıklar yaş ve cinsiyete dayalıdır. Çatalhöyük genelinde kadınlar ve erkekler benzer koşullarda yaşamış gibi görünmektedir. İzotop kanıtları, benzer şekilde beslendiklerini gösterirken, mezar pratikleri de benzerlik göstermektedir. Hem kadınlar hem de erkekler için ölüm sonrası kafatasının ayrılması ve sirkülasyonu pratiği uygulanmıştır. Sadvari'nin önemli interdisipliner çalışması faaliyetler açısından bazı farklılıklara işaret etmektedir (Hodder 2021,).

Üst üste inşa edilen binalardan Bina 5 ve Bina 1'in ana odasının kuzeyinde büyük bir mezar alanı yer almaktadır ve bu durum bazı başka binalarda da tekrarlanmıştır. Bina 161'de bulunan bölme duvarı ise Bina 162 ile aynı noktadadır. Bir diğer yapı Bina 76, altında bulunan Bina 89'un planını tekrarlamıştır. Bina 129 doğu platformundaki mezar alanında, yerleşimde çok az sayıda ele geçen obsidiyen aynalardan iki örnek içeren mezarlar saptanmış ve altta bulunan Bina 131'de de bu durumun aynı şekilde tekrar ettiği anlaşılmıştır. Bina 160 ve Bina 161'de ise her iki binanın kuzey duvar ve ilişkili alanlarında temelle ilişkili özel depozitler düzenlenmiştir. Bir diğer çalışma ile höyükte zayıf noktalara ilişkin deneyimin aktarıldığını ve daha fazla çökmenin önüne geçilmesi için daha derin temeller kazıldığı anlaşılmaktadır. Binalar arası sürekliliğin bir diğer göstergesi de yeni yapıların inşa süreçleriyle ilişkilidir. Örneğin Bina 89 üzerine inşa edilen Bina 76'nın bir süreklilik dahilinde inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Bina 89'un terkiyle ilişkili son iç dolgusu ise, Bina 76'nın temeli için bir hazırlık niteliğinde gibi görünmektedir. Bina 130 ve Bina 97'nin aynı batı duvarını paylaşması da sürekliliğe bir örnek teşkil etmektedir. Bina 52, Bina 76 ve Bina 131 gibi bazı yangın geçirmiş yapılarda beyin ve organik doku ve kumaşlar ateş sebebiyle korunmuştur. Bu gibi korunmuş materyaller, yakma işleminden hemen önce mezar pratiğinin gerçekleştiğini düşündürse de yeni veriler ölü gömme işlemi ile evlerin

yakılması arasında zaman geçtiğini göstermektedir.

Bunların dışında, evlerin kullanımının değiştiğine ilişkin açık kanıtlar da yer almaktadır. Bina 2'nin terkedilmesinin ardından yapı, atık alanı olarak kullanılmış ve bu durum Bina 132'nin güney odasında da saptanmıştır. Bir diğer örnekte Bina116'nın duvarları ayakta bırakılmış ve yapı bir açık alan olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bina 86'da yine sonradan bir açık alanın parçası halini almıştır. Bina 97'nin kullanımının sonuna gelinmesi de atık depozitlerinin birikimiyle olmuştur. Bu binanın kullanımın sonlanması ile doldurulması arasında zamansal bir boşluk olduğu, yapının batı çeyreğinde bir yangın öncesinde killi dolgu birikiminden anlaşılmaktadır. Bina 132'nin ana odası ise, yapı üzerine Bina 77 inşa edilmeden önce beş farklı iskelet için mezar alanı olarak kullanılmıştır.

Tarihlemelerle ilişkili yeni kanıtlar, Bazı binaların, eski yapıyı takiben hızla inşa edildiğini ancak Bina 131 ve Bina 139 arasında olduğu gibi, bazı durumlarda iki yapı arasında neredeyse 100 yıllık bir zaman boşluğu bulunduğunu ortaya koymuştur. Yine de kesintiler olmasına karşın, tekrarlanan pratikler ve nesne yerleştirmelerine dayanan süreklilik daha baskın görünmektedir.

Bina 53'te, yapı açık bir atık alanı olarak kullanılmaya başlandıktan sonra sıvalı bir kafatası bırakılmıştır. Benzer şekilde Bina 65, 56, 44 ve 10 dizilimlerinde bir çocuk mezarı saptanmıştır. Bina 132 ise, açık alanlar üzerine inşa edilmiş ve inşadan önce alan tesviye edilerek mezarlar oluşturulmuştur. Yine açık alanlar ve bir ağıl üzerine inşa edilen Bina 17'nin hemen altında tümüyle artiküle halde bir kuzu ve ilişkili kemik, taş ve kil nesneler yerleştirilmiştir.

Bina 77 örneğinde olduğu gibi, zengin buluntu içeren yanmış evler, yerleşimde karmaşıklık ve terk ritüelleriyle ilgili açık veriler sağlar. Bina 77'de yapı yakılmadan önce yoğun miktarda öğütme taşı, bilinçli olarak kırılmıştır. Bina 52 yakılmadan önce yabani sığır boynuzları, bir kafatası etrafına saçılmıştır. Bina 114 ise, kendisi yanmamış olmasına karşın iç dolgusunda kül ve kömür gibi yoğun miktarda yanmış halde materyal ele geçmiştir. İç dolgu içinde ayrıca ö büyük miktarda hayvan kemiği ve insan bedeni parçaları (ayak, kol, kafatası) yer almaktadır. Erişkinlik döneminde bir iskelete ait artiküle parçalar, dolguya yayılmış halde ele geçmiştir. Bu

veriler dikkate alındığında, büyük bir şölen veya çok sayıda insanın bağlılığını göstermek için katılım sağladığı bir etkinliği akıllara getirmektedir. Yanmamış durumdaki Bina 160'ta ise, yapı doldurulmadan önce odanın ortasında bir dizi çukur açılmış ve başta büyük ve parçalı yabanı sığır kemikleri olmak üzere, çeşitli nesnelerle doldurulmuştur.

Tarih evleri; mezarlar, sembolik ve mimari detayların temel odak noktasıdır ancak bu evlerin üretim veya depolamayı kontrol ettiğine ilişkin kanıt saptanmamıştır. Yeni çalışmalar, daha özenli detaylandırılmış ve daha fazla mezar bulunan evlerde, daha az detaya sahip evlere kıyasla daha az üretim kanıtı bulunduğuna işaret etmektedir. Bina 80 gibi bazı yapıların her evresinde fırınlar bulunmaz ve bazı başka yapılar diğer evler için besin ve alet üretmiş olabilir. Her şekilde, tarih evi olsun veya olmasın üretim ve ilişkilerde ayrıcalıklı pozisyona sahip evlere ilişkin kanıtlara rastlanılmamıştır.

Daha fazla sayıda mezar ve daha detaylı yapıların, diğerlerinden daha geniş olduğuna ilişkin de kanıt yoktur (Hodder, Pels 2010). Bina 132, bunun test edilmesi için uygun bir yapıdır. Bu yapı çok geniş bir alan kaplayan ve ince duvarlara sahip bir binadır. Bununla birlikte, üretimle ilişkisine bazı özel statülere sahip olduğunu gösteren veri bulunmamaktadır. Yalnızca kısa bir kullanım süresinde ana odasında bir ateş düzeneği ve son kullanım evresinde aynı anda iki adet ocak bulunduğu anlaşılmaktadır.

Binaların ekonomik ilişkilerde ayrıcalıklarının saptanmasında, yapılar arası fiziksel bağlantılar da önemli bir gösterge olarak ele alınabilir. Daha önce belirtildiği gibi, bazı bitişik binalar, fiziksel olarak birbirine bağlıdır. Alan 112 ve 105 bağlantılı inşa edilmiş ve Bina 23 ile 18 ortak temel üzerinde yükseltilmiştir. Ayrıca aralarındaki açık alanda bir duvarı kısmen paylaşmışlardır. Bina 55, güneydoğu köşesinde duvarının bir kısmını Bina 58 ile paylaşmıştır. Yine bu iki bina, bitişiklerindeki atık alanından aynı istinat duvarıyla korunmuştur. Bina58'in nişine ait doğu duvarı, aynı zamanda Bina 67'nin batı duvarıdır. Bina 160'ta diğer bina veya odalarla birleşen tekil duvarlar eklenmiştir. Bina 128 ise kuzey duvarı olarak Bina 102'nin güney duvarını kullanmıştır. Bina 5 ile Bina 131 arasında ise bir açıklık uzanır. Binalar arasındaki bu tür bağlantılar, besin üretimi ve tüketimi ile yerel alanların yapı grupları arasında

paylaşıldığının göstergesidir.

Yerleşimde açık alanlar farklı şekillerde organize edilmiş ve çok sayıda faaliyet buralarda gerçekleşmiştir. Bununla birlikte açık alanların miktarında zamanla artış yaşanmış, yerleşimin büyümesiyle daha fazla açık alan ortaya çıkmıştır.

Daha önceki görüşe göre, açık alanlar eklentili evlerce kullanılmıştır. Bu öneri, terk edilmiş yapılardaki açık alan kullanımı için kısmen doğru olabilir. Bu ufak alanlar, yerel grupların faaliyetlerinde kullanılmış olabilir. Ancak bazı açık alanların ortaklaşa kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yanmış durumdaki Binalar 76,79 ve 80 ile yanmamış durumdaki Bina 86 üzerinde geniş alana yayılan açık alanda olduğu gibi, bazıları da yangın sonrası alanın yeniden düzenlenmesi için atık alanına dönüşmüş olabilir.

Açık alanların ortaklaşa kullanımına ilişkin en iyi kanıt ise hem Kuzey hem de Güney alanlarda saptanmıştır. Kuzey alanda yatay bir açık alan kuzeybatıya doğru yayılır ve geniş ölçekli bir topluluk sınırı veya ayrım gibi görünmektedir. Güney alanda bir uzamsal bir diğer açık alan da, binaların yerleşimin en merkezi ve yüksek noktasından dışarıya yönelmesini düzenleyen bir hat görünümündedir.

Ekonomik sürekliliği için belirli bir zanaatin uzmanlarına ilişkin veri yoktur, bunun yerine bazı evlerin farklı yeteneklere odaklanarak topluluğun diğer üyelerinin kullanımı için düşük seviyeli üretime yoğunlaştığı söylenebilir. Dikkat çekici bir diğer detay da her yapıda ocak/fırınlar bulunmasına karşın binaların bazı evrelerinde bunların bulunmamasıdır. Bundan yola çıkarak, evlerin bazı dönemlerde besin hazırlama işlemini paylaştığı söylenebilir. Ayrıca izotop analizleri, aynı evlerde gömülen bireylerin birlikte yemek tükettiğini göstermektedir. Bu durumda, içinde yaşayan olası insan sayısından fazla mezar barındıran ev örnekleri de ev gruplarının birlikte tüketimine işaret eder niteliktedir. Bennison-Chapman'ın çalışması, daha az özenli evler ile kil topaklar arasında ilişkiye de işaret etmektedir. Örnek sayısı az olmakla ve tüm evler için aynı sonucu vermemekle birlikte, erken evreler için yoğun pişirme faaliyetlerinin daha az detaylı evlerde gerçekleştiğine ilişkin göstergeler bulunmaktadır.

2.3.2. Ortaklaşma Araçları

Çatalhöyük

Çatalhöyük 'te mezarlarda bulunan boncuklar, kolay erişilen yerel kaynaklar ile kireçtaşı, deniz kabuklusu veya akik gibi elde edilmesi daha zor boncukların kombinasyonları şeklindedir. Bu boncuklar, yalnızca mezar buluntusu olarak bir araya getirilmiş olsa bile, uzak ve yakın arasındaki karmaşık ilişkiyi doğrulamaktadır. Uzak kaynaklar, yerel değişim ağları içinde ticareti canlandıran bir prestij yaratıyor gibi görünmektedir (Hodder 2021, 21).

Ticaretteki karmaşıklık, Erken ve Orta Evre obsidiyen zulalarıyla da ilişkili olmalıdır. Bazıları çok büyük olan bu iki yüzlü aletler, çoğu durumda kullanılmamış örneklerdir. Çoğunlukla evlerin güney kısmında, tabanlar altına yerleştirilmiş ve bir evin temellendirilmesi ve sürdürülmesiyle ilişkili toplumsal süreçlerin bir parçasıdırlar. Kaynak kullanımında aralarında görünür işlevsel farklılık olmamasına rağmen Göllüdağ'dan Nenezi'ye geçişte olduğu gibi, uzak mesafeli ticaret ve tedarik stratejileri, farklı hedefler güdebilir. Bununla birlikte ticaret ağları zaman içinde değişiklik göstermiştir. İki yüzlü aletler, erken tabakalarda evin yaratılmasında özel sembolik anlama sahiptir. Bir diğer ifadeyle, uzak mesafeli nesneler, yerel anlamlar üretmek için kullanılmıştır. Benzer şekilde, kolye üretiminde yakın kaynaklar yerine uzak kaynaklar kullanılarak, nesneye anlam ve değer katılmıştır (Hodder 2021, 20-21)

Çatalhöyük yerleşiminde Mellaart kazılarından bu yana 2.994 figürin ele geçmiş, bunların 2.027 tanesi Hodder dönemi kazılarında bulunmuştur. Figürinler ağırlıklı olarak açık alanlarda ele geçmiştir (%78). Çoğunlukla atık alanları, ardından dolgu alanları takip eder. Figürin pratiği Orta Dönem sürecinde zirve yapmış ve Geç Evrede dramatik şekilde düşüş yaşanmıştır. Orta ve Geç Dönem'de sayı ve yoğunluk bakımından farklılıklar göstermektedir. İç alanlarda figürin pratiklerinde süreklilik Geç Dönem boyunca devam eder. İnsan figürinleri ağırlıklı olarak bina içlerinde ele geçerken, dört ayaklılar dış alan repertuvarının en büyük bölümünü oluşturur. Boynuz grubu en geniş sayıdaki figürin grubudur ve atık, bina, kullanım alanı veya mezar çukurlarını dolduran dolgularda veya faaliyet alanlarında (ateş düzenekleri, duvarlar

veya platform inşası) gibi alanlarda ele geçmektedir. Boynuz gibi aşındırılmış formlar kullanım anlamında tüm bağlamlarda düşük sayılarda ele geçmektedir. Bu nedenle boynuzlar, sınırlı bağlamlarda ele geçen insan ve hayvan figürini gibi daha özenli formlara kıyasla, karşılaştırmaya daha uygun örneklerdir (Nakamura ve Meskell 2021, 98-100).

Mezarlarda doğrudan iskeletlerle ilişkilendirilmiş figürin kullanımı dikkat çekmese de, mezar dolgularında çoğunlukla parçalanmış durumda 100 figürin saptanmıştır. Bu örnekler arasında boynuz ve boynuz parçaları %73'lük bir orana sahiptir. Boynuz parçaları diğer dolgu ve atık alanlarında repertuvarın %45'ini temsil eder. Taban ve faaliyet alanlarında da boynuzların oranı %50'nin üzerindedir.

Mezarların %10'unda figürinlere rastlanmıştır. Boynuzların yüksek oranda temsili, belki de belirli yabani hayvanların gücünü çağrıştıran bir çeşit koruyucu sembolik anlam taşıyor olabilir (Hodder, Meskell 2011; Nakamura, Pels 2014). Mezarlar ve yapı detaylandırılması ile figürinlerin ele geçmesi arasında da zayıf bir ilişki var gibi görünmektedir. Ayrıntı indeksi 10 ve altında olan yapıların 1/3'ünde figürin ele geçerken, ayrıntı indeksi 11 ve üzeri olan yapıların yarısında mezarlarda figürin bulunmuştur. Genel repertuvarda zoomorfik örnekler baskınken, aşındırılmış formlar ikinci (%24), insan figürinleri üçüncü sıradadır (%8). Aşındırılmış formlar Orta Dönem'de zirve yapar ve ardından Geç Dönem'de düşüş görülür, Son evrede ise ortadan kalkarlar. İnsan ve hayvan figürinleri ise bu süreçte artış gösterir.

Tüm kategorilerden figürinler, yerleşimin geç döneminde sayısal ve çeşitlilik açısından düşüş gösterir (Nakamura ve Meskell 2021,100-102). Der'in çalışması, hem hayvan figürinleri hem de faunal kalıntılarının artışına işaret etmektedir. Bu paralellik, kuzeydeki yanmamış evlerde daha baskın görünmektedir (Der 2016:165-167). Kil boynuzlar bu dönemde özellikle yabani erkek hayvanlarla ilişkili olabilir (Twiss, Russell 2009). Kil boynuzlar bu yönüyle av, şölen ve dolgu birikimlerinde yabani hayvanların toplumsal düzeni içinde rolünü hatırlatan koruyucu bir işleve üstlenmiş olabileceği önerilmiştir (Der 2016:178-79). Kil boynuzlar, erken evreden Geç evreye kadar belirgin bir artış gösterir. Spekülatif bir öneri olarak, kil boynuzların erken evrelerde yabani hayvanlarla kurulan ilişki veya onların değerini sabitleyen bir pratik olabileceği söylenebilir. Sığır yönetimi giderek artarken, yabani hayvanların gücü ve

anlamı topluluk içinde azalarak, soy, hafıza ve gelenek oluşturma alanlarına kaymış olabilir. Kil boynuzların topluluk için bu anlamı kabul edilirse, az sayıda mezar dolgusunda eşe geçmeleri, bu uygulamanın çok yaygın olmadığına işaret etmektedir. Aşındırılmış formlar Ortan Dönem sorasında azalmaya başlarken, insan figürinleri aynı sürçte artarak son evrede baskın hale gelmiştir. Bu da insan formunun ayrıntılandırılmasına ilişkin artan kaygıyı göstermektedir. Orta Dönem'de ayrıca at, geyik ve yaban domuzu da repertuvara eklenir. Erken dönemde ise dört ayaklı figürinleri içinde sığır ve koyun/keçi baskındır. Bu değişim bir bütün olarak daha hayvan odaklı bir dünyadan, daha insan odaklı bir dünyaya geçişi gösteriyor olabilir. İnsan figürinlerinin orta dönem sonrası artışı, bireysellikten ziyade evle ilişkili bağlamlara işaret etmektedir (Nakamura ve Meskell 2021, 103-106).

Binalar ve figürinler arasındaki ilişki farklı şablonlar sunsa da, beş binada yoğunluk dikkat çeker. Bunlar, Bina 3, Bina 49, Bina 65, Bina 131 ve Bina 139'la temsil edilmektedir. Bina 65 dışında tümü Kuzey Alan'da yer almaktadır. Binalarda farklı bağlamlarda ele geçen figürin dağılımları Bina 3 ve Bina 131'de, yerleşim genelinde olduğu gibi boynuzlar, aşındırılmış tipler, dört ayaklılar ve insanlar olacak şekilde yoğunluk gösterir. Ağırlıklı olarak atıklar ve depozit alanlarında ele geçerler. Daha detaylı çalışılmaya ihtiyaç duysa da aşındırılmış figürinler doldurma pratikleriyle daha ilişkili olabilir (Nakamura ve Meskell 2021,108).

Bina 49, dört ayaklıların baskın olduğu tek yapıdır. Güneybatı köşede, sonradan bir platformla kapatılmış 10 – 12 adet figürin bir arada ele geçmiştir. Binada mezar dolgularında boynuz ve aşındırılmış tipler, platformlarda boynuzlar ele geçmiştir. Bina 65'te, Bina 49'un aksine, Güney alan geç dönem binalarında, hayvanlar yerine insanlara vurgu daha yüksektir. Bir insan figürini, birkaç at kürek kemiği ve işlenmiş kemikler, bir bebeğe ait bacak kemiği ve seramik parçaları, bir kap yakınında taban altında, olasılıkla temel pratiği yansıtmaktadır ve merdiven de bu alanda yer alır. Binanın kapatma dolgusu içinde de kil insan başı, sıyırma dolgusunda ele geçmiştir. Ayrıca birkaç boynuz çekirdek, bir grup taş alet, bir boynuz, mavi bir boncuk, bir kürek kemiği, bir taş palet ve bir biley taşı temiz bir dolgu içinde bulunmuştur. Bina 49'da olduğu gibi Bina 65'te de boynuzlar mezar dolgularıyla, figürin parçaları ise inşa bağlamlarında ele geçmiştir. Bu örneklerde binayla ilişkili ilk

depozitte hayvan içermesi ve geç dönemde bilinçli doğularda insan figürinlerin yer alması ilginçtir. Bina 150 ortalama figürin yoğunluğuna sahip olsa da insan figürinlerinin konumları sıra dışıdır. Bina 150'de beş, bina sonrası kullanımla ilişkili üzerindeki kulübede ise bir adet taş insan figürini ele geçmiştir. Bunlar bir platformda birincil bir depozitte saptanmıştır. Yapı içinde yalnızca iki adet kil boynuz bulunmuştur. Platformdaki figürinler birbirine yakın konumdadır. Aynı depozitte bir obsidiyen bıçak, bir galen, iki mavi boncuk, kireçtaşından oyulmuş geniş bir kadın figürini de yer alır. Figürin yüz üstü uzanmıştır ve başı kuzeydoğuyu göstermektedir. Anatomik detaylardaki başarı, insan bedenine ilişkin bilgiyi yansıtmaktadır. Figürinlerden birinin sağ ayağı ve kulağında kırmızı okr kalıntıları yer alır. Kafası üzerinde iki delik vardır (Nakamura ve Meskell 2021, 109-112).

İki figürin de benzer özelliklere sahiptir. Bacakları uzatılmış ancak ayakta duramayacak biçimdedirler. Dinlenir pozisyondadırlar. Elleri ve ayakları vücuda oranla çok küçüktür. Tsoraki'ye göre bunlardan biri teknik uzmanlık göstermektedir. Çoğu taş figürinde üretim izleri görülürken, bu örnekle hata izleri yoktur. Bina 150 kuzeydoğu platformunda bir kil figürin başı yer alır. Başarılı şekilde modellenmiş ve yüzeyine sıva veya astar uygulanmıştır. Tabanındaki bir delikten, bir gövdeye tutturulduğu anlaşılmaktadır. Bir başka alabaster örneği çağrıştırsa da taştan yapılmıştır. Bina 150'nin güneybatı köşesinde de zengin buluntu içeren bir depozitte iki taş figürin bulunmuştur. Diğer pek çok nesneyle bir grup halindedirler. Depozit özellikleri, Bina 150 üzerindeki kulübe içindeki atık depozite benzemektedir. Figürinlerden geniş olanı, kırık bir perdah taşı, bir palet, açık yeşil-mavi renkte bir boncuk, bir kuş kanadından kemikler, deriye benzer organik bir madde ve bir grup parlak yeşil malahit, yanmış bir deniz kabuğu ile birlikte bulunmuştur. Binanın bu alanının kapatmayla ilişkili ritüeller nedeniyle buluntu açısından zengin olabileceği önerilmiştir (Nakamura ve Meskell 2021, 115-17).

Geç dönem alanlarında taş figürinlerin sayısı ikiye katlanmaktadır. Bina 150'de beş adet taş figürin ve hemen üzerindeki yapıda bir kadın figürin başı ile ilişkili diğer nesneler yer almaktadır. Taş figürinlerde dört ana tasvir tipi bulunur; geriye uzanmış figürinler, oturur vaziyette binici figürinler, çömelmiş formlar ve yoğun yağ ve et detayı içeren uzanan formlar. Bu formlardan ilk ikisi Orta Dönem tabakalarında

ele geçerken, son ikisi Geç ve Son Dönem tabakalarında bulunmaktadır. Geç Dönem alanlarında yalnızca dördüncü tip ele geçer. Taş figürinler Orta Dönem'de avuç içi büyüklüğünde başlar, Geç Dönem'de biraz daha büyür ve Son Dönem'de tekrar ufalmışlardır. Yerleşimde figürinlerin zamanla çeşitlilik açısından azaldığı ve geniş vücut formunun yaygınlaştığı görülmektedir. Kil figürinler daha durağan ve ikonografik ifadeye sahipken, taş figürinlerde tüm bedene dikkat edilmiş sembolik yansıtma potansiyelleri dikkate alınmış gibidir (Nakamura ve Meskell 2021,118-20).

Çatalhöyük'te taş figürinler bir bütün olarak ele alındığında üç tema dikkat çeker; ayrıntılandırma/abartma ve kısaltma - gücü yansıtan bir araç olarak insan bedeni – Neolitik değerler ve bağların ayrımını yansıtan taş figürler. Geniş perspektiften bakıldığında aşınmış, kısaltılmış boynuz ve gövde parçaları gibi örnekler bulunurken, bir diğer tarafta detaylı- abartılı betimler yer alır. Hayvan kafatasları sıvanmış veya duvar, seki gibi mimari parçalarda yer alırken, insan başları olasılıkla sirküle haldedir. Zamanla insan başları daha detaylı bir hal alırken, hayvan başları boynuz görünümüne geçiş yapmış gibi görünmektedir. Orta Dönemde insan başı ve gövdelerinin ayrılmış olarak görmek daha mümkünken (3 örnek), Geç Dönem'de sayıları artara (6 örnek). Yine Geç Dönem'de baş ve yüz bölgelerinin daha özenli detaylandırıldığı anlaşılmaktadır. Gövde örneklerinde de daha detaylı ve aşındırılmış örnekler mevcuttur. Daha şişman insan formlarının artışı ve hayvanların boynuzlara dönüşmesi, diğer insan grupları ve daha uzak mesafelerle etkileşimin artmasının politik ve sembolik olarak daha önemli bir hal aldığı yeni durumla uyumlu gibi görünmektedir (Nakamura ve Meskell 2021, 121).

Çatalhöyük'te hayvan ikonografisi, farklı biçimlerde temsil edilmiştir (şekil 22). Araştırmalar neolitik sembolizm ve inanç perspektifinden farklı yaklaşımlar ortaya konmuştur (Mellaart 1967; Cauvin 2002; Relke 2007, 317-28; Hodder ve Meskell 2010; Der 2021, 131). Bunlara ek olarak ilk analitik çalışmalardan biri Russell ve Meece tarafından ortaya konmuş ve özel depozit ve uygulamalarda koyun/keçi yerine *Bos Taurus* üzerinde belirgin bir tercihe dikkat çekilmiştir (2005). İzleyen başka çalışmalarda da görsel kültür ve iskelet kalıntıları üzerinde, yabani türlerin evcil olanlara kıyasla baskınlığı teyit edilmiştir. Martin ve Meskell'in çalışması ise (2012) stilize türlerde dahi tutarlı bir anatomik betim ve farklı türlerin seçimine rağmen

özellikle kulak ve boynuz formlarından yabani hayvanların baskın olduğunu ortaya koymuştur. Dört ayaklı hayvanların %50'sini yabani sığırlar oluştururken, yerleşim genelindeki diğer sembolik pratikler ve ikonografik verilerle örtüşen bir şablon özetlenmiştir (Der 2021,131) .

Çatalhöyük Kuzey Alan'da 33, Güney Alan'da 32 ev örneklem kapsamında değerlendirilmiştir. Hayvan kalıntıları; duvar, seki ve sütun gibi hayvan kalıntıları içeren mimari alanlar, ritüel pratiklerle ilişkili çukur, platform, mezar ve temel bağlamları gibi alanlar, sıvalı duvar kabartmaları ve figürin, mühür ve seramik gibi portatif nesneler olmak üzere dört ana kategori üzerinden yatay ve dikey açıdan ele alınmıştır. Çatalhöyük figrünleri, bilimsel morfolojilerden ziyade, kültürel taksonomi dikkate alınarak çalışılmıştır. Güney Alanda evlerin tamamı en az bir hayvansal örnek içerirken, kuzey alanda 21 evde hayvansal veya figüratif kalıntı saptanmıştır. Kuzey ve Güney alanlarda tümüyle veya kısmen kazılmış 65 konuttan 43'ünde hayvan boynuzu (kemik) bulunurken, figüratif boynuzlar 13 konutta ele geçmiştir (Der 2021,131-36).

Hayvan figürinlerinin yoğunluğu Orta Dönem'den Geç Dönem'e geçişte artmaktadır. Hem kuzey hem de güney alanda figüratif boynuz ve hayvan boynuzların oranı Orta Dönem'de artmaktadır. Yoğunluklar evler bazında ele alındığında, tarih evlerinde kümelenmeler dikkat çekmektedir. Nakamura'ya göre iskanın geç süreçlerinde boynuzların evlerde görünürlüğünün azalması, bu süreçte bireyselleşmiş bir hafızaya dönüşmeleriyle ilişkilidir (Nakamura 2021). Orta Dönem'de zirveye ulaşan boynuz görünürlüğü içerisinde Bos türü en baskın gruptur. Geç dönem yapılarında yaban boynuz dişleri bulunmazken; koyun, keçi ve geyik boynuzları kullanılmaya devam etmiştir. Kil boynuzlarda da çeşitlilik orta dönemde zirve yaparken, kilden sığır boynuzları en baskın grubu oluşturur. Yaban domuzu dişi nadirdir ve hem kuzey hem güney alanda birer evde saptanmıştır. Kilden geyik boynuzları ise yalnızca orta dönemde görünür ve erken evrelerde kullanılmamıştır. Ev boyutları ile boynuz yoğunlukları arasında doğrudan bir ilişki saptanmamıştır. Ev boyutları yalnızca mezar ve mezar buluntuları ile belirli derecede ilişkili görünmektedir. Bununla birlikte boynuz ve figüratif boynuz yoğunluğu ile Kuzey Alan Orta Dönem evlerinde mezar yoğunluğu arasında bir ilişkiye işaret etmektedir. Bu

ilişki Güney Alan erken evleri için de benzer görünmekle birlikte, Kuzey Alan erken yapılarında mezar bulunmaz (Der 2021,137-150).

Kazı çalışmaları, arkeolojik olarak şaman veya rahip olarak tanımlanabilecek sosyal statüde bireylerin varlığına işaret etmemektedir. Firth'e göre ritüeller, tekrarlanan ve takip edilen kural ve davranışları belirli pratikleri tanımlamaktadır (1963). Çatalhöyük'te ritüel pratikler, organize edilen ve yönetilen dini eylemlerden çok, günlük nitelikte görünmektedir (Der 2021, 151).

Bununla birlikte klan gibi müşterek gruplar (Russell 2003; Adams 2005; Mithen 2007; Bloch 2010; Hayden 2012; Russell 2012; Wright 2014; Hodder 2016), dini cemaatler (Mills 2014) veya evlere bağlı soylar (Hodder, Cessford 2004; Düring 2005; 2007; 2014; Hodder, Pels 2010; Hodder 2016), gibi modeller tartışılmaktadır. Bazı araştırmacılar evlerin, şölen ritüellerini bir yüceltme aracı olarak kullanan yapılar olduğunu önermiştir (Adams 2005; Hayden 2012; Wright 2014). Bazıları içinse toteme bağlı bir sistem mevcuttur (Russel 2003). Mills'e göre dini ve tıbbi ağlar ev ittifaklarını ortaya çıkartarak, dini aidiyetler etrafında emeğe bağlı ağlar kurmuştur (2014). Ona göre birikim, insan iş gücüne bağlı bir yetenektir ve özenli evler, etrafındaki alt evlerde bulunan çiftçileri kendi etrafında organize etmiştir (Der 2021,151).

During'in "soy evleri" modeli, atalara, hayvan türlerine ve ritüellere daha geniş erişimi bulunan söz sahibi bir ev tarafından yönlendirilen daha ufak ev gruplarını tanımlamaktadır (2005; 2007; 2007). Hodder ve Pels, ev bağları konseptine daha farklı bir yaklaşım katmıştır (2010). Levi-Staruss'un "ev toplulukları" modelinden yola çıkarak (1982), evi her evin kendi bireysel kimliği ve ilişkili diğer bireylerin kimliğini temsil ettiği sosyal organizasyon gücünün merkezi olarak tanımlamışlardır. Bu kimlik kuşaklar boyunca yeniden üretilmiştir. Ancak bu türden evler, kendileriyle ilişkilendirilen nesneler tanımlanamadığı için sorunludur (Hodder, Farid 2014, Der 2021, 151-52).

Arkeolojide heterarşi kavramı ilk kez Crumley tarafından yerleşimlerin bölgesel dağılımını tanımlamak için yukarıdan-aşağıya ve merkez-perifer modellerine alternatif olarak kullanılmıştır (1979). Çatalhöyük'te iskanın ilk yarısına ilişkin sosyal organizasyon, aşağıdaki nedenler sebebiyle heterarşi çerçevesi içinde tanımlanabilir;

-Yerleşim, politik merkezileşmeden doğan nüfus artışı ve yoğunluk dağılımında eşitsizlik göstermemektedir. Yoğun nüfusu ve geniş boyutuna rağmen, sınıf veya merkezi bir yönetime ilişkin çok az kanıt vardır. Mezar buluntuları yaş ve cinsiyete göre dağıtılmıştır, anıtsal binalar veya birikim ve yeniden dağıtım sistemine ilişkin veriler yer almaz.

-Yerleşimde sosyal örgütlenme çok yönlüdür. Haneler, müşterek gruplar ve yerleşimin Kuzey ve Güneyini oluşturan daha büyük gruplar olmak üzere farklı düzeylerde yapılanmıştır.

-Yüksek taşıma kapasitesi, binlerle hesaplanan nüfus ve boyutuyla yerleşim, bir ptoro kentsel mega yerleşimdir (Der 2021, 153).

Evlerde hayvan temaları ve düzenlemeler etrafında özen ve ritüele dayanan sosyal farklılıklar ötesinde farklılığın çok az bulunması, vahşi hayvanların insanları bir arada tutan sosyal konumuna işaret etmektedir. Hayvanlara dayalı maddeleştirme, evlerde dikeyden ziyade yatay bir düzlem kurulmasına olanak sağlayarak, topluluğun büyük ölçüde eşitlikçi kalmasını sağlamış gibi görünmektedir. Hayvanlara ilişkin uygulamaların belirli evlerde bulunması, bu evlerde yaşayanların yabani hayvanlarla daha yakın ilişkide olduğu ve bu türleri yaşam alanına dahil ettiklerini düşündürmektedir. Bu yolla evler arası sosyal farklılıklar aktarılmış ve devam ettirilmiştir. Bununla birlikte, hayvan materyalizasyonunun bulunmadığı hanelerde vahşi hayvanların sosyal konumlandırılması daha sınırlı görünmektedir. Geçici fırsat ve faydalar sağlayan ortak faaliyet ve etkinlikler yoluyla, sosyal gruplarda topluluk içi sürekliliği dinamik tutulmuştur. İnsanlar yalnızca cenaze törenleri için değil, yabani hayvanların da dahil olduğu av ve şölen gibi etkinlikler için de bir araya gelmişlerdir. Avlanma için bir araya gelmiş olan kesişen hane üstü gruplar, yerleşimde birleşme ve iş birliği etkisi sağlamış gibi görünmektedir. Şölen depozitleri öncelikli olarak yabani sığırları içermekte ve bu etkinlikler yapı içlerine uzanan sıvalı kafataslarıyla kışkırtıcı etkinliklerdir. Bu tür eylemler, insanların ticaret ve ortak deneyim yoluyla bir araya gelmesini gerektiren faaliyetlerdir. Hayvan kalıntıları, besin paylaşımının bireyler ve haneler arasında paylaşımına ilişkin hane düzeyinde bireyler arası paylaşımı ortaya koymuştur. Bunun üzerinde çoklu haneler ve cemaatler düzeyinde besin paylaşımı saptanabilmektedir (Demirergi vd 2014; Der 2021,154). Et

paylaşımının nedeni dağıtım zorunluluğuyla açıklanamaz, nitekim tüm haneler et kaynaklarına nispeten eşit oranda erişiyordu (Demirergi 2015). Etin parçalanması bu yönüyle, yalnızca ekonomik bir eylem değil, aynı zamanda öldürme işleminin de sosyal bir parçasıydı (Russell ve Bogaard 2016). Depolanan bitkisel kaynaklı gıda miktarının azlığı dikkate alındığında, şölenler büyüme fırsat sağlamaktan çok ortaklaşa bir faaliyet gibi görünmektedir (Boogard vd 2009, Der 2021,154).

Yerleşimin Kuzey ve Güney Alanları'nda sosyal gruplaşma, mekânsal sosyalliklerin ötesine geçerek cemaat düzeyini aşmıştır. Muhtemelen iki farklı köken grubundan kaynaklanan iki farklı genotip saptanmıştır (Hillson vd 2013). Kuzey ve Güney alan toplulukları pek çok etkinlikte bir arada olsa da ayırt edici özellikler de mevcuttur. Örneğin, yerleşim sakinleri koyun sürülerini farklı bölgelerde otlatmıştır (Pearson vd 2007). Güney Alan'da yanmış evler figüratif ve hayvansal kalıntılara göre kümelenirken, Kuzey Alan'da bu özellikler yanmamış evlerde görülmektedir. Kuzey ve Güney alanda yanmış/yanmamış evler üzerinden kurulan ilişki, olasılıkla bu iki alanda farklı stratejiler izleyen topluluklar bulunmasıyla ilişkilidir. Evlerde mezar ve boynuz yoğunluğu da benzer bir farklılık sunmaktadır. Bu göstergeler Kuzey ve Güney Alanda figürinlerle ilişkili görünürken, hayvan boynuzları yalnızca Kuzey Alanda ilişkili görünmektedir. Bu farklı stratejiler, paylaşılan pratiklerin alt çatısındadır. Ayrıca örneğin boynuzların tip özellikleri üzerinde de bir standartlaşamadan bahsedilebilir. Martin ve Meskell'in çalışması, dört ayaklı figürini yapımında baş kısmında boynuz morfolojisi ve konumu ile kuyruk betiminde iskan boyunca devam eden bir odak bulunduğunu ortaya koymuştur (2012).

Orta dönem tabakaları aynı zamanda önceki yaşam biçiminin bozulması ve yerleşimin ortadan kalkışının da başlangıcıdır (Der 2021,154).

Çatalhöyük'te bu süreçte insan-hayvan ilişkileri çatışmayı sabitleyici ve hafifletici işlev görmüş olabilir. Orta Dönem Çatalhöyük konutlarının en az %30'unda hayvan boynuzu, en az %50'sinde figüratif kullanım mevcuttur ve bu artış olasılıkla baskın sosyal birim olarak bağımsız evlerin ortaya çıkışıyla ilişkilidir. Yine bu dönemde boynuz temsilinde tür çeşitliliği de zirveye ulaşmıştır. Aynı dönem, yerleşimde evlerin yakılması pratiğine de içermektedir ve yakma depoztileri içerisinde hayvan boynuzları da yer almaktadır. Yerleşim, Orta Dönem tabakalarından

başlayarak yaygın tarım ekonomisine büyük oranda bağımlı hale gelmiştir. Biyometrik veriler evcil sığırın Kuzey Alan'a geç evrelerde giriş yaptığını ve ancak Son Evre ile Kalkolitik Dönem boyunca yerleşim geneline yayıldığını göstermektedir. Evcil sığır kullanımı bilinçli olarak ertelenmiş olmalıdır, nitekim bölgede evcil sığır MÖ 7000 kadar erken tarihlerde bilinmektedir (Arbuckle ve Makarewicz 2009) ve Çatalhöyük'te evcil koyun ve keçi iskan boyunca tüketilmiştir. Bu gecikme yerleşimdeki av ve bağlı geleneklerden kaynaklanmış olmalıdır (Der 2021,155).

Tarım ve tarımla ilişkili artı ürünler iş gücü, zaman ve yatırım gerekliliklerivle sosyal tabakalanmayı yaratmış olabilir (Hodder 2016). Çatalhöyük'te eşitsizliğin kökleri iskanın geç yarısında, sakinlerin hane ve pratikleri paylaşmayı bırakıp, daha otonom sosyal birimlere dönüşmesiyle başlamıştır. Bu süreçte taş boncuk ve yontmataş alet üretiminde de zanaat uzmanlığının gelişmekte olduğu önerilmiştir (Bains vd 2013; Der 2021:155). Yükselen sosyal gerilimler nedeniyle değişimin zor olduğuna işaret eden kanıtlar mevcuttur. Kuzey Alanı Orta Dönem yapısı Bina 52, daha önceden mahalleleri ayıran radyal bir sınır içerisine uzanarak konumlanmıştır. Daha sonra üzerine inşa edilen Bina 51 mahalle ayrımını yeniden tesis etmiş ve alan modellemesine karşı direnç göstermiştir. Daha bağımsız hale gelen haneler, daha farklı otlar alanları kullanan küçük sürülerle kendi üretimini kontrol etmiştir (Pearson 2013; Russell vd. 2014, Der 2021:155-56). Yalnızca Bina 65 koyunlarında görülen izole patolojiler, sürü yönetiminin kolektif olmadığına işaret eder niteliktedir (Russell vd 2014). Geç dönemlerde şölenlerin ölçeğindeki artış, bu değişime karşı bir tepki olarak yorumlanmakta, aynı zamanda farklılığı önemsizleştirmek için kaynakların yeniden dağıtılması ya da farklılığın ve yücelmenin bir iddiası olarak da ele alınmaktadır (Demirergi, 2015, Der, 2021:156). Orta Dönem ve sonrasında ortaya çıkan özenli andezit servis kapları ve topuz başların da artan sosyal gerilimler karşısında siyasi otoriteyi gösteren nesneler olarak ele alınabileceği önerilmiştir (Wright 2014). Yine geç bir pratik olarak koyun keçi aşık kemikleri, erken yapılarda görülmezken, Neolitik iskan sonu ve Kalkolitik Batı Höyük'te karşımıza çıkan bir pratiktir (Russell ve Griffitts 2013). Zar işlevi gördüğü düşünülen bu nesnelerin, perdahlama aletlerini işaret eden karakteristik aşınmanın olmaması nedeniyle, oyun parçaları olması muhtemeldir. Oyun, bireyleri veya takımları

birbirleriyle karşı karşıya getiren, potansiyel olarak farklılıkları yoğunlaştıran ve sosyal gerilimi artıran rekabetçi bir faaliyettir (Der, 2021: 156).

Sıvalı kabartma ve hayvansal mimari bileşenler orta evreden itibaren azalır (Russell ve Meece 2005). Mühürler ise Kuzey G Alanı öncesine kadar görünmez. Mühürler üzerinde nadiren, ayı ve leopar gibi erken dönem sıvalı kabartmaların karakteristik yabani hayvanları betimlenmiştir. Damga mühürlerin genellikle mülkiyet belirtmek için kullanıldığı önerilmiştir (Mellaart 1962; Hodder 2006; Türkcan 2013). Ne için kullanıldıkları kesin olarak tanımlanamasa da kalıntılar bu nesnelerin kullanıldığını göstermektedir. Bazı mühürler tekstille ilişkili görünmektedir (Türkcan 2013, Der 2021: 156).

Yerleşimde zoormorfik figürinler iskan boyunca kullanılsa da sığır biçimli örnekler özellikle Kuzey Alanda geç dönemde en yüksek oranlara ulaşmıştır. İşlenmiş kemikten üretilen boncuk ve uçlar daha özenli, uzmanlaşmış ve daha çeşitli örneklerle temsil edilmiştir (Russell ve Griffitts 2013:298; Vasic vd 2014, Der 2021:156). Kuzey Alanda ala geyik boncukları da Orta Dönem'den itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Bu örnekler Güney Alan'da iskan başından bu yana bilinse de yoğunlukları orta ve geç dönemlerde artış göstermiştir. Güney P Alanı'nda tamamlanmış ala geyik taklidi boncuklar bu dönemden önce kullanılmamıştır. Erkek geyikler ömürleri boyunca bu dişten yalnızca iki tane üretebildikleri için sınırlı bir hammadde değeri taşırlar. Nadir bulunması nedeniyle değer taşıyan bu nesneler, kimlik belirteci olarak kullanılmış olabilirler (Russell ve Griffitts 2013; Vasić vd 2014). Cauvin'in görüşüne göre, tümüyle evcilleştirilmiş yaşam biçimine geçiş düşünce ve sembolleri değiştiren "zihinsel devrim" ile gerçekleşmiştir (Cauvin ve Watkins 2007, Der, 2021:156).

Boncuklar Çatalhöyük'teki en yaygın bedensel süsleme aracıdır. Yerleşimin 1000 yılı aşkın iskanını araştıran Mellaart ve Hodder dönemi kazıları boyunca 43.000'in üzerinde boncuk ele geçmiştir. Çalışmalar kapsamında Neolitik höyükten 21.546 örnek ele alınmıştır. Öncelikli alanlarda bulunan 1.165 taş ve 1.272 kabuklu boncuk ile pendant daha detaylı teknolojik inceleme ve iz analiziyle değerlendirilmiştir (Vasić vd. 2021: 215).

Çatalhöyük'te boncuk üretiminde uzmanlaşma veya uzmanlaşmış atölye

üretimine ilişkin veri saptanmamıştır. Bununla birlikte bazı evlerde (Bina 75 ve Bina 18) tamamlanmamış örnekler ve üretimle ilişkili parçalar bulunmuştur. Boncuk üretim atıklarının dağınık pozisyonu ve atık içerisinde balta üretim atıkları gibi diğer atıkların da bir arada bulunması, aynı evde birden fazla üretimin, hane içinde bireysel ihtiyaçları karşılayacak düzeyde yapıldığını düşündürmektedir. Çalışılan boncukların %20'den fazlasında kullanım izi çok az veya hiç yoktur. Kireç taşı, tüf ve akik boncuklarda daha az kullanım izi görülürken, turkuaz ve florapatit boncukların ise daha uzun süreler kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bazı örneklerin kumaşlara tutturulduğuna ilişkin örnekler mevcuttur. Bu türden izler, daha çok ince uzun örneklerle ilişkilidir. Böyle bir örnek, uçlardan basık karnı şişkin bir boncukta Bina 131'de doğrudan bir kadınla ilişkili olarak saptanmıştır. Olasılıkla bir tekstile tutturulmuştur. Varil formunda bir boncuk aynı bine içerisinde bir başka ergenlik çağında bir kadın mezarının dolgusunda saptanmıştır. Bina 150 içinde bir yetişkin kadın mezarında da benzer özelliklerde bir boncuk bulunmaktadır. Boyun hizasında bir hat üzerinde bulunan boncuk dizisi, aslında kolye kullanımından ziyade, buraya bırakılmadan önce uzun bir süre yine bir tekstil üzerinde tutturulmuş gibi görünmektedir. Aynı iskeletle ilişkili olarak bir grup siyah disk ile siyah ve beyaz silindirik taş ve kabukludan boncuklar, alt omurlarla ilişkili olarak bulunmuştur ve yine bir başka nesne üzerinde tutturulmuş olabilirler (Vasić vd. 2021:226).

Benzer kullanım şablonları mezar dışı bağlamlarda da ortaya çıkmaktadır. Bina 89 yangın dolgusu ve Bina 150 kurulum dolgularında da elbiselere tutturulmuş olabilecek örnekler saptanmıştır. Yeni doğan bir çocuk mezarında, bir halhalla ilişkili kemik boncuk üzerinde de kullanım izi saptanmıştır. İmitasyon ala geyik dişi boncuklar, muhtemelen erkek bir bireyle ilişkili olarak bulunmuştur. Yine bir nassarius bileklik, bir yetişkin erkek mezarıyla ilişkilidir ve aynı bileklik içerisinde farklı derecelerde kullanım görmüş örnekler yer alır. Bir kadına ait başka bir mezarda ise yine nassarius'tan bir halhal üzerinde hepsi uzun süreli kullanım gören boncuklar yer almaktadır (Vasić vd. 2021:227).

Boncuklar en fazla mezar dolgularında, ardından atık alanlarında ele geçmektedir. Kazılan atık alanlarının yarısından fazlasında boncuklar bulunsa da bu alanlarda boncuk sayıları düşük ve yoğunlukları azdır. Bunun nedeni boncukların

boyutlarıyla da ilişkili olabilir. Boncukların çoğunluğu 5 mm'den küçüktür. Boncukların yüksek yoğunlukta bulundukları ana bağlam ise mezar dolgularıdır. Tüm boncukların %75'i mezar alanlarından ele geçmiştir. Faaliyet alanları ve tabanlarda boncuk yoğunluğu nadiren yüksektir. Yüksek boncuk oranları Güney Alan'da Bina 18, Bina 80 ve 97 ile Kuzey Alan'da Bina 132 ile ilişkili yangın depozitlerinde dikkat çekicidir. Bina 132, Bina 18 ve Bina 75'te yoğunluk, üretimle ilişkili görülmektedir.

Bina 56 gibi bazı binaların terk dolgularında da boncuklar nadiren de bağımsız birimler olarak düzenlenmiştir. Bina 2'nin son kullanım evresinde de bir grup boncuk, fırınla ilişkili alanda bol miktarda hayvan kemiğiyle taban üzerinde bulunmuştur. Bina 64 (42 kireçtaşı disk) ve Bina 132 (107 disk boncuk) 'de boncukların bilinçli olarak çukurlara gömülmesi veya saklanması da tespit edilmiştir. Bina 107'de boncuklar direk deliği içine, inşadan önce yerleştirilmiştir ve bir adet imitasyon geyik dişi de yer almaktadır. Binalarda boncuk yoğunluğu düşük olmasına karşın, Bina 51 bunun en belirgin istisnalarındandır. Yapı içi dolguda silindirik bir taş boncuk, tam halde delikli bir *cerastoderma,* bir deliksiz *columbella* ve 20'den falza delikli *Unio* kabuğu bulunmuştur. Bir bebek mezarındaki 14 *unio* dışında böyle bir yoğunluk örneğine başka bir alanda rastlanılmamıştır (Vasić vd. 2021:227-30).

Atık alanlarda bulunan boncuklar genellikle birincil depozit değilken, Bina 53 altındaki atık alanında tek seferde bırakıldıkları anlaşılan 30'dan fazla küçük disk biçimli taş boncuk saptanmıştır. Bu boncuklar tek seferde üretilmiş ve aynı olay sırasında tek seferde bırakılmış gibi görünmektedirler. Boncukların açık alanlarda mevcudiyeti, iskan boyunca devam etse de bazı açık alanlarda daha yoğun oldukları görülmektedir. Boncukların bağlamsal dağılımı, günlük yaşam ile mezar uygulamaları ve bina terk ritüelleri gibi alanlarda kullanımlarına işaret etmektedir. Atık alanlarındaki örnekler ise bunların kayıp veya çöp niteliğinde olmaktan öte, bu alanlarda üretilmiş olabileceğine işaret eder. Boncukların yaygın kullanımı, cenaze törenlerinde bedensel süsleme uygulamalarında önemli bir role sahip olduklarını göstermektedir. Mezar dolgularındaki boncuklardan çok az doğrudan bırakılmış gibi dururken, büyük çoğunluğu mezar dolgusu ile birlikte alana taşınmıştır. Ele alınan 82 bireyden 13'ünde boncuklar bireylerle ilişkili olarak yerleştirilirken, diğer örnekler çukurların doldurulması sırasında gelmiştir (Vasić vd. 2021:230-32).

Boncuklar mezarlarda ağırlıklı olarak kolye, bilezik ve halhal kullanımıyla temsil edilirken, az sayıda örnek boyun bölgesiyle ilişkili biçimde konumlanmıştır. Mezarlarda kafatası ve boyunla ilişkili olarak *unio, florapatit* ve hematit yer alırken, ergenlik çağında örneklerde az sayıda *spondylus* ve *patella* boncuk ta saptanmıştır. Bina 132'de bulunan yetişkin bir erkek bireyle ilişkili Tek bir *unio* bileklik örneği dışında, hematit ve *uniolar* el ve ayak bileklerinde bulunmaz. Boyun bölgesinde *florapati*t boncuklar bulunan beş birey dışında, diğer boncuklar bilezik, kolye ve halhal içeren toplam dokuz bireyde saptanmıştır. Tek tip boyut ve renkte boncuklardan oluşan diziler bulunmakla birlikte, boncuk dizileri ağırlıklı olarak farklı tip , renk, boyut ve hammadden boncuklardan üretilmiştir. Toplamda 37 veya 38 bireye ait 67 diziden 27'si yalnızca disk boncuklardan oluşurken, 26 dizide disk boncuklar diğer boncuk tipleriyle bir arada kullanılmıştır. Bilezikler, renk ve form açısından en uniform grubu oluşturmaktadır. Bileziklerin %69.2'si tek tip boncuktandır ve üç örnek dışında hepsinde disk boncuklar kullanılmıştır. 17 halhaldan 7'si dışında tek tipken, dört örnek yalnızca disk boncuklardan oluşmaktadır. Kolyelerin %36'sını tek tip örnekler oluştursa da yüksek çeşitliliğe sahiplerdir ve aynı tip boncuklarda bile renk çeşitliliği görülür. Boncuk dizileri genellikle tek sıra olsa da daha karmaşık örnekler de mevcuttur. Bina 132'de muhtemelen yetişkin bir erkeğe ait olan bir iskeletin sağ bileğinde en az üç sıra boncuk dizisi, aynı binada muhtemelen yine bir erkek bireyde her iki bilekte kabuklu ve disk biçimli taş boncuk dizileri ele geçmiştir. Bina 44 içerisinde eyer alan bir çocuğa ait iskeletin sal bilek çevresinde de iki sıra boncuktan halhal bulunmuştur. Ergenlik çağında bir bireye ait iskelette, çok katmanlı kolye örneği saptanmıştır. İskeletle ilişkili olarak bulunan kolyede yumuşak yerel kaynaklar ve kireç taşı, deniz kabuğu ve kehribar gibi daha sert boncuklar bir arada kullanılmıştır. Tek bir boncuk dizisi için geniş ağ ilişkileri gerektirmesi bakımından ilginç bulunmuştur (Vasić vd. 2021:232-33).

Kolyelerde yerel olmayan kaynakların kullanımı seyrek olmakla birlikte, *antalis, dentalium* veya *nassarius* boncukların kullanımı nispeten daha yaygındır. Birden fazla ip dizisiyle gömülen bireylerde de farklı uygulamalar gözlemlemek mümkündür. Bina 129'da bulunan yetişkin bir birey (22620) bunlara örnektir. Bu

bireyde kullanılan bilezik neredeyse tümüyle kehribardan oluşsa da sol ayak bileğinde fillit, kireç taşı ve antalis kullanılmış, sağ ayak bileğinde ise kil ve fillitten yapılmış boncuklar bırakılmıştır. Bireyin mezar dolgusuna benzer şekilde kireçtaşı, fillit, kil, antalis ve kehribara ek olarak galen, florapatit ve theodoxus'tan yapılan 123 boncuk bulunmuştur. Dolgu ve takılarda kullanılan tüm kehribar boncukların tek seferde üretildiği ve benzer sürelerde kullanıldıkları saptanmıştır.

Halhallar üzerinde bulunan antalis uzun süreli kullanılmış olsa da birlikte kullanılan fillit ve kireçtaşı boncuklar hiç kullanılmamış veya çok kısa süreli kullanıma sahiptir. Benzer şekilde florapatit boncukların hiçbiri uzun süreli kullanılmamıştır. Boncuklar çoğunlukla bilezik, kolye ve halhallarla ilişkili görülse de farklı kullanım biçimleri de mevcuttur. Bina 131'de olasılıkla ergenlik çağında bir kadına ait iskelet üzerinde çok katmanlı bir kolye ve bir antalis bilezik bulunmuş, ancak bunun ötesinde elleri, sol kolu ve alt bacakları ile ilişkili 2.170 disk boncuk ile mezar dolgusundan ayrıca 616 boncuk bulunmuştur. Bu boncukların büyük çoğunluğu ise ahşap veya mineralleşmiş bitki gibi tanımlanamayan maddelerden üretilmiştir. Benzer dış özelliklere sahip boncuklar, farklı konumlarda çoklu sıralar halinde bulunmuşlardır. Bu ipler gömülme sırasında bireyin sarılması işlemiyle ilişkili olmalıdır. Alternatif olarak komşu Bina 1'de bir infant bebekte olduğu gibi, beden bu iplerle sarılmış olabilir. Boncukların cenaze törenlerinde kullanımları arasında vücuda kabaca iliştirilmeleri, bitmemiş boncukların tekrarlayan vaziyette bulunması ve olasılıkla keseler içinde mezara yerleştirilmeleri de yer almaktadır. Bireylerin yalnızca %10.5'i doğrudan boncuklarla ilişkili olarak gömülmüşlerdir. Mezar dolgusundan ele geçen dolaylı ilişki de dikkate alındığında bu oran %27.9'a yükselmektedir (Vasić vd. 2021:233-35).

Veriler birlikte değerlendirildiğinde, yetişkinlerin daha yoğun biçimde boncuklarla gömüldüğü, özellikle yaşlıların ölümünde boncukların daha yaygın kullanıldığı söylenebilir. Erkekler için oran nispeten daha yüksek olsa da cinsiyetin mezarlarda boncuk kullanımına ilişkin doğrudan bir kriter olduğu söylenemez. Bazı tipler ağırlıklı olarak yetişkinlerle ilişkili görünürken bazılar da yetişkin altı gruplarla ilişkili görünmektedir. Bir yenidoğan mezarında yedi faklı tipten kolye istisna olmak üzere, genç bireylerde boncuk dizileri tek veya iki tip boncuk içermektedir. T6,13,14

ve 19 yetişkin altı gruplarla ilişkiliyken, T7,24,26,28 ve 30 yalnızca erişkin mezarlarında bulunmaktadır. Kadınlarda ağırlıklı olarak T3,5,7,21,23,24,26,27 ve 30 tipleriyle ilişkilidir ve bu tipler erkek mezarlarında bulunmaz. Renk ise hiçbir kategoride anlamlı bir kullanım şablonu göstermemektedir.

Aynı binaya veya aynı mahalle grubuna gömülen kişilerde benzer boncukların kullanımı nadirdir. Tipler sıklıkla tekrar etse de bireyler nadiren benzer nesnelerle donatılmıştır. Bina 42'de bir neonatal boynunda bir hematit pendantla gömülmüşken, Bina 52'de iki infant mavi ve mavi/yeşil boncuklarla, birinin kafası üzerinde diğeri ise karın bölgesinde yoğun miktarda kireçtaşıyla gömülmüştür. Bina 77 ise birkaç birey tümüyle nassarius boncuklarla gömülmüştür (Vasić vd. 2021:235-36).

Bitişik binalar Bina 1, Bina 3 ve Bina 77çeşitlikiği göstermesi bakımından iyi örneklerdir. Bu yapılarda çok sayıda mezar yer almaktadır. Bina 1'de 61 bireyden yalnızca dördü doğrudan boncuklarla ilişkilidir. Bir erkek bireyde mavi bir taş boncuk ve bilinçli yakılmış kemik boncuk boyun bölgesinde yer almaktadır. Sol üst kolunda Dentaliumlardan oluşan bir bilezik bırakılmıştır. Bir kadın iskeletinde ise femur ve pelvis arasında iki delikli yeşil renkte geniş bir pendant bulunmuştur. Bir infant bedeni ise yüzlerce disk boncuk ile sarılmış ve bir Dentalium boncuk boynuna bırakılmıştır. Bina 131'de 141 iskeletten en az altısı boncuklarla gömülmüştür. Bu binada ilginç olan boncuklarla gömülen tüm bireylerin kadın olmasıdır. Vücudunun farklı bölümlerinde yüzlerce boncuk bulunan erişkinlik çağında bir kadın, tamamlanmamış durumda bir steatitle gömülmüş bir erişkin ve dört adet T1 kabuğu ile bir adet T3 akik boncukla gömülen bir diğer erişkin saptanmıştır. İki kadın ayna pozisyonunda gömülmüştür. Bunlardan birinin boynunda bir adet pendant varken, diğer bireyde T1, T2 ve T20 tiplerinden bir kolye, iki bilezik ile gömülmüştür. Bina 77'de kuzey ve doğu platformlarında bulunan bireylerde doğrudan ilişkili boncuk bulunmazken, kuzeydoğu platformuna gömülü 15 bireyden en az 7'si boncuklarla donatılmıştır. Bu mezarlardan toplam 1270 boncuk ele geçmiştir. En erken mezar bir çocuğa aittir ve çoğunluğu kireç taşı T1 tipi olmak üzere farklı tip ve hammaddelerden 269 boncukla gömülmüştür (Vasić vd. 2021:236).

Bir sonraki kullanım evresi'nde dört birey gömülmüş ve bunlardan bir tanesinde dentalium bilezik kullanılmıştır. Takip eden evrede yetişkin bir erkek nassarius bilezikle gömülmüş, mezar dolgusunda ise galen, turkuaz, yeşil taş ve bakır gibi farklı hammaddelerden 22 boncuk ele geçmiştir. Yapının yedinci ve son kullanım evresinde yetişkin bir kadın mezarında farklı tiplerden 700'ün üzerinde boncuk bulunmuştur. Yetişkin bir erkek birey ise kümelenmiş halde nassarius boncuklarla ilişkilidir. Bu binaların tamamında yapı içlerinde sınırlı sayıda boncuk mevcuttur.

Yukarıdaki yapılarla yaklaşık olarak çağdaş olan Güney Alandaki Bina 80, 76, 96 ve 97 kümesi, tersi bir durum göstermektedir. Bu yapılarda saptanan 44 bireyden yalnızca Bina 76'da gömülü olan erişkin bir erkek sol omuzunda bir grup disk biçimli galen boncuk, bel bölgesinde imitasyon geyik dişi boncuklarla bulunmuştur. Bazı geniş ve detaylı evlerde düşük yoğunlukta boncuk bulunurken, daha ufak ve detaylar içermeyen yapılarda daha yüksek sayıların bulunduğu örnekler mevcuttur.

Yerleşimin erken evresinde boncuk tiplerinin çoğu hali hazırda kullanımdadır. Güney K ve L alanlarında erken evre sonlarında bazı tiplerin kullanımı başlarken (T.4, T.5, T.10, T.11, T.14, T.21 ve T.27), Orta Dönem'de T.12, T.18, T.19, T.23 ve T.29 tipleri, ve Geç Dönem'de yalnızca (T.6, T.30,T.31) tipleri kullanılmaya başlar (Vasić vd. 2021:237-41).

Geç dönemde kabuk ve kil boncukların oranı nispeten artarak %30'a ulaşır. Hemen her kabuklu türü erken evrelerden itibaren kullanılıyor olsa da yerel türler olan *unio*, *xeropicta* ve *viviparus* ile *columbella* oranları artış göstermiştir. Bazı fosil türleri ise yalnızca son evrede kullanılmıştır. Geç dönemde yalnızca bir sıvalı kafatasıyla birlikte bulunmuştur ve bu örnek saptanan en fazla boncuk türü içeren örneği temsil etmektedir. Kuzey alanda bulunan binalarda Orta Dönem'de yapı içi boncuk yoğunluğu daha fazlayken, Güney alanda Geç Dönem yapılarında yoğunluk daha yüksektir (Vasić vd. 2021:241).

BÖLÜM 4. GÖLLER BÖLGESİ

4.1. Göller Bölgesi Neolitik Dönem Yerleşimlerinde Mimari Veriler ve Ortaklaşma Araçları

4.1.1. Göller Bölgesi Neolitik Dönem Mimarisi

Hacılar

Hacılar yerleşimi, Burdur Gölü'ne yaklaşık 4 km mesafede, 150 metre genişlik ve 1.5 metre yükseklikte küçük bir höyüktür. 1956 yılında James Mellaart tarafından saptanmış ve 1957-1960 yılları arasında kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Yerleşimde J. Mellaart tarafından yürütülen kazı çalışmalarında 7 tabaka saptanmış ve en erken tabaka Mellaart tarafından "Akeramik Neolitik" olarak tanımlanmışsa da (Mellaart 1970), Refik Duru tarafından, bahsi geçen erken tabaka seramik bulunması nedeniyle "Erken Neolitik" olarak yeniden tanımlanmıştır (Duru 2012:1). Son güncellemeyle birlikte Hacılar yerleşimi, Erken Neolitik (Tabaka I-VIII), Geç Neolitik (tabaka VI-IX) ve Erken Kalkolitik (Tabaka I-V) olmak üzere üç ana

iskan süreciyle temsil edilmektedir (Duru 2012:1).

Hacılar yerleşiminde en erken aşamadan itibaren gelişkin mimari saptanmıştır. Erken Neolitik tabakası sınırlı bir alanda araştırılmış ve kerpiç duvarlı bir yapının bir kısmı kazılmıştır. Bu yapı dikdörtgen planlı ve en az 2 odalıdır. Kazılan duvarlarda kapı girişi bulunmamış olmakla birlikte, girişin nasıl sağlandığı anlaşılamamıştır. Yapının kireç tabanı perdahlıdır ve yer yer kırmızıya boyanmıştır. Diğer mimari kalıntılar, temel olarak taban parçalarından bilinir. Erken Neolitiğin her evresinde yapı tabanları perdahlı ve boyalı iken, yapılar arasında ocak ve fırın gibi taşınmazların yer aldığı açık işlik alanlarının bulunduğu görülür (Duru 2012:2-4) (şekil 23).

Bu evrenin küçük buluntuları oldukça sınırlı ve taş kazıyıcı, çakmaktaşı aletler, kemik bızlar ve mermer kap parçalarından oluşur. Hacıların kuzey ve kuzeybatısında açılan üç açmada, 1.5 – 2 metre derinlikte kırmızı ve sarı boyalı, perdahlı kireç tabanlar saptanmıştır. Çalışmanın sonlarında, bu tabanlardan biri üzerinde seramik parçaları bulunmuştur. Çalışmaların bir diğer çıktısı, höyüğe uzak bir mesafede bulunan terazzo tabandır. Bu sayede Hacılar'ın erken yerleşimi, düşünülenden daha geniş bir yayılıma sahip olduğu anlaşılmıştır. Bu erken yerleşimden sonra Hacılar, Melaart'a göre 1000 yıl kadar iskan görmemiştir (Duru 2012:2-4).

J. Mellaart'a göre Tabaka IX'da Geç Neolitik iskanı başlamaktadır. Bu evre ise kesinti olmadan Kalkolitik'e kadar devam eder. Tabaka IX ve VIII'de diğer tabakalardan farklı olarak birkaç taş temel not edilmiştir. Hacılar VI geniş alanda incelenmiştir. Sıvalı kerpiç duvarlar yaklaşık 1 m. kalınlıktadır ve taş temel üzerine dış bükey kerpiçlerden inşa edilmiştir. Bazı duvarlarda, özellikle de bölme duvarlarında dal – örgü kullanılmıştır. Tabanlar özenli ve grimsi beyaz sıvalıdır.

Yapılar çoğunlukla dörtgen, bazıları da karedir. Ortaya çıkartılan binaların boyutları 5.5 x 6.5 – 10.5 m arasında değişir. Kapı girişleri uzun duvarların ortasında yer alır. Tüm binalarda dörtgen fırınlar ve önlerinde kül çukurları, kapı karşısındaki duvarda yer alır. Yapı içleri, sekiler, depolama siloları ve nişlerle farklı alanlara ayrılmıştır.

Bazı evlerin kapı önü ve çevreleyen avlularında ocak fırın ve depolama birimleri gibi günlük kullanım alanları yer alır. Bu süreçte bireylerin yerleşim dışına gömüldüğü bilinmektedir. Yalnızca bir veya iki birey yerleşim içinde hocker pozisyonunda gömülü bulunmuştur. Hacılar VI yerleşim modeli net biçimde anlaşılamamış olsa da, evlerin merkezi bir avlu etrafında, birbirine eklemlenen yapı grupları biçiminde yer aldığı önerilmektedir. Sokak sistemleri yer almaz ve yapı gruplarının küçük avlularla ayrıldığı tahmin edilmektedir (Duru 2012:2-3).

Kuruçay

Kuruçay yerleşimi, Burudur Gölü'ne yaklaşık 4 km mesafede, Hacılar yolu üzerinde bulunmaktadır. Refik Duru tarafından 1978-1988 yılları arasında kazılmıştır. Aralarında kesintiler bulunan altı tabaka saptanmış ve bunlardan ilk üçü Neolitik Dönem'e tarihlendirilmiştir (Duru 2012:5).

Kuruçay yerleşimin en erken iskanı Tabaka 13, 60 – 80 cm kalınlıkta çakıl ve kum içeren, ana toprak üzerinde ortaya çıkartılan yapılarının taban parçalarıyla tanımlanır. Bu tabakaya ilişkin mimari veriler ise oldukça sınırlıdır. Tepenin güney yamaçlarındaki yerleşimin taşkınlarla aşındığı düşünülmektedir. Korunmuş en erken mimari alanlar, Tabaka 12'de ortaya çıkartılmıştır. Bu tabakaya tarihlenen, 1.1 m genişlikte taş temelli geniş bir evin taş temelleri ortaya çıkartılmıştır. Yapının iç ölçüleri 8.5 x 5.3 metredir. Tek odalı inşa edilen yapının doğusuna sonradan ikinci bir oda eklenmiştir. Eklenen bu odanın köşeleri yuvarlatılmıştır. Bu yapının güneyinde ise üçüncü bir yapı yer alır. Az korunan yapının dörtgen olduğu anlaşılmaktadır. Bu yapı grubunun doğusunda ise işlevi anlaşılmayan bir duvar yer alır (Duru 2012:5-6) (şekil 24).

Kuruçay 11, Tabaka 12 yapılarının batısında kurulmuştur. Bu evrenin en önemli mimarisi, 26 m uzunluk ve 1.1 m kalınlıktaki temellere sahip yapıdır .Söz konusu temellerin, yerleşimi çevreleyen bir savunma duvarı oluşturduğu önerilmiştir.

Duvarın dış cephesine yarı dairesel kuleler de eklenmiştir. Bu sistemin benzer şekilde, yerleşimi diğer yönlerden de çevrelemiş olabileceği önerilmiştir. Tabaka 11'de yerleşimin dörtgen savunma sistemi içerisinde yer aldığı ve girişin güneydoğu köşeden sağlanmış olabileceği düşünülmektedir. Bu çevrili alanın yerleşim planı ve teknik özelliklerine dair veriler oldukça sınırlı olmakla birlikte, edilmiş bir yerleşim modelini temsil ettiği önerilmektedir (Duru 2012,6-7).

Höyücek

Höyücek yerleşimi Burdur'un 35 km güneyinde yer almaktadır. Höyük, 120 metre genişlikte ve 7.5 metrelik yüksekliğe sahiptir. Höyücek Neolitik yerleşiminde kazı çalışmaları, Kuruçay yerleşiminde çalışmaların sonlanmasını takiben 1989-1992 yılları arasında Gülsüm Umurtak tarafından yürütülmüştür (Duru ve Umurtak 2005). Yerleşimin, bölgedeki diğer çağdaş yerleşimlerden farklı bir karaktere sahip olduğu ve bir ikame alanı görünümü sunmadığı önerilmiştir. Aralarında kesintiler bulunan üç neolitik Dönem tabakası tespit edilmiştir (Duru 2012:8).

Höyücek Erken Neolitik Dönem I tabakası, Erken yerleşmeler Evresi olarak tanımlanmış ve üç alt evre saptanmıştır. 35 m2'lik bir alanda, 4 metre derinliğe sahip bir depozitte açığa çıkartılmıştır. Kazı çalışmalarında bol miktarda yanmış taban parçası saptanmış ancak in situ mimari tespit edilememiştir. Bu evrede yapıların hafif malzemelerden inşa edilmiş olabileceği önerilmektedir. Erken Neolitik Dönem I tabakasını muhtemel bir kesintiyle, tümüyle farklı bir tabakanın takip ettiği belirtilmektedir. Tapınak Dönemi olarak adlandırılan Erken Neolitik II evresinin iki alt evreye sahip olduğu ancak erken evrenin yine mimarinin korunmadığı ifade edilmektedir. Bahsi geçen tabakanın geç evresi 45 x 25 metrelik bir alanda kazılmış ve doğu-batı aksında 5 yapı ortaya çıkartılmıştır. Bu yapılar taş temelsiz, kerpiç yapılardır. Bazı kerpiçler düz olmakla birlikte, bazıları dış bükey yüzeylidir. Yapı 1 ve 2 tahrip olmuştur. Tek odalı Yapı 3'ün duvarları iyi durumdadır ve 1 m.'ye kadar korunmuştur. Duvarları farklı kalınlıklardadır ve bazılarının iç yüzeylerinde nişler yer alır. Yapı girişinin uzun duvarın ortasında olabileceği tahmin edilmektedir. Nitekim,

bu alanda kapı yuvası saptandığı belirtilmektedir. Geçitlerde ikincil kapılar bulunur. Ana kapının karşısındaki duvarda, geniş bir fırın ve ateş çukuru yer alır. Yapının batıdaki işlik alanına bir kapı ile geçilir.5 nolu binanın duvarları 2 m'ye kadar korunmuştur. Düz ve kavisli kerpiçler bir arada kullanılmıştır. Yapı ilk evresinde tek odalıdır ve 11.5 x 8.5 metre ölçülerindedir. Kullanımı sırasında ikincil bir duvarla ikiye bölünür. Kuzey duvarının ortasında yer alan kapı girişi, sonradan kapanmış ve kapı girişi olasılıkla doğu duvarına taşınmıştır. Kapı ilerleyen evrede bölme duvarına taşınmış ve bina kerpiçle doldurulmuştur (Duru 2012:8-9).

Bina 4, Bina 3 ve 5 arasındaki küçük alanda inşa edilmiştir. Bu alan 8 x 5 metredir ve yoğun miktarda taşınmaz unsur saptanmıştır. Oda, alçak bir duvarla ikiye ayrılmıştır. Yapının kuzey yarısı, doğusundaki küçük hücre benzeri kutucuklarla diğer alandan ayrılmıştır. Hücre tabanı üzerinde ince bir ağaç kalıntısı ve odaya açılan bir kapının izleri bulunur. Hücre yanında altı basamağı bulunan minyatür bir merdiven, toplam 80 cm yüksekliktedir. Oda içinde çok sayıda sıvalı kutu bulunur. Odada, farklı tiplerde kaplar, mermer kaseler kil platformlar üzerinde ve duvar içlerindeki nişler ile basamaklar etrafında ele geçmiştir. Minyatür basamakların gerisinde, çok sayıda bıçak ele geçmiştir. Yapının güney yarısında geniş depolama siloları bulunur. Bu kutularda, masa modeli de buluntular arasında yer almaktadır. Yapı 3 ve 4'ün birlikte kült pratikleri için kullanıldığı düşünülmüştür. Yapı 3, tapınak, Yapı 4 ise En Gizli Yer (Adyton) olarak tanımlanmıştır. Bu alanda yer alan alçak bölme duvarının güneyinde, ritüel nesneleri bulunabileceği önerilmiştir (Duru 2012:9-10).

Tapınaklar evresinin sonlanmasının ardından kısa bir kesinti yaşanır ve takiben yeniden iskan görülür. Bu yeni evrenin verileri tümüyle açıklık kazanmamıştır. Özel kontekstlerde inanç veya ritüelle ilişkili olduğu düşünülen çok sayıda buluntu grupları saptanmıştır. Bu buluntulara dayanarak bu evreye Kutsal Alanlar Dönemi denmiştir.

Kazı alanının kuzeyinde, birbirine paralel uzanan 5 kısa duvar kalıntısı bu evrenin mimari kalıntılarını tanımlar. İlişkili başka yapı olmadığından, bu duvarların işlevi anlaşılamamıştır. İki farklı alanda, bu duvarlarla ilişkili olabilecek kerpiç sıvalı alanlar, yüzeylerinde çok sayıda kadın figürini, stilize idoller, kaplar ve taş kazıyıcılar ile birlikte bulunmuştur. Başka bir alanda, duvarla bağlantısı bulunmayan bir

platformda da başka bir grup kadın figürini bulunmuştur. Höyücek yerleşiminin Erken Neolitik I evresinde sıradan bir yerleşme iken, Erken Neolitik II ve Geç Neolitik dönemlerde inançla ilişkili ritüeller için merkez niteliğinde bir karakter kazandığı önerilmiştir. Erken Neolitik II tabakasında inşa edilen yapının bir kült ve sunu binası niteliğinde olduğu düşünülmektedir. Bu alan bir yangınla son bulmuş ve yeniden iskan edilmemiştir (Duru 2012:10-13).

Bademağacı

Bademağacı yerleşimi Toros kuzeyinde, Burdur'a 50 km mesafede yer almaktadır. İlke kez James Mellaart tarafından 1958 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmasında saptanmış ve "Kızılkaya" ismiyle raporlanmıştır. Yaklaşık 7 metre yükseklikteki höyük 210 x 110 metre genişliktedir ve ova taban seviyesi altında 2 metre derinliğe ulaşan höyük, toplamda 9 metrelik bir kültür birikimine sahiptir. Yerleşimde kazı çalışmaları 1993-2005 yılları arasında Gülsüm Umurtak tarafından gerçekleştirilmiştir. Höyüğün kuzey yarısında 3000 m2'lik bir alanda ana toprağa ulaşılmıştır. Yerleşimin höyük kuzeyinin merkezinde kurulduğu anlaşılmış ve 12 mimari tabaka saptanmıştır (Duru 2012: 13).

Bademağacı erken yerleşimi 8.4 metre derinlikte, ana toprak üzerinde kurulmuştur. Bu tabakada terazzo tipli bir kireç taban ortaya çıkartıldığı belirtilmektedir. Ek olarak az sayıda seramik ve kemik alet raporlanmıştır. Saptanan kireç taban, 2 x 2 metre ölçülerinde ve 5-10 cm kalınlıktadır. Taban sınırlı düzeyde korunduğundan bir mimari yapı mı yoksa açık alan düzenlemesi mi olduğu belirlenememiştir. Bahsi geçen kullanım evresini yanmış tabanlara ait izler takip etse de, tanımlı bir mimari veri ortaya çıkartılamamıştır. Erken Neolitik Dönem kullanımının en gelişkin evresini, Erken Neolitik II iskanının temsil ettiği belirtilmiştir. Erken Neolitik II tabakasında plan ve inşa tekniği bakımından birbirine benzer özellikler gösteren 7 evre tanımlanmıştır. En erken yapı evresi Tabaka 4B olarak tanımlanmıştır. Bu evrede 40-45 cm kalınlıkta kerpiç duvarlarla inşa edilen dörtgen planlı bir yapı ortaya çıkartılmıştır. Yapının bazı duvarlarında nişle bulunduğu belirtilmiş, yapı girişinin ise batıdaki uzun duvarın ortasında yer aldığı

düşünülmektedir. Bina tek odalıdır ve kapı açıklığının karşısında fırın yer almaktadır. Fırının etrafında ise öğütme taşları ve depolama kutuları bulunmaktadır. Erken Neolitik II yerleşiminin bir sonraki evresi Tabaka 4A'da, 2.9 x 2 metre boyutlarında tek odalı bir yapı, 7-8 cm kalınlıkta iki kil kalıbın arasının doldurulmasıyla, 20 – 21 cm kalınlıkta duvarlarla inşa edilmiştir (Duru 2012:13-15).

Tabaka 3, Erken Neolitik iskanına ilişkin en geniş mimari veri sağlanan dönemi temsil eder ve 500 m2'den geniş bir alanda araştırılmıştır. Bu tabakaya tarihlenen 8 bina ortaya çıkartılmıştır. Binalar daha erken örneklere benzer şekilde, taş kullanılmadan, düz veya dış bükey kerpiçlerle inşa edilmişken, bir yapıda kerpiç yerine yaş kerpice saman katılarak yığma duvarlarla inşa edilmiştir. Yapıların tabanlarında bulunan direk delikleri, ahşap taşıyıcılara işaret etmektedir. Binalar dörtgen planlıdır ve uzun duvarlar 5-6 metre, kısa duvarlar ise 3.5 – 4 metre uzunluktadır. Yapılardan yalnızca biri iki odalı, diğer binalar tek odalıdır. Yapıların köşeleri yuvarlatılmış ve uzun duvarların ortalarında 1 metre genişlikte kapı girişleri bırakılmıştır. Tüm yapılarda kapı karşılarında fırınlar yer almaktadır. Fırınlar bulunmaktadır. Fırınlar oval kubbelidir ve önlerinde yarı dairesel formda kül çukurları bulunmaktadır. Bazı binalarda ise duvarların karşısında hafif yükseltilmiş alanlar yer almaktadır. Taş alet ve öğütme taşları genellikle fırınların yanında, özenle sıvanmış tabanlar üzerinde yer almaktadır. Bazı evlerde ise öğütme taşları tabanlara kısmen sabitlenmiş vaziyettedir. İki odası bulunan binanın ana odası diğer yapılarla benzerlik göstermekte ve ikinci odaya küçük bir kapı ile geçilmektedir. Bu odada çok sayıda öğütme taşı ve kap bulunmaktadır. Odada sekiz bireye ait iskelet ortaya çıkartılmıştır. Yangından etkilendikleri anlaşılan iskeletlerin, yapının sonlanmasına neden olan yangına bina içerisinde yakalandıkları ve yangından kaçmayı başaramadıkları düşünülmektedir (Duru 2012:16).

Bu tabakada çok sayıda yapı kazılmış ve yerleşim düzenine ilişkin veriler elde edilmiştir. Yerleşim önceden planlanarak inşa edilmemiş ve iki bina dışında, yapılar bağımsızdır. Avlular ve meydanlarla düzenlenmiş sistemli sokaklar olmamakla birlikte, yapılar arasında açık alanlar bırakılmıştır. Kapılarda belirli bir yön bulunmamakla birlikte, tümünün yerleşim dışına bakan yönlere açıldığı belirtilmiştir. Binalar arasındaki açık alanlarda pişirilmiş ince kil levhalardan silo grupları yer

almaktadır. Bademağacı EN II tabaka 3 yerleşiminde dikkat çeken özelliklerden biri de yerleşimin farklı noktalarında iki veya üç sıra halinde düzenlenmiş birbirine paralel taş sıralarıdır. Taş sıraları, yerleşimin güneybatısında ise beş sıra ile ızgara sistemine benzer biçimde, aralarında 30 – 40 cm boşluklar bırakılarak düzenlenmiştir. Kerpiç duvarları taşıyamayacak kadar ince oldukları önerilen taş dizilerinin teras ve tesviye düzenlemeleriyle ilişkili olabilecekleri önerilmiştir. Aynı iskan evresinde, yerleşimin doğusunda, ızgara taş dizilerinin yanında bulunan ince duvar, bir diğer mimari unsuru tanımlar. Bir kısmı yıkılmış durumdaki duvarın, yerleşimin bir bölümünü çevrelemiş olabileceği düşünülmüştür. Yerleşimin güneyi tümüyle kazılmadığından bu duvar kısmen ortaya çıkartılmış olmakla birlikte, savunma amacıyla inşa edilmiş olabileceği belirtilmiştir. Höyük kuzeyinde geniş alanlar kazılmış olmasına karşın, korunmuş Erken Tunç Çağı mimarisi nedeniyle yerleşimin sınırları ortaya çıkartılamamıştır. Erken Neolitik II tabakasının 2 yerleşim evresi, çalışmaların erken yıllarında ele geçen taş temel ve kerpiç duvarlarla tanımlanmakta ancak mimari verinin sınırlı olması nedeniyle plan ve inşa teknikleri konusunda belirsizlik söz konusudur. Çalışmalar sırasında 5 no'lu evin molozu içerisinde, bir duvar parçası üzerinde kırmızı boyalı üçgen diziler saptanmış ve bu evrede duvar bezemelerine işaret etmektedir. Çalışmalar sırasında ayrıca EN II /2 evresine tarihlenen çok sayıda silo ve EN II / 1 evresine tarihli doğrusal bezemeli bir sıva parçası, işlevi tam olarak anlaşılamayan birkaç nesne ile birlikte bulunmuştur (Duru 2012:16-17).

Geç Neolitik Dönem yerleşimi 2 alt evreye sahiptir ve höyüğün doğu yamacında EN II/3 binaları ve Erken Tunç Çağı megaron planlı yapıları arasında kazılmıştır. Bu dönemde mimari pratiklerde önemli değişimler görülmektedir. Yapılar 80 – 9 cm genişlikte taş temellidir. Üst üste binen iki bina üzerinden tanımlanmıştır. Altta bulunan tek odalı bina, eğik planlı ve 7.1 x 5.2 metre ölçülerindedir. Kapı girişi saptanamasa da güney duvarı karşısında yer aldığı düşünülmektedir. Yapı içinde birkaç kil blok dışında buluntu ele geçmemiştir. Yapının güneybatı köşesinde, yaklaşık 1 metre genişlikteki bir duvarın 10 metrelik kısmı açığa çıkartılmış ve olasılıkla bir savunma duvarının parçasını temsil ettiği düşünülmüştür (şekil 25). Geç Neolitik 1 evresine ait bina, önceki yapıların yaklaşık 40 – 50 cm üzerinde inşa edilmiştir. Bu yapı da ince taş temellere sahiptir. Dış ölçüleri 7.6 x 4.2 metre olan yapının kapısı,

batıya açılmaktadır. Kapının dış önünde tek sıra taşlardan eşik düzenlenmiştir. Bina içinde düzenlemeye ilişkin veri saptanmamıştır. Bu yapının kuzey duvarına taş temelli bir diğer yapı eklenmiştir. Bina içerisinde dört sıra taş dizisi yer almaktadır. Bu alanda diğer binalarla benzerlikler gösteren başka yapı kalıntıları da saptanmış olsa da, mimari özellikleri netleştirilememiştir (Duru 2012:17-18).

4.1.2. Göller Bölgesi Yerleşimlerinde Ortaklaşma Araçları

Hacılar yerleşim erken evresinde seramik bulunmaz. Tespit edilen birkaç parçanın bu tabakaya ait olup olmadığı tartışmalıdır. Tabaka IX'dan itibaren seramik kullanımı gelişkin biç,mde karşımıza çıkar. Erken evrede krem ve bej astarlı monokrom seramikler baskındır. "S" profilli tüp delikli monokrom formlar Tabaka IX için karakteristiktir. Tabaka VI'dan itibaren hayvan formlu örenkler ortaya çıkar. Aynı süreçte krem-bej astar üzerine boya bezemeli örenklerde artış görülür (şekil 26). En erken örnekleri Tabaka IX'da ortaya çıkan kil kadın figürinleri, yerleşim için karakteristiktir ve Tabaka VI'da yaygın biçimde görülür. Bu tabakada bulunan yaklaşık 80 örnek, gerçekçi biçimde şekillendirilmiştir. Bununla birlikte şematize figürrinler ve bazı taşlar üzerinde kazıma bezemeli örnekler de mevcuttur. Kemik ve taş aletler ile mermer kaseler de ele geçen buluntular arasındadır (Duru 2012: 3-4).

Kuruçay yerleşiminde tabaka 13'te çoğunluğu koyu yüzlü, astarsız monokrom seramikler kullanılmıştır. Bazı parçalar üzerinde koyu kırmızı ve kahverengi nokta bezemeler yer alır. Tabaka 12'de bej hamurlu kırmızı astarlı sermikler görülür. Boya bezemeli örenklerin sayısı artar. Tüp delikli bazı örneklerde hayvan biçimli kabartmalar görülür. Tabaka 11'de çeşitlilik artarken, basit ve geometrik kırmızı boya bezemeli örnekleri de içeren bezemeli seramiklerde artış görülür. Devem eden evrede bezeme çeşitliliği artış gösterir. Buluntu grupları arasında kil figürinler, kemik aletler, iğneler ve taş bıncuklar yer alır (Duru 2012:6-7).

Höyücek seramiği çeşitlilik gösterir. Erken yerleşimler evresinde koyu yüzlü seramikler baskındır. Tapınaklar evresinde sermikler nicel ve nitel olarak gelişim

gösterir. Çoğu örnek tüp delikli tutamaksız formlardan oluşur ve boya bezeme kullanılmazken, kazıma ve kabartma bezemeler sınırlı sayıdadır. Sonraki evrede iyi pişiriilmiş kahverengi hamurlu seramikler farklılık gösterir. Krem astar üzerine beyaz boyalı seramikler de bu evrede ortaya çıkar. Bu örnekler Kuruçau ve Hacılar boyalı seramiği ile benzerlik gösterir. Mermer kaseler, minyatür kil masalar ve kemik aletler bu dönemde yaygındır. Kil figürin ve idollerin sayısı 100'e yaklaşır. Çoğunluğu Kutsal Alanlar Evresi'nde 3 alandan ele geçmiştir. Alanalrdan birinde hiç idel bulunmyıp yalnızca doğal figürinler yer alırken, bir diğer alanda kemik sokmabaş figürinler bulunur. İki alanda hiç taş kazıyıcı yokken, alanlardan birinde çok sayıda kazıyıcı vardır (Duru 2012:10-12).

Bademağacı yerleşiminde Erken neolitik 1 evresinde küçük-orta büyüklükte kase ve çömlekler baskınken, seramikte bezeme görülmez. Seramik düşük kaliteli ve sınırlı çeşitlilikte örnekle temsil edilir. EN II evrsinde gri-kahve ve gri-bej seramiklerle birlikte "S" profili, omurgalı örnekler kullanıma girer. Daha sonraki seramikler temel olarak EN II evresi ile benzerlik gösterir. EN II sermiğinde az sayıda bezemeli örnek arasında boya bezeme sınırlıyken, bazı örneklerde kabartma bezeme yer alır. EN II evresinde kil mühürler yaygın kil buluntular arasındadır. Örnekler arasında oval, dairesel ve dörtgen olanlar bulunurken, EN III'te başarılı doğrusal çizgiler içeren örnekler ortaya çıkar. EN II buluntuları arasında natüralistik figürinler yaygındır. Aynı evrede Höyücek ve Bademağacı ile benzer stilize örnekler de bulunur (Duru 2012:19-20).

BÖLÜM 5. İÇ BATI ANADOLU

5.1. Ekşi Höyük Yerleşiminde Mimari Veriler ve Ortaklaşma Araçları

5.1.1.Ekşi Höyük Yerleşimi Neolitik Dönem Mimarisi

Ekşi Höyük yerleşiminde çalışmalar, Göller Bölgesi ve Kıyı Ege arasındaki arkeolojik boşluğu doldurmak amacıyla 2015 yılında başlatılmıştır. Denizli, Çal İlçesi'nde Büyük Menderes Nehri'ne 500 metre mesafede, yaklaşık 2 hektarlık alana yayılan bir yerleşimdir. Yerleşimde kazı çalışmaları devam etmekle birlikte 7 tabaka saptanmış ve bunlardan Tabaka 7 – Tabaka 3, Neolitik Dönem'e tarihlenmektedir. Ekşi Höyük yerleşiminde Neolitik Dönem iskanı MÖ 6750-5875 yılları arasına tarihlenmektedir (Dedeoğlu vd. 2023:6).

Yerleşimin en erken tabakalarını MÖ 6780-6593 yıllarına tarihlenen Evre 7 ve Evre 6 temsil etmektedir. Söz konusu iki tabakada, yapılar kesintisiz biçimde devam etmekte ve yön, form ve inşa tekniği bakımından süreklilik göstermektedir. Evre 7, 20 m2'lik bir alanda ortaya çıkartılmıştır (şekil 28). Bu tabakada 3 x 3.5 metre ölçülerinde, kuzeybatı-güneydoğu uzantılı bir yapı ve binanın hemen dışında yaklaşık

80 cm genişlikte bir ateş çukuru yer almaktadır. Bina, 25 cm kalınlıkta, ince kerpiç duvarla inşa edilmiş ve kırmızı boyalı kireç tabanı beş kez sıvanmıştır. Tabanların yenilenmesi sırasında yaklaşık 2 cm kalınlıkta, küçük boyutlu taşlar ve kum içeren bir zemin hazırlanmış ve üzerleri ince, sert yapıda kireçle sıvanarak kırmız renge boyanmıştır. Binanın kuzeydoğusunda yer alan 90 x 90 cm'lik kare fırın, yapının en belirgin taşınmaz unsurudur. Fırın ve taban eş zamanlı olarak beş kez sıvanmıştır. Fırının en geç evresi, 8 – 10 cm kalınlıkta kül ile kaplıdır. Kuzeybatı duvarının dışında, 35 cm genişlikle bir direk deliği ve bina dışında 80 cm genişlikteki ateş çukuru, diğer mimari kalıntıları temsil eder. Çukurun üst seviyelerinde yanmış toprak ve kül bulunurken, çukur içerisinde bulunan hayvan kemiklerinden yola çıkılarak bu alanda besin hazırlanmış olabileceği önerilmiştir. Bir diğer yapı da yine benzer şekilde çok kez yenilenen kireç tabana sahiptir. Dört sıvama evresinde farklı boyalı motifler betimlenmiştir. Erken evrede kırmızı taban üzerinde kenarları siyah hatlarla belirlenmiş krem bantlar bulunmaktadır. Siyah çizgilerin iç yüzleri, birbirine bakar şekilde testere dişi motiflerle bezenmiştir (Şekil 29). Yapı tabanının ikinci evresinde boya düzenlemesi farklılıklar içermektedir. Bu evrede kırmızı taban boyası, düz gri çizgilerle sınırlanan daha geniş bir krem bantla bölünmüştür. Bant içerisinde 2 cm genişlikteki iki düz şerit ise krem bandı ortası daha dar olacak şekilde, üç alana bölmüştür. Erken binadan farklı olarak bu yapı içinde veya dışında hayvan kemiği parçaları ve dairesel bir kil nesne dışında buluntu saptanmamıştır (Dedeoğlu vd. 2023:6-7).

Ekşi Höyük'te Evre 7 ve 6'da ortaya çıkartılan kırmızı boyalı kireç tabanlı dörtgen yapıları, Evre 5 ve 4'te apsidal planlı yapılar takip eder (şekil 30). Binalar tümüyle farklı teknikte inşa edilmiş olmakla birlikte, kuzeydoğu-güneybatı uzantılı yön seçimi korunmuştur. 5. Evrede 1 metrelik duvarlara sahip apsidal bir yapı 15 m2'lik alanda kazılmışken, 4. Evre 300 m2'lik alanda kazılmış ve yerleşimin genel karakterinin anlaşılmasına olanak sağlamaktadır. Bu tabakada, iki yerleşim evresi tanımlanmıştır. Tabaka 4b'de 21 m2'lik apsidal bir yapı ve bunu çevreleyen dörtgen binalar yer almaktadır. Apsidal bina yerleşimin merkezine yakın bir noktada bulunmaktadır. Binanın batıya bakan girişinde 4 m2'lik bir alan ufak yassı taşlarla döşenmiştir. Yapı içi buluntuların dağılımına bakıldığında, en azından binanın son iki

evresinde kil nesne ve taş alet üretiminin yoğun olarak gerçekleştiği anlaşılmaktadır (Dedeoğlu vd. 2023:9-10).

Ekşi Höyük 4. Evre'de ritüel ve sembolizme ilişkin önemli veriler yer almaktadır. Apsidal yapının bilinçli yakılması, kerpiçle kapatılması ve küçük boyutlarla kullanımını devam etmesi, yapının yalnızca bir yaşam alanı olmaktan öte, sembolik anlam taşıdığı ve ritüel faaliyetleriyle ilişkili olduğu önerilmiştir. Yakılan binalarda buluntu yoğunluğu diğer binalara kıyasla daha düşük sayılardadır ve yapı tabanında ritüelle ilişkili olabileceği düşünülen bir sığır kürek kemiği bulunmuştur. Yine bu yapı içerisinde çok sayıda figürin ele geçmiştir. Bina içinde ele geçen figürinler arasında boyalı ve maskeli iki insan başı ve boynuz eklentili bir maske yer almaktadır. 4b Evresinde ritüel ve sembolik faaliyetlere ilişkin diğer veri, yoğun üretimin gerçekleştiği dörtgen yapıda saptanmıştır. Binanın güney duvarı önünde, farklı boyutlarda dört adet boğa figürini, tabana gömülü vaziyette ortaya çıkartılmıştır. Figürinlerin baş, boynuz ve bacakları aynı alanda bulunmuştur. Binanın inşa veya kullanım sürecinde mi gerçekleştiği anlaşılamasa da figürinler bilinçli kırılmış gibi görünmektedir. Evre 4b'de görülen bu pratikler Evre 4a'da aynı derecede yoğun biçimde saptanmamıştır.

4a Evresi apsidal binasında taban üzerinde fırınlanmış ve fırınlanmamış halde kil nesneler ve taş alet yongaları bulunan bir işlek yer almaktadır. Bu yapının kuzeyindeki bir diğer apsidal yapıda kemik aletlerin yoğun biçimde üretim ve kullanımı gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bir diğer alanda ise yoğun biçimde kabuklular, tüketime işaret etmektedir. Güneydeki apsidal bina ve binanın kuzeybatı duvarına bitişik, açık alandaki ocak çevresinde yoğun biçimde kil nesne üretildiği anlaşılmaktadır. Bu alanda pişmiş ve pişmemiş sapan taneleri, ağırşaklar, tezgah ağırlıkları ve kil topaklar yer almaktadır. Alanda bulunduğu anlaşılan hasırın, kil nesnelerin nemli toprakla temasını kesmek için kullanılmış olabileceği önerilmiştir. Evre 4a'da ayrıca apsidal binalar arasında iki adet avlu ortaya çıkartılmıştır. Avlu kuzeyinde, binaya bitişik fırının içinde ve çevresinde ele geçen hayvan kemikleri, alanın besin pişirme için kullanıldığına işaret etmektedir. Kuzeyde bulunan avluda ise çok sayıda obsidiyen ve çört alet ile kuzeydoğu köşedeki platforma sabitlenmiş öğütme taşı ele geçmiştir. Platform üzerinde bulunan, cinsiyeti belirtilmemiş yassı bir

figürin bu evreye ait tek örneği temsil etmektedir.

Ekşi Höyük 3. Evre, tarımsal faaliyetler nedeniyle yoğun biçimde tahrip edilmiştir. Sınırlı korunmuş mimari veriler, 4a Evresi'nden bilinen dörtgen avlunun kullanımının devam ettiğini göstermektedir. Bu avlu 4a evresinde kerpiçle onarılarak aynı yönde yeniden inşa edilmiştir. Alanın kuzey duvarına bitişik inşa edilen ocaklar ve kısmen korunmuş yapı tabanı diğer mimari kalıntıları temsil etmektedir. Alan, güneye açılan kapı aracılığıyla taş temelli, kerpiç duvarlı yapılara bağlanmaktadır.

5.1.2. Ekşi Höyük Yerleşiminde Mimari Veriler ve Ortaklaşma Araçları

Ekşi Höyük yerleşimi 4. Evresinde çoğunluğu monokrom örnekler oluşturan seramikler ele geçmişken, birkaç basit bant bezeme dışında bezemeye rastlanılmamıştır. Bunla birlikte tutuamklar ve hayvan başı biçiminde aplikler bu evreye özgüdür. Seramikler ağırlıklı olarak mineral katkılıdır. Sermik kaplar dışında farklı formlarda tezgah ağırlıkları ve yaklaşık 250 kadar sapan tanesi de evre 4 dolgularında ele geçmiştir. Boğa ve koyun gibi hayvan figürinleri ile kadın figürinleri, çağdaş yerleşimlerde de yaygın tipleri temsil ederken, boynuzlu ve yüzü maskeli bir örnek diğer figürinlerden ayrılır. Dikkat çeken bir diğer buluntu ise sapında hayvan betimlenmiş bir kil kaşıktır (Dedeoğlu vd. 2023:14). Yerleşimde evre 3'te boya bezemeli seramikelrin oranı artar. Ana bezeme şablonlarını basit bantlar oluşturur. Çoğunlukla açık kahverengi formlar üzerine kırmızı bant çizgiler uygulanmıştır. Ekşi Höyük evre 3'te kil bir idol, sapan taneleri ve az sayıda kemik alet ile tokenlar diğer buluntular arasında yer alır (Dedeoğlu vd. 2023:19).

BÖLÜM 6. KIYI BATI ANADOLU

6.1. Kıyı Batı Anadolu Neolitik Yerleşimlerinde Mimari – Antropolojik Veriler ve Ortaklaşma Araçları

6.1.1.Kıyı Batı Anadolu Neolitik Dönem Yerleşimlerinde Mimari

Girmeler

Muğla İli'nde Tlos Antik Kenti'ne 5 km mesafede yer alan Girmeler, uzun galerilerden oluşan iki mağara ve mağaralar önünde bulunan bir höyükten oluşmaktadır (şekil 31). Yakınlarında bir doğal su kaynağı bulunmaktadır. Alanda 1980'li yıllarda inşa edilen termal merkez nedeniyle, höyük üzerinde yaklaşık 7 metrelik bir tahrip meydana gelmiştir. Yapının kaldırılmasının ardından 2011-2023 yılları arasında farklı açmalarda kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Alanın neredeyse kesintisiz kullanımı MÖ 12.binyılın başlarından itibaren başlamış ve bu uzun kullanım süreci, merkezin Batı Anadolu'de Neolitik dönem ve öncesinin anlaşılmasında önemli bir rol sağlamaktadır (Erdoğu vd. 2024:29).

Yerleşimden alınan C14 sonuçları MÖ 12.000-9600 kalibre tarihleriyle Epi-Paleolitik, MÖ 9200-8800 tarihleriyle Holosen kullanımına işaret etmektedir. Deneme açmalarında yürütülen çalışmalar ise MÖ 8200-7600'lere tarihlenen yaygın avcılık ve toplayıcılık yaban yerleşiklerin faaliyetlerine işaret etmektedir. Belirtilen veriler, Anadolu'nun bu bölgesinde Neolitik yaşam biçiminin yaygınlaşmasından önce var olan yerli yerel gruplara işaret eder niteliktedir. Girmeler aynı zamanda bölgede seramik kullanımının ilk kez kullandığı az sayıdaki yerleşimlerden birini de temsil etmektedir. Mağara ağızının yaklaşık 25 metre kuzeyinde yürütülen çalışmalarla terazzo tabanlı üç adet dörtgen yapıya ulaşılmıştır. Doğrudan ana kaya üzerine oturan yapılar, tepe alanında toprak alınması sırasında tahrip olmuştur (Erdoğu vd. 2024:29-30).

Bina 1, 4-7 metre uzunlukta, 4 metre genişlikte, doğu-batı uzantılı dörtgen bir yapıdır. Yapı tabanı, 3-4 cm kalınlıkta, söndürülmüş kireç ve küçük taşlar kullanılarak inşa edilmiştir. Duvarların sınırlı korunması nedeniyle, pise tekniğinde inşa edilmiş olabilecekleri önerilmektedir. Taban üzerinde, çatıyı desteklediği düşünülen direk delikleri yer alır. Bazı direk deliklerinin ise binanın sembolik kullanımıyla ikişkili ahşap stellere ait olabileceği önerilmiştir. Bina 1'de iki farklı seviyede düzenlenen taban alanından daha yüksekte olan ve kırmızı renkteki doğu alanı ve boya bezemeli batı alanı, yapıyı ikiye bölmektedir. Batıda yer alan terazzo taban kırmızı renkte doğrusal çizgilerle bezenmiştir (şekil 33). Motifler arasına V biçimli ve yarı dairesel formlar tanımlanmış olsa da, taban üzerinde yoğun tahribat gözlenmektedir. Yapının doğu alanında ise kırmızı renkteki taban üzerine açılmış 1,20 x 0,80 metre ölçülerinde bir mezar yer alır (şekil 32). Mezar içerisinde genç erişkin bir kadına ait iskelet, sola yatırılarak kıvrılmış ve yüzü batıya dönük pozisyonda uzanmaktadır. Kadın bireye ait iskeletin baş kısmına yakın olacak şekilde, erişkin bir erkeğe ait kafatası ve uzun kemikler bulunmaktadır (Erdoğu vd. 2024:30-32).

Mezarın durumundan, ikinci iskeletin ala gömülmesinden önce ilk iskeletin alan kazanmak için kenara çekildiği anlaşılmıştır. İkinci iskeletin gömülmesinin ardından bina kullanımın sonlandığı düşünülmektedir. Mezar dolgusunda yalnızca bir adet konik biçimli küçük bir işlenmiş kemik ve bir öğütme taşı parçası ele geçmiştir.

Ek olarak, kırmızı renge boyanmış taban üzerindeki bir direk deliğinde bir insana ait alt çene kemiği bulunmuştur. Benzer şekilde, bu yapıyla ilişkili olabilecek bir başka insan alt çene kemiği de tahrip olan alanda bulunmuştur. Girmeler Bina 1'de saptanan kırmızı boyalı tabana gömü ve direk deliklerine kafatası yerleştirme pratiği Çatalhöyük ile paralellik göstermektedir. Kırmızı boyalar üzerinde yapılan XRF analizi, kimyasal kompozisyonun okr içerdiğine işaret etmektedir (Erdoğu vd. 2024:32-33).

Kırmızı boyalı tabanlı ikinci yapı olan Bina 2, Bina 1'in hemen güneyinde yer almaktadır. Yapının yarısından fazlası, önceki inşa faaliyetleri sırasında tahrip edilmiştir. Bununla birlikte yapının yaklaşık 5 x 5.5 metre ölçülerinde dörtgen bir bina olduğu belirtilmiştir. Yapı duvarlarını kalınlığı 70-80 cm arasında değişmektedir ve sıkıştırılmış toprak ile dal örgü tekniğinde inşa edilmiştir. Yapı köşelerindeki ahşap direkler kerpiçle sıvanmıştır. Binanın bir köşesinde, bir direkten dökülen negatif izli sıva parçalarında, olasılıkla güneydoğu köşede bulunan ahşap bir platformun varlığı saptanmıştır. Bu yapıdaki taban, 4-5 cm kalınlıktadır ve Bina 1'e kıyasla daha ince ve sıkı bir yapıya sahiptir. Kireç taban üzerinde geometrik motifler ve dama tahtası bezemeleri yer almaktadır. Yapı tabanı üzerinde yer alan yassı bir cilalı taş balta ve 17 çakmaktaşı dilgiden oluşan yontmataş aletin, yapı tabanının binanın doğu duvarına ait moloz ile kaplanmasından önce bilinçli olarak bırakıldığı düşünülmektedir. Taş aletler, yerel grimsi siyah çakmaktaşlarından, baskı tekniği kullanılarak üretilmiştir. Bu taş aletler, Batı Anadolu'da baskı tekniğinin, daha önce önerildiğinin aksine MÖ 7.bin yıl öncesinde kullanıldığını göstermesi bakımından ayrıca önemlidir (Erdoğu vd. 2024:33).

Bina 3, Bina 2'nin hemen güneyinde yer alır. Diğer iki yapıyla kıyaslandığında daha küçük boyutlarda bir yapıdır. Diğer iki yapıya kıyasla daha gösterişli biçimde bezenmiş olan Bina 3'ün yarısından fazlası tahrip olmuş durumdadır. Bu bina da, geometrik ve doğrusal çizgilerin bir kombinasyonuyla bezenmiştir (şekil 33). Tabının korunan alanında elmas biçimli dörtgenler ve V biçimli boya bezemeler baskındır. Yapının kireç tabanını kaplayan dolgu içerisinde dört adet gelişkin olmayan seramik parçası yer almaktadır. Seramik örnekleri mineral katkılıdır ve devetüyü, kızıl-devetüyü renklerde, açkılı parçalardır. Parçalardan ikisi ağız

kenarına ait parçalarken, diğer iki parça yarım küre şeklinde gövde parçalarından oluşmaktadır. Girmeler'de bulunan bu parçalar, Bademağacı yerleşiminin en erken tabakalarında bulunan seramikler ile kıyaslanabilecek niteliktedir. Bu taban üzerinden alınan kalibre C14 tarihleri MÖ 6688-6506 arasında tarihlendirilmiştir. Bu yapıdan alının radyokarbon tarihi dışında Bina 1 ve 2'de kemik veya carbonize organik materyal ele geçmemiştir. Yapıların üçü, aynı anda kullanılmış olmaktan ziyade, birinin kullanımın sona ermesinin ardından bir sonraki inşa edilmiş gibi görünmektedir. Bunla birlikte mevcut çalışmalar sırasında yapıların kapatılmasıyla ilişkili özel bir uygulamanın tespit edilmediği belirtilmiştir. Yapıların farklı zamanlarda kullanımları sırasında birbirleri üzerine inşa edilmemiş olmamasının ise, eski yapıyla ilişkili hafızanın korunmasıyla ilgili olabileceği belirtilmiştir (Erdoğu vd. 2024:33-35).

Ulucak

Ulucak Höyük yerleşimi, İzmir İli Bornova İlçesi'ne yaklaşık 16 km mesafede, Spil ve Nif Dağları arasında yayılım gösteren Kemalpaşa Ovası'nda yer almaktadır. Yerleşimde ilk iskan MÖ 6850'lerde başlayarak MÖ 5460'a kadar kesintisiz olarak devam etmiş, Erken Kalkolitik, Erken – Orta Tunç Çağ ve Roma Dönemi'nde de süregelmiştir. Tez kapsamında yerleşimin VI, V ve IV. Tabakalarını temsil eden, MÖ 6850/30-5840 tarih aralığındaki Neolitik Dönem iskanı ele alınmıştır (Çevik vd. 2020:12-13).

Ulucak Höyük'te en erken yerleşim evresi, Ön Neolitik Dönem'e tarihlenen VI. Tabaka ile temsil edilmektedir (şekil 34). Bu tabakaya ilişkin mimari veriler, birbirine bitişik inşa edilmiş, kırmızı boyalı kireç tabanlı Bina 42 ve 43'ten elde edilmiştir. Yapıların güneyinde ocak ve fırınlar yer alırken, köşelerde de fırın düzenlemeleri saptanmıştır. Bina 42'nin üç kez yenilendiği, ilk evresinde ise Bina 43 ile eş zamanlı kullanıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu yapının yıkıntıları arasında, kırmızı ve krem renkte boyanmış duvar parçaları bulunmuştur. Binaların güneyinde bulunan ocak ve fırınlar yapılarla benzer şekilde üç kez yenilenmiştir. Kireç tabanlı yapıların üzeri, yeşil renkli steril dolgu ile kapatılmış; bu kapatma öncesinde tabanlara

bazı nesnelerin bilinçli olarak bırakıldığı belirlenmiştir. Söz konusu yapıların ve güneylerindeki açık alanın kullanımı sırasında, iki bebeğe ait iskelet bulunmuş, ancak bunun dışında Neolitik Dönem'e tarihlenen başka bir yerleşim içi mezara rastlanmamıştır. Bina 42-43 ile bu yapıların güneyinde yer alan ocak/fırınlı açık alanın, yerleşim sakinleri tarafından ortak pişirme ve tüketim faaliyetleri için kullanıldığı, dolayısıyla müşterek bir alan niteliği taşıdığı ileri sürülmektedir. Bina 42 kuzeyinde iki adet bebek iskeleti ortaya çıkartılmıştır (Çevik 2019:221-21, Çevik vd. 2020:13-14).

Ulucak Höyük'te tespit edilen en erken konut mimarisi ise Tabaka Ve evresinde ortaya çıkartılmıştır. MÖ 6530-6000 yıllarına tarihlenen bu evrede, binalar genellikle dörtgen planlı, tek odalı ve ortalama 20 m² büyüklüğünde olup, taş temelsiz yığma kerpiç ya da dal örgü tekniğinde inşa edilmiştir. Bağımsız veya ortak duvarlı olarak düzenlenen bu yapılarda pişirme ve depolama faaliyetlerine ilişkin mimari düzenlemeler tespit edilmiştir. Tabaka V'in erken evresinde depolama birimleri sığ çukurlar şeklinde iken, geç evrelerde yapı içlerinde geniş kil silolar ve kutuların kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tabakanın geç evresinde farklı bir özellik sunan Bina 47, kireç sıvalı tabanı ve oval planıyla öne çıkar. Yaklaşık 4–5 m² genişliğe sahip bu yapının içerisinde at nalı biçimli bir ocak, figürin parçaları ve kabartmalı seramik bulunmuştur. Bina 47'nin de, VI. Tabaka'daki Bina 42-43 gibi müşterek kullanıma hizmet ettiği düşünülmektedir (Çevik 2019: 229, Çevik vd. 2020:15).

Yerleşimin Geç Neolitik Dönem iskanı, MÖ 5840-5700 arasına tarihlenen Tabaka IVb ile geniş bir alanda belgelenmiştir. Bu dönemin yapıları, taş temeller üzerine kurutulmuş kerpiç bloklarla inşa edilmiş, düz damlı binalardır. Binalar, bitişik düzende yapılmış olmakla birlikte ortak duvar kullanılmamış, dar sokaklarla ayrılmış gruplar halinde düzenlenmiştir(şekil 34). Bu evrede konutların ortalama boyutları 35–40 m²'ye ulaşmış, bazı yapılarda pise tekniğiyle bölme duvarları oluşturulmuştur. Çoğu konutta duvarlara bitişik seki ve platformlar yer alırken, fırınlara bitişik işlik benzeri kerpiç düzeneklerin kapı girişlerinin karşısındaki duvara yerleştirildiği, yaygın bir uygulama olarak tespit edilmiştir. Ayrıca bazı konutlar, sokaklardan pise duvarlarla ayrılmıştır (Çevik vd. 2020: 15-16)

MÖ 6005–5840 yıllarına tarihlenen Tabaka VIc, bitişik planlı altı odadan oluşan bir yapı grubuyla tanımlanmıştır. Erken tabakadan daha kalın duvarlar kullanıalra dal-örgü tenkiğinde inşa edilen yapıya ait odalarda fırın ve öğütme düzenekleri yer almaktadır. Yapı içerisinde bulunan odalarda seramik üretim zincirini tamamlayacak üretim aşamalarıyla ilişkili bulıntuların ele geçtiği belirtilmiştir (şekil 35.) (Çevik 2016, Çevik vd. 2020:16).

Çukuriçi

İzmir İli Selçuk İlçesi'nde Küçük Menderes Nehri alüvyal deltası içerisinde, Efes Antik Kenti'nin 1 km güneybatısında bulunan Çukuriçi Neolitik Dönem yerleşimi'nde ilk araştırmalar 1995 yılında, Efes Müzesi tarafından iki küçük sondaj açmasında yürütülmüştür. Avusturya Arkeoloji Enstitüsü tarafından 2006 yılında başlatılan deneme kazıları, 2007 – 2014 yılları arasında Avrupa Araştırma Konsili (ERC) ve Avusturya Bilim Akademisi (FWF) desteğiyle, Barbaba Horejs başkanlığında gerçekleştirilmiştir (Horejs 2012:117;Horejs 2017:12) . Ova taban seviyesinin 5 metre üzerine yükselen höyükte, en az 6 yerleşim evresi saptanmış ve bunlardan 3.8 metrelik depozit MÖ. 7. Binyılın ortalarına tarihlendirilmiştir. Höyük yerleşiminin tamamı 100 x 100 m2'lik bir alana yayılmakta ve yaklaşık 8 metrelik bir kültür birikimine sahiptir. (Horejs 2012:117-18).

Arazi çalışmaları höyük kuzeyi ve çevresi, höyük merkezi ile höyük güney alanında gerçekleştirilmiş ve Erken Tunç Çağı I, Geç Kalkolitik, Geç Neolitik, Erken Neolitik iskanlarını içeren 13 tabaka tanımlanmıştır. Bu silsile içerisinde Çukuriçi Neolitik Dönem yerleşimi MÖ 6680-5970 yılları arasında tarihlendirilmiştir (Horejs 2017:17). Yerleşimin kuzey alanında, iş makinalarıyla sıyrılmış bölümünde, 70 cm'lik depozit içerisinde Neolitik Dönem mimarisi ortaya çıkartılmıştır (Brami vd 2014:4).

Yerleşimin X. Tabakası yaklaşık olarak MÖ 6630'lara tarihlendirilmekte ve taş temelli dikdörtgen yapıların bulunduğu belirtilmektedir. ÇUHö IX tabakasında en

az bir dikdörtgen yapı bulunduğu ve bu yapıya bitişik durumda avlu veya açık kullanım alanları ile evsel depozitlerin MÖ 6400-6200'e tarihlendiği ifade edilmektedir. ÇuHÖ VIII tabakasında yine bir adet dikdörtgen yapı ve ilişkili konut yapıları MÖ 6200-6000'a tarihlendirilmiştir (Weninger vd 2014:18).

Çukuriçi Neolitik Dönem yerleşmesinde 13 yapı katı saptandığı belirtilmekle birlikte, detaylı mimari veriler yerleşimin CuHö X-VIII tabakalarında MÖ 6600/6500-5900/5800 yıllarına tarihlenen C12, C6 ve C21 yapılarına aittir. Binalardan C21, içlerinde daha geç olan yapıyı temsil eder ve MÖ 6100-5900/5800'e tarihli CuHö VIII tabakası ile çağdaş görünmektedir (Brami vd 2016:4). Diğer yapılar ise MÖ 5986-5795 ve MÖ 6438-6264 yıllarına tarihlendirilmiştir. (Brami vd 2016:5).

Söz konusu yapılar, dikdörtgen planlı, bağımsız binalardır. Yapılar 5-6 sıra taş temel üzerine kum içerikli sıkıştırılmış topraktan inşa edilmiştir. Taş temeller iki sıra halinde, işlenmemiş taşlarla, birbirlerine kilitlenerek düzenlenmiştir. Sıkıştırılmış toprak, duvarların iç ve dış yüzeylerine uygulanarak sabitlik kazandırılmıştır. Yapıların içlerinde dışlarında bulunan direk delikli hatların, kerestelere ait olabileceği düşünülmektedir. Binalar kuzey-güney uzanımlı bir hat boyunca sıralanmıştır. Bina C12'ye giriş, kuzey duvarı ortasındaki taban seviyesinde bulunan ve yalnızca bir erişkinin geçişine izin verecek genişlikteki kapı açıklığı ile sağlanmaktadır. Ateş düzenekleri, yapıların sıkıştırılmış kil tabanlarına bitişik olarak ve yapılar arası alanlarda yer almaktadır (Brami vd 2016:5)

Yapıların duvarları ve tabanlarında, binaların kullanım sürecinde başlayıp, gömülmelerinden sonra da devam edecek şekilde eğilme/bozulmalar gözlenmiştir. Bu bozulmaların yerleşimin tamamındaki stratigrafik dizilimle ilişkili olmaktan öte, bu alandaki yapılara özgü bir özellik olduğu belirtilmiştir. Bina C12, birbirini takip edecek şekilde üst üste inşa edilen üç yapıdan en erken olanıdır. Olasılıkla daha erken doldurulmuş bir hendek nedeniyle Bina C12 güvensiz hale gelmiş ve kullanımı sonlanmıştır. Bina C12 'nın duvarları içerisinde, muhtemelen eski duvarlardan güç alacak şekilde yeni duvarlarla Bina C6 inşa edilmiştir. Bina C12'de başlayan batma sorununun, Bina 6'da da devam ettiği belirtilirken, Bina C21'in yine geriye kalan sağlam duvar temellerinden yararlanılarak, inşa yükünü hafifletmek amacıyla en zayıf yük taşıyıcı bölümüne bir kapı açılarak inşa edildiği ifade edilmektedir (Brami vd

2016:5).

En erken yapı olan Bina C12, yapay bir tepe üzerine inşa edilirken, özellikle yapının güneybatısı, 1.7 metrelik, eski bir hendek veya kanal benzeri yapının doldurulmasıyla düzenlenen alan üzerinde inşa edilmiştir. Binanın getirdiği yükle bu alnın çökmesi hızlanmış ve yapının güney bölümü başta olmak üzere kayma sorunları yaşanırken, doğu alanının ise bu kaymalardan neredeyse etkilenmediği gözlenmiştir. 9.2x8.1 metre genişliğindeki binanın ağırlığıyla hızlanan bozulma sürecinin sonunda, yapının olasılıkla taşıma kapasitesinin artması ve yeniden inşa sürecinin hızlanması amacıyla yakılarak, kapatıldığı belirtilmektedir (Bramı vd 2016:5-6).

Bina C12 üzerinde yükselen Bina C6'nın özellikle batı alanındaki steril kumlu dolgunun Bina C12'nin kapatılmasıyla mı yoksa Bina C6'nın inşasıyla mı ilişkili olduğu netleştirilememiştir. Bununla birlikte Bina C6'nin inşası sırasında çeşitli tesviye faaliyetleri yapıldığı ve Bina C12'nin üst duvarlarının temizlendiği anlaşılmıştır. Eski yapının doğu ve batı duvarlarına yaslanarak, 7.7 x 5.8 metreye düşen alanıyla, Bina C6 inşa edilmiştir. Güney alanda iki bina duvarları arasında 40 cm genişlikte bırakılan boşluk atıkla doldurulmuş ve kireç kaplı çakıllı bir taban ile bir platform oluşturulmuştur. Yapının tabanında, biri güney duvarı karşısında diğeri de Bina C12 ile Bina C6 arasında iki adet, etrafı taşla çevrilmiş direk deliği saptanmıştır. Yapıya girişin nereden sağlandığı belirlenememiştir (Brami vd 2016:6).

Bina C6'da Bina C 12'de olduğu gibi, belirli bir süre kullanıldıktan sonra çökme sorunu nedeniyle terkedilmiştir ancak yedi taban yenilemesi, binanın uzun kullanımına işaret etmektedir. Yapının sıkıştırılmış toprak tabanı üzerinde günlük kullanıma işaret eden kabuklu artıkları ve hayvan kemikleri bulunmaktadır. Yapının kullanım süreci boyunca konumları değişen üç farklı ocak alanı saptanmıştır. Bunlar çapları 30 cm ile 60 cm arasında değişen, içerisinde yanmış toprak ve kömür bulunan ve birinin kenarları sıvayla yükseltilmiş taşınmazlardır. Bina C6'nın kayma ve çökmeler nedeniyle terkedilmesi sırasında bilinçli bazı uygulamaların gerçekleştirildiği; yapının güneybatı köşesindeki tabanın son kullanım evresinde kürek kemiği ve başka tüm hayvan kemiklerinin bulunması, bir kabın kömürle birlikte alt seviyelerinin taban üzerine gömülmesi, yapı tabanının taş temel seviyesine kadar toprak ve taşlı bir dolgu ile kapatılması göstergelerine dayanılarak önerilmiştir. Yapı

tabanında en az bir seferde gerçekleştirilmiş doldurma işlemine ilişkin 650 litrelik toprak çıkartıldığı ifade edilmektedir. Binanın kuzey yarısında, cilalı taş balta ve keski, sapan tanesi, kemik delici, spatula ve siyah ve beyaz 61 boncuklu Neolitik Dönem'e tarihli bütün halde tek kolyeyi de içeren 30'u aşkın nesne ile büyük taşlar, yapının terkiyle ilişkili diğer buluntuları oluşturmaktadır. Büyük taşların konumu, tesviye amacına işaret etmektedir (Brami vd 2016:8).

Bina C21, Bina C6 dolgusunu keserek, son taş sırasının hemen üzerinde inşa edilmiştir. Mevcut taşlar yeniden kullanılmamıştır. Bina C6'nın doğu duvarı yeni yapının temellerine entegre edilmiş ve eski duvar üzerine bir sıra taş dizisi eklenmiştir. Buna karşın batı duvarında, Bina C12 ve Bina C6 sınırlarını aşarak, daha dış alanda duvar inşa edilmiştir. Bina C21, bu genişlemeyle 9 x 7.3 metrelik alana sahiptir. Güney duvarında Bina C12 ve Bina C6'nın duvarları arasında kalan boşlukta yer alan kapı sövesi, buranın giriş olarak kullanıldığına ve duvarların tamamlanmadığına işaret etmektedir. Bu alanda boşluk bırakılarak, sık sık tekrar eden çökme riskinin, bu alanın daha hafif tutulmasıyla engellenmeye çalışıldığı önerilmiştir. Yapı tabanının en az beş yenileme geçirdiği ve yangına maruz kalmadığı saptanmıştır. Her yenilemede tabanların temizlendiği ancak Kalkolitik dönem müdahaleleri nedeniyle son tabanın tümüyle detaylandırılamadığı belirtilmiştir. Yapının son evresine ait iç dolgunun, komşu yapı Bina C10 ile benzerlik gösterdiği vurgulanmaktadır (Brami vd 2016:8).

Yeşilova

İzmir İli Bornova İlçesi'nde Manda Çayı güneyinde bulunan Yeşilova Neolitik yerleşiminde kazı çalışmaları 2005 yılında İzmir Arkeoloji Müzesi – Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümü işbirliğiyle başlatılmıştır ve 2008 yılından itibaren Doç. Dr. Zafer Derin başkanlığında yürütülmektedir. Yaklaşık 7 hektarlık bir alana yayıldığı belirtilen yerleşimde erken iskan ova taban seviyesinin 4- 5 metre altında başlayarak, 3.5-4 metrelik bir birikime sahiptir (Derin 2020:1-2)

Yeşilova Höyüğünde 4 tabaka saptanmıştır ve bunlardan 4. Tabaka, Neolitik

Dönem'e tarihlenmektedir (şekil 36). Yerleşimin neolitik Dönem tabakalarında 13 mimari evre saptanmıştır. En erken yerleşim, Tabaka III.6-8 olarak tanımlanmıştır. Bu tabaka, 2005 kazı sezonunda höyüğün güneydoğusunda, sınırlı bir alanda ortaya çıkartılmıştır. Yerleşimin tüm Neolitik tabakalarında, yakındaki Manda Çayı taşkınlarından kaynaklanan killi dolguların bulunduğu belirtilmektedir. Tabaka III 6-8 mimari kalıntılarının taşkın nedeniyle tahrip olmuş olabileceği önerilmiştir. Tabaka III. 3-5'e tarihlenen yerleşim sürecinden yalnızca belirsiz birkaç temel kalıntısı saptandığı ifade edilmektedir (Derin 2012:180).

Tabaka III.1'de kulübe benzeri yapılar saptanmış, Tabaka III 1-2'de ise önemli gelişmelerin yaşandığı, yerleşimcilerin geçim ekonomisinin çeşitlendiği belirtilmiştir (Derin 2012:180). Bu tabakada binalar taş temelli ve dörtgen formdadır. Ypılar birbirine bitişik olsa da, aynı duvarları paylaşmamışlardır. Binalar tek odalıdır ve merkezi bir avlu etrafında, kapıları batıya bakacak şekilde inşa edilmişlerdir. Binaların arası ve ortak avlu özenle inşa edilmiştir.

Ege Gübre

İzmir İli Aliağa ilçesinde Ege Gübre fabrika arazisi sınırında yer alan Ege Gübre Neoltik Dönem yerleşiminde ilk kazı çalışmaları 1994 ve 2000 yıllarında İzmir Müzesi ve Sebastiana Lagona tarafından gerçekleştirilmiş, ardından 2004-2008 yılları arasında İzmir Müzesi ve Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümü tarafından, Doç. Dr. Haluk Sağlamtimur bilimsel danışmanlığında kurtarma kazıları yürütülmüştür. Kıyıdan bir kilometre kadar içeride, etrafı yüksek tepelerle çevrelenen yaklaşık 2-3 km'lik bir çöküntü içerisinde yer alan yerleşimde, Neolitik Dönem tabakaları yüzeyden yaklaşık 3-4 metre derinlikte ortaya çıkartılmıştır (Sağlamtimur 2012:197).

Yerleşimde 4 ana iskan evresi saptanmış ve bunlardan Tabaka III ve Tabaka IV Neolitik Dönem'e tarihlendirilmiştir. Arkeolojik verinin büyük bölümü Tabaka III'ten elde edilmiş ve daha erken Tabaka IV yerleşiminin üst iskan evresince tahrip edildiği belirtilmiştir (Sağlamtimur 2012:197-98.). Radyo karbon sonuçları Tabaka IV'ün MÖ 6200-6000'lere, tabaka III'ün ise MÖ 6000-5700'e tarihlendiğini göstermektedir ve 500 yıla yayılan yerleşim boyunca farklı yerleşim evreleri birbirleri

üzerine binmemiş, yatay olarak genişlemiştir (Sağlamtimur 2012:198).

Tabaka IIIa ve IIIb evrelerine tarihlenen merkezi bir avlu ve avlu çevresinde dairesel, 12 dörtgen taş temelli yapı ortaya çıkartılmıştır. Tüm yapıların girişleri, yaklaşık 900 m2'lik merkezi avluya açılmaktadır. Bazı binalardan, yapı girişlerinde taş temele bitişik, tek sıra taştan kapı eşikleri yer almaktadır. En büyük dikdörtgen yapı 10x8 metre ölçülerindeyken diğer dörtgen yapılar daha küçüktür (Ozan ve Sağlamtimur 2012: 230). Bir diğer dörtgen bina ise 9x6 metre ölçülerindedir (Sağlamtimur 2012:198). Dairesel plana sahip yapılar 70-80 cm genişlikte taş temellere sahiptir ve iç ölçüleri ortalama 4 metre genişliktedir ve tabanları kerpiç sıvalıdır. Dairesel ve dörtgen yapıların aynı anda kullanıldığı önerilmiş ve bazı dairesel binaların, dörtgen yapıların iki kenarına inşa edildiği belirtilmiştir. Yapılarda kerpiç izine rastlanılmadığından, dal örgü tekniğinde inşa edilmiş olabilecekleri düşünülmektedir (Sağlamtimur 2012:198). Dikdörtgen binalar, küçük yan odaları bulunan iki dalı binalar ve tek odalı binalar olmak üzere iki farklı yapı tipi gösterir. Dikdörtgen binalar merkezi avlu etrafında yoğunlaşmışken, dairesel yapıların ağırlıklı olarak yerleşimin doğusunda yoğunlaştıkları belirtilmiştir. Ayrıca dikdörtgen binalarda bir veya iki ocak ve diğer mimari unsurlar saptanırken, dairesel binalarda ocak ve diğer taşınmaz unsurların bulunmaması nedeniyle, dairesel binaların dikdörtgen yapılarla ilişkili ikincil binalar olarak kullanıldıkları önerilmiştir. Yapı içlerinde saptanan ocak ve fırınlardan sayıca çok daha fazlası avluda ortaya çıkartılmıştır. Binalar arasında yaklaşık 1.5 metrelik boşluklar bulunmaktadır. Ayrıca yerleşim ile doğuda akan dere arasında bir çevre duvarı bulunduğu belirtilmiştir (Ozan ve Sağlamtimur 2012: 231).

Açık alanın doğusunda, 78x 36 cm ölçülerinde, alt ve üst bölümleri inceltilmiş büyük bir işlenmiş kireçtaşı, stel olarak yorumlanmıştır. Söz konusu taşın daha ince yapıdaki alt kısmının, zemine sabitlenmek üzere inceltildiği önerilmiş ve kuzey yüzünün daha düzgün ve parlak olduğu belirtilmiştir (Ozan, Sağlamtimur 2012:231). Ege Gübre Tabaka III yerleşimi tarafından tahrip edilen Tabaka IV yerleşimine ilişkin veriler sınırlıdır. Tabaka III'e tarihlenen büyük bir dörtgen yapının altında, yaklaşık 4 metre çapında dairesel bir yapının tahrip edilen kalıntıları saptanmıştır (Ozan ve Sağlamtimur 2012:232).

6.1.2. Kıyı Batı Anadolu Neolitik Dönem Yerleşimlerinde Ortaklaşma Araçları

Ulucak yerleşiminde seramik kullanımı MÖ 6500'lerde başlamıştır. Erken aşamadan itibaren mineral katkılı seramikler kullanılmıştır. Yerleşimin V. tabakasından itibaren kullanılmaya başlanan kırmızı astarlı seramikler, geç evrede rapartuvarın yaklaşık %90'ını oluşturur. Yerleşimde bezemeli seramikler oldukça sınırlıdır ve erken evrede krem astar üzerine kırmızı veya kırmızı astar üzerine krem seramikler kullanılırken, tabaka Va'da impresso bezeme görülür. Yerleşim seramik repertuvarının Göller Bölgesi merkezleri ile benzerlik gösterdiği belirtilmektedir. Yerleşimin Erken Neolitik tabakasından itibaren ağırşakların görüldüğü, Geç Neolitik Dönem'de ise tezgah ağırlıklarının yaygınlaştığı belirtilmektedir. Kil mühürler ile çentikli/delikli kemik aletlerin de tekstil üretimine işaret ettiği ifade edilmektedir (Çevik vd.2020:18-23).

Yerleşimin erken aşamasında kireç tabanlı yapılar çevreseinde ortaklaşa tüketimin gerçekleştiği belirtilirken, yapılar kullanımları sonrasında steril bir dolgu ile kapatılmıştır. Kireç tabanlı yapıların terki sırasında yapı tabanlarına hayvan alt çene kemiği, kürek kemiği, kemik toka ve öğütme taşı bırakılmıştır. Yapı terki, Ulucak tabaka V'in erken evresinde de yangınla sonlanan bir yapıda tanımlanmıştır. Bu yapının terkinde de yine küçükbaş hayvan kemikleri ile öğütme taşı dışında, tüm kaplar, kurbağa iskeleti ve küşüsel süs eşyaları kullanılmıştır. Yerleşimde Erken Neolitik iskanın sonlarında, insan ve hayvan figürinleri, antropomorfik kaşıklar ve kil mühürler yaygınlaşmaktadır. Antropomorik figürin ve kil kaşıkların stilistik açıdan Ege Gübre, Yeşilova ve Göller Bölgesi yerleşimleri ile benzerlik gösterdiği belirtilmektedir. Yerleşimde figürinler özel yapı veya üretim alanları ile kapı eşiklerinde de ele geçmiştir. Kişisel süs eşyaları arasında pinna pendant ve monodonta yüzük gibi formların yanında, Anadolu'da az sayıda yerleşimde ele geçen galen pendant örnekleri de mevcuttur (Çevik vd. 2020:23-25).

BÖLÜM 7. KUZEYBATI ANADOLU

7.1. Kuzeybatı Anadolu Neolitik Dönem Yerleşimlerinde Mimari – Antropolojik Veriler ve Ortaklaşma Araçları

7.1.1.Kuzeybatı Anadolu Neolitik Dönem Mimarisi

Bahçelievler

Bahçelievler Neolitik Yerleşimi, Bilecik şehir merkezinde yer almaktadır (şekil 37). Yerleşim ilk kez 2013 yılında Turan Efe tarafından yürütülen yüzey araştırmasında saptanmış ve Bilecik Müzesi yönetimi ve Erkan Fidan bakanlığından 2019-2021 yılları arasında kurtarma kazıları gerçekleştirilmiştir. Yerleşimde sekiz tabaka saptanmış ve bunlardan Tabaka 8-6 MÖ 7100/7000-6500'e, tabaka 5-2 ise 6500-6000'e tarihlendirilmiştir (Fidan vd 2022:134). Bahçelievler Neolitik yerleşimi, apartmanla arasına kalan 70 x 50 metrelik bir parselde, 6 x 5.5 metrelik iki açma ve 2x5 x 1 metrelik bir sondajla araştırılmıştır (Fidan 2020: 31).

Yerleşimin en erken tabakasında dairesel/oval planlı dal örgü yapılar ortaya çıkartılmıştır (şekil 38). En erken evredeki oval bir yapı ana toprağa gömülü vaziyette inşa edilmişken, diğer evrelerdeki oval/dairesel yapılar yüzey seviyesinde inşa edilmiştir. Yapılar arasında bulunan boşluklar, işlik gibi faaliyet alanı olarak kullanılmıştır. Saptanan tüm iskeletler, avlulara açılan çukurlarda, cenin pozisyonunda ele geçmiştir. Tabaka 2'de dörtgen yapıların inşa edilmesiyle, mimari gelenekte keskin

bir değişim görülmektedir. Yerleşimin üzerine kurulduğu orman toprağı olarak tanımlanan seviyelerinde bir adet kemik alet ile mikro dilgiler ve koyu yüzlü, açkılı, taşçık katkılı seramik parçaları bulunmuştur. Bu seviyeler üzerinde saptanan ve en az üç evreli olduğu belirtilen taban üzerinde yine koyu yüzlü, parlak perdahlı seramikler ve baskı tekniğinde taş alet mikrolitleri ele geçmiştir (Fidan 2020:31).

Bu tabakada, biri 4.5m, diğeri 3.5 metre çapında iki dairesel/oval yapı ortaya çıkartılmıştır. Doğuda bulunan 4.5 metre çapındaki bina 35-40 cm genişlikte çamur/kerpiç karışımı duvarla inşa edilmiştir. Çamurun kalınlığı yer yer 45-50 cm'ye ulaşmaktadır ve duvar üzerinde genellikle dörtgen formda çamur levhaları görünür durumdadır. Binanın duvarlarında 12, tabanında ise merkeze yakın bir noktada bir adet kazık deliği yer almaktadır. Kazı deliklerinim etrafı çay taşları ile çevrilmiştir. Kazık deliklerinin tamamının bina doğusunda bulunması sebebiyle, yapının bu bölümümün daha korunaklı inşa edilmiş olabileceği düşünülmüştür. Binanın doğu kesiminde yapı köşelerinin yuvarlak değil, yuvarlatılmış kenarlı olduğu belirtilmiştir. Binanın batı alanın ise üzerinin veya önünün açık bırakılmış olabileceği önerilmektedir. Yapı sıkıştırılmış toprak tabanlıdır ve doğu alanında bir seki ile batısında yaklaşık 50 cm çapında, ocak veya işlik olarak kullanılmış olabilecek, taşlarla çevrili bir alan saptanmıştır ancak alanda ateş izi veya buluntu yer almamaktadır. İki kullanım evresine sahip binanın geç olan tabanından alınan yanmış ahşap parçaları MÖ 6800-6000 kalibre tarihlerini vermektedir (Fidan 2021:32).

Batı açmasında ortaya çıkartılan diğer yapı ise yuvarlak planlıdır ve kısmen yangın geçirdiği anlaşılmıştır. Bu bina, doğudaki yapıdan farklı olarak kireçli bir tabana sahiptir ve kazık delikleri bulunmayan 50 cm genişlikteki duvarları kerpiç/çamur karışımı kullanılarak inşa edilmiştir. Binanın doğusunda ise yapı içi ve dışında duvara bitişik iki adet kazık deliği saptanmıştır. Binanın yangın geçirmiş kuzeydoğu alanında ocak veya seki yer almış olabileceği, boş durumdaki bu alanının işlik olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Olasılıklı üç evresi bulunduğu belirtilen binanın en üst tabanından alınan yanmış sediment örnekleri MÖ 6700-6500'e tarihlendirilmiştir. Yapı içerisinde az miktarda kazıma bezeli seramik parçası bulunmuştur. Bu yapıların üzerinde, aralarında boşluk bulunmayan koyu renkte sert bir toprağa sahip alanda kısmen tahrip olmuş taş döşemeli bir yüzey yer almaktadır.

Alan geneline yayılan orta-küçük çay taşlarıyla döşeli düzenlemenin, avlu olabileceği düşünülmüştür (Fidan 2020:33).

Barcın Höyük

Barcın Höyük Neolitik dönem yerleşimi, Bursa İli'nin doğusunda, Yenişehir Vadisi içerisinde yer almaktadır. Yerleşimde 2005 yılında başlayana kazı çalışmaları Fokke Gerritsen ve Rana Özbal tarafından yürütülmüştür. Yerleşim ilk kez James Mellaart ve David French tarafından yürütülen Yenişehir II yüzey araştırmalarında raporlanmış, ardından 1980'ler ve 90'lı yıllarda Ilıpınar ve Menteşe yerleşimlerinde kazı çalışmaları yürüten Jacob Roodenberg tarafından 2005 yılında ilk kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Yerleşimde devam eden kazı çalışmaları, 2007-2015 yılları arasında Foke Gerritesen ve Rana Özbal yürütücülüğünde sürdürülmüştür (Gerritsen ve Özbal 2019:59).

Barcın Höyük'te Neoltiik Dönem iskanı yaklaşık 600 yıl devam etmiştir. Yerleşimin Tabaka VIe,d,c,b, ve a evrelerinde toplam yedi alt evrede tanımlanmıştır. Dal örgü tekniğindeki dörtgen yapılar, iskan boyunca büyük oranda süreklilik göstermiştir. Binaların temel çukurlarında, taşıyıcı ahşap direklerin delikleri yer almaktadır. İnce dallara ilişkin kanıtlar ise yanım bazı yapılardaki negatif izlerle sınırlıdır. Binaların girişleri, uzun duvarlarda yer almaktadır. En erken iskan sürecini yansıtan Tabaka VIe yapılar, daha geç binalardan farklı olarak temel hendekleri kullanılmadan, yan yana bağımsız direk deliklerine yerleştirilen ağır direklerle inşa edilmişlerdir (şekil 39). Bununla birlikte yerleşimin genel düzeni, tabaka VIe – Tabaka VIb arasında benzer şekilde uygulanmış, Tabaka IVb'de ise yerleşim yeniden düzenlenmiştir (Gerrtisen ve Özbal 2019:60).

Tabaka VId2, d3 ve c evrelerini kapsayan MÖ 6400-6200'e tarihli orta evreler boyunca, yapılar doğu-batı yönünde uzanan hat boyunca inşa edilmiş ve doğuda bulunan açık bir alan, dış faaliyetler için kullanılmaya devam edilmiştir (Gerritsen ve Özbal 2019:60). Söz konusu açık alan aynı zamanda çoğunlukla basit çukur mezarlar içerisindeki büzülmüş yetişkin gömüleri için de kullanılmıştır. İnfantlar ise ağırlıklı olarak yapı içleri veya yakın çevrelerine gömülmüştür. Orta evre boyunca açık alanın

doğusunda inşa faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Bu alandaki yapı kalıntıları ve düzenekler merkez alan kadar iyi korunmamış olmakla birlikte, diğer binalar benzer şekilde hendekler içinde açılan yan yana direk deliklerine sahip, bazı dörtgen bina kalıntıları saptanmıştır. Ayrıca merkezi binaların kuzeyinde de bir veya daha fazla yapının, açık bir alanla ayrılarak inşa edildiği de belirtilmiştir. Sınırlı alan kazılmış olsa da, yerleşimin olasılıkla artan nüfus nedeniyle orta evre boyunca bina sayısının arttığı vurgulanmaktadır (Gerrtisen ve Özbal 2019:60). Direklerin boyutları ve direkler arası mesafeler tabakalar arasında farklılıklar göstermekte ve çeşitlilik zamanla azalmaktadır. Evre VID ve c'de direkler temel hendeklerinden 15-30 cm uzakta konumlanmıştır. Evre VId'de ise daha küçük direkler, duvarlara yakın konumda kullanılmıştır. Tabaka VId ve IVc'de doğrusal düzenlenen yapılarda olasılıkla çatısı bulunan çıkıntılar, yapıların güneyinde yer alır ve sundurmalı bu alanların ötesinde ortak kullanılan açık alan bulunmaktadır. Bu mimari düzenin daha sonra Aktopraklık ve Ilıpınar'da görülecek olan yerleşim modelinin erken örneği olabileceği belirtilmiştir (Özbal ve Gerritsen 2019:292-93).

Yerleşimde VIc'den VIb'ye geçişin yaşandığı MÖ 6200 civarında açık alanda yeni binaların inşa edildiği görülmektedir. Açık alanın ortak kullanıldığı varsayıldığında, bu yeni değişimin yeni mülkiyet pratikleriyle ilişkili bir yeniden düzenlemeyi yansıttığı önerilmektedir. Bu yeni yapılar da kazık direkleriyle inşa edilmiş olsa da, eski binalardan farklı olarak bağımsız yapılardır. Ek olarak, geç yapılarda binalara eklenen yan odalar ve küçük eklentiler mevcuttur. Tabaka VIa'ya ilişkin veriler sınırlı olduğundan, yerleşim düzenine açık biçimde tanımlanamamıştır.

Barcın Höyük Tabaka VId'de Bina 2a ve 21 tek odalı yapıları 3.2x4.6 ve 26.x2.85 metre ölçülerindedir ve tahribata rağmen yapı içi platformları tanımlanabilmiştir. Platformlar ahşap direklerin yatay yerleştirilerek saman katkılı kerpiçle sıvalı alanlardır. Bina 21'de platform yapının tüm kuzey alanını kaplarken, yoğun tahribata uğramış Bina 2a'nın kuzeydoğu çeyreğinde görünür durumdadır. Bina 2a'da platform üzerinde, 55x25x37 cm ölçülerinde, tabanı düz, dikey kenarları bulunan, kırmızı renkte kilden portatif bir taşıyıcı bulunmuştur. Benzerleri Çatalhöyük'ten de bilinen platformlar altında mezarlar bulunmadığından, bu alanların sembolik bağlantıları açıklığa kavuşturulamamıştır (Özbal ve Gerritsen 2019:293-94).

Bina 2a'nın dikkat çeken bir diğer özelliği birkaç boynuz çekirdeği ile hayvan kafataslarının bulunmasıdır. Boynuz çekirdeklerinin taban üzerinde dörtgen bir düzenleme gibi yer aldığı ve başta bir depolama biriminin parçası olabileceği düşünülmüş ancak işlevinin tam olarak belirlenemediği belirtilmiştir. Boynuzların ahşap direkler veya duvarlarda asılı durumda bulunmuş olabileceği belirtilmiş, yoğun yangın geçirmelerine rağmen sığır kafatası olmadıkları, boynuzların evcil keçiye ait olabileceği ifade edilmektedir. Ayrıca binanın eşiği yakınında evcil bir sığır kafatası ve boynuzları tabana gömülü durumda ele geçmiştir. Boynuzların, taban üzerinde korunmuş bir çift ayak izinin, olası ritüel önemine işaret ediyor olabileceği önerilmiştir (Özbal ve Gerritsen 2019 :294).

Yerleşimin VId evresine tarihlenen 5.7 x 4.1 metre boyutlarında tek odalı bir yapıdır. Yapı tabanına ilişkin analiz verileri olmamakla birlikte, tabanı kaplayan tüm içeriğe, kırmızı rengi veren maddenin de karıştırıldığı da düşünülmektedir (Özbal ve Gerrtisen 2019:296-97). Bina içerisinde özel alan niteliğinde düzenlemeye rastlanılmamıştır. Barcın Höyük'te ortaya çıkartılan kırmızı tabanlı yapının, Anadolu'da örneklerine rastlanılan ritüel işlevli binalardan farklı olarak, During'in önerdiği gibi daha sıradan karaktere sahip olabileceği önerilmiştir (Özbal ve Gerritsen 2019:297).

Yerleşimin VIc evresine tarihlenen Bina 10, içerisinde saptanan vurgaçlar, perdah taşları ve ilişkili diğer aletlerin yoğunluğu nedeniyle atölye olarak tanımlanmıştır. Ayrıca binanın güneyinde altı adet kil figürinin ele geçtiği ve yerleşimde figürinlerin az sayıda olduğu, çoğunlukla da tekil olarak ele geçtikleri belirtilmektedir. Figürinler pişmemiş halde ve nemden etkilenmiş durumdadır. Figürinlerin öğütme taşı benzeri bir işlenmiş taş altında bilinçli olarak bırakıldıkları düşünülmektedir (Özbal ve Gerritsen 2019:297).

Barcın Höyük'te ele geçen ve Marmara yerleşimleri ile Balkanlardan da bilinen figürinler üzerinde yer alan kırmızı ve siyah boyalı kazıma bezemelerin, kıyafet ve bedensel bezemeyi temsil ediyor olabileceği belirtilmiştir (Özbal ve Gerritsen 2019:298-99).

Ilıpınar ve Menteşe

Ilıpınar ve Menteşe yerleşimleri İznik Gölü kıyısında sürdürülen çalışmalarla araştırılmıştır. Ilıpınar yerleşiminde tabaka X-VII arasında tek odalı, yaklaşık 30 m^2 genişlikte, merkezi direk delikler bulnan, kerpiç levhalardan binalar, radyal planlada yerleşecek şekilde ortaya çıkartılmıştır (şekil 40). Tabaka VI'da ise kerpiç bloklardan yapılar inşa edişmiş ve bu değişime paralel olarak seramik ve figürin geleneğinde Doğu Balkan benzerliği de görünür hale gelmiştir. Söz konusu yapılar iki katlı iken Tabaka VA'dan itibaren yapı içi bölümler ortaya çıkmaktadır. Tabaka VI ile VA arasında ise bir yangın tabakası görülmektedir ve bu yangınla yerleşimin tümüyle terk edildiği önerilmiştir.

Yerleşimin VI. tabakasına tarihlenen toplam 14 yapı, yerleşimi bir sınır gibi çevrelemektedir. Binlarda fırın ve silo gibi yerleşim içi mimari unsurlar girişin sağında bulunmaktadır. Yapı içlerinde boş kalan alanların 8m2'den büyük olmadığı belirtilmektedir. Bina avlularında iç alanların uzantısı olarak ahşap platfromlar yer alır. Benzer şekilde pişirme faalieytleri için at nalı biçimli ocaklar da avlular da görülmektedir.

Ilıpınar VI tabakası, erken evrelere kıyasla depolama kapasitesinde önemli bir artışla temsil edilmmektedir. Erken yapıalrda depolamayla ilişkili düzenlemeler görülmez. Tabaka X için yaklaşık 150 litrelik depolama kapasitesinin, geç aşamada 500 litreye kadar çıktığı ifade edilmektedir (Rrodenberg ve Roodenber 2013:70-72) .

Menteşe Neolitik Dönem yerleşiminde, Doğu Marmara'da sürdürülen Neolitik Dönem araştırmaları kapsamında çalışılan Ilıpınar yerleşimine ilişkin verilen kontrol edilmesi amacıyla1986-2000 yılları arasında çalışmalar yürütülmüştür. Höyük, Yenişehir Ovası'nda 150 metre genişlik ve 4.5 metre görünür yüksekliğe sahiptir. Toplam kültürel birikimi 6 metreye varan yerleşim, MÖ 7.bin yıldan başlayarak, Neolitik ve Erken Kalkolitik Dönem, Tunç Çağı ve Roma Dönemi'nde iskan görmüştür (Roodenberg ve Roodenber 2012: 74).

Yerleşimin Ilıpınar IX ve X tabakalarıyla çağdaş, MÖ 7. Bin yıl yerleşimi "Basal Menteşe" olarak tanımlanan tabaksıyla temsil edilmektedir. Bu tabakalarda beş bina ortaya çıkartılmıştır. Yaklaşık 20-30 cm yüksekliğe kadar korunan duvarları pise

veya yığma kerpiç üzerine dal örgü kullanılarak inşa edilmiştir. Başka bir alanda altı sıra yükseklikte kerpiç bloklardan duvarlara sahip bir yapının bulunması, dal örgü ve kerpiç bloklardan binaların aynı anda kullanıldığına göstermektedir ve bu özelliğiyle Ilıpınar IX ve X tabakalarından farklılaşmaktadır. Yerleşimde ortalama 30 m2 büyüklükte, taban ve duvarları sarı kerpiçle sıvalı, avlularla çevrilmiş yapılar ortaya çıkartılmıştır. Menteşe yerleşiminin MÖ 6400'e tarihlendirilen en erken tabakasında, yığma kerpiç evler ve olasılıkla yakınlardaki evlerle ilişkili açık faaliyet alanlarını temsil eden, kemik alet, taş alet, öğütme taşı ve ateş izleri saptanan avluların yer aldığı belirtilmektedir (Roodenberg ve Roodernberg 2012: 75).

Menteşe yerleşiminde MÖ 6400-5700 aralığına tarihlenen mezarlara ilişkin bazı ortak özellikler tanımlanmıştır. Bireyler bağımsız olarak tekil mezarlarda, birincil mezar olarak bulunmuştur. Yetişkinler yarım ila 1 metre arasında değişen çukurlara gömülürken, küçük çocuklar daha sığ çukurlara gömülmüştür. Bireyler sağ veya sola yatık biçimde farklı derecelerde büzülmüş durumda ve elleri yüzlerine yakın biçimde gömülmüştür. Mezar buluntuları ise nadirdir ancak kolye, pendant, taş alet ve boynuz yada kürek kemiği gibi hayvan kemikleri ele geçmiştir (Roodenberg ve Roodernberg 2012: 74-75).

Aktopraklık

Aktopraklık Neolitik Dönem yerleşimi, Bursa İl Merkezi'nin 25 km batısında, Ulubat Gölü'nün doğu ucunda yer almaktadır. Aktopraklık yerleşimi 2002 yılında, bölgede sanayi tesisleri kurulması sırasında farkedilen Bizans Dönemi kalıntılarının ortaya çıkması sonrasına İstanbul Üniversitesi Prehistorya Bölümü tarafından yürütülen yüzey araştırmasıyla saptanmıştır. Çalışmalar sırasında Bizans Dönemi kalıntılarının yanı sıra prehistorik bir yerleşim de tespit edilerek Aktopraklık B olarak tanımlanmıştır. Yerleşimin Neolitik Dönem iskanını temsil eden Aktopraklık C yerleşimi ise, çalışmaların başlamasından sonra 2005 yılında, fabrika inşaatının alana yaklaşmasıyla tespit edilmiştir. Yerleşim Bizans Dönemi yapılarının 1 metre derinliğe ulaşan yapıları ve alanın Kalkolitik Dönem'de mezarlık olarak kullanılması nedeniyle farklı tahribatlara maruz kalmıştır. Aktopraklık C Neolitik yerleşimi

doğrudan kireçtaşlı ana toprak üzerine kurulmuştur ve 30 x 40 metrelik bir alana yayılmaktadır (Karul ve Avcı 2011:1-2).

Sınırlı bir alanda korunmuş olan Aktopraklık C yerleşimi, basit dairesel kulübe benzeri yapılarla karakterize edilmektedir. Yerleşimde en az iki iskan evresi tanımlanmıştır. En erken yapı kalıntıları, ana toprak üzerinde birkaç sıra taştan dairesel planlı yapılarla tanımlanmaktadır. Korunmuş mimari, aralarında yaklaşık 1 metre boşluk bulunan, 1 metre çapında tek sıra taştan iki yapı ve bunların güneyindeki bir diğer benzer özelliklerdeki en az 1.5 metre çapındaki yapıyla tanımlanmaktadır. Binaların boyut ve planları, Bizans tahribatı nedeniyle tam olarak saptanamamıştır (Karul ve Avcı 2011:2-3).

Aktopraklık C yerleşimine tarihlenen iki yapı evresinde de küçük taşlarla döşeli avlular saptanmıştır. Aralarında küçük farklar bulunmakla birlikte, büyük oranda birbirine benzer teknikte inşa edilen beş yapı saptanmıştır. Çapları 3 – 6 metre arasında değişen yapıların, dal örgü tekniğinde inşa edildikleri düşünülmektedir. Yapıların üçünde taş temeller kullanılmış ancak bina temelleri yapıların yarısını çevrelemektedir. Diğer iki bina ise toprağa kazılmış iç bükey tabanlara sahiptir. Bu iki binadan biri 40 cm derinliktedir ve yenileme izleri saptanmıştır. Bir diğer yapının tabanı ise, ana kayanın küçük taşlarla kaplanmasıyla düzenlenmiş ve yine 40 cm derinliktedir. Sınırları daha iyi korunan 3 yapının duvarlarına yakın noktalarında, 60 cm çapında kubbeli fırınlar yer almaktadır. Düzensiz kenarlarla inşa edilen yapıların bazılarında, yan duvarlar taş sıralarıyla desteklenmiş ve binaların kapı açıklıkları tespit edilememiştir. Aralarında açık alanlarla birbirlerine yakın veya bitişik olarak inşa edilen yapıların, rastgele olmaktan çok düzenlenerek inşa edildikleri önerilmiştir (Karul ve Avcı 2011: 3).

Binaların çevrelerinde, çapları 1.5 metreye ulaşan geniş çöp çukurları yer almaktadır. Çukurlara yoğun miktarda sığır ve geyik kemiği atılmış ve doldurulduktan sonra taşlarla kapatılmışlardır. Çukurlara atılan kemiklerin aynı hayvan ait parçalar olduğu saptanmış ve günlük tüketimin yanı sıra ortaklaşa kesim ve tüketimin de gerçekleştirildiği önerilmiştir (Karul ve Avcı 2011:3). Saptanan açık alanlarda taban parçaları ve dağınık taş kümeleri bulunmuş, alanın besin hazırlama ve diğer faaliyetler için kullanıldığı önerilmiştir (Karul ve Avcı 2013: 47).

Binaların bazılarının tabanları altında iskeletler ortaya çıkartılmış ve iskeletlerin baş ve ayak uçlarına tamamlanmamış halde kaplar ile süs eşyaları ve kemik aletler bırakıldığı belirtilmiştir (Karul ve Avcı 2011:3). Aktopraklık B yerleşiminde kazı çalışmaları, en iyi korunan kuzey ucunda yürütülmüştür. Üst evrelerde saptanan mimari Ilıpınar VB'den bilinen hafif çukur tabanlı, yuvarlatılmış köşeli yapılarla bilinir. Binaların taban ve duvarları kireçli toprak sıvalıdır. Duvarlar 20 cm' ye kadar korunmuş ve taş sıralarıyla güçlendirilmiştir. Yapıları çevreleyen 10 cm genişlikteki direk delikleri, dal örgü inşa tekniğine işaret etmektedir. Yapıların iç alanı yaklaşık 10 m2'dir ve yapı köşelerinde hafifçe yükseltilmiş platformlarda kubbeli fırınlar yer almaktadır. Platformlar ve fırın tabanları üzeri sıvalı çakıllarla sertleştirilmiştir (Karul ve Avcı 2013:48). Ilıpınar VB yerleşimi mevsimlik bir yerleşim olarak tanımlanırken, Aktopraklık için de bu sürecin mevsimsel bir yerleşimi yansıtıyor olabileceği önerilmektedir. Bu evrenin altında yer alan binalar belirgin derecede farklıdır. Bu evrede binalar, dışında nişler bulunan, kerpiçten, dörtgen yapılardır. Yapı duvarları, ahşap taşıyıcılar ve duvarların dışında bulunan tek sıra taşlarla güçlendirilmiştir. Duvarlar kerpiç ve kireçli harcın sıralanmasıyla oluşturulmuş, özellikle iç yüzleri altta gri renkli killi bir alt sıva ve üstte beyaz boya ile sıvanmıştır. Duvarların yanında, nişlerin karşısında kubbeli oval fırınlar yer almaktadır. Hem duvarlar hem de tabanlarda bulunan yanmamış ahşap kalıntıları, mimaride ahşabın yaygın kullanımını göstermekte ve bir yapıda tabanın ahşapla kapatıldığı, nişler boyunca ahşap sekilerin bulunduğu anlaşılmaktadır (Karul ve avcı 2013: 48).

Yerleşimin bu evresinde inşa tekniği ve yerleşim planı, diğer evrelerden belirgin derecede farklıdır. Binaların dizilimi simetrik bir düzen vermemekte, yapılar diğer binaların uzun duvarlarına eklenen kısmi duvarlarla düzenlenmişlerdir ve nişleri bulunan kısa duvarlarıyla açık alanlara açılmaktadırlar. Açık alanlar taşla döşenmiş gibi görünmektedirler (Karul ve Avcı 2023:49).Aktopraklık B yerleşiminin büyük bölümü bir hendekle çevrilmiştir. Jeomanyetik çalışmalar birden fazla hendek bulunduğunu göstermektedir. Bunlardan biri100-130 metre uzunlukta ve 11-13 metre genişliktedir. Kenarlarından birkaç yenileme geçirdiği anlaşılmaktadır. İlk üç evresinde ince kireçle sıvandığı anlaşılmaktadır. Daha sonraki sıvalar grimsi renkte kille uygulanmıştır. En son kullanım aşamasında hendek içerisinde iki paralel duvar

inşa edilmiştir. Bazı evreler arasında toprakla doldurulduğu anlaşılmaktadır ve orijinal derinliğinin yaklaşık 4 metre olduğu düşünülmektedir. Hendeğin kenarları boyunca direk delikleri veya üst yapı niteliğinde bir başka düzenleme kalıntısına rastlanılmamıştır. Hendeğin bilinçli olarak mı yoksa zamanla mı dolduğu anlaşılamamış ancak üst evrede üzerinde bulunan bir fırın, daha sonradan farklı bir kullanım alanına dönüştüğünü göstermektedir. Hendekle ilişkili diğer düzenlemeler arasında, bazılarında iskelet bulunan çukurlardır. Atık çukurları genellikle 60 cm genişliktedir ve içlerinde öğütme taşı parçaları ile onarılabilir durumda kaliteli kalkolitik Dönem seramikleri ele geçmektedir (Karul ve Avcı 2013:49).

Hendek iç yüzeyi kenarlarına açılan mezar çukurlarından üçünde, hendek yüzeyinde kullanılan sıvayla aynı malzeme kullanılarak sıvanmış ve bunların ikisinin içinde cenin pozisyonunda mezarlar bulunmuştur. Benzer mezarlara, 2008 yılında kazılan bir diğer hendekte de rastlanılmıştır ve iskeletle birlikte kireçtaşı boncuklarla bezenmiş küçük bir kap ele geçmiştir. Yalnızca hendek içerisinde rastlanılan ve yerleşim genelinde paraleli bulunmayan ölü gömme pratikleri dikkate alındığında, hendeklerin adak pratikleriyle ilişkili olduğu belirtilmiştir (Karul ve Avcı 2013:49).

Hendekle çevrilen alan içerisinde düzgün yapılar, hendek kavisine paralel olarak uzanmaktadır. Bu dörtgen binalarda, nişe hendeğe bakar vaziyette nişler yer almaktadır. Her biri yaklaşık 50 m2 alan kaplayan yapılarda, duvarların renkleri diğer binalardan belirgin derecede farklıdır. Kerpiçlerin inşasında yoğun olarak ahşapların kullanıldığı yapıların iç yüzleri kireçli bir sıva ile kaplıdır ve birkaç kez yenilendikleri anlaşılmaktadır. Tüm yapılarda, içeriye doğru yaklaşık 90 cm uzanan payandalar yer almaktadır. Payandalar çatıyı desteklerken aynı zamanda binayı odalar ada ayırmıştır (Karul ve Avcı 2013:49).

Binaların güneydoğu köşelerinde payandalarla sınırlanan alanlarda, her yapıda standart bir yapı içi unsur olarak, dairesel fırınlar yer almaktadır. Fırınlar, bazıları neredeyse 1 metre yüksekliğe ulaşan platformlar üzerinde inşa edilmiştir. Çoğu binanın güney kısmında, taban seviyesinin yaklaşık 20 cm üzerinde bulunan ikinci bir taban, yapıların iki katlı olduğu veya asma kat kullanıldığını düşündürmüştür (Karul ve Avcı 2013:50). Hendeğe paralel binalarla çevrilen dairesel bir alanın avlu olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Her yapının önünde taşlarla döşeli ve etrafında

üzerlerinin kapalı olduğuna işaret eden direk delikleri bulunan platformlar yer almaktadır. Bu alanların biraz uzağında bulunan büyük fırınların ortaklaşa kullanıldıkları düşünülmektedir (Karul ve Avcı 2013:50).

Yerleşim düzeni ve çevreleyen hendeğin yapımı, yenilenmesi gibi yoğun ortaklaşa iş gücü gerektirecek uygulamalar dikkate alınarak, yerleşimin kurulmasında bir planlama aşaması bulunduğu önerilmiştir (Karul ve Avcı 2015:50). Yerleşimin sınırlarının yoğun işgücüyle inşa edilen hendekle belirlenmesinin yanında ev içi birimlerin ortak özelliklerinin, karar verici bir sosyal sistem ve ortaklaşa rızaya işaret ettiği önerilmiştir. Bununla birlikte avlu ve oda içi işlevsel düzenlemelerin her ev biriminde geçim ekonomisine işaret ettiği belirtilmiştir. Dörtgen binaların çevrelediği dairesel alanın merkezinde, bir başka yapı kümesi küçük bir avlu etrafında yer almaktadır. Bu binalar hendek çevresindeki yapılarla aynı plan, boyut ve inşa özelliklerini gösterse de yapıların merkezi konumu ve dağılımlarındaki düzensizlik, yapıları diğerlerinden ayırmaktadır. Küçük avlu içerisinde yer alan tekil ve çoklu mezarlar bulunmakta ve bunlardan üçünde yetişkin ve infant bireyler bir arada yer almaktadır. Her üç örnekte de yetişkinler oturur pozisyonda, kolları geriye alınarak bağlanmış vaziyette gömülmüştür. Bir diğer mezarda bir infant, kolları ve bacakları geride bağlanmış pozisyondadır. Bu alanda, binalara yakın bir konumda, etrafı küçük taşlarla çevrili bir kafatası bulunmuştur ve olasılıkla yerleşimde kafatasıyla ilişkili uygulamalara işaret ettiği önerilmiştir (Karul ve Avcı 2013:50).

Aktopraklık B'de ikinci bir hendek, yukarıda detayları verilen hendeğe batı yönde teğet uzanmaktadır ve küçük bir bölümü ortaya çıkartılan hendeğin de benzer özelliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır (şekil 41). Genel olarak bakıldığında yerleşim, birbirine bitişik olarak ayarlanmış ve her biri hendeklerle çevrilmiş dört ana bölümden oluşmuş gibi görünmektedir (Karul ve Avcı 2013: 50). Yukarıda açıklanan mimari evreyle benzer özellikler gösteren daha erken bir evre de saptanmış ve söz konusu yerleşim düzeninin uzun bir süre kullanıldığı anlaşılmıştır. Aktopraklık A alanı, yerleşimin güneyinde ortaya çıkartılan 65 metre çapında, 6 metre genişlik ve 2 metre derinlikte bir diğer hendek ve bu hendeğe teğet durumda kuzeydoğu-güneybatı uzantılı iki paralel duvarla tanımlanmaktadır. Biri 30, diğeri 20 metre uzunluktaki duvarlar 10 metre arayla inşa edilmiştir ve duvarların güney yüzleri, büyük taşlarla

1.5, 2 metre yükseklikte inşa edilmiştir. Anadolu ve Yakın Doğu höyük yerleşimlerinden farklı olarak Aktopraklık yerleşimi, düz yerleşmeler kategorisinde yer almaktadır. Yerleşimin kesintisiz Neolitik iskanında, Aktopraklık C'nin kullanımı sonlandığında, yerleşim 100 metre güneye kayarak, Aktopraklık B yerleşimi iskanı başlamış ve Aktopraklık C yerleşimi mezarlık olarak kullanılmaya devam etmiştir (Karıl ve Avcı 2011:5).

7.1.2.Kuzeybatı Anadolu Neolitik Dönem Yerleşimlerinde Antropolojik Veriler

BARCIN HÖYÜK

Barcın Höyük'te Neolitik Dönem'e tarihli toplam 130 mezar ortaya çıkartılmıştır. Bunlardan birkaçı tarımın Anadolu ve Yakın Doğu'dan Avrupa'ya yayılmasını araştıran genetik çalışmalarda kullanılmıştır. Barcın Höyük örnekleri "Anadolu'lu çiftçi" genetik profili içinde yer almış ve Macaristan, Almanya ve Iber Yarımadası'ndan alınan örneklerin, Anadolu örneklerinden ayrıldığı sonucuna ulaşılmış ve bu verinin tarımın Avrupa'ya göç temelli yayılımı tezine güçlü bir örnek sağladığı belirtilmektedir (Gerrtisen ve Özbal 2019:63). Çalışmanın sonuçlarına göre Barcın Höyük örnekleri ile Orta Anadolu MÖ 9 -8.binyıl örnekleri (Boncuklu) ile genetik yakınlık göstermektedir. Bununla birlikte Merkezi Anadolu örnekleri arasında, belki de Levant'la benzerlik gösteren bir grubun daha saptandığı ifade edilmiştir (Gerrtisen ve Özbal 2019: 63).

Barcın Höyük'te 2007 – 2012 yılları arasında ortaya çıkartılan 34 iskelet, osteolojik açıdan değerlendirilmiştir. Bu iskeletlerden 16 birey yetişkin, 18 birey ise yetişkin altı gruplardan oluşmaktadır. Yetişkin bireylerde 8 kadın, 4 erkek ve 4 cinsiyeti saptanamamış birey yer almaktadır. Yaşa göre bakıldığında, 1 genç birey, 7 orta yaşlı birey, 6 ileri yaşlı yetişkin tanımlanmışken 2 bireyin yaş tayini gerçekleştirilememiştir. 0-2 yaş arası infantlar, Barcın Höyük'te 16 bireyle en geniş grubu tanımlar (Roodenberg vd. 2013: 96).

Çalışma kapsamında 18 bebek ve çocuk içeren sonuçlara göre, yerleşimde en yüksek ölüm riski ilk 0-3 ay aralığında gerçekleşmiştir. Bireylerden 12'si doğum sırası ve hemen sonrasında ölmüştür. İnfantlardan sekizi 10 aylık, 4'ü 9.5 aylıkken 3 infant birkaç ay yaşamış, bir infant ise 2 yaşına yaklaşabilmiştir. Kemikler fazla parçalandığı ve korunma durumları kötü olduğundan patoloji saptanamamıştır (Roodernberg vd. 2013:97).

Yetişkin bireylerden yedisi yoğun biçimde tahrip olmuştur. İskeletlerde eksik parçalar bulunsa da bazı artiküle bölümler değerlendirilmiştir. Tüm bireylerde ortak özellik sol tarafa yatırılmış olmaları iken biri kadın biri erkek iki birey, sırtüstü yatırılmıştır. Kadınlarda bacaklar sağa doğru çekilirken, erkeklerde ise karna doğru çekilmiştir. Tüm yaş ve cinsiyet gruplarından korunmuş iskelet verilerine dayalı sonuçlar; hem kadınlar hem de erkeklerde yaşa dayalı eklem iltihapları (arthritis) görülmektedir. Altı kadın, dört erkek ve bir tanımlanamayan orta yaş grubuna ait 11 bireyin tamamında saptanmıştır. İleri yaşta erkek bireylerde, olasılıkla yetersiz beslenmeden kaynaklanan anemi nedeniyle porotik hiperostozis görülmektedir. Yaşlı bir erkek bireyde femur ve fibulada periost reaksiyonu tanımlanmıştır ve travma, kronik stres yaralanması, enfeksiyon, tümör ve nazı arthiritlerden kaynaklanan yeni kemik oluşumunu tanımlamaktadır. Yaşlı bir kadın bireyde ise sol ulna kemiği kırılmış ve kırık sonrasında yeniden kaynamamıştır. İki parça arası bağlar, bireyin sakatlık sonrası bir süre yaşadığını göstermektedir. Bu durum bireyde dirsek ve bileği kapsayacak şekilde ön kolda işlev bozukluğuna neden olmuştur. Genç bir yetişkinde kısmen kaynaşmış frontal sütür tanımlanmıştır. Bu sütür bazı örneklerde yetişkinlikte kaynaşmıştır. Yaşlı bir erkek bireyde her iki tarafta supraorbital foramen saptanmışken bir diğer yaşlı erkeğin sağ patellasında vastus çentiği görülmektedir. İki kadın ve bir erkek bireyin sağ humerusunda septal açıklık kaydedilmiştir (Roodenberg vd. 2013:98-99).

Bir orta yaşlı ve iki yaşlı kadın bireyde diş çürümesi saptanmıştır. Bu bireylerden orta yaşlı olanda üç çürük ve bir apse tanımlanmıştır. Diş taşı seviyeleri orta düzeydeyken, İki yaşlı erkek ve bir kadın bireyde antemortem diş kaybı kaydedilmiştir. Bir yaşlı ve bir orta yaşlı kadın bireyde orta düzeyde alveolar atrofi tanımlanmış, yaşlı olan bireyin çenesinde orta şiddette peridontal hastalık tespit

edilmiştir. Bir yaşlı erkek ve bir genç erkekte doğuştan eksik dişer saptanmıştır. Orta yaşlı bir kadın bireyde ise alt ve üst ön dişlerde oluklar gözlenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, Barcın Höyük'te kadın ve erkeklerde yaşam beklentisi benzerlik göstermektedir ve yetişkinler çoğunlukla 25-45 yaş aralığındaki orta yaşlarında ölmektedir. Barcın Höyük'te infant ölüm oranı yüksek olsa da Ilıpınar ve Menteşe demografik verileriyle benzerlik göstermektedir. Barcın Höyük'te yaygın uygulama birincil, tekil mezarlarla tanımlanmakta iken yedi yetişkin mezarına müdahale edilmiş ve kemikleri büyük oranda eksiktir. Olası tek ikili mezar, biri 10 diğeri 9.5 aylık yan yana gömülmüş iki bebek mezarıdır. Bebek mezarlarında iskelet pozisyonu net olmamakla birlikte, juveniller yan yatırılmış ve büzülerek gömülmüştür. Yetişkinler, büzülmüş omurları ile sol yana dönük şekilde gömülmüştür. Yukarıda belirtilen bir yaşlı kadın ile yaşlı erkek ise istisnadır. Yaşlı kadın birey kemiklerindeki renk değişim ise muhtemelen ölüm sonrası ateşe maruz kalmasıyla ilişkilidir (Roodenberg vd. 2013:99-101).

Saptanan üç yaşlı ve bir orta yaşlı yetişkin kadın bireyde boy aralığı 146-159 cm arasında değişirken, tanımlanabilen tek erkekte yaklaşık 166,5 cm olarak ölçülmüştür. Tüm erkekler ve kadınların ¾'ünde yaş ve tekrarlanan faaliyetlere dayalı arthirit değişiklikler saptanmıştır. Bir orta yaşlı kadın bireyde saptanan diş olukları, diğer Kuzeybatı Anadolu Neolitik Dönem yerleşmelerinden de bilinmektedir ve dişlerin üçüncü bir el gibi kullanıldığı önerilmiştir. Bir erkek ve iki kadın bireyde erken topluluklarda aşırı hareketlilikten kaynaklanan septal aperture saptanmıştır. Tüm yetişkinlerin 1/3'ünde diş sağlığı kötü durumdadır. Ek olarak çocuk ve yetişkinlerin benzer kaba besinleri tükettikleri anlaşılmaktadır (Roodenberg ve Roodenberg 2013:101-102).

Menteşe ve eIlıpınar

Menteşe yerleşiminin en erken tabakasında 20 iskelet saptanmışken Ilıpınar yerleşiminin ilk sakinlerine ait 48 birey ele geçmiştir. İki yerleşimde ele geçen iskelet sayısı 68 iken Aktopraklık ve Barcın Höyük yerleşimlerinden ele geçen iskeletler de dahil edildiğine Bölgede saptanan toplam iskelet sayısı 160'a ulaşmaktadır. Tüm Doğu

Balkanlar ve Anadolu'da çağdaş yerleşimlerden ele geçen toplam iskelet sayısının ise bu sayının ancak yarısına ulaşabildiği özellikle vurgulanmaktadır (Roodenberg ve Roodenberg 2012:76). Bölgede iskeletler Ilıpınar'da yerleşimin kenarında, Menteşe'de düzenlenmiş alanlara, Aktopraklık C'de yerleşim dışında ayrı bir alanda gömülmüştür (Roodenberg ve Roodenberg 2012 :75).

Menteşe yerlelşiminde İskeletlerin 1/3'ünü infantlar oluştururken, Ilıpınar'da bu yaş grubunun oranı %50'ye ulaşmaktadır. Aktopraklık'ta infant ölüm oranı daha düşükken, Barcın Höyükte'de yüksektir. Ilıpınar'da kadın bireylerin sayısı erkeklerin iki katı kadarken, Menteşe'de eşit sayılarla temsil edilmektedirler. Ortalama yaşam beklentisi her iki cinsiyet için fark göstermektedir ve bireyler ağırlıklı olarak 25-45 yaş aralığındadır. Kadınlarda ortalama boy 155.2 iken, erkeklerde 168.4'tür. Bazı yetişkin ve çocukların ölüm sonrası katılaşma gerçekleşmeden önce sıkıca sarıldıkları anlaşılmaktadır (Roodenberg ve Roodenberg 2012:77).

Ilıpınar'da genel eğilim, yetişkin kadın ve erkeklerin sağ yana dönük, kuzey-güney uzantılı konumlandırılmaları iken diğer yerleşimlerde belirgin bir şablon saptanmamıştır. Yetişkinlerde mezar çukurları 60 – 90 cm derinliklerde iken bazı örneklerde ahşap kalıntılar saptanmış ve bireylerin bir çeşit tabuta uzanmış olabilecekleri önerilmiştir. Bu uygulama Barcın Höyük ve Menteşe yerleşimlerinde de saptanmıştır. Menteşe Höyük'te bir yapı tabanı altında gömülü bir kadın bireyin, tabutla gömüldüğü anlaşılmıştır. Sağ kolu pişmiş topraktan, enkrüste bezemeli bir kutuya uzanmaktadır. Yakınında ise bir kolye ile gömülmüş bir çocuk yer almaktadır. Mezar buluntuları Ilıpınar'da daha az iken, Menteşe'de daha sık, Aktopraklık'ta ise daha da yaygındır (Roodenberg ve Roodenberg 2012:77).

Prehistorik yerleşimlerde en yaygın hastalıklar osteoarthiritis ve anemidir. Osteoarthiritis, yoğun iş gücü ve ilerleyen yaştan kaynaklanana genel bir sağlık problemidir. Ilıpınar'da her iki cinsiyetten bireyler bu hastalıktan etkilenmişken, Menteşe'de ağırlıklı olarak erkeklerde görülmektedir. Anemi ise Ilıpınar'da özellikle çocuklar ve gençler arasında yaygındır. Et tüketiminin fazla olduğu dikkate alındığında, bu örneklerde aneminin demir eksikliğinden kaynaklandığını söylemek güçleşmektedir. Malaria gibi enfeksiyonel rahatsızlıklar, aneminin diğer olası nedenleri arasındadır. Bu öneri dikkate alındığında, Ilıpınar'da yüksek infant ölüm

oranlarında, yerleşimi çevreleyen bataklığın da malariayı beslemiş olabileceği vurgulanmaktadır (Roodenberg ve Roodenberg 2012: 77). Menteşe ve Barcın için de çevresel koşullar ve aynı yaş grubunda yüksek ölüm oranları benzerlik göstermektedir. Buna karşın Aktopraklık yerleşimi daha kuru bir çevrede iskan edilmiş ve daha düşük çocuk ölüm oranına sahiptir. Ilıpınar ve Menteşe ile Aktopraklık sakinleri için kötü durumda diş sağlığı ortak bir sorun olarak görülmektedir. Diş sorunları çocukluktan ileri yaşa kadar devam etmiştir. Bazı vakalarda şiddetli apse boşlukları da eşlik etmektedir. Diş problemlerinde besin işleme süreçleri önemli rol oynamaktadır. Kaba beslenme ve öğütme kaynaklı aşınma kalıntıları, dişlerde yoğun izlere neden olmuştur. Ilıpınar'da kadınların neredeyse yarısı, Aktopraklık'ta ise bazılarında da dişler üzerinde oluklar saptanmıştır. Bunun sebebi olasılıkla dokuma işlemlerinde liflerin ağızla tutulması olmalıdır. Kötü diş sağlığı ve iskelet hastalıklarına sahip kadınlarda bu işleri gerçekleştiremeyeceği için, oluklar beklenmemektedir. Bazı örneklerde arthiritik değişimler de saptanmış ve bunlar arasında bir kadın bireyde bir kaç eklem hastalığı tanımlanmıştır. Bu bireyin hareket kabiliyeti yaşamının sonlarına yaklaşırken son derece kısıtlanmış olmalıdır ve birey yarı oturur pozisyonda gömülmüştür (Roodenberg ve Roodenberg 2012:78).

BÖLGELER ARASI DEĞERLENDİRME

Çalışma kapsamına Orta ve Batı Anadolu Neolitik yerleşimlerinde toplumsal birlikteliği sağlayan unsurlar; mimari, antropolojik veri ve sembolik nesneler ile bu işlevdeki olası ortaklaşa eylemler üzerinden irdelenmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde aktarıldığı üzere toplumsal aidiyet; birey ve çevresinin sosyal ve ekonomik birlikteliğini farklı örüntülerle sağlar ve mevcut örüntü biçimlerinin sonraki kuşaklara aktarılmasında da etkili olur. Bireyler ve gruplar arası bağların oluşmasında alışkanlıklar, roller, sosyal /ekonomik statüler ve değerler önemli bir yer tutarken, aynı unsurlar olası çatışma risklerini de tamponlama görevi görmektedir.

Sosyal bilimlerde toplumsal örüntülere ilişkin çalışmalar ağırlıklı olarak gözlemlere dayanarak ortaya konmuş ve neden-sonuç ekseninde tanımlanmıştır. Benzer ilişkilenme biçimlerinin arkeolojik topluluklarda ortaya konulabilmesi için mevcut veriler üzerinden sosyal birimlerin tanımlanması ve arkeolojik materyal ile sosyal birim örüntüleri arasındaki bağların tanımlanması amaçlanmıştır.

Çalışma kapsamında ele alınan en erken yerleşim, Volkanik Kapadokya'da bulunan Aşıklı yerleşimidir. Aşıklı erken iskanını yansıtan Tabaka 5-3 mimari verileri, günlük faaliyetlerin ağırlıklı olarak açık alanlarda gerçekleştiğini göstermektedir. Yerleşimin erken evresinde konutlar 3,5-4,5 metre çapta, oval-yarı çukur tabanlı ikame birimlerinde çoğunlukla ocak bulunmaktadır. Yerleşimin erken aşamalarında depolama işlevinin olasılıkla saz sepet benzeri organik taşıyıcılarla sağlandığı belirtilirken, bu tür kalıntılara tüm yapılarda rastlanılmamıştır. Erken binalarda besin hazırlama pişirme ve tüketim faaliyetleri gerçekleşmiş ancak açık alanlar da bu faaliyetler için yoğun olarak kullanım görmüştür.

Yerleşimde her yapıda mezar bulunmazken Bina 3-27; Bina 6-34,35 gibi yapı dizilerinde binaların üst üste inşa edilerek süreklilik gösterdiği anlaşılırken, Bina 27

örneğinde olduğu gibi iki inşa arası atık alanı olarak kullanılan yapı örnekleri de saptanmıştır. Yerleşimin yine erken aşamasında bazı binalar ise hayvan tutulması amacıyla kullanılmıştır.

Bu aşamada bina sürekliliği ile yapılarda mezar, ocak/fırın bulunması gibi kriterler arasında doğrudan bir ilişki saptanamamıştır. Bununla birlikte, süreklilik saptanan yapılarda ocak kullanımında da bir süreklilik görüldüğü belirtilmektedir. Bu durumda ocak saptanan her yapıda süreklilik görülmezken, süreklilik gösteren her yapıda ocak alanlarında da benzer bir süreklilik söz konusudur.

Yerleşimin 4. Tabakasında inşa edilen ilk dörtgen yapı Bina 2 ise, bir önceki tabakada hayvanların tutulması için kullanıldığı düşünülen Bina 33 üzerinde, bir tesviye dolgusunu takiben inşa edilmiştir. Kullanımı boyunca aynı noktada üst üste sekiz kez inşa edilmesinin yanında, bina içinde üç adet sıvalı çukur bulunması da yerleşimin geç iskanında yaygınlaşacak bir diğer erken özelliği tanımlamaktadır.
4. Tabakada özel amaçlar için kullanılmış olabileceği önerilmekle birlikte, yapının 2,5 x 1 metrelik bir alanda araştırıldığı özellikle vurgulanmalıdır. Mevcut veriler, yerleşimde dörtgen mimariye geçiş ve müşterek dörtgen yapıların ortaya çıkışında, önceki evrelerde uzun süreli kullanılan bir yapıdan ziyade, yine müşterek kullanıma sahip ve üretimle ilişkili bir yapı alanın seçilmesi de önemlidir. Nitekim erken dörtgen yapı olan Bina 2'de de sıvalı sığ çukurlar çevresinde bol miktarda kabuklu atığı tespit edilmiştir.

Aşıklı'da Tabaka 2'yle başlayan yeni yerleşim modelinin ortaya çıkışından önce, Tabaka 4'ten itibaren dörtgen kerpiç konutlarda yapı sürekliliği uygulanmaktadır. Bu yapılar aynı zamanda çoklu kullanım evresi, taban ve fırınların yenilenmesi, sonradan eklenen duvarlarla odalara ayrılma ve bina içi düzenlemelerin yer değiştirmesi gibi uygulamalar gözlenir. Üretim faaliyetleri için kullanıldığı düşünülen bazı yapılar da uzun süreli kullanıma işaret eden göstergeler saptanmıştır.
Oval yapılardan Bina 18, uzun süreli kullanılan yapılardan biridir ve duvarlarında niş alanları yer alır. Geç evresinde 41 sıva saptanan Bina 18, sığır kürek kemiği ve ters vaziyette bir öğütme taşı altındaki obsidiyenlerın bırakılmasıyla terk edilmiş, üzerine yeni bir bina inşa edilmemiştir.

Tabaka 4 ve 3 boyunca kullanımı devam eden Bina 38, aynı noktada uzun süreli inşasından öte, içerisindeki sekiyle dikkat çeker ve besin hazırlamayla ilişkili

faaliyetlerin ortaklaşa yürütüldüğü bir yapı görünümündedir.
Aşıklı Höyük'te geç iskan öncesi süreç; ortaklaşa üretim faaliyetlerinin açık alanlardan çeşitli binalarda yoğunlaşmaya yöneldiği, yapı sürekliliğinin ortak kullanım binalarında belirgin biçimde gözlendiği bir tablo sunmaktadır.

Bu noktada, Volkanik Kapadokya erken topluluklarından Aşıklı Höyük sakinlerinin, üretim faaliyetlerinin ortaklaşa yürütülebilmesine yönelik mimari düzenlemelere giderken, bu yapıların niş ve seki gibi özelliklerle de ayrışmıştır. Tabaka 3'ün erken aşamalarının takiben dörtgen binalar baskın hale gelerek oval yapıların yerini alır ve Tabaka 2'de sokaklarla ayrılan yoğun yerleşim dokusu ortaya çıkar. Daha yoğun yerleşim dokusu, daha geniş ve detaylı konutlar ve sembolik açıdan zenginleştirilen yapı komplekslerine karşın, dikey hiyerarşiye ilişkin kanıt saptanmadığı belirtilmiştir. Bu aşamada, erken yerleşimin üretim ve üretim/tüketimle ilişkili alan ve yapılarında izlenen vurgunun, yeni yerleşim modelinde hangi dinamiklerle ilişki olabileceği önem kazanmaktadır.

Yerleşim düzeninde birkaç nokta ilk bakışta dikkat çeker. Bunlardan birini, bitişik olmalarına karşın ortak duvarlar kullanmayan yapıların inşa edilmesi, diğeri de odalar bazında sabit mimari unsurların odalar bazında eşit dağılmamasıdır.
Aşıklı geç iskanında, yapı sürekliliğinin daha katı biçimde ve yaygın olarak uygulandığı bilinmektedir. Aynı süreçte yapı içi mezarlar, ikincil ve çoklu mezarları da içererek daha karmaşık uygulamaları da içerir hale gelmiştir. Erken aşamadan itibaren ikame veya üretim amaçlı yapıların, üst üste inşa tekrarları, binalar bazında farklılık göstermektedir. Binaların bağımsız duvarlarla inşası, her bir yapı veya yapılara karşılık gelen sosyal birim açısından mevcut yapının yeniden inşası veya kabul gören koşulların oluşması durumunda sonlandırılması gibi uygulamalarda yapı ve ilişkili sosyal grup için esneklik ve uygulanabilirlik kazandırmış olmalıdır.
Erken aşamadaki ortak alanlarda birken ortaklaşa atık depozitlerin yerini, bu aşamada çevre binalarca kullanılan yapılar arası boşluklar alır.

Yerleşimi güneyde bulunan yapı kompleksinden ayıran çakıllı sokağın kuzeyinde şekillenen yeni yerleşim modeli, ocak ve depolama alanı dağılımıyla birden fazla yapının ekonomik açıdan yeterli kapasite sağladığı bir modele işaret etmektedir. Nitekim yapı arası atık alanlarında, yalnızca tüketim değil üretim atıkları da yoğundur. Bir yenilik olarak, yapısal sürekliliğin açık alanlarda da tekrar ettiği görülmektedir. Bu

noktada yapılara da giriş sağlayan aydınlık damların, sosyal ve ekonomik faaliyetler açısından merkezi rolü ve yerleşim dokusu bir arada dikkate alınmalıdır. Aynı süreçte yapıların ekonomik kapasitesinin ve genel olarak ekonomik girdinin arttığı, üretim faaliyetlerinin yapılarda yoğunlaştığı belirtilmektedir.

Bu veriler, sosyal alanın ekonomik faaliyetlerden yoğun biçimde etkilendiği ve mevcut yerleşim ve üretim/tüketim şablonlarıyla faaliyetlerin bir arada sağlanmasıyla ilişkili kaygı ve kurallara işaret eder niteliktedir. Ocak bulunan yapılarda depolama alanı olmaması, yapıların yalnızca %50'sinde tek ocak bulunması, diğer odaların bitki depolama ve üretimle ilişkili araçların saklanması için tutulması dikkate alındığında, bireylerin tüm faaliyetleri tamamlamak için mimari birimler arası geçiş ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Geç iskan sürecinde, çakıllı alan güneyinde bulunan ve müşterek kullanıma işaret ettiği düşünülen yapı kompleksi, erken iskanda belirli üretim faaliyetlerii için kullanılan yapılardan farklı olarak, besin hazırlama işlemlerinin dışında tutulmuş, ağırlıklı olarak sığıra dayalı tüketimin yoğunlaştığı bir alan görünümündedir. Bu veriler, söz konusu alanın sürekli tekrarlanan günlük tüketimden ziyade, kabul gören tüketim koşulları altında olasılıkla geniş katılımlı tüketim faaliyetlerinde de kullanım gördüğünü düşündürür.

Neolitik Dönem'de konut dışı özel yapıların müşterek kullanım için mi yoksa belirli sosyal statü sahibi kişi veya grupların kontrolünde mi olduğu tartışılagelen konuların başında yer alır. Binaların alabileceği kişi kapasitelerinin de dikkate alınarak tartışılan konu, bu çalışma kapsamında yapıların sosyal işlevi bakımından ele alınmaktadır. Günlük faaliyetlerden ayrı tutulmuş, taban- duvar boyası, seki ve dikme gibi unsurlarla ayrışan bu tür yapılar, yerleşim düzeninden başlayarak, sosyal ve olasılıkla ekonomik faaliyetlerin belirgin düzenleyici ve yeniden üretici araçlarından birini temsil ediyor olabilir.

Bu türden yapılarda gerçekleşen faaliyetlere katılımın sınırlı olması, prosedürlerin belirli kişilerce yürütülmesi gibi uygulamalar, olasılıkla farklı sosyal statüleri de beraberinde getirmiş olabilir. Bu noktada belirleyici olan, söz konusu sosyal statülerin nasıl aktarıldığı ve belirli gruplarca dikey hiyerarşiye olanak tanıyıp tanımadığı sorusu önem kazanmaktadır. Mevcut veriler ise Aşıklı ve daha sonra değinilecek Çatalhöyük yerleşiminde baskın sosyal mekanizmaların, yaş ve cinsiyet

temelinde, belirli yapı grupları arasında gerçekleşen üretim, tüketim ve ortak sembolik değerler üzerinden şekillendiğine işaret eder niteliktedir.

Yerleşimde sakinlerin mezarlar bazında dağılımına genel olarak bakıldığında yetişkin altı grupların tüm bireylere oranı 1/3'ten fazlayken, yetişkinler arasında kadın bireylerin oranı ise erkeklere oranla iki kat fazladır. Yine yerleşimde rastlanan istisnai iskelet arasında dikkat çeken iki örnekten birini güneyde bulunan yapı kompleksindeki 60 yaş üzerindeki trepanasyon sonrası iyileşme belirtileri gösteren kadın birey oluştururken, bir diğer örneği de Tabaka III B1 yapısındaki yine ileri yaşta ve başlık benzeri bir nesne ve boyalı tekstil kalıntıları ile gömüldüğü düşünülen bir diğer kadın birey oluşturur.

Her iki örnek, yerleşimin erken ve geç evresindeki istisnai ölü gömme uygulamaları arasında dikkat çeker ve uygulamalar, ileri yaşta kadın bireyler üzerinde saptanır. B1 yapısındaki sıra dışı mezar örneği, yapının diğer konutlardan ayrışmasında avantaj sağlamış gibi gözükmemektedir. Çeşitli yenilemeler ve yeniden inşalarla uzun süre kullanılan yapıda, toplam iki mezar evresinde 5 kadın ve 1 bebek ve 1 çocuk gömülmüş ancak diğer sembolik gösterge ve ekonomik kapasite verileri bakımından ayrışmadığı anlaşılmaktadır.

Geç evre yapı kompleksinde bulunan bir diğer kadın birey ise, bilinçli veya bilinçsizce gerçekleşen önemli bir yaralanma sonrasında çevreden gördüğü ilgi sonucunda bir süre daha yaşamını sürdürebilmiş ve sembolik unsurlar ve inşa / sürdürme eforu bakımından konutlardan ayrışan yapı içerisinde gömülmüştür.

Bahsi geçen iki sıra dışı mezar uygulaması ve kadın bireylerin ev içi mezarlardaki yüksek temsili, yerleşimde cinsiyetler arası farklı uygulamalara işaret ederken, yetişkin altı bireylerin yüksek temsili de yaşa dayalı uygulama farklılıklarını ortaya koymaktadır. Bu tablo, Aşıklı yerleşiminde yetişkin erkek bireylere ait mezarların düşük oranda temsiliyle de ifade edilebilir.

Aşıklı yakınlarında yer alan ve av faaliyetleri ile ilişkili özel uygulamalar amacıyla kullanım gördüğü önerilen Musular'da ise ortaya çıkartılan 8 bireyden dördünü kadın bireyler, 3'ünü erkek bireyler, diğer bireyi ise yetişkin altıbir birey oluşturmaktadır. Bu alanda saptanan iskelet sayısı az olmakla birlikte, kadın ve erkek oranının yerleşimde tespit edilen oranlara kıyasla daha yakın sayılarla temsil edilmesi ve yetişkinaltı birey sayısının yerleşim ile tezat oluşturacak şekilde düşük olması

dikkat çekicidir.

Tarımcı-hayvancı topluluklar genellikle üretkenlikle ilişkilendirilse de, üretimin sosyal örüntüsü dikkate alındığında, toplulukların temel ekonomik girdiğinin sağlanması ve sürdürülebilmesi amacıyla organize olan bireyler, avcı- toplayıcı gruplar düzeyinde de iş birliği ve uzlaşı temelinde bir araya gelmiş olmalıdır.

Aşıklı sakinlerince kullanıldığı düşünülen Musular bu yönüyle, avcılığa dayalı geçim stratejisiyle ilişkili ortak kabullere dayalı faaliyetler için kullanıldıysa, bir araya gelen bireylerin av başarısı motivasyonuyla hareket etmeleri kuvvetle olasıdır. Bu noktada, alanla ilişkili kabul edilen bireylerin, günlük faaliyetlerde avcılıkla ilgili rollerde yer alması beklenebilir. Veriler bir arada değerlendirildiğinde, avcılıkla ilişkilendirilen bir alanda, erkek bireylerin yerleşime oranla yüksek temsili, yetişkin altı bireylerin ise daha düşük oranda mevcudiyeti, yaş ve cinsiyete dayalı farklı kabul ve pratiklerin yansıması olabilir.

Aşıklı ve Musular bir arada ele alındığında, yerleşim içi alanda kadın bireylerin daha görünür olduğu, Musular'da ise kadın – erkek ayrımının nispeten daha düşük oranda temsil ettiği söylenebilir. Yetişkin altı grupların temsili ise Musular'da belirgin derecede azalmaktadır.

Bu sonuçlar, yaş ve cinsiyete dayalı uygulamaların anlaşılması için önemli bir referans olarak kabul edilebilir. Yaş ve cinsiyete dayalı statü farklılıklarının anlaşılabilmesi için mezarlarla ilişkili buluntular önemli rol oynamaktadır. Aşıklı'da Tabaka 2 öncesi yerleşim içi mezarlarda nesne kullanımı yaygın biçimde uygulanmamış, Tabaka 2 erken evrelerinden itibaren uygulanmaya başlanmış ve giderek çeşitlenmiştir.

Bu noktada, mezarlarda buluntu dağılımına ilişkin yaş ve cinsiyete dayalı farklılıkların hatırlanması yerinde olacaktır.

"*Kanıtlar, ölülerin takılarla gömülmesinin Tabaka 2F-H'da genç bireylerle başladığını ve Tabaka 2D 2A-C'de giderek arttığını gösterir. Yetişkin gömüleri hem kadın hem erkek bireylerde, 2 den fazla boncuk grubu içerir. Bazı kadın mezarlarında boncuk grupları yerine boncuk parçaları veya tek boncuk yer alır ve çocuklar ile yeni doğanlar da böyledir. Pendantlar çoğunlukla kadınlarla bir aradadır. Kırmızı ve yeşil renkli boncuklar yetişkin kadın ve erkeklerle ilişkilidir. Yeşiller tekli boncuklarda ve boncuk parçaları yetişkin kadınlar ve çocuklarla ilişkili. Takıyla gömülen bedenler, yapı veya komşu gruplarına göre şablon oluşturmaz.*"

Veriler dikkate alındığında, kadınlar ve yetişkin altı bireylerin benzer nesne şablonlarıyla ilişkilendirildikleri, kırmızı ve yeşil renklerin ise ağırlıklı olarak yetişkinlerle bir arada bulunduğu görülmektedir. Bu noktada Aşıklı yapı kompleksinde de kırmızı ve yeşil renklerin kullanıldığı hatırlanmalıdır. Bu şablon Musular'da erişkin altı birey temsili ile tutarlı bir tablo sunar niteliktedir. Bunun ötesinde mezarlarda nesne dağılımı ile erişkinler arası cinsiyete dayalı farklılıklar da saptanmıştır.

Veriler bir arada özetlendiğinde; kadın ve yetişkin altı bireylerin yerleşim içi temsil açısından oransal ve sembolik nesneler yönüyle benzerlik gösterdiği, erkek bireylerin yerleşim dışı alanda daha yüksek oranda temsil edildiği, yerleşim içi yapı kompleksinde erişkinlerle ilişkilendirilen renklerin uygulandığı anlaşılmaktadır. Yerleşimde yaş altı bireylerde oldukça yüksek seyreden yüksek ölüm riski, yerleşim içi mezarlardaki yüksek bebek ve çocuk iskeleti sayıları, yüksek doğum oranlarına da işaret etmektedir. Sık tekrarlayan bu şablon, kadın bireylerde gebelik ve doğum sonrası süreçler nedeniyle uzak mesafelere erişimin seyrekleşmesi ve riski tetikleyen faktörler arasında değerlendirilmesiyle ilişkili görülmüş, erkek bireylerin uzak mesafeler ve yerleşim dışı faaliyetlerle ilişkisi daha yoğun seyretmiş olabilir.

Çalışma sonuçları da olası bir sonuca işaret etmekten öte, bu verinin aidiyet ve kimliklerle ilişkisini ayrıca vurgulamaktadır. Faaliyetlerin yerleşim içi pek çok unsurun şekillenmesinde temel bir rol oynaması, olasılıkla Aşıklı sakinlerinin yaşam döngüsünde kabul ve beklentileriyle de ilişkili olmalıdır.

Yerleşimde üretim faaliyetlerinin dağılımı ve sosyal yapı arasındaki bir diğer önemli veri de taş alet endüstrisi ile ilgili olarak ortaya konulmuştur. Yerleşimde taş alet endüstrisinin incelenmesiyle, daha kısa üretim süreciyle üretilen, deneme- yanılma niteliğindeki taş aletlerin, çocuklar amacıyla üretildiği önerilmiştir.

Aşıklı Höyük arkeolojik verileri, kimlik ve toplumsal aidiyetin nasıl sağlandığı sorusuna önemli yanıtlar sağlamaya uygun sonuçlar içermektedir.

Yerleşim erken aşamadan itibaren; çoğu faaliyeti bir arada gerçekleştiren, üretim ve tüketim alanlarını ortaklaşa kullanan, grup aidiyeti etrafında organize olan bir yapı modeline işaret etmektedir.

Konya Ovası'nda Boncuklu yerleşimi Neolitik Dönem'e ilişkin erken dinamikler konusunda önemli veriler sağlamaktadır.

Yerleşimde mimari birimler ile üretim/tüketim ve depolama alanları bir arada

değerlendirildiğinde, Aşıklı erken yerleşimiyle benzer şekilde grup aidiyetinin sosyal bağlar arasında belirleyici olduğu önerilebilir. Bununla birlikte Boncuklu yerleşiminde konutlarda, Aşıklı yerleşiminde farklı olarak günlük yaşamın sınırlarını belirleyen bina için düzenlemeler dikkat çekmektedir.

Yerleşimde aynı yönde uzanarak inşa edilen konutların yaklaşık 1/3'lük kuzey kısımları besin hazırlama, tüketim ve üretim faaliyetlerinin gerçekleştiği günlük faaliyetlere ayrılırken, daha geniş olan güney alanları ise daha yüksek düzenlenmiştir ve alçak alana kıyasla daha temiz tutulmuştur. Bazı yapıların farklı kullanım evrelerinde ise duvarların kırmızı renge boyandığı görülür ancak boyalı duvarlara, günlük kullanılan kuzey alanda rastlanılabilmektedir. Mezarlar ise yapıların güney alanında yer alır. Aşıklı'da olduğu gibi bazı binaların üst üste inşa edildiği görülür.

Yapılara giriş Aşıklı'da olduğu gibi damdan sağlansa da, kapı açıklığı bulunan yapı örneği de mevcuttur. Yine bir diğer yapıda, diğer binaların aksine temiz tutulan alan kuzeyde yer almaktadır. Bazı binaların üst üste inşaası saptansa da yapı planlarında kaymalar da mevcuttur.

Boncuklu'da, Aşıklı'dan farklı olarak yapı içi sembolik unsurların Aşıklı'dan daha detaylı düzenlendiği görülür. Temiz/kirli alanların kırmızı boya bantlarla sınırlanması, kapı girişleri ve depo alanları çevresinde boğa başlarının bulunması ve Aşıklı'da müşterek yapıların tabanları üzerinde bulunan olasılıkla dikmelere ait deliklerin yine temiz alan sınırlarında yer alması da dikkat çekicidir. Ek olarak taban üzeri dikme delikleri bulunan yapılarda 2 / 4 arası yenileme saptanır. Bina içi sembolik unsurların ise düzenleme, konum ve içerik bakımından bazı binalar arasında farklılıklar gösterdiği ve bunların bireysel hane kimlikleriyle ilişkili olduğu önerilmektedir.

Ayrıca binalarda yenileme şablonlarına bakıldığında, bazı yapılarda bina geneli ve temiz alanlar arasında yenileme sıklıklarında farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Yine Aşıklı ile benzer şekilde aynı yapının en fazla 6 kez üst üste inşa edildiği görülürken, az önce de belirtildiği gibi yeni yapının inşasında eski bina duvarları kullanılmaz. Eski yapı sökülerek, yeni yapının inşasında da kullanılmıştır. Bununla birlikte, üst üste inşa edilmeyen binalarda da ocakların, yenilemeler arasında zaman boşluğu bulunsa bile aynı noktada inşa edildiği görülür.

Binalarda özellikle sıvama işlemlerinde kullanılan kürek kemikleri başta olmak

üzere, bazı nesnelerin yapıların inşası veya kullanımları sırasında taban altı veya ocakların çevresin gömüldüğü belirtilmektedir. Gömülen bazı nesnelerin ise eski yapının kullanımı veya yeni yapının inşa arasındaki süreçte bırakıldıkları belirtilmektedir.

Boncuklu'da yapı içlerinde yetişkin ve erişkin altı yaş gruplarından bireylere rastlanılmakla birlikte, mezarların büyük çoğunluğunun açık alanlara gömüldüğü görülür. Yapı içlerinde bulunan mezarların ise yaş ve cinsiyet grupları arasında benzer dağılım oranlarına sahip olduğu belirtilmektedir. Bazı yapılarda tekrarlayan ölü gömme faaliyetleri nedeniyle tabanlar üzerinde çökmeler bulunduğu, bu alanların hane hafızasını canlı tutmuş olabileceği de belirtilmektedir. Aşıklı'da olduğu gibi yine bazı bireylere ait iskeletlerde boya kalıntıları tespit edilmiştir.

Boncuklu'da Aşıklı'dan farklı olarak, izole kafataslarında ikincil uygulamalara dayalı kafatası dolaşımı dikkat çekmektedir. Bu türden örneklere yerleşim alanının büyük bir bölümü kaplayan açık alanlarda rastlanılır ve bazılarında uzun süreli dolaşım izleri saptanırken, bazı kafatasları parçalanarak, çukurlarda biriktirilmiştir. Yine bazı mezarlarda, mezar buluntularının da sayı ve içerik bakımından farklılaştığı anlaşılmaktadır. Boncuklu'da ikincil kafatasları ve bina içi bireyler arasında en dikkat çekici unsur, iki alanda gömülen bireylerin farklı beslenme şablonlarına işaret etmesidir. Bu bireylerin farklılaşan diyet içeriklerinin, yerleşim dışıyla ilişkili olabilecekleri veya binalarda farklı beslenme şablonuna sahip bireylerin cenaze törenlerinin ortak açık alanlarda geniş katılımla gerçekleşmiş olabileceği önerilmiştir. Ek olarak, insanlara benzer şekilde özellikle yabani sığır kafataslarının da parçalanarak, parçaların yapı içi ve binalar arası alanlarda dolaşımda tutulduğu belirtilmiştir. Yerleşimin genel karakteri, çeşitli farklılık ve gerilimler etrafında, ortak kabuller ve uygulamalar çevresinde bir araya gelen haneler üstü bir yapılanma modeliyle tanımlanmaktadır.

Boncuklu yerleşimi, otonom hanelerden ziyade, grup aidiyeti etrafında organize olan bir yapı modeli gibi görünmektedir. Bununla birlikte, Aşıklı'dan farklı olarak yapı içi bileşenler ve teknik/sembolik uygulamalarda farklılıklar dikkat çekicidir. Bu noktada, yukarıda da belirtildiği gibi, müşterek esaslar çerçevesinde bir arada hareket eden bir topluluk için uygulama farklılıkları, ortak kabullerin sürdürülebilmesi açısından bir risk olarak değerlendirilebilir. Olasılıkla muhtemel

risklerin, ortak uygulamalar yoluyla kontrol altına alınmasında, günlük hayatta daha görünür ve tekrar eder biçimde uygulanan sembolik unsurların çeşitlenerek, yoğunlaştığı görülmektedir.

Bina içi alanlarda temiz/kirli ayrımı etrafında şekillenen düzenleme modeli, olasılıkla bireylere kullanımla ilişkili sınırları hatırlatan **tabular** niteliğindedir. Temiz/kirli ayrımı, günlük ve günlük olmayanı sıklıkla hatırlatırken, açık alanlarda ikincil kafatasları ve yapı içlerinde yine olasılıkla benzer değerlere atıfta bulunan boğa kafatasları ile kuralların sıklıkla yeniden üretilmesine katkı sağlamış olmalıdır.

Bu noktada, Aşıklı'dan farklı olarak, uygulama farklılıklarının yaygınlaşmasına daha uygun bir kültürel altlık veya kabullerin de yer aldığı Boncuklu yerleşiminde, farklılıkla ilişkili potansiyel, tabular ve sınırlar yoluyla dengelendiği önerilebilir. Bu yolla, grup kimliğinin hane kimlikleri üzerinden mikro vurgularla farklılaşması engellenmiş ve müşterek esaslar korunmuş gibi görünmektedir. Ana veya baba soylu olduğu fark etmeksizin, önceki kuşaklarla ilişkilendirilen bireylerin ikincil uygulamalar yoluyla yeniden hatırlanması ve sıklıkla temasa geçilmesi, geçmişe referans yoluyla mevcut kabullerin yeniden üretimine katkı sağlamış olmalıdır.

Bu noktada, geçmişe referans amacıyla görünür kalan bireysel parçaların binalarla ilişkilenmemesi, aksine Aşıklı'ya kıyasla daha gevşek bir yapı sürekliliği göstermesi, mülkiyet paylaşımından doğan bir gerilimden ziyade, müşterek kabullerin sürdürülmesiyle ilişkili bir kaygıyı yansıtıyor olabilir.

Veriler, Boncuklu yerleşiminde günlük pratik ve uygulamaların bireysel veya daha üst düzeyde farklılıklara da olanak tanıyan bazı kabuller içerdiği, bununla birlikte ortak değerlerin muhtemel farklılıkları dengelemesi amacıyla tabular ve sınırlara dayalı göstergelerle kontrol altına alındığına işaret eder niteliktedir. Bu noktada, farklılaşmaya ilişkin verilerin artışıyla, günlük yaşamın organize edildiği alanlarda sabit ve taşınabilir sembolik göstergelerin sayı ve çeşitlilik açısından artışı dikkat çekicidir. Dolaşımda tutulan ve farklı beslenme özelliklerine sahip bireylerin, yerleşim dışı faaliyetlerle ilişkili görev kimlikleri veya yerleşim içinde yüksek sosyal değere sahip özel kimlikler arasından mı seçildiği sorusu için ise bu soru özelinde ek araştırmalara ihtiyaç duyduğu söylenebilir.

Çatalhöyük yerleşimi, Boncuklu ve Aşıklı Höyük yerleşimlerinde görülen uygulamaların, yeni bileşenlerle karşımıza çıktığı bir yerleşim modeli sunar.

Aşıklı'ya benzer şekilde yoğun ve bitişik bir mimari dokuyla organize olan yerleşimde, Aşıklı'dan farklı olarak özel yapılar görülmezken, Boncuklu'da karşımıza çıkan yapı için sembolik detaylar daha karmaşık örüntülerle şekillenmiştir. Boncuklu'dan farklı olarak ise Aşıklı geç iskanında olduğu gibi, yapısal süreklilik yalnızca ocaklarla sınırla kalmamış, eski yapı sınırlarına katı şekilde uyulmuştur. Yerleşim bu yönüyle ilk bakışta, farklı uygulamalara uygun kabuller içeren bir kültürel altlığın, müşterek esaslarla, en az farklılaşmayla bir arada kalabilmesine yönelik bir model görünümündedir.

Yerleşimde yapı grupları geçit ve açık alanlara ayrılırken, komşu yapılar arasında üretim ve tüketim faaliyetlerinin bir arada yürütüldüğü, komşu gruplarının tarımsal üretimin farklı aşamalarında iş birliğine gittiği ve yine yapı gruplarını oluşturan konut sakinlerinin benzer beslenme içeriklerini tükettikleri bilinmektedir. Bu noktada haneler üstü işbirliği ve paylaşım, yerleşimin temel sosyal bağlarını oluşturmuş görünmektedir. Bununla birlikte taş alet ve boncuk üretimi ile obsidiyen ayna gibi endüstrilerde ev düzeyinde üretim ve bazı yapıların belirli üretimlere yoğunlaşmasına ilişkin veriler de saptanmıştır.

Yapı içleri, Boncuklu'da ortaya çıkan alan ayrımına benzer şekilde bina kuzeyi ve güneyi olmak üzere iki temel faaliyet alanına ayrılmış, kuzey alanı mezarlar, duvar resimleri, sıvalı kabartma ve boğa başları gibi sembolik detaylarla donatılırken, günlük faaliyetler yapı güneyinde gerçekleşmiştir.

Tarih evleri olarak tanımlanan binalar ise, daha uzun kullanım süreleri, daha yüksek mezar sayısı ve mezar sayısıyla bağlantılı olduğu saptanan duvar boyası yenilemeleriyle diğer yapılardan ayrışır. Bununla birlikte erken, orta ve geç evrelerde yalnızca birer yapı istisna olmak üzere her binada en ez bir birey gömülmüştür. Binalarda ortalama birey sayısı ise orta ve geç evrede yaklaşıl % 00 oranında artarken, final evresinde yalnızca bir yapıyla sınırlıdır.

Yapı içi ölü gömme faaliyetlerinin yaygın uygulandığı yerleşimde tarih evleri, bu yapılara gömülen bireylerin benzer besin tüketim şablonlarına sahip olmasıyla da dikkat çekmektedir. Bu yapılar, Aşıklı geç evrede yerleşim güneyinde bulunan yapı kompleksine benzer bir işlev görürken, üretim ve tüketim faaliyetleri ne ihtiva ederek, günlük pratikler ve kültürel esasların daha iç içe geçmiş bir uygulamasını yansıtır niteliktedir.

Yapıların uzun süreli kullanımı ise Boncuklu'dan farklı olarak tekrarlayan cenaze törenlerinin sıklığıyla, geçmişe referansın da daha yoğun ve yapı içi faaliyetlerle birleşmiş bir modelini sunar. Nitekim, yerleşiminde üretimin yapı içi alanlar ve yapı damlarında yoğunlaşması da günlük etkileşim ve yüz yüze iletişimlerde yapıların merkezi rolüne atıf yapmaktadır. Yerleşimde dolaşıma sokulan iskelet parçaları yalnızca kafataslarıyla sınırlı kalmamış, bazı bireylere ait uzuv parçaları da yapı içlerinde izole biçimde yer almaktadır. Ek olarak tüm izole kafataslarının sayısının, başsız iskelet sayısından daha az olduğu belirtilmektedir.

Çatalhöyük'te konutlarda çoklu mezarlar bulunmasına karşın, birincil mezarların baskın mezar tipini temsil ettiği belirtilmektedir. Bu noktada, ikincil ve özellikle üçüncül mezar uygulamaları dikkate alındığında erişkin bireylerin daha yaygın olarak seçildiği görülmektedir. Bununla birlikte tüm örnekler arasında kafatası çıkartmayla ilişkili uygulamaların hiçbir evrede %4'ü geçmediği ayrıca vurgulanmalıdır. Tekrarlayan ölü gömme faaliyetleri sırasında ikincil uygulamalarda ana oda tabanları dışındaki alanların tercih edilmesi ise diğer bir genel eğilimi yansıtır. Binalar ve mezarlar arasında ise yaş ve cinsiyete dayalı anlamlı bir farklılık bulunmamakta, genel şablon yapılar bazında benzere dağılımlara işaret etmektedir.
Bununla birlikte ileri yaşlarla bireylerin mezarları, buluntu açısından daha zengindir. İleri yaşta birey mezarlarında bulunan boncukların, kişilerin yaşam sürecinde boncuk biriktirmesinden kaynaklanıyor olabileceği belirtilmiştir.

Binaların yeniden inşası ve mezarlar arasında da bir ilişki var gibi görünmektedir. Bazı yapılarda yeniden inşalar arasında zamansal boşluk bulunduğu, bu boşluğun ise bir mezarla tamamlanarak yeni yapının inşa edildiği belirtilmektedir.
Yerleşimde bazı iskeletler ise bağlam ve uygulamalar açısından diğer mezarlardan ayrışır. Bu örneklerden biri kuzey, diğeri ise güney alanda yer almaktadır. Kuzey alanda bulunan 15 yaşlarında bir erkek birey, bir yapı dolgusunda gelişi güzel vaziyette yer almaktadır. Söz konusu bireyin yalnızca kafatası, bir süre sonra yerinden çıkartılmıştır. Bu birey, kafatası çıkarma işlemine maruz kaldığı halde bir yapıya gömülmeyen tek bireyi temsil etmektedir. Yapının terki ve doldurulması arasında geçen sürede alana bırakıldığı anlaşılan birey, bu yönüyle istisnai bir uygulamayı temsil eder.

Güney alanda bulunan diğer örnekte bir erkek birey, yine yapı terkiye ilişkili

süreçlerle bağlantılı bir alanda ortaya çıkartılmıştır. Birey, yapının doldurulması sırasında olasılıkla giyinik durumda alana bırakılmış ve yapı dolgu birikimiyle uyumlu bir eğimde konumlanmıştır. Bireyin, ölümünden önce çenesine etkili bir darbe aldığı, ikincil kırıklara da sebep olan yaralanması nedeniyle ölmüş olabileceği belirtilmektedir.

Bir diğer örnek ise bir kadına ait iskeletle tanımlanmıştır. Benzer şekilde ölüm öncesinde aldığı darbeler nedeniyle görünüm açısından farklılaşmanın yanı sıra, beslenme pratiği bakımından da popülasyon genelinde ayrışmış olabileceği önerilmiştir. Görünüm ve diyet açısından diğer bireylerden ayrışan bu bireyin, ksıtlı olarak yaygın cenaze uygulamalarının dışında tutul cenaze töreni dışında tutulmuş olabileceği belirtilmektedir.

Çatalhöyük'te geçmişe referans yalnızca ölü gömme uygulamalarıyla tekrarlamamış, duvar resimleri ve yapı içi sembolik detaylarda da av hayvanları ve avcılıkla ilişkili faaliyetler özellikle orta evrede yoğun biçimde yaşam alanlarını çevrelemiştir. Duvar resimleri ve sembolik unsurlar bu yönüyle iş bölümüne dayalı görev kimliklerini de sıklıkla hatırlatmıştır. Duvar resimlerinde erkek bireyler av faaliyetleri ile ilişkilendirilirken, yerleşimde kadınların öğütme, erkeklerin ise avlanma ile ilişkili faaliyetlere yoğunlaştığı belirtilmektedir.

Bununla birlikte farklı komşu yapı grupları arasında ise üretim/tüketim/sembolik detaylar gibi temel uygulamalarda farklılıklar da saptanmaktadır. Bu ayrım en geniş düzlemde yerleşimin kuzey ve güney alanı arasında görülmektedir. Yerleşimin kuzeyi, erken aşamadan itibaren Çatalhöyük kimliğini yaratan bazı kültürel uygulamalar açısından dikkat çekicidir. Yerleşimde evcil sığır tüketimi, geç aşamada Kuzey Alan üzerinden giriş yapmış ve takiben yaygınlaşmıştır. Yerleşimin Kuzey Alanı'nda bulunan ikincil mezarların yaklaşık %40'ı bir yangının ardından birbirini takip eden iki yapıda yer alır ve bu yapıların ikisinde de yerleşimde sınırlı sayıda örnekle temsil edilen obsidyen ayna ele geçmiştir. Kuzey Alan yapıları erken evrede mezar içermemesi ve yapı içi figüratif unsurların yangın geçirmemiş evlerde yer almaması gibi anlamlı şablonlarla da dikkat çekmektedir.

Çatalhöyük yerleşiminde özellikle orta evrede sembolik uygulama ve unsurların çeşitlenerek attığı, Geç evreden itibaren üretimin yapılar düzeyinde yoğunlaşması, eski geleneklerin şablon dışına çıkışı ve final evrede gelenekle ilişkili

uygulamalarda keskin bir kırılmanın yaşanmasıyla özetlenebilir.

Yerleşimde mimari yapılanma ve üretim/tüketim ilişkileri uzlaşının merkezi rolüne işaret etmektedir. Topluluk düzeyinde uzlaşı, yapı kümeleri, mahalle gruplar ve yerleşim geneli olmak üzere birbiriyle ilişkili, genişleyen ağlar üzerinden şekillenmiş gibi görünmektedir.

Yapı kümeleri, ölü gömme/ikincil mezar uygulamaları ve yağı içi sembolik unsurlarda geçmişe referanslar yoluyla sağlanmış, aynı örüntüler üretim ve tüketim şablonlarıyla da pekişmiş gibi görünmektedir. Geçmişe referans araçlarında, rol kimlikleri, hafıza ve sözlü anlatı temel unsurları oluştururken, tabular ve sınırlar yoluyla netleştirilmiştir. Yaşa dayalı roller, yalnızca geçmişe referansla şekillenmemiş, ileri yaşta bireylerle ilişkili ortaklaşa sembolik faaliyetlerle de ileriye dönük sosyal statü vurgusuyla olumlu motivasyon sağlamış olabilir.

Yapı kümelerinin mahalleleri, mahallelerin de yerleşimi oluşturduğu Çatalhöyük'te, yapı kümeleri benzer şablonlar sunarken, mahalle grupları arasında her aşamada belirli düzeyde farklılıklar mevcuttur. Bu farklılıklar, tümüyle bağımsız uygulamalar yerine, uygulama içeriklerinde oynamalarla özetlenebilir.

Bu türden bir modelde, yerleşim aidiyeti üst kimliği tanımlarken, birden fazla ekonomik birimin birlikteliğini temsil eden bir alt grup kimliğinden söz edilebilir. Bu düzeydeki uyarlamalar, duvar resimlerinde tema ve sahne seçimi, insan ve hayvanlara ait uzuvların yapı içiyle kullanımı, arka planda ise üretim ve yeme içme şablonları gibi alt başlıklarda farkı ilişkilenmelere olanak tanımış gibi görünmektedir. Yaş ve görev kimliğine dayalı temel referanslar ise korunarak, günlük ve sembolik araçlarla atıf almaya devam etmiş olabilir.

Çatalhöyük'te geçmişe referansla yaşa dayalı statü üzerinden kuşaklar arası aktarılmasında kullanılan araçlar, doğru ve yanlış kabullerin hatırlatılmasında farklı biçimlerde kullanılmış gibi görünmektedir. Her durumda yapıların terki ve yeniden inşası mezarlarla ilişkili gibi görünürken, cenaze törenlerinden ayrı tutulan bireyler de yine aynı bağlamlar içerisinde, farklı uygulamalarla yer almaktadır. Çatalhöyük topluluk yapısının tanımlanmasında kullanılan agresif eşitlikçi yapı açıklamasıyla örtüşen istisnai uygulamalar, yaşa dayalı ortak faaliyetlerdeki olumlu motivasyonun yanı sıra, sınırları güçlü şekilde vurgulayan uygulamaları da içeriyor olabilir.

Yaygın cenaze bağlamlarının dışında görülen az sayıda örnek, bazı bireylerin

yerleşim içerisinde gömülmemesinin, topluluk kabulü ve değerlerle çelişme gibi kriterler üzerinden de gerçekleşmiş olabileceğini göstermesi açısından dikkate alınmalıdır. Bununla birlikte Musular örneğinde olduğu gibi, görev kimlikleri ve cinsiyet temsilinin alanlar bazında dağılımı arasındaki ilişkide, Çatalhöyük/Pınarbaşı merkezleri arasındaki ilişki önem arz etmektedir. Nitekim Çatalhöyük ile benzer otlakların kullanıldığı Pınarbaşı, hayvancılıkla ilişkili bireylerin yüz yüze etkileşim alanlarından birini temsil eder. Yerleşimde bazı iskeletlerin ölüm sonrası geç gömülmelerinin, yerleşim dışı ölümle ilişkili olabileceği belirtilmektedir. Bu noktada, ortak faaliyet alanlarında yerleşim dışı öncü törenlere dayalı uygulamalar dikkate alınmalıdır.

Çatalhöyük'te yerleşim içinde kadın bireylerin belirgin temsilini desekleyen bir diğer veri yapılan yeni bir araştırma sonucuyla da ortaya konulmuştur. Yerleşimde DNA verilerine dayanılarak elde edilen sonuçlar; konutlarda anasoylu bir ilişkiye işaret etmektedır. Çalışmanın sonuçlarına göre bina içi mezarlarda anne-kız bağına dayalı bir örüntü saptanmıştır (E. Yüncü vd.2025)

Köşk Höyük ve Tepecik yerleşimleri, Orta Anadolu'da MÖ 7.bin yıl Neolitik pratiklerinin anlaşılmasında önemli rol oynamaktadır. Anadolu'da MÖ 7.bin yıl yerleşimleri, 9 ve 8. Binyıllara kıyasla birbirinden daha bağımsız ve her mimari birimin temel ekonomik faaliyet araçlarına sahip olduğu yerleşimlerle tanımlanır. Bu tip yerleşimler; ekonomik açıdan bağımsız haneler, otonom haneler ve ev tipi üretim grupları gibi tanımlarla adlandırılırken yerleşimler düzeyinde üretim ve tüketim ilişkilerinin mikro gruplar düzeyinde organize olduğu bu yerleşimlerde toplumsal birlikteliğe ilişkin araçların nasıl ilişkilendiği, Neolitik Dönem'in dikey olarak tartışılmasında önem arz etmektedir.

Köşk Höyük yerleşiminde binalar bitişik inşa edilmemiş olsa da; Aşıklı, Boncuklu ve Çatalhöyük yapılarında olduğu gibi yapı inşasında takip edilen temel kurallarda bir uzlaşı dikkat çekmektedir. Ana odalar ve bağlantılı yan odaların inşası ile ana odalarda bulunan düzenlemeler bu uzlaşının yansıması niteliğindedir. Söz konusu mimari uygulamalar, yapı içi faaliyetlerin de binalar bazında benzer organizasyonu işaret eder niteliktedir. Benzer özelliklere sahip yapılar birbirine yakın şekilde inşa edilmiş ve sokaklarla ayrılmıştır.

Bu yerleşim modelinde dikkat çeken temel unsurlardan biri, yapılarda sık

tekrarlanan iç bölme, oda ekleme gibi kullanım sürecine bağlı düzenlemelerin sıklığıdır. İskan boyunca ocak ve depolama alanları ise yalnızca yapı içleriyle sınırlı kalmamış, yerleşim genelinde farklı düzenlemelerle kullanım görmeye devam etmiştir.

Yerleşimde Çatalhöyük yapılarından bilinen duvar resimlerine benzer şekilde, bir orta evre yapısında av ve çevresinde dans eden insan teması işlenmiştir. Duvar resminin varlığı, geçmişe referansın önemini vurgularken, bu yapının diğer özellikleriyle çağdaşı yapılara benzerliği de önemlidir. Bununla birlikte, Çatalhöyük'te tarih evlerinin de sembolik unsurlar dışında diğer binalarla benzerliği yeniden vurgulanmalıdır.

Daha erken bir tabakada bir diğer yapıda ise boncuk üretimine yoğunlaşıldığı anlaşılmaktadır. Benzer bir şablon Çatalhöyük geç evresinde de çeşitli zanaat üretimleri konusunda dikkat çeken unsurlardan biridir.

Orta Anadolu erken yerleşimlerinde mimari ve sosyal bağların merkezi unsurlarında biri gibi görünen ölü gömme uygulamaları, Köşk Höyük yerleşiminde belirgin bir değişimle karşımıza çıkar. Yerleşimde Çatalhöyük ile benzer şekilde mezarların çoğunluğu seki ve platformlar altında yer alır. İstisnai bir örnek ise yine yerleşimin III. Tabakasında iki yapı arasında ortaya çıkartılan bir bireye aittir. Bir yenilik olarak ise seramik kaplarla gömülen bireyler ortaya çıkar. Mezarlarda kullanılan kaplar ile günlük üretilen kaplar arasında ise önemli bir ayrım saptanmadığı belirtilmiştir. Bununla birlikte seramiklerden kabartma bezemeli olanlar, figürin ve kişisel süs eşyalarıyla birlikte mezarlarda yerini almıştır.

Yine Çatalhöyük'le benzeşen bir diğer uygulamayı izole kafatasları oluştururken, Çatalhöyük'te yalnızca bir örnekle temsil edilen sıvalı kafatası, Köşk Höyük'te daha yaygın ve çeşitlenmiş bir uygulama olarak ortaya çıkar. Toplam 13 örnekle temsil edilen sıvalı kafataslarının bazıları ise daha ayrıntılı ve detaylı olarak işlenmiştir. Kafataslarının toplu halde platform üzerinde sergilendiği bir yapının kaldırılmasının ardından, altta yer alan yapıda yine toplu halde sıvalı kafatasları bulunmuştur.

Yerleşimin daha fazla veri sağlayan III. Tabakası belirtilen özelliklerle, Çatalhöyük yaygın pratiklerinin yeniden uyarlamaları niteliğinde gibi görünmektedir.

Çatalhöyük tarih evlerinin iki temel unsuru olan duvar resimleri ve ikincil gömüler ayrı binalarda yer alırken, kafataslarının sıvanmasıyla eski gelenek değiştirilmiştir. Bununla birlikte sıvalı kafatasları, hala geçmişe referans özelliklerini korur gibi görünmektedir. Binalarda bağımsız uyarlamalarla örtüşecek şekilde, sıvalı kafatasları özelinde de bireysel kimliklere atıf yapacak şekilde kişisel detaylar betimlenmiştir.
Yerleşim, Köşk Höyük kimliğini tanımlayacak temel mimari kabullerin yanında, yapılar ve gömü uygulamaları bazında değişen uyarlamalarla olasılıkla hane kimliklerinin de vurgulandığı, geçmişle ilişkili sembolik referansların en azından mimari bağlamda daha az görünür olmakla birlikte hala başvurulduğu bir model sunar niteliktedir.

MÖ 7000 sonrası yaygın kullanıma giren seramik ve figürinlerin mezar bağlamlarında da karşımıza çıktığı yerleşim, eski geleneklerin gevşeyerek uygulandığı bir görünüm sunarken, yeni araçlar da olasılıkla yerleşim kimliğine dahil edilmiş, hane kimliklerinin vurgulanmasında rol oynamıştır. Orta Anadolu'da erken aşamalarda yapı sürekliliği/mezar/ocak/öğütme taşı eşleşmelerine seramik kap ve kil figürinlerin de dahil edildiği anlaşılmaktadır.

Tepecik-Çiftlik yerleşiminde geniş alanda araştırılmış Neolitik Dönem'e tarihli erken verileri; üretim/tüketim ve ölü gömme faaliyetlerinin yoğun biçimde gerçekleştiği geniş bir açık alanda tanımlanmıştır. Bu alanın güneyinde ise yaklaşık 60 bireye ait birincil ve ikincil pozisyonda iskeletler yer alır. Bir diğer yapının ise ancak köşeleri saptanmıştır. Bir üst evrede yapılar, açık bir alanla kuzey-güney yönlerinde ayrılır. Bu binalar arasında hem tek odalı hem de çok odalı yapılar bulunurken, en az üç evreye sahip olan yapının erken evresinde, Köşk Höyük'le benzer şekilde bir duvar resmi kalıntılarına rastlanılmıştır. Çatalhöyük'ten farklı olarak mavi rengin de kullanıldığı yapıda ayrıca; mühür, obsidiyen ve ok uçları ile idol ve hayvan phalanks kemiği gibi özel depozitlerle ilişkilendirilen buluntular yer alır. Yapının sonradan eklenen odalarından birinde öğütmeyle ilişkili nesneler yer alırken, diğerinde 20 bireye ait iskelet yer almaktadır.

Yerleşim geneline ilişkin çıkarımlar açısından sınırlı mimari veri bulunsa da, binaların farklı özelliklerle inşa edilmesi, bölgede MÖ 7.binyılda gözlenen yeniliklerdendir. Bununla birlikte aynı yapıda duvar resimleri ve mezarların aynı odada bir araya gelmemesiyle Çatalhöyük'ten ayrışırken; sonradan eklenen odada

bulunan mezarların duvar resmi bulunan bir yapıda yer almasıyla da Köşk Höyük'ten ayrışır. Ek oalrak, duvar resmi temasında rol kimliklerine açık biçimde atıf yapmayan ancak MÖ 7. Binyılda seramik bezemelerinde de yoğun biçimde kullanılan çizgisel bezeme betimlenmiştir. Söz konusu bezemelere benzer geometrik figürler, Çatalhöyük duvar resmi repertuvarında da görülen bir kategoriyi temsil etse de olası anlamları spekülatiftir.

Tepecik-Çiftlik'te mezarların açık alanlarda yoğun temsili, etraflarını çevreleyen üretim/tüketim faaliyetlerinin de açık alanda yoğun görünürlüğü ile tutarlı bir tablo sunmaktadır. Yine benzer şekilde Çatalhöyük'te mezar ve sembolik unsurları da içeren konutlara ait damların, yerleşim düzeninin bir sonucu olarak açık faaliyet alanı işlevi de gördüğü yeniden vurgulanmalıdır. Söz konusu sınırlı veriler, Tepecik-Çiftlik'te üretim/tüketim alanları ile sembolik alanların hem bina hem de açık alanlar bağlamında iç içe geçtiği ve günlük/özel ayrımına ilişkin katı tabuların en azından mimari açıdan daha sınırlı takip edilebildiği söylenebilir.

Farklı evreleri farklı işlevlere sahip duvar resimli yapı ise, geçmişe referansla ilişkili pratiklerin de üretim alanlarıyla bütünleştiğini gösterir niteliktedir. Yerleşimde ortak alan çevresinde yoğunlaşan faaliyetler grup kimliğini vurgular nitelikteyken, hane kimliği, özel kimlikler veya bireysel kimliklere ilişkin çıkarım yapmak için daha geniş mimari veriye ihtiyaç duyulduğu belirtilmelidir. Bununla birlikte yerleşimin erken aşamasında yüksek oranda temsil edilen yetişkin altı birey sayısı, yaşa dayalı uygulama farklılıklarını göstermektedir. Yetişkin altı birey mezarlarının bağlam ve buluntularla değerlendirilmesi de, erken yaş gruplarının yüksek görünürlüğü ve zengin mezar bağlamlarıyla tanımlanabilir.

Tepecik'te ikincil kafatası uygulanan bireylerin seçiminde de belirgin farklar görülmektedir. Hem erişkin hem de yetişkin altı bireylerde yaygın olarak kullanılan uygulama, yüksek erişkin altı temsiliyle tezat oluşturmaktadır. İkincil iskeletlerin toplu halde yer aldığı BB Yapısı'nda da 1,5 yaş grubu üzerinde tüm yaş ve cinsiyet grupları temsil edilmiştir. Bu veriler, yerleşimde 1.5 yaş eşiğinin çeşitli alanlarla ilişkili bir eşik olarak kabul edildiğinin ötesinde, ileri yaş bireylere atfedilen yüksek sosyal statüyle ilişkili doğrudan bir çıkarım yapmak mümkün görünmemektedir. Benzer şekilde yapıda cinsiyeti saptanabilen bireylerin cinsiyet dağılımı da benzer oranlarda temsile işaret etmektedir. Yine bebeklerle ilişkili olarak çömlek mezarlar bu yaş grubu için

kullanılmışken, yalnızca iki birey taban altına gömülmüştür. Yerleşimde 1.5 yaş eşiği aynı zamanda sütten kesilme süreciyle de örtüşmektedir. Nitekim 1.5 yaş ve sonrası bireylerde ölüm oranlarının da azaldığı görülmektedir. Bu açıdan Tepecik-Çiftlik yerleşiminde 1.5 yaş, ikinci toplu mezar yapısıyla ilişkili ve genel sağlık koşullarıyla ilgili süreçte bir eşik olarak kabul edilmiş gibi görünmektedir.

Yerleşimde yaşa dayalı kriterlerin yanında, cinsiyete dayalı fizyolojik gelişim bozukluklarında da anlamlı sonuçlar saptanmıştır. Erişkin altı gruplarda kız çocuklarda daha yaygın görülen diş hipoplazisi, erişkin kadınlarda ise erkeklere oranla iki kat yüksek oranda saptanmıştır. Yerleşimde yine kadın bireylerde düş çürüğü oranı erkeklere oranla yüksektir. Araştırmacılar, Tepecik-Çiftlik özelinde kız ve erkek çocukların sağlık koşullarına ilişkin farklılaşmanın, çocuklara verilen sosyal değer ve ebeveyn yarımıyla ilişkili olabileceği görüşündeyken, yetişkin bireylerde cinsiyetler arası sağlık koşullarında da kadın bireyler dezavantajlı gibi görünmektedir.

Bu noktada kadın ve erkek bireylerin besin kaynaklarına erişim konusunda erken yaşlardan itibaren ayrıştığı, yerleşim içi mezarlarda temsilin ise bu ayrışmaya tezat olarak benzer şablonlarla şekillendiği görülmektedir. Bireylerin mezarlarda temsil oranında erişkinler arasında belirgin bir farklılığın bulunmaması, beslenme ve fiziksel sağlık koşullarında cinsiyetler arası ayrıma neden olan unsurların dengelenmesinde rol oynamış olabilir.

Veriler bir arada değerlendirildiğinde, Tepecik-Çiftlik yerleşimi, grup kimliğinin inşasında yaş ve cinsiyetin günlük yaşamda etkin bir faktör olduğuna işaret ederken, bireyler arası erişim alanlarını sınırlandırmada rol almış olabileceğini gösterir niteliktedir. Haneler üstü etkiye sahip cenaze törenlerinin mekan seçimi ise cinsiyetler arası temsil oranlarının olasılıkla gerilimleri dengeleme işlevi gördüğü söylenebilir.

Göller Bölgesi yerleşimleri, mimari verilerin sınırlı korunması ve mezarlara ve iskeletlere ilişkin yaş/cinsiyet/bağlam verilerine erişim konusunda sorunlar bulunması nedeniyle, çalışma kapsamında ele alınan temel konular açısından sorunlar içermektedir. Bununla birlikte, yerleşimlerin mevcut mimari verileri tek veya çok odalı bağımsız yapılarla düzenlenen, olasılıkla otonom hanelerden oluşan ve yapı inşa geleneğinde yerleşimler düzeyinde belirli kuralların yapılarda benzer şekilde tekrarladığı yerleşim modelleriyle tanımlanabilir.

Yerleşimlerden Hacılar ve Bademağacı, erken evrelerinde kireç tabanlı

yapıların bulunmasıyla dikkat çeker. Yine Hacılar yerleşiminde mimari düzende sokakların yerini avluların aldığı belirtilmektedir. Bu tipte bir yerleşim modeli, özellikle tüketim ve depolamayla ilişkili faaliyetlerde hane odaklı bir örüntü ye işaret etmekle birlikte, özellikle geçim ekonomisine ilişkin üretimin nasıl organize edildiğine ilişkin veri sağlama ve haneler arası iş birliklerinin hangi aşamalarda devreye girdiği sorusuna yanıt vermek için yetersizdir. Bununla birlikte erken aşamada saptanan kireç tabanlı yapı, haneler üstü veya grup düzeyinde müşterek faaliyetlere işaret eder niteliktedir. Yerleşimde ortaya çıkartılan 1 veya 2 (?) iskelet ise, yaş/cinsiyet/hane ve uygulamaların sosyal işlevinin değerlendirilmesi açısından yorumlamaya uyun şekilde tanımlanmamıştır.

Benzer şekilde Bademağacı yerleşimi kireç tabanlı yapısı da erken iskanın müşterek faaliyetlerin olabileceğinin ötesinde tanımlanması açısından yetersizdir. Takip eden evrede ise kapı girişli ve üretim/depolama / tüketim düzenlemelerini içeren tek odalı bir yapı yer alırken, üst evrelerde ortaya çıkartılan daha fazla yapı, inşa geleneklerinde bina içi düzenlemelerin yapılar arasında benzer kurallara uygun olarak şekillendiğini göstermektedir. İki odalı bir yapının odlarından birinde yangın nedeniyle öldükleri düşünülen 8 birey yer alırken, diğer oda da ise üretimle ilişkili düzenlemeler yer alır.

Yine bu aşamada yapılar arası açık alanlarda yer alan depolama alanları, müşterek depolamaya işaret ederken, sokak ve avlu gibi düzenlemelerin bulunmadığı belirtilmektedir. Bademağacı bu yönüyle Hacılar'dan farklı şekilde haneler üstü bağların erken tabaka sonrasında da süregeldiğine işaret eder niteliktedir.

Yine yerleşimin geç evresinde bir yapı molozunda geometrik ve çizgisel duvar resimleriyle karşılaşılmış olması, yapı içlerinde sembolik unsurların varlığını gösterse de yaygınlık ve binanın olası sosyal anlamı konusunda çıkarım yapmak güçtür. Yerleşimin geç evresinde ise kalın bir duvarın, savunma işlevi gördüğü önerilmektedir. Bununla birlikte, yerleşimin nasıl organize edildiğine ilişkin diğer veriler oldukça sınırlıdır. Spekülatif bir yorum olarak, erken evrede kireç tabanlı yapı, orta evrelerde ortak depolama alanlarının işaret ettiği haneler üstü işbirliğine dayalı bir yerleşim modelinde, olası bir çevresel etki veya fiziki tehdit altında korunmanın da yapılar düzeyinde avlu veya payandalar yerine, yerleşimi çevreleyecek bir çevirme duvarlıyla sağlanamaya çalışılması yönünde olabilir. Bu yorumun test edilebilmesi,

yerleşimde tabakalar arası üretim/depolama ve tüketim şablonlarının ortaya konulmasıyla mümkün olacaktır.

Höyücek yerleşiminde mimari veriler sınırlı olmakla birlikte, bölgede yerleşim kimliğini oluşturan erken dinamiklerin farkını vurgulayacak şekilde, hafif malzemelerden daha geçici yapılarla düzenlenen bir yerleşim modeli tanımlıyor olabileceği söylenebilir. Üst evrede ise, Hacılar'dan da bilinen dörtgen yapılarla farklı bir iskan sürecinin başladığı belirtilmiştir. Bu yapılarda bölme duvarları ve yapı içi unsurların yer değiştirmesi gibi dinamikler tespit edilmiştir. Yapılarda bulunan nişler ve kilden ev modeli gibi nesneler ile bir diğer odanın varlığından yola çıkılarak özel işlevlerde kullanılmış olabileceği önerilmiştir. Takip eden iskan sürecinde de alan genelinin figürin ve idol gibi araçlarla özel bir statüde kullanıldığı önerilmiştir.
Bir yerleşimde yapıların olası sosyal işlevi konusunda açık çıkarımlar yapılabilmesi için, önceden de vurgulandığı gibi yerleşim modeli, üretim/depolama ve tüketim ilişkileri gibi temel göstergelerin ortaya konulması gerektiği düşünüldüğünden, yerleşimde portatif kil unsurlarda antropomorfik imgelerin yaygın kullanımının ötesine geçen yorumlardan kaçınılmıştır.

Mimari verilerin sınırlı olduğu Kuruçay yerleşiminde de Bademağacı yerleşimine benzer şekilde bir savunma duvarı ve bitişik kulelerin varlığı ile dörtgen planda yapılar raporlanmıştır. Bademağacı için önerilen yorumlar, Kuruçay yerleşimi için de geçerlidir.

Göller Bölgesi yerleşimleri ile ilgili olarak, yerleşim içi mezarların bulunmamasına karşın, kil figürinler ve seramik formları ve bezemelerde antropomorfik betimlerin yaygınlığı dikkat çekmektedir. Bu durum; mezarlar üzerinden sağlanan geçmişe ilişkin referanslar, soyla ilişkili hatırlatıcılar ve rol/görev kimliklerinin sosyal işlevinin yerini, portatif nesne ve taşıyıcıların almasıyla açıklanabilir. Söz konusu antropomorfik betimlerin ağırlıklı olarak kadınları betimlemesinin yanında, Tepecik-Çiftlik yerleşiminde kadın mezarlarının temsil oranı ile genel sağlık koşulları arasındaki ters ilişkinin göz önünde bulundurulması yararlı olacaktır.

Bölge ayrıca kırmızı astarlı seramikler ve boya bezemeli örneklerle, geniş bir alana yayılan ortak sembolleri paylaşan bir üst kültür alanı içerisinde yer almaktadır. Sınırlı veriler, bölgedeki yerleşimlerin gerek kendi içinde gerekse evreler arasında

önemli farklılıklara sahip olabileceğine işaret eder niteliktedir. Ekşi Höyük yerleşimi, Hacılar ve Bademağacı yerleşimlerinde sınırlı veriyle tanımlanan Neolitik yaşam biçimin erken verileri konusunda önemli veriler sağlamaktadır. Yerleşimin erken evrelerinde ortaya çıkartılan kireç tabanlı yapılar ve çevrelerinde yer alan ateş çukurları, alanın müşterek karakterine işaret ederken, çoklu yenilemeler de binanın uzun süreli kullanıldığını göstermektedir. Takip eden iskan aşamasında, benzer yönlerde konumlanan apsidal ve dörtgen olmak üzere iki ana kategoride yapı tipi yer almaktadır. Apdisal yapılar, dörtgen yapılarca çevrelenmekte ve yapılardan birinde kil nesne ve taş alet üretimine yoğunlaşıldığı anlaşılmaktadır. Bir üst evrede ise yine apsidal bir bina yakılma ve doldurma işlemleriyle son bulmuş, öncesinde ise tabanına bir sığır kürek kemiği bırakılmıştır. Aynı yapıda boyalı ve maskeli örnekler de içeren çok sayıda figürin yer alır. Aynı tabakada benzer bir tablo yine üretimle ilişkilendirilen bir dörtgen yapıda da çok sayıda figürin parçası saptanmıştır. Üst evrede ise yine apsidal bir yapıda kil nesne üretimi, bir diğer yapıda ise kemiklerin işlenmesine odaklanıldığı görülmektedir. Apsidal yapıların çevresi de yine kil nesnelerin üretimiyle ilişkili gönürüken, bu evreye tarihlenen avlu genelinde yine farklı üretim tipleriyle ilişkili veriler elde edilmiştir.

Ekşi Höyük, bağımsız inşa edilen konutlar ve bu konutlarca çevrelenen açık alanlar ve apsidal yapılar çevresinde organize olmuş bir üretim/tüketim tablosuna işaret etmektedir. Yerleşimde üretim ve tüketimin dörtgen yapıları çevreleyen apsidal yapılar ve açık alanlarda yoğunlaşması, müşterek faaliyetler ve haneler üstü işbirliğini ortaya koyarken, üretim alanlarını temsil eden apsidal yapılar ortaklaşa üretimin yanında, sembolik unsurlar bakımından da dikkat çekmektedir. Ekşi Höyük bu yönüyle, daha sınırlı üretime rağmen, tüketim faaliyetleri açısından ortaklaşmaya işaret eden Çatalhöyük tarih evlerinden, üretimin de organize edildiği alanları temsil etmesi bakımından ayrışmaktadır. Üretimle ilgili araçların yapılar bazında dağılımı, farklı üretim biçimlerinin farklı alanlarda yoğunlaştığına işaret ederken, mekânsal farklılaşmanın haneler arası ekonomik farklılaşmadan öte, alan ve üretim bazında haneler üstü paylaşılan iş bölümüne işaret ettiği düşünülebilir. Üretim alanları, bina kapatma ve sonlandırmayla ilişkili referanslar yoluyla ortak değerlerinde de yeniden üretimine alan sağlamış gibi görünmektedir. Söz konusu yapılar mimari açıdan farklılaşırken, yoğun günlük faaliyet ve yoğun sembolik unsurların bir arada

sağlanmasıyla Orta Anadolu müşterek yapılarından ayrışmaktadır.

Yerleşimin erken aşamasında kullanılan kireç tabanlı yapı / ortak tüketim ilişkisi, artarak çeşitlenen üretim kapasitesi karşısında müşterek dokuyla uyumlu olacak şekilde müşterek üretime vurgu yapan alanların oluşturulmasıyla sosyal bağlarda merkezi rolünü korumuş olabilir. Üretim alanlarının bina kapatma törenleriyle müşterek sonlandırılması da yine olası gerilimlerin önüne geçilmesine katkı sağlamış olabilir.

Girmeler Mağarası önünde yer alan üç adet kireç tabanlı yapı, Hacılar, Bademağacı ve Ekşi Höyük yerleşimleriyle benzer şekilde, erken aşamada müşterek bir kullanım karakterine işaret etmektedir. Taban üzerinde Ekşi Höyük yerleşiminde olduğu gibi, taban üzerinde doğrusal ve geometrik bezemeler yer almaktadır. Bununla birlikte bezemeli taban altında farklı zamanlarda gömülen iki bireye ait iskelet ve taban üzerinde bir direk deliğinde insan alt çene kemiği bulunmuştur. İkinci kireç tabanlı yapının terkinde ise üretimle ilgili taş aletler bırakılmışken, üçüncü taban üzerinde yine geometrik bezemeler yer alır. Hacılar ve Bademağacı kireç tabanlı yapılarıyla benzer şekilde, kireç taban üzerindeki dolguda ise seramik parçaları bulunmuştur. Köşk Höyük ve Tepecik yerleşimlerinde ölü gömme uygulamalarında sembolik atıfla ilişkilenen seramik kaplar, Göller Bölgesi ve Kıyı Batı Anadolu'da yine müşterek yapılar üzerinden sembolik değerlere atıfta kullanılmış gibi görünmektedir.

Girmeler'de kireç tabanlı yapı içerisinde bulunan iki erişkinden biri kadın diğeri erkek bireye ait olmakla birlikte, yapının sonlandırılmasıyla ilişkilenen ikinci iskelet bir kadına aittir. Bu yapılardan mezar bulunan kireç tabanlı yapıda iskeletler, Boncuklu ve Çatalhöyük yerleşimleriyle karşılaştırılabilecek şekilde, kırmızı renge boyanan ve üzerinde bezeme bulunmayan alanına gömülmüştür. Nitekim diğer yapılarda söz konusu doğu alanının bezendiği anlaşılmaktadır. Yerleşimde kireç tabanlı yapıların sosyal örüntülerde oynamış olabileceği role ilişkin yeterli mimari veri bulunmazken, Birden fazla kireç tabanlı yapı ve çoklu mezar uygulaması ile geçmişe referansın olasılıkla sosyal açıdan yüksek değere sahip yapılarla ilişkilenmesini göstermesi bakımından, Hacılar, Bademağacı ve Ekşi Höyük yerleşimlerden farklı bir uygulamayı göstermektedir. Yerleşimde bulunan insan kalıntıları da dahil olmak üzere temsil edilen bireyler arasında erişkin altı bireye rastlanılmaması, Tepecik yerleşiminde olduğu gibi müşterek alanlar ile yaş grupları arasında kabul gören

topluluk kurallarına işaret ediyor olabilir.

Batı Anadolu'da kireç tabanlı yapıların bir diğer örneği Ulucak Höyük'te ortaya çıkartılmıştır. Ekşi Höyük yerleşimiyle benzer şekilde çevresinde ocak ve fırınların bulunduğu, çok evreli ve geometrik motiflerle bezenen kireç tabanlı yapılar, Girmeler ile benzer şekilde yerleşim içi mezar bağlamı da içermekle birlikte, Girmeler'in aksine alana erişkin bireyler yerine bebekler gömülmüş ve mezarlar yapı tabanı yerine bina dışına konumlandırılmıştır.

Yerleşimin erken aşamalarında yapıların sınırlı depolama kapasitesine sahip olduğu, geç aşamalarda ise bina içi depolama kapasitelerinde belirgin bir artış ve farklı üretim tiplerinin konutlar arasında farklılaştığı belirtilmektedir. Yine geç iskan evrelerinde, seramik üretimin farklı aşamalarına ilişkin buluntuların odalar bazında dağıldığı bir yapı kompleksinin varlığı belirtilmiştir. Bununla birlikte yerleşimin özellikle geç aşamasında, bina inşasında kapı ve fırın/işlik alanlarının konumlanmasında belirli şablonlara uyulduğu ifade edilmektedir. Yine yerleşimin erken aşamalarında ortaya çıkartılan küçük ve oval bir kireç sıvalı yapı içerisinde çok sayıda figürin ele geçtiği, bu binanın de yerleşim genelinde ortaklaşa ritüellerde kullanım görmüş olabileceği belirtilmektedir. Erken aşamalarda saptanan bir diğer örnek ise, kullanımı sonlanan bir yapının temizlenerek bina kapamayla ilişkili faaliyetlerin gerçekleştirildiği, bu faaliyetle ilgili depozit içerisine tüm kaplar, sığır ve koyun/keçi kürek kemikleri, bir kolye, hayvan dişleri ve sığır alt çene kemiklerinin bırakıldığı görülmekte, yapı taşıyıcı direğinde ise bir kurbağa iskeletinin yerleştirildiği, kurbağa betiminin ise daha sonraki oval yapıya bırakılan bir seramik üzerinde ise kabartma bezeme olarak betimlendiği görülmektedir. Yapıların üst üste inşası ise erken aşamalarda uygulanmakla birlikte, geç aşamalarda görülmez.

Yerleşimin erken aşamasında olasılıkla yaşa dayalı sosyal kabullerden kaynaklanan uygulamalardan söz etmek mümkün olsa da, erişkinler arası cinsiyetlerin özel/günlük alanlarla ilişkisi konusunda yorum yapmak güç görünmektedir. Yerleşimin yine erken aşamalarında; bina sürekliliği, yapı terki ve özel binaların müşterek kullanımıyla ilişkili faaliyetler etrafında organize olan topluluk, ilerleyen aşamalarda üretim ve depolama kapasitesinde artışı, haneler bazında ayrışan üretim faaliyetleriyle organize etmiş bu aşamada ise yeni bir uzlaşı aracı olarak bina inşasında benzer düzenlemelere giderek, haneler üstü uzlaşıyı yerleşim organizasyonunda

sağlamış gibi görünmektedir. Bununla birlikte bağımsız inşa edilen yapılar, hane kimlikleri ve bağımsız düzenlemelere de olanak tanıyacak şekilde düzenlemiş gibi görünmektedir.

Kıyı Batı Anadolu'da yer alan bir diğer erken yerleşim olan Çukuriçi'nde, erken evrede dörtgen bir yapı ve çevresinde açık alanlar yer alırken, üst evrelerde bağımsız dörtgen yapılar ortaya çıkartılmıştır. Erken yapılarda dikkat çeken özelliklerden birini üst üste inşa geleneği ve yapı yenilemeleri temsil ederken, yapıların terki sırasında kürek kemikleri ve diğer hayvan kemiklerinin binalara bırakılmasının yanında, bir yapının gömülmesinde ise karbon içerikli bir kap bırakılmıştır. Bu uygulamalar, yapı terkinde Ulucak yerleşimi ile benzer nesnelerin farklı biçimlerde kullanımına işaret etmektedir. Nitekim Çukruiçi yerleşiminde terk edilen yapı yoğun miktarda dolgu ile doldurulmuştur. Yine bir kolye de balta, keski, sapan tanesi ve kemik aletler de yapı tabanına bırakılmıştır. Ayrıca yeni binaların inşasında, eski yapıya ait bazı duvarların kullanılması, Orta Anadolu yapı sürekliliğinden farklı bir uygulama niteliğindedir.

Yeşilova yerleşiminde Neolitik Dönem mimarisi çoğu tabakada sınırlı veriyle temsil edilirken, Tabaka III yerleşiminde ortak bir avlu etrafında yan yana inşa edilen bağımsız yapılarla düzenlenmiştir. Yerleşim bu yönüyle, haneler üstü erişime açık, ancak bağımsız duvarlarıyla, en azından haneler düzeyinde inşayla ilişkili faaliyetlerin yürütülmesine olanak tanıyacak bir sosyal yapılanmaya işaret etmektedir.

Ege Gübre, yerleşim organizasyonuyla Yeşilova Tabaka III'e benzer şekilde merkezi bir avlu etrafında konumlanan yapılardan oluşmakla birlikte, dörtgen ve dairesel yapılar bir arada kullanılmıştır. Yerleşimde dairesel yapılar yerleşimin doğusunda yoğunlaşmıştır. Dörtgen yapılar ise tek veya çok odalı olacak şekilde çeşitlilik gösterir. Yerleşimde dörtgen yapıların yanı sıra, avlu alanında da çok sayıda ocak ve fırın yer alır. Dairesel yapıların bulunduğu doğu alanda ayrıca stel olarak tanımlanan bir taş dikmenin bulunduğu belirtilmektedir. Dairesel yapılar ortalama 70-80 cm genişlikte olsa da, dörtgen bir yapının altında, 4 metre genişlikte başka bir dairesel yapı yer alır.

Ege Gübre, yerleşim modeliyle Dicle ve Fırat Havzası PPNA ve PPNB yerleşimleriyle benzer mimari özelliklere işaret etmektedir. Dicle ve Fırat Havzası'nda ufak çaptaki dairesel yapılar, genellikle yerleşimin bir alanında yoğunlaşır ve depolama faaliyetleri için kullanılmışlardır. Aynı alanda genellikle, diğer konutlardan

boyut veya sembolik içerik bakımından ayrışan özel yapılar da yer almaktadır. Bölgede PPNB'de ortaya çıkan dörtgen yapılar ise, bağımsız depolama yapılarının sonlanmasıyla birlikte görülür. Ege Gübre yerleşimi, bağımsız ocakları ve değişken mimari özellikleriyle üretimin haneler düzeyinde, depolama ve tüketimin ise haneler üstü düzeyde organize edildiği bir yerleşim modeline işaret etmektedir. Ek olarak, tüketim ve depolama faaliyetleri ile ortak sembolik alanlar da iç içe geçmiş gibi görünmektedir. Yerleşim, hem hane hem de haneler üstü kimliğin bir arada vurgulandığı, hane kimliğinin ise olasılıkla üretim aşamasında daha otonom olduğu bir model olarak tanımlanabilmesinin ancak özellikle geçim ekonomisine dayalı üretimin yapılarla ilişkisinin ayrıca irdelenmesi gerektiği vurgulanmalıdır. Yine dairesel yapıların depolama ve üretim faaliyetleriyle ilişkisi, sosyal örüntülerin açıklanmasında son derece önemlidir. Bununla birlikte kurtarma kazıları gerçekleşen alanın özel kurumlarca kullanımı, detaylı verilere erişimin önünde engel teşkil etmektedir. Bahçelievler yerleşimi; dairesel ve oval binalar ile yapılar arası işlik ve faaliyet alanları etrafında organize olmuştur. Yapılar arası açık alanlar ayrıca mezar alanı olarak ta kullanılmıştır. Erken yapılardan birinde ise seki ve ocak yer almaktadır.

Barcın Höyük yerleşimi, ortak kullanılan bir açık alan etrafında konumlanan dal örgü tekniğinde yapılarla organize olmuştur. Ortak açık alan, yetişkin mezarları için kullanılırken, yenidoğanlar ise yapı içleri veya çevrelerindeki alanlara gömülmüştür. Merkezi açık alanda, sınırlı derecede korunan başka dörtgen yapılar yer almaktadır. Söz konusu yapıların nüfus artışına paralel olarak yeni mülkiyet ilişkilerine yanıt olarak inşa edildiği önerilmiştir. Yapılarda platformlar bulunmakla birlikte, bu alanlarda mezarlar bulunmadığı, ayrıca bazı binalarda boynuz ve hayvan kafataslarının kullanıldığı görülmektedir. Yine bir yapı tabanında boynuzları tabana gömülü bir sığır kafatası saptanmıştır. Daha geç bir evrede taban içeriği kırmızı renkte bir yapı yer alır ancak bu yapının evsel özellikler gösterdiği belirtilmektedir. Bir üst evrede ise içerisinde üretimle ilgili çok sayıda araç bulunan bir yapıda, yerleşimde genellikle tek başına ele geçen az sayıda figürinin aksine, altı adet figürin yer almaktadır.

Yerleşimin erken aşaması, müşterek organizasyona işaret edecek bir yerleşim düzeni görünümü sunarken, yaşa dayalı ölü gömme uygulamaları dikkat çekmektedir.

Ölü gömme uygulamalarında erişkin altı bireylerin konutlarla ilişkisi, Tepecik yerleşiminde yüksek erişkin altı temsiliyle paralellik gösterirken, yapı içlerinde hayvan kafataslarının kullanımı da Boncuklu ve Çatalhöyük yerleşimleriyle benzer bir uygulamaya işaret eder. Yerleşimde yapı içi mezarların platformlar altında yer almaması ise, Boncuklu ve Çatalhöyük pratikleriyle tezat oluşturmaktadır. Yapı inşa tekniği ve mezarların yapı sürekliliğiyle ilişkilenmemesi de erken Orta Anadolu yerleşimlerinden farklı bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yerleşimde erişkin mezarlarının ortak açık alanlarda, üretimle ilişkili faaliyetlerle iç içe geçmesi, üretim/depolama/tüketim faaliyetlerinin müşterek organizasyonları ile uyumlu görünmektedir. Yerleşimde erişkin mezarlarının bina içlerinde yer almaması, hane kimliklerinden ziyade grup aidiyetine işaret eden tabu kabulleriyle ilişkili olabilir.Yerleşimin geç evrelerinde ortak avluda inşa edilen merkezi yapıların ise Ekşi Höyük örneğinde olduğu gibi, haneler üstü işbirliğine dayalı kullanım pratikleriyle de ilişkili olabileceğinden, yapı içi faaliyetlerin irdelenmesinin, müştereklik düzeyi ve geç evrelerde yaşanan dinamiklerin anlaşılmasına katkı sağlama potansiyeli vurgulanmalıdır.

Aktopraklık B yerleşimi erken evresi, ortalama 50 m2'lik radyal planda hizalanan konutlar ve bunların çevrelediği merkezi bir avlu etrafında, hendeklerle çevrelenen bir yerleşim modeli sunar. Bina boyutlarının yanı sıra fırınlar ve asma katlara ilişkin kanıtlar da ortak özellikler arasında yer alır. Merkezi avlu içerisinde ise, çevredeki binalara benzer şekilde başka bir avlu etrafında yer alan, diğer yapılara benzer özelliklerde dörtgen binalar bulunmaktadır. Merkezi yapılarla ilişkili iç avluda ise tekil ve çoklu mezarlar bulunmaktadır. Çoklu mezarların üçünde erişkin ve erişkin altı bireyler bulunurken, bir diğer mezarda bir infant, açık alan içerisinde ise izole bir kafatası bulunmaktadır. Yerleşimi çevreleyen hendek alanlarında ise kireç sıvama ve doldurma gibi kullanım evreleri ve hendeğin doldurulmasını takip eden bir fırının yanı sıra içerisinde iskelet bulunan çukurlar dikkat çekmektedir. Diğer bazı çukurlarda ise öğütme taşları ve seramikler yer almaktadır. Hendek kenarlarında bulunan mezar çukurları, hendek ile benzer bir malzeme ile sıvanmıştır. Benzer bağlamda bir diğer örnek ise yine başka bir hendekte yer alan mezarda ortaya çıkartılmış, bu örnekte ise iskelet yanında kireçtaşı boncuklarla bezeli bir kap ele geçmiştir. Ek olarak, bina duvarlarında hendeklere bakar şekilde nişler yer almaktadır.

Aktopraklık yerleşimi, yapı inşası, ekonomik faaliyetler ve alan paylaşımında müşterek bir modele işaret ederken, çevre binalarla benzer özelliklere sahip merkezi bir diğer yapı grubu benzer şablonu tekrarlamaktadır. İç ve dış halkalarla temsile dilen yerleşim planında her iki sıra yapılarının çağdaşlığı kabul edildiğinde, olasılıkla birden fazla ana/baba soy grubuyla ilişkili hane grubunun, kabul gören sosyal hiyerarşi kriterlerini yansıtacak şekilde organize edildiği önerilebilir. Bununla birlikte yapıları çevreleyen hendek yapısının kireç sıva, doldurma faaliyetleri ve hendeğin doldurulması ile ilişkili olabilecek ocak düzenlemeleri, hendek alanına yüklenen sosyal değeri vurgulayan unsurlara işaret edecek niteliktedir. Hendekte bulunan mezar çukurları da yine, hendek içinin sıvanmasıyla ilişkili faaliyetler ile cenaze uygulamaları arasında çağdaşlık ilişkisini düşündürmektedir.

Yapıların hendeğe dönük cephelerinde mimari detayların bulunması, hendek inşası ve yüzey sıvanması gibi nitelikler, hendeğe yakın yapı grubunun daha yüksek sosyal statü ile ilişkilendirilmiş olabileceğini düşündürür. Yine hendek mezarlarından birinde yer alan özenli kap, alanın sosyal değeriyle ilişkili görünmektedir. Söz konusu kap, Barcın Höyük örneğinde olduğu gibi, Tepecik-Yerleşimi cenaze uygulamalarıyla benzerlik gösterirken, günlük formlar yerine daha özenli bir kabın seçilmesi ise bir diğer ayrışan özelliğe işaret etmektedir.

Aktopraklık'ta müşterek alan ve olasılıkla soy kriterleriyle ilişkili sosyal dereceler, karmaşık örüntülerle iç içe geçmiş gibi görünürken, bu karmaşık sürecin öncesi ve bu evreyi takip eden C yerleşiminin büyük oranda farklı karakter sergilemesi, olası bağların dikey olarak yorumlanmasını güçleştirmektedir. Bununla birlikte Aktopraklık C alanının, B iskanı sonrasında mezarlık olarak kullanılması, iki kültürel düzlemin geçmişle ilişkili referanslar üzerinden süreklilik sağlamış olabileceği önerilebilir. Yerleşimde gerek hendek gerek iç içe geçen benzer yapı gruplarıyla vurgulanan yerleşim kimliği, olasılıkla hane kimlikleriyle ilişkili farklılıkların baskılanması sonucunu ortaya çıkarmış olabilir. Ortak açaık alannlar etrafında şekillenen diğer kuzeybatı Anadolu yerleşimleri de ortaklaşa faaliyetlerin önemine işaret eder niteliktedir.

SONUÇ

Orta ve Batı Anadolu yerleşimlerinde toplumsal birliktelik, farklı uygulamalarla sağlanmıştır. Volkanik Kapadokya ve Konya Ovası yerleşimlerinde, bina sürekliliği, yapı içi mezarlar, ikincil mezar uygulamaları ve duvar resimleri üzerinden geçmişe atıf yapan uygulamalar, tarım-hayvancılık faaliyetleri sonucunda gelişen yeni sosyo-ekonomik yapının, geçmiş değerlerle bağlantıda kalması amaçlanmıştır. Gerilim ve rekabeti dengelemeye yönelik çözümler arasında, artan üretim kapasitesinin haneler üstü düzeyde organizasyonu da yer alır. Sembolik uygulamaları da içeren müşterek faaliyetler ise yerleşimler düzeyinde özel yapılar veya yaşam alanlarında yoğunlaştırılarak, farklı modellerle sağlanmıştır.

Olasılıkla avcı-toplayıcılıktan aşina olunan faaliyete dayalı görev kimlikleri, cinsiyetler arası uygulama farklılıklarının belirgin bir kriteri gibi görünmektedir ve kadın/erkek bireylerin yerleşim içi ve dışında temsili ile ilişkilidir. Yaşa dayalı uygulama farklılıkları da, cinsiyet ve faaliyetlere dayalı görev kimliklerinin, erken yaştan itibaren belirleyici olduğuna işaret etmektedir. Yaş ve cinsiyetler arasında sosyal statü farkı ise, Tepecik-Çiftlik yerleşimi dışında, kaynak erişimini sınırlamaktan ziyade, sosyal alanların belirleyicisi gibi görünmektedir.

Bölge yerleşimlerinde ölü gömme, duvar resimleri, özel yapılar ve ortak üretim-tüketim şablonları, yerleşimler düzeyinde farklı şekillerde düzenlenmiş, bununla birlikte nüfus ve üretim kapasitesinin artışıyla paralel olarak yaş/cinsiyete dayalı kimlik belirteçleri ile geçmişe referans veren uygulamaların yoğunlaştığı görülmektedir.

Anadolu'nun batısında kalan diğer merkezlerde özel yapılar ve ortak tüketime dayalı pratikler en belirgin özellikleri temsil ederken, Kuzeybatı Anadolu merkezlerinde yerleşim düzeni ve yerleşimin savunması/korunmasıyla ilgili ortak faaliyetler de

görünür düzeydedir. Verilerin sınırlı olduğu Göller Bölgesi'nde de Kuzeybatı Anadolu merkezleriyle benzer şekilde, yerleşimin genelini ilgilendiren faaliyetlerin müşterek yürütülmüş olması muhtemeldir. Kuzeybatı Anadolu yerleşimlerinde yaşa dayalı uygulama farklılıkları da yine sosyal statü ile yaş arasındaki ilişkiye işaret eder niteliktedir.

MÖ 7.binyıl ve sonrasında otonom ve geniş haneler yaygın tartışma alanlarından biri olmakla birlikte, Çatalhöyük verileri binalar arası iş birliklerinin üretim ve tüketimin farklı aşamalarında devreye girdiğini ve görünür mimari birimlerden daha karmaşık bir organizasyonla sağlandığını göstermektedir. Çalışma kapsamında ele alınan diğer merkezlere ilişkin veriler, üretim ve tüketim süreçlerinin haneler düzeyine ele alınması bakımından yetersiz görünmektedir.

Ele alınan yerleşimlerde bireysel kimliklerin saptanması oldukça güç görünse de, bireysel uygulama farklılıklarının sosyal statülerle ilişkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte yaş ve cinsiyete dayalı sosyal statü farklılıkları da yerleşimler arasında farklı uygulamalarla tanımlanmıştır.

Çalışma kapsamında Orta ve Batı Anadolu yerleşimlerinde sosyal birlikteliğin yerleşimlere özgü modellerle sağlanmıştır. Olasılıkla daha küçük gruplar haline yaşayan avcı-toplayıcı grupların özgün değer ve uygulamaları ile Neolitik yaşam biçiminin ilerleyen aşamaları arasındaki tezatlıkların, farklı yerleşimlerde farklı uygulamalarla dengelenmeye çalışıldığı ve ortak değerlerin zamanla değişen biçimlerde vurgulandığı önerilebilir.

KAYNAKÇA

Adams, R.L. (2005). 'Ethnoarchaeology in Indonesia illuminating the ancient past at Çatalhöyük?' American Antiquity 70.1: 181–88

Adler, M.A.ve R.H. Wilshusen. (1990). Large-scale integrative facilities in tribal societies: cross-cultural and southwestern US examples. World Archaeology 22:133-146.

Alpaslan-Roodenberg, S. (2011). A Prelimenary Study of the Burials from Late Neolithic-Early Chalcholithic Aktopraklık. Anatolica XXXVII

Andrews, P., Molleson, T., Boz, B. (2005). The human burials at Çatalhöyük' in I. Hodder (ed.), Inhabiting Çatalhöyük: Reports from the 1995–99 Seasons. London, British Institute at Ankara; Cambridge, McDonald Institute for Archaeological Research: 261–78

Appadurai, A. (1986). The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective. Cambridge: Cambridge University Press.

Arbuckle, B.S., Makarewicz, C.A. (2009). 'The early management of cattle (Bos taurus) in Neolithic central Anatolia' Antiquity 83.321: 669–86

Arensburg, B. & Hershkovitz, I. (1989). Artificial skull ''treatment'' in the PPNB period: Nahal Hemar. In (I. Hershkovitz, Ed.) People and Culture in Change. Oxford: BAR International Series 508, pp. 115–131.

Asouti, E., Fuller, D.Q. (2013).'A contextual approach to the emergence of agriculture in Southwest Asia: reconstructing early Neolithic plant-food production' Current Anthropology 54: 299–345

Astruc, L. (2018). Obsidian Use during the Level 4 Occupations at Aşıklı Höyük, *The Early Settlement at Aşıklı Höyük- Essays in Honor of Ufuk Esin* (eds. M. Özbaşaran, G. Duru, M. Stiner): 345-362. Ege Yayınları, Istanbul.

Backhouse, R.E., Fontaine, P. (2010). The History of Social Sciences since 1945, *Ch.1. The Social Sciences and Their Histories* içinde (ss. 1–15). New York: Cambridge University Press.

Bains, R., Vasić, M., Bar-Yosef Mayer, D.E., Russell, N., Wright, K.I., Doherty, C. (2013). 'A technological approach to the study of personal ornamentation and social expression at Çatalhöyük' in I. Hodder (ed.), Substantive Technologies at Çatalhöyük: Reports from the 2000–2008 Seasons (Çatalhöyük Research Project Series 9). London, British Institute at Ankara; Los Angeles, Cotsen Institute of Archaeology Press: 331–64

Baird, D. (2005). 'The history of settlement and social landscapes in the Early Holocene in the Çatalhöyük area' in I. Hodder (ed.), Çatalhöyük Perspectives: Themes from the 1995–99 Seasons (Çatalhöyük Research Project Series 6). Cambridge, McDonald Institute for Archaeological Research; London, British Institute at Ankara: 55–74

Baird, D., A. Fairbairn, L. Martin, ve C. Middleton. (2012). "The Boncuklu Project; the Origins of Sedentism, Cultivation and Herding in Central Anatolia." In Neolithic in Turkey; New Excavations, New Discoveries. Central Turkey, edited by M. Özdoğan, N. Başgelen, and P. Kuniholm, 219–244. Istanbul: Ege Yayınları.

Baird, D., Fairbairn, A., & Martin, L. (2016). The animate house, the institutionalization of the household in Neolithic central Anatolia. *World Archaeology*, *49*(5), 753–776. https://doi.org/10.1080/00438243.2016.1215259

Bal, H., (2008) Kent Sosyolojisi, Fakülte Kitabevi, Isparta.

Banning E.B. (2011). "So fair a house. Göbekli Tepe and the identification of temples in the Pre-Pottery Neolithic of the Near East".flannery*Current Anthropology* 52 (5): 619-660.

Bar-Yosef, O. & Belfer-Cohen, A. (1989). The Levantine ''PPNB'' interaction sphere. In (I. Hershkovitz, Ed.) People and Culture in Change. Oxford: BAR International Series 508, pp. 59–72.

Bee, R.L. (1974). *Patterns and Processes.* New York: Free Press.

Benz, M. (2010). Beyond death - the construction of social identities at the transition from foraging to farming. In: Benz M. (ed.), The Principle of Sharing. Segregation and Construction of Social Identities at the Transition from Foraging to Farming: 249-276. Berlin: ex Oriente (SENEPSE 14).

Berger P.L., Luckman T. (2016). *Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit*. Frankfurt a.M.: Fischer. [First edition 1969].

Bıçakçı, E., Godon, M., Çakan, Y.G. (2012)"Tepecik-Çiftlik", *The Neolithic in Turkey. New*

Excavations & New Research, Central Turkey, Yay. Haz. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm, Archaeology & Art Publications, Istanbul, 89-134.

Bienert, H-D. (1991). Skull Cult in the Prehistoric Near East. Journal of Prehistoric Religion 5, 9–23.

Binford, L. (1962). Archaeology as Antropology. American Antiquity Vol. 28, No. 2 (Oct., 1962), pp. 217-225. Cambridge University Press.

Binford, L. (1978). Nunamiut Ethnoarchaeology (Foundations of Archaeology). New York: Academic Press.

Binford. L. R. (1981). Bones: Ancient Men and Modern Myths. Academic Press, New York

Bloch, M. (1982). Death, Women and Power. In Death and the Regeneration of Life, edited by M. Bloch and J. Parry, pp. 211-30. Cambridge: Cambridge University Press.

Bloch, M., ve Parry, J. 1(982). Death and the Regeneration of Life. Cambridge: Cambridge University Press.

Bloch, M. (2010). ‘Is there religion at Çatalhöyük...or are there just houses?’ in I. Hodder (ed.), Religion and the Emergence of Civilization: Çatalhöyük as a Case Study. Cambridge, Cambridge University Press: 146–62

Bocquentin, F., Kodaş, E., Ortiz, A. ‘Headless but still Eloquent! Acephalous Skeletons as Witnesses of Pre-Pottery Neolithic North-South Levant Connections and Disconnections’, Paléorient, 42(2) (2016), pp. 33-52

Bogaard, A., Krause, R., Strien, H.-C., 2011. Towards a social geography of cultivation and plant use in an early farming community: Vaihingen an der Enz, south-west Germany. Antiquity 85 (328), 395–416. https://doi.org/10.1017/S0003598X0006783

Bonogofsky, M. (2006). Complexity in Context: Plain, Painted and Modeled Skulls from the Neolithic Middle East. In: Bonogofsky M. (ed.), Skull Collection, Modification, and Decoration: 15-28. Oxford (BAR Int. Ser. 1539).

Bourdieu, P. (1968). The Field of Cultural Production. Cambridge. Polity Press.

Bourdieu, P. 1977 (1972). Outline of a Theory of Practice.Cambridge. Cambridge University.

Bourdieu, P. (1983), “Ökonomisches Kapital, Kulturelles Kapital, Soziales

Bourdieu, P. (1990). In Other Words. Stanford. Stanford University Press.

Bourdieu, P. (2010), “Sermaye Biçimleri”, Derleyenler: M. M. Şahin ve A. Z.

Boz, B., Hager, L.D. (2013). ‘Living above the dead: intramural burial practices at Çatalhöyük’ in I. Hodder (ed.), Humans and Landscapes of Çatalhöyük: Reports from the 2000–2008 Seasons. London, British Institute at Ankara; Los Angeles, Cotsen Institute of Archaeology Press: 413–40

Brami, M., Horejs, B., Ostmann, F. (2016). *The ground beneath their feet: building continuity at Neolithic Çukuriçi Höyük, Anatolian Studies 66, British Institute an Ankara*

Bremmer, J. (1983) 'Scapegoat rituals in ancient Greece' Harvard Studies in Classical Philology 87: 299–320

Brown, J. A. (1995). On Mortuary Analysis: With Special Reference to the Saxe-Binford Research Program. In Regional Approaches to Mortuary Analysis, edited by L. A. Beck, pp. 3-26. New York: Plenum.

Brück, J. (2006). Death, Exchange and Reproduction in the British Bronze Age. European Journal of Archaeology 9, 1: 73–101.

Brück, J. (2009). Women, Death and Social Change in the British Bronze Age. Norwegian Archaeological Review 42, 1: 1–23.

Busacca, G. (2021). Spatial contexts, temporalities and experiences of architectural paintings at Çatalhöyük. In I. Hodder (Ed.), *The Matter of Çatalhöyük. Çatalhöyük 14.: Reports from the 2009–2017 Seasons* (Vol. 54, pp. 287–308). British Institute at Ankara. http://www.jstor.org/stable/10.18866/jj.31971224.18

Butler, J. (1989). The plastered skulls from 'Ain Ghazal: Preliminary findings. In (I. Hershkovitz, Ed.) People and Culture in Change, Proceedings of the Second Symposium on Upper Palaeolithic, Mesolithic and Neolithic Populations of Europe and the Mediterranean Basin. Oxford: BAR International Series 508(i), pp. 141–145.

Butler, J., (1990). Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity. Routledge, New York.

Butler, J. (1993). Bodies that Matter: On the Discursive Limits of 'Sex'. Routledge, New York and London.

Büyükkarakaya, A. M. (2014) “Tepecik-Çiftlik Neolitik İnsanlarında Genel ve Cinsiyet Yönelimli Çocuk Sağlığı”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 7, Sayı 2, 379-402.

Büyükkarakaya, A. M., Erdal, Y. S., Özbek, M. (2009). Tepecik/Çiftlik İnsanlarının Antropolojik Açıdan Değerlendirilmesi. Arkeometri Sonuçları Toplantısı 24.

Büyükkarakaya, A. M., A. A. Akyol, K. Özdemir, (2017) “Tepecik-Çiftlik Neolitik Topluluğunda Sütten Kesme Sürecinin İncelenmesi”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 10 (1), 169-196.

Büyükkarakaya, A.M., Çakan, Y.G., Godon, M., Erdal, Y.S., Bıçakçı, E. (2019). “Handling dead bodies: Inversigating the formation process of a Collective burial from Neolithic Tepecik-Çitflik, Central Anatolia (Turkey)”, Journal of Anthrophological Archaeology

Bynum, C. W. (1991). Fragmentation and Redemption: Essays on Gender and the Human Body in Medieval Religion. New York: Urzone Publishers.

Byrd B.F. (1994). “Public and private, domestic and corporate: the emergence of the southwest Asian village”. *American Antiquity* 49: 639-666.

Cannon, A. (1989). Historical Dimensions in Mortuary Expressions of Status and Sentiment. Current Anthropology 30(4): 437-58.

Casella, E.C. (1999). Dangerous Girls and Gentle Ladies: Archaeology and Nineteenth Century Australian Female Convicts. Ph.D. dissertation, Department of Anthropology, University of California, Berkeley.

Casella, E.C. (2000). Bulldaggers and Gentle Ladies: Archaeological Approaches to Female Homosexuality in Convict Era Australia. In Archaeologies of Sexuality, edited by R.A. Schmidt and B.L. Voss. Routledge, London.

Cast, A. (1998). Parent Identities and Behavior: An Identity Theory Approach, Doctoral Dissertation, Washington State Unıversity, Washington.

Cauvin, J. (1994). Naissance des Divinite´s, Naissance de l'Agriculture. La Revolution des Symboles au Ne´olithique. Paris: CNRS Euditions.

Cauvin, J. (2002) 'The symbolic foundations of the Neolithic Revolution in the Near East' in I. Kuiht (ed.), Life in Neolithic Farming Communities. New York, Springer: 235–52

Chapman, J. C. (2000). Fragmentation in archaeology: People, places and broken objects in the prehistory of South-eastern Europe. London: Routledge.

Chapman, J., ve Gaydarska, B. (2007). Parts and Wholes. Fragmentation in Prehistoric Context. Oxford: Oxbow.

Charles, M., Doherty, C., Asouti, E., Bogaard, A., Henton, E., Larsen, C.S., Ruff, C.B., Ryan, P., Sadvari, J.W., Twiss, K.C. (2014). 'Landscape and taskscape at Çatalhöyük: an integrated perspective' in I. Hodder (ed.), Integrating Çatalhöyük: Themes from the 2000–2008 Seasons. London, British Institute at Ankara; Los Angeles, Cotsen Institute of Archaeology Press: 71–89

Chesson, M. S. (1999). Libraries of the Dead: Early Bronze Age Charnel Houses and Social Identity at Urban Bab edh- Dhra', Jordan. Journal of Anthropological Archaeology 18:137-64.

Claassen, C. (1992). Exploring Gender Through Archaeology: Selected Papers from the 1991 Boone Conference. Prehistory Press, Madison.

Claassen, C. ve. Joyce, R.A. (1997). Women in Prehistory: North America and Mesoamerica. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.

Colinwood R. G. (1946). The Idea of History. Oxford:Oxford University Press.

Collins, R. (2004). Interaction Ritual Chains. Princeton. Princeton University Press.

Conkey, M.W. ve Spector, J.D. (1984). Archaeology and the Study of Gender. In Advances in Archaeological Method and Theory, edited by M.B. Schiffer, pp. 1–38. Academic Press, New York.

Conolly, J. (1999) 'Technical strategies and technical change at Neolithic Çatalhöyük, Turkey' Antiquity 73: 791–800

Coser, L. (1971). Masters of Sociological Thought. New York. Harcourt Brace Jovanovich.

Crapanzano, V. (1986) 'Hermes' dilemma: the masking of subversion in ethnographic description', in Clifford, J. and Marcus, G. (eds), Writing Culture, the Poetics and Politics of Ethnography, Berkeley: University of California Press

Crossley, Nick. (2001). The Social Body: Habit, Identity and Desire. Londra. Sage.

Crumley, C.L. (1979). 'Three locational models: an epistemological assessment for anthropology and archaeology' Advances in Archaeological Method and Theory 2: 141–73

Çakan, Y.G. (2013). Tepecik-Çiftlik Son Neolitik Dönem Mimarisi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Çakan, Y. G., (2019) "Neolitik Dönem'de Yeni Bir Yapı Tipi: Tepecik-Çiftlik'te "Fırınlı Yapılar", Arkeolojiyle Geçen Yarım Asır: Sevil Gülçur Armağanı, (Editörler: P. Çaylı, I. Demirtaş, B. Eser), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 659-672.

Çevik, Ö. (2016). "Neolithic Pottery Production Workshop at UlucakHöyük, Western Turkey: Evidence for a Full Production Sequence", *AntiquityProject Gallery,* (90)350, 2016. https://www.antiquity.ac.uk/projgall/cevik350.

Çevik, Ö. (2019). “Changing Ideologies in Community-Making throughthe Neolithic Period at Ulucak”, A. Marciniak (ed.), *Concluding the Neolithic:The Near East in the Second Half of the Seventh Millennium*, Atlanta-Georgia;Lockwood Press, 2019, 219-239.

Çevik, Ö., Vuruşkan, O., Sivil, C. (2020). “Ulucak Höyük (MÖ 6850-5460)”. İzmir Araştırmaları Dergisi 6,12 : 11-40. Ege Üniversitesi Yayınları

Daniel, G.E. (1950). A Hundred Years of Archaeology. Londra: Duckworth.

Daniel, G.E. (1962). The Idea of Prehistory. Londra:Watts.

Dedeoğlu, F., Ozan, A., Konakçı, E., Temür, B., Boz, B. (2023). “Archaeological and Analytical Investigation of a New Neolithic Site In Western Anatolia: Ekşi Höyük (Denizli, Turkey)”, Mediterranean Archaeology and Archaeometry, vol 23.

Deegan, M. J. (2001). The Chicago School of ethnography. Paul Atkinson, Amanda Coffey, Sara Delamont, John Lofland, Lyn Lofland (Der.), içinde, *The handbook of ethnography* (s. 11-25). Londra: Sage.

Demirergi, G.A. (2015). Food Sharing during the Transition to Agriculture at Neolithic Çatalhöyük, Central Anatolia. PhD thesis, Stony Brook University, Stony Brook

Demirergi, G.A., Twiss, K.C., Bogaard, A., Green, L., Ryan, P., Farid, S. (2014). ‘Of bins, basins and banquets: storing, handling and sharing at Neolithic Çatalhöyük’ in I. Hodder (ed.), Integrating Çatalhöyük: Themes from the 2000–2008 Seasons (Çatalhöyük Research Project Series 10). London, British Institute at Ankara; Los Angeles, Cotsen Institute of Archaeology Press: 91–108

Descartes, R. (1967). The philosophical works of Descartes. London,: Cambridge University Press. Edited by Elizabeth Sanderson Haldane & G. R. T. Ross.

Descartes R. (1972). The Philosophical Works of Descartes, Volume I, trans. Elizabeth Haldane and G. R. T. Ross, Cambridge: Cambridge University Press

Der, L. (2016).The Role of Human-Animal Relations in the Social and Material Organization of Çatalhöyük, Turkey. PhD thesis, Department of Anthropology, Stanford University

Der, L. (2021). Tracing human-animal relations across time and space through animal materialisations. In I. Hodder (Ed.), *The Matter of Çatalhöyük. Çatalhöyük 14.: Reports from the 2009–2017 Seasons* (Vol. 54, pp. 131–160). British Institute at Ankara. http://www.jstor.org/stable/10.18866/jj.31971224.12

Derin, Z. (2020). İzmir-Yeşilova Höyüğü, İzmir Araştırmaları Dergisi 12,

Dillehay, T. D. (1993). Tombs for the Living: Andean Mortuary Practices: A Symposium at Dumbarton Oaks. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks.

Domínguez-Solera, S., Domínguez-Rodrigo, M. (2011) 'A taphonomic study of a carcass consumed by griffon vultures (Gyps fulvus) and its relevance for the interpretation of bone surface modifications' Archaeological and Anthropological Sciences 3.4: 385–92

Douglas, Mary. (1966). Purity and Danger. Londra. Routlage ve Kegan Paul.

Dunbar R.I.M., Gamble C., Gowlett J.A.J. (2010). *Social Brain, Distributed Mind.* Oxford: Oxford University Press and British Academy.

Durkheim, E. ([1893] (1984)). *The Division of Labour in Society, Contemporary Social Theory (Ed: Anthony Giddens), çev(Halls, WD).* New York: The Free Press.

Durkheim, É., [1858]-(1917)). The Elementary Forms of the Religious Life, a Study in Religious Sociology. London : New York :G. Allen & Unwin; Macmillan, 1915.

Durkheim, É. (1964). The Division of Labour in Society. New York: Free Press.

Duru, G., Özbaşaran, M., Yelozer, S., Uzdurum, M., Kuijt, I., (2021). Space making and home making in the world's first villages: Reconsidering the circular to rectangular architectural transition in the Central Anatolian Neolithic. Journal Of Anthropologıcal Archaeology .

Duru, R. (2012). "The Neolithic of the Lakes Region: Hacılar – Kuruçay – Höyücek – Bademağacı Höyük, Özdoğan M., Başgelen N., Kuniholm P. (ed.) *The Neolithic in Turkey. New excavations and new research. Vol. 4 – Western Turkey. Istanbul: Archaeology and Art Publications.*

Duru, R., Umurtak, G. (2005). Höyücek. 1988-1992 Yılları Arasında Yapılan Kazıların Sonuçları 2005 (Höyücek. Results of the Excavations 1989-1992). Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Düring, B.S. (2005). 'Building continuity in the Central Anatolian Neolithic: exploring the meaning of buildings at Aşıklı Höyük and Çatalhöyük' Journal of Mediterranean Archaeology 18.1: 3–29

Düring, B. S. (2007). 'The articulation of houses at Neolithic Çatalhöyük, Turkey' in R.A. Beck (ed.), The Durable House: House Society Models in Archaeology. Carbondale, Center for Archaeological Investigations: 130–53

Düring B.S., Marciniak A. (2006). "Households and communities in the central Anatolian Neolithic". *Archaeological Dialogues* 12: 1-23.

Erdal, D. Ö. (2018). Lifesytle and Health Conditions of the Neolithic People of Aşıklı Höyük, *The Early Settlement at Aşıklı Höyük- Essays in Honor of Ufuk Esin* (eds. M. Özbaşaran, G. Duru, M. Stiner): 405-423. Ege Yayınları, Istanbul.

Erdal, Y.S. (2015). 'Bone or flesh: defleshing and post-depositional treatments at Körtik Tepe (Southeastern Anatolia, PPNA Period)' European Journal of Archaeology 18.1: 4–32

Erdem, S. (2020). “Yapısal Sembolik Etkileşimcilik ve Kimlik Teorisi”Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 12-1.

Erdoğu, B., Korkut, T., Takaoğlu, T., Yücel, N., Usanmaz, U. O., Derici, Y. C. (2024). Special Buildings an Neolithic Girmeler, Near Tlos in South-West Anatolia, Oxford Journal of Archaeology 44(1).

Ergun, M. (2016). *People and Plant Interaction in Central Anatolian Early Neolithic Communities: plant consumption and agriculture at A¸ sıklı Höyük* (Doctoral dissertation, Paris 1).

Ergun, M., Tengberg, M., Willcox, G., Douché, C. (2018). Plants of Aşıklı Höyük and changes through time: first archaeobotanical results from the 2010-14 excavation seasons. *The early settlement at Aşıklı Höyük. Essays in honor of Ufuk Esin*, 191-218.

Erikson, E. H., Erikson, J. M. (1998). The life cycle completed (extended version). WW Norton & Company.

Esin, U., Harmankaya, S. (1999). Aşıklı. *Neolithic in Turkey, the cradle of civilisation, new discoveries, 2*, 115-132.

Evans, J.D., (1959). Malta. London: Thames and Hudson.

Evans, J.D., (1971). Prehistoric Antiquities of the Maltese Islands. London: Athlone.

Fairbairn, A., Asouti, E., Russell, N., Swogger, J.G. (2005). ‘Seasonality’ in I. Hodder (ed.), Çatalhöyük Perspectives: Themes from the 1995–99 Seasons. London, British Institute at Ankara; Cambridge, McDonald Institute for Archaeological Research: 93–108

Fidan, E. (2020). Fikirtepe Culture And Before: Preliminary Results From The Rescue Excavation of Bilecik Bahçelievler. Archaeology and Art 163: 29–38.

Finlayson, B., Makarewicz, C. (2017). “The construction of community in the Early Neolithic of Southern Jordan” Benz, M., Gebel, H, G, K., Watkins, T. (ed.), Neolithic Corporate Identities. Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence, and Environment 20**,** Berlin, exoriente

Flannery, K V. (1967). Cultural History versus Cultural Process: A Debate in American Archaeology. Scientific American, 217(2):119-122.

Flannery K.V. (1972). “The origins of the village as a settlement type in Mesoamerica and the Near East: a comparative study”. In: P.J. Ucko, R. Tringham and G. W. Dimbleby (eds.), *Man, Settlement and Urbanism*: 23-53. London: Duckworth.

Formicola, V. (2007). ‘From the Sunghir children to the Romito dwarf’ Current Anthropology 48.3: 446–53

Formicola, V., Pontrandolfi, A., Svoboda, J. (2001). ‘The Upper Palaeolithic triple burial of Dolní Vestonice: pathology and funerary behaviour’ American Journal of Physical Anthropology 115: 372–79

Fowler, C. (2001). Personhood and social relations in the British Neolithic with a case study from the Isle of Man. Journal of Material Culture 6: 137–163.

Fowler, C. (2002). “Body parts: personhood and materiality in the Manx Neolithic,” in Y. Hamilakis, M. Pluciennik, and S. Tarlow (eds) h inking through the body: archaeologies of corporeality. 47–69. London: Kluwer Academic/Plenum Publishers.

French, D. (1963). Excavations at Can Hasan III, (ed E. Higgs), Papers in Eceneomic Prehistory,181-190, Cambridge.

Freund, J. (2002). “Max Weber Zamanında Alman Sosyolojisi”. Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi. ed. Tom Bottomore-Robert Nisbet. çev. Kubilay Tuncer. Ankara: Ayraç Yay. 157-193.

Gallardo, F., Castro, V. and Miranda, P. (1999). Riders on the storm: rock art in the Atacama Desert (northern Chile). World Archaeology, 31(2): 225–42.

Gebel, H. G. K. (2017). "Neolithic corporate identities in the Near East, *by Hans Georg K. Gebel".* Benz, M., Gebel, H, G, K., Watkins, T. (ed.), Neolithic Corporate Identities. Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence, and Environment 20**,** Berlin, exoriente

Geertz, C. (1975). The Interpretations of Cultures. Londra. Hutchinson.

Gero, J.M., ve Conkey, M.W. (1991). Engendering Archaeology: Women and Prehistory. Blackwell, Oxford.

Gerritsen F. (2006). Archaeological perspectives on local communities. In: J. Bintliff (ed.), *A Companion to Archaeology*: 141-154. Oxford: Blackwell.

Gerritsen, F., Özbal, R. (2019). Barcın Höyük, a seventh millennium settlement in the Eastern Marmara region of Turkey. *Documenta Praehistorica*, *46*, 58-67

Giddens A. (1984). *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.

Gilchrist, R. (2000). Unsexing the Body: The Interior Sexuality of Medieval Religious Women. In Archaeologies of Sexuality, edited by R.A. Schmidt and B.L. Voss. Routledge, London.

Gillespie, S. D. (2001). Mortuary Ritual, Agency, and Personhood: A Case Study from the Ancient Maya. Journal of Anthropological Archaeology 20(1): 73-112.

Girard, R. (1972 [2011]). La Violence et le Sacré. Paris, Fayard/Pluriel

Goffman, E. (1956). The Presentation of the Self in Everyday Life. Edinburgh: University of Edinburgh.

Goffman, E. (1959). The Presentation of Self in Everyday Life. Anchor Books. New York, NY: Bantam Doubleday Dell Publishing Group.

Goffman, E. (1968). Asylums. Londra. Penguin.

Goldstein, L. G. (1980). Mississippian Mortuary Practices: A Case Study of Two Cemeteries in the Lower Illinois Valley. Scientific Paper, Northwestern University Archaeological Papers, No. 4, Northwestern University Archaeological Program, Evanston, Illinois.

Goren, Y. ve Segal, I. (1995). On early myths and formative technologies: A study of PPNB sculptures and modeled skulls from Jericho. Israel Journal of Chemistry 35, 155–165.

Goren, Y., Gorring-morris, A. Nigel, Segal, I. (2001). The Technology of Skull Modelling in the Pre-Pottery Neolithic B (PPNB): Regional Variability, the Relation of Technology and Iconography and their Archaeological Implications. Journal of Archaeological Science 28, 671-690.

Goring-Morris, A. N., Munro, N. D., Özbaşaran, M., Kayacan, N., Ergun, M., Uzdurum, M. ve Duru, G. (2024). Variation in the development of Neolithic societies atop the Central Anatolian Plateau: recent results from Balıklı. *Antiquity*, 1–18. doi:10.15184/aqy.2024.100

Gosden, C. ve Marshall, Y. (1999). The cultural biography of objects.World Archaeology, 31(2): 169–78.

Gouldner, A. (1970). The Coming Crisis of Western Sociology. Londra. Heinemann.

Griffin, P. S. (1993). Treatment report: head pit fragments (Conservation Analytical Laboratory Report 5336). Washington, D.C.: Smithsonian Institution.

Griffin, P. S., Grissom, C. A., Rollefson, G. A. (1998). Three late eighth millennium plastered faces from 'Ain Ghazal, Jordan. Pale´orient 24, 59–70.

Haddow, S.D., Milella, M., Tibbetts, B., Schotsmans, E., Knüsel, C.J. (2017). 'Human remains' Çatalhöyük 2017 Archive Report. http://www.catalhoyuk.com/archive_reports/2017

Haddow, S. D., Schotsmans, E. M. J., Milella, M., Pilloud, M. A., Tibbetts, B., Betz, B., & Knüsel, C. J. (2021). Funerary practices I: body treatment and deposition. In I. Hodder (Ed.), *Peopling the Landscape of Çatalhöyük. Çatalhöyük 13.: Reports from the 2009–2017 Seasons* (Vol. 53, pp. 281–314). British Institute at Ankara. http://www.jstor.org/stable/10.18866/jj.31971227.21

Halbwachs, M. 1992 (1925). On Collective Memory. Chicago. University of Chicago Press.

Hamilakis, Y. (1999). Stories from exile: fragments from the cultural biography of the Parthenon (or 'Elgin') marbles. World Archaeology, 31(2): 303–20.

Harman, G. (2009). Technology, objects and things in Heidegger. Cambridge Journal of Economics 2010, 34, 17–25. doi:10.1093/cje/bep021

Harman, G. (2020). *Nesne Yönelimli Ontoloji*. (Çev. O. Karayemiş). İstanbul: Tellekt Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 2017).

Hassett, B. (2018). Childhood Growth Disruptions at Aşıklı Höyük, *The Early Settlement at Aşıklı Höyük- Essays in Honor of Ufuk Esin*(eds. M. Özbaşaran, G. Duru, M. Stiner): 425-436. Ege Yayınları, Istanbul.

Hayden, B. (2012). 'Corporate groups and secret societies in the Early Neolithic: a comment on Hodder and Meskell' Current Anthropology 53.1: 126–27

Heidegger, M. (1962). Being and Time, trans. J. Macquarrie, Robinson E., New York, Harper & Row

Heidegger, M. (1982). Title essay in the English-language collection of The Question Concerning Technology, trans. W. Lovitt, New York, Harper

Heidegger, M. (1994). Einblick in das was ist, Bremer und Freiburger Vortra¨ge, Frankfurt, Klostermann

Hertz, R. (1960). Death and the Right Hand, trans, by R. Needham and C. Needham. Glencoe, Illinois: Free Press.

Hillman, D., ve Mazzio, C. (1997). The body in parts. Fantasies of corporeality in early modern Europe. London: Routledge.

Hodder, I. (1984).Burials, Houses, Women and Men in the European Neolithic. In Ideology, Power and Prehistory, edited byJD, Miller and C. Tilley, pp. 51-68. Cambridge: Cambridge University Press.

Hodder, I. (1996) On the Surface: Çatalhöyük 1993–95. Cambridge/London, McDonald Institute for Archaeological Research/British Institute at Ankara

Hodder, I. (2005). Inhabiting Çatalhöyük: Reports from the 1995–99 Seasons. London/Cambridge, British Institute at Ankara/McDonald Institute for Archaeological Research

Hodder, I. (2006a). Changing Materialities at Çatalhöyük: Reports from the 1995–99 Seasons. London/Cambridge, British Institute at Ankara/McDonald Institute for Archaeological Research

Hodder, I. (2006b). Çatalhöyük Perspectives: Reports from the 1995–99 Seasons. London/Cambridge, British Institute at Ankara/McDonald Institute for Archaeological Research

Hodder, I. (2010) *Religion in the emergence of civilization : Çatalhöyük as a case study*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.

Hodder, I. (2016). 'More on history houses at Çatalhöyük: a response to Carleton et al.' Journal of Archaeological Science 67: 1–6

Hodder, I. (2022). Questions, history of work and summary of results. In I. Hodder (Ed.), *Çatalhöyük Excavations. Çatalhöyük 12.: The 2009–2017 Seasons* (Vol. 56, pp. 1–26). British Institute at Ankara. http://www.jstor.org/stable/10.18866/jj.31971225.5

Hodder, I., Cessford, C. (2004). 'Daily practice and social memory at Çatalhöyük' American Antiquity 69.1: 17–40

Hodder, I., Meskell, L. (2010). ‘The symbolism of Çatalhöyük in its regional context’ in I. Hodder (ed.), Religion in the Emergence of Civilization: Çatalhöyük as a Case Study. Cambridge, Cambridge University Press: 32–72

Hodder, I., Pels, P. (2010). ‘History houses: a new interpretation of architectural elaboration at Çatalhöyük’ in I. Hodder (ed.), Religion in the Emergence of Civilization: Çatalhöyük as a Case Study. Cambridge, Cambridge University Press: 163–86

Hodder, I., Farid, S. (2014). ‘Questions, history of work and summary of results’ in I. Hodder (ed.), Çatalhöyük Excavations: The 2000–2008 Seasons. London/Los Angeles, British Institute at Ankara/Cotsen Institute of Archaeology:1–34

Hodder, I., Kutlu, S. Ö. (2021). Moving matter at Çatalhöyük. In I. Hodder (Ed.), *The Matter of Çatalhöyük. Çatalhöyük 14.: Reports from the 2009–2017 Seasons* (Vol. 54, pp. 1–30). British Institute at Ankara. http://www.jstor.org/stable/10.18866/jj.31971224.7

Hollimon, S.E. (1997). The Third Gender in Native California: Two-Spirit Undertakers Among the Chumash and Their Neighbors. In Women in Prehistory: North America and Mesoamerica, edited by C. Claasen and R.A. Joyce, pp. 173–188. University of Pennsylvania Press,Philadelphia.

Holmwood, J. (2011). Sociology After Fordizm Prospects and Problems. *European Journal of Social Theory, 14(4),* 537–556.

Horejs, B. (2012). Çukuriçi Höyük. A Neolithic and Bronze Age settlement in the region of Ephesos, in: M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm (eds.), The Neolithic in Turkey. New Excavations and New Research. Western Turkey (Istanbul 2012) 117–131. N. Başgelen – P. Kuniholm (eds.), The Neolithic in Turkey. New Excavations and New Research. Western Turkey (Istanbul 2012) 117–131.

Horejs, B. (2017). The Çukuriçi Höyük Research Project, (Horejs, B. Ed.)Çukuriçi Höyük 1 Anatolia and the Aegean from the 7th to the 3rd Millennium BC, Oriental and European Archaeology Volume 5

Husserl, E. (1970), The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology: An Introduction to Phenomenological Philosophy, (Trans. David Carr), Northwestern University Press, Evanston.

Hwang, E. (2012). Being A "Good Daddy": Exploring the Stability of Paternal Identity, Doctoral Dissertation, Iowa State University Ames, Iowa.

Jonaitis, A. (1991). Chiefly Feasts: The Enduring Kwakiutl Potlatch. Seattle: University of Washington Press.

Joyce, R.A. (2000), APrecolumbian Gaze: Male Sexuality Among the Ancient Maya. In Archaeologies of Sexuality, edited by R.A. Schmidt and B.L. Voss. Routledge, London.

Joyce, R.A. (2000). Gender and Power in Prehispanic Mesoamerica. University of Texas Press, Austin.

Jung, C. G. (1971). Psychological Types. Princeton University Press, 1971. ss. 136-147.

Jung, C. G. (1971). "The Relations between the Ego and the Unconscious", in: Joseph Campbell (ed.), The Portable Jung. New York: Viking Press

Jung, C. G. (1977). Two Essays on Analytical Psychology. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2nd ed.

Kajetzke, L. (2008). Wissen im Diskurs. Ein Theorienvergleich von Bourdieu

Kanjou Y., Kuijt I., Erdal Y.S. and Kondo O. (2015). Early Human Decapitation, 11,700–10,700 cal BP, within the Pre-Pottery Neolithic Village of Tell Qaramel, North Syria. International Journal of Osteoarchaeology 25,5: 743-752.

Karul, N., Avcı, B. (2011). Neolithic Communities in the Eastern Marmara Region: Aktopraklık C" Anatolica XXXVII:1-15

Kayacan, N., Algül, Ç., (2019). A Knapping Area in an 8th millennium BC Building at As¸ıklı H¨oyük, East-Central Anatolia. In: Astruc, L., McCartney, C., Briois, F., Kassianidou, V. (Eds.), Near Eastern Lithic Technologies on the Move. Astrom Editions, Nicosia, pp. 227–234.

Kertzer, D. (1989). Ritual, Politics and Power. New Haven. Yale Universtiy Press.

Kinzel, M., Duru, G., Baranski, M., 2020. Modify to Last. A Near Eastern Perspective on Rebuilding and Continuation. Fahne Deines Beitrags für die 13. Diskussionen zur

Arch¨aologischen Bauforschung. Schenell and Steiner, Regensburg, pp. 9–22.

Knüsel, C.J., Glencross, B., Tsoraki, C., Santisteban, C. B, Bennison-Chapman, L., Milella, M. (2021). "Social tolerance and violence at Neolithic Çatalhöyük", *Communities at Work: The Making of Çatalhöyük*. C. Tsoraki & I. Hodder (Eds.), *Communities at Work. Çatalhöyük 15.: The Making of Çatalhöyük* (Vol. 55, pp. 243–262). British Institute at Ankara. http://www.jstor.org/stable/10.18866/jj.31971226.21

Kopytoff, I. (1986). The cultural biography of things: commoditisation as process. In The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective (ed. A. Appadurai). Cambridge: Cambridge University Press, pp. 64–91.

Kuijt, I. (1996).Negotiating Equality through Ritual: A Consideration of Late Natufian and Prepottery Neolithic A Period Mortuary Practices. Journal of Anthropological Archaeology 15:313-36.

Kuijt, I. (2000). Keeping the place: ritual, skull caching and community integration in the Levantine Neolithic. In (I. Kuijt, Ed.) Social Configurations of the Near Eastern Neolithic: Community Identity, Hierarchical Organization and Ritual. New York: Plenum, pp. 137–162.

Kuijt, I., (2008). Demography and Storage Systems during the southern Levantine Neolithic Demographic Transition. In: Bocquet-Appel, J.-.P., Bar-Yosef, O. (Eds.), The Neolithic Demographic Transition and Its Consequences. Springer Verlag, New York, pp. 287–313.

Kuijt, I., (2009). What Do We Really Know about Food Storage, Surplus, and Feasting in Preagricultural Communities? Curr. Anthropol. 50 (5), 641–644. https://doi.org/ 10.1086/605082.

Kuijt, I., (2015). The Neolithic refrigerator on a Friday night: How many people are coming to dinner and just what should I do with the slimy veggies in the back of the fridge? Environ. Archaeol. J. Human Paleoecol. 20 (4), 321–336. https://doi.org/10.1179/ 1749631415Y.0000000003

Kuijt, I., Goring-Morris, N., (2002). Foraging, Farming, and Social Complexity in the Pre- Pottery Neolithic of the southern Levant: A Review and Synthesis. J. World Prehist. 16 (4), 361–440. https://doi.org/10.1023/A:1022973114090.

Kuijt, I., Finlayson, B., (2009). Evidence for Food Storage and Predomestication Granaries 11,000 years ago in the Jordan Valley. Proc. Natl. Acad. Sci. 106 (27), 10966–10970. https://doi.org/10.1073/pnas.0812764106.

Koutsadelis, C. (2007) Mortuary Practices in the Process of Levantine Neolithisation. Oxford (BAR Int. Ser. 1685).

Laland K., O'Brien M. (2011). Cultural niche construction: an introduction. *Biological Theory* 6 (3): 191-202.

Latour, B. (1996). On Actor-Network Theory: A Few Clarifications Plus More than a Few Complications. Science Studies San Diego, 47, 369-381.

Lechtman, H. (1977). Style in technology: some early thoughts. In Lechtman, H. and Merrill, T.S. (eds). Material Culture: Style, Organization and Dynamics of Technology. St. Paul: West Publishing Co., 3-20.

Lemonnier, P. (1993). Technological Choices. Transformation in Material Cultures Since the Neolithic. London and New York: Routledge.

Lemorini, C., D'Errico, D. (2021). Chipped stone use-wear. In I. Hodder (Ed.), *The Matter of Çatalhöyük. Çatalhöyük 14.: Reports from the 2009–2017 Seasons* (Vol. 54, pp. 395–408). British Institute at Ankara. http://www.jstor.org/stable/10.18866/jj.31971224.21

Leroi-Gourhan, A. (1964). Les religions de la préhistoire. (Paléolithique). Presses Universitaires de France

Levi-Strauss, C. (1958). Structural Anthropology. Boston. Basic Books.

Levi-Strauss, C. (1966). The Savage Mind. Weidenfeld and Nicolson.

Levi-Strauss, C. 1969 (1949). The Elemantary Structures of Kinship. Boston. Beacon Press.

Levi-Strauss, C. 1973 (1955). Tristes Tropiques. Londra. Jonathan Cape.

Levi-Strauss, C. (1983). The Way of the Masks. London: Jonathan Cape.

Levine, D. (1989). Parsons' Structure (And Simmel) Revisited, *Sociological Theory, Vol. 7, No. 1,* 110–117.

Longacre, W.A. (ed.). (1991). Ceramic Ethnoarchaeology. Tucson: University of Arizona Pres

Magnavita, J,J. (2016). Kişilik Kuramları, Psikoterapi Enstitüsü. (Çev.). 1.Baskı. Psikoterapi Enstitüsü Eğitim Yayınları.

Malinowski, B. (1929). The Sexual Life of Savages in North-Western Melanesia: An Ethnographic Account of Courtship, Marriage, and Family Life Among

the Natives of the Trobriand Islands, British New Guinea. Readers League of America, distributed by Eugenics Publishing Company, New York.

Marciniak, A. (2021). Neolithic Çatalhöyük and the outer world: the origin, rise and demise of the settlement in its regional context. In I. Hodder (Ed.), *The Matter of Çatalhöyük. Çatalhöyük 14.: Reports from the 2009–2017 Seasons* (Vol. 54, pp. 31–44). British Institute at Ankara. http://www.jstor.org/stable/10.18866/jj.31971224.8

Martin, L., Meskell, L. (2012). 'Animal figurines from Neolithic Çatalhöyük: figural and faunal perspectives' Cambridge Archaeological Journal 22.3: 401–19

Martinón-Torres, M. (2002). Chaîne opératoire: the concept and its applications within the study of technology. Gallaecia 21: 29-43.

Martinón-Torres, M., Killick, D. (2015) Archaeological theoriesand archaeological sciences. In A. Gardner, M. Lake, M. and U.Sommer (eds) The Oxford Handbook of Archaeological Theory .Oxford, Oxford University Press (Oxford Handbooks Online).https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199567942.013.004

Matthews, W. (2005). 'Life-cycles and life-courses of buildings' in I. Hodder (ed.), Çatalhöyük Perspectives: Themes from the 1995–99 Seasons. London, British Institute at Ankara; Cambridge, McDonald Institute for Archaeological Research: 125–49

Mauss, M. (1934). Les Techniques du corps, Journal de Psychologie 32(3-4). Reprinted in Mauss, Sociologie et anthropologie, 1936, Paris: PUF

McCafferty, S., ve G. McCafferty (1994). Engendering Tomb 7 at Monte Alban: Respinning an Old Yarn. Current Anthropology 35(2): 143-66.

McKelvey, B. (1963). The Urbanization of America, 1800–1915. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.

McKenzie R. D. (1925). The Ecological Approach to the Study of Human

Mead, G. H. (1934). *Mind, self, and society*. Chicago: University of Chicago Press.

Mellaart, J. (1962). 'Excavations at Çatal Hüyük: first preliminary report, 1961' Anatolian Studies 12: 41–65

Mellaart, J. (1964). 'Excavations at Çatal Hüyük, 1963, third preliminary report' Anatolian Studies 14: 39–119

Mellaart, J. (1967). Çatal Hüyük: A Neolithic Town in Anatolia. London, Thames and Hudson

Mellaart, J. (1970). Excavations at Hacılar I,II. The British Institute of Arcaheology at Ankara, Edinburgh.

Mennel, S. (1992). Norbert Elias. Oxford. Blackwell.

Merton, R. K. (1949). Social Theory and Social Structure. Pp. vi, 423. Glencoe, Ill.: Free Press

Meskell, L. (2000). Re-em(bed)ing Sex: Domesticity, Sexuality, and Ritual in New Kingdom Egypt. In Archaeologies of Sexuality, edited by R.A. Schmidt and B.L. Voss. Routledge, London.

Mills, B. (2014). 'Relational networks and religious sodalities at Çatalhöyük' in I. Hodder (ed.), Religion at Work in a Neolithic Society: Vital Matters. Cambridge, Cambridge University Press: 159–86

Mithen, S. (2007). 'Did farming arise from a misapplication of social intelligence?' Philosophical Transactions: Biological Sciences 362.1480: 705–18

Molleson, T., Comerford, G. & Moore, A. (1992). A Neolithic painted skull from Tell Abu Hureyra, northern Syria. Cambridge Archaeological Journal 2, 230–235.

Moore, A.M.T., Molleson, T.I. (2000). 'Disposal of the dead' in A.M.T. Moore, G.C. Hillman, A.J. Legge (eds), Village on the Euphrates: From Foraging to Farming at Abu Hureyra. Oxford, Oxford University Press: 277–300

Nakamura, C., Meskell, L. (2013). 'The Çatalhöyük burial assemblage' in I. Hodder (ed.), Humans and Landscapes of Çatalhöyük: Reports from the 2000–2008 Seasons. London, British Institute at Ankara; Cambridge, McDonald Institute for Archaeological Research: 441–66

Nakamura, C., Meskell, L. (2021). Figuring diversity: the Neolithic Çatalhöyük figurines. In I. Hodder (Ed.), *The Matter of Çatalhöyük. Çatalhöyük 14.: Reports from the 2009–2017 Seasons* (Vol. 54, pp. 97–130). British Institute at Ankara. http://www.jstor.org/stable/10.18866/jj.31971224.11

Nochlin, L. (2001). The Body in Pieces. London: Thames & Hudson.

Norbert. E. 1982(1939). The Civilizing Process. Vol.2: State Formation and Civilization. Oxford. Basil Blackwell.

O'Shea, J. M. (1996). Villagers of the Maros: A Portrait of an Early Bronze Age Society. New York: Plenum.

Ozan, A., Sağlamtimur, H. (2012). *Ege Gübre Neolitik Yerleşimi.* Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir.

Özbaşaran, M. (2012). "Aşıklı", *The Neolithic in Turkey. New Excavations & New Research, Central Turkey*, Yay. Haz. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm, Archaeology & Art Publications, Istanbul, 135-158.

Özbaşaran, M., Duru, G., Kayacan, N., Erdoğu, B., Buitenhuis, H. (2012). "Musular", *The Neolithic in Turkey. New Excavations & New Research, Central Turkey*, Yay. Haz. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm, Archaeology & Art Publications, Istanbul, 135-158.

Özbaşaran, M. (2013). "Orta Anadolu'nun Neolitikleşme Sürecinde Aşıklı.

Colloquium Anatolicum XII.

Özbaşaran, M. –Duru, G. (2018). Introduction to Aşıklı Project, *The Early Settlement at Aşıklı Höyük- Essays in Honor of Ufuk Esin* (eds. M. Özbaşaran, G. Duru, M. Stiner): 1-14. Ege Yayınları, Istanbul.

Özbaşaran, M., Duru, G., Uzdurum, M. (2018). "Architecture of the Early Settlement and Trends through the Cultural Sequence", *The Early Settlement at Aşıklı Höyük- Essays in Honor of Ufuk Esin* (eds. M. Özbaşaran, G. Duru, M. Stiner): 57-103. Ege Yayınları, Istanbul.

Özbek, M. (1992). *Aşıklı Höyük İnsanları*. Arkeometri Sonuçları Toplantısı VII

Özbek, M., Erdal, Ö. M. (2006). Anadolu'nun Bazı Neolitik ve Kalkolitik Topluluklarında Bebek Ölümleri ve Olası Nedenleri. Türk Arkeoloji ve Etnpgrafya Dergisi 6.

Öztan, A. (2002). Köşk Höyük. Anadolu arkeolojisine yeni katkılar. *TÜBA-AR:5*.

Öztan, A. (2012). "Köşk Höyük A Neolithic Settlement in Niğde-Bor Platau", *The Neolithic in Turkey. New Excavations & New Research, Central Turkey*, Yay. Haz. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm, Archaeology & Art Publications, Istanbul, 71-88.

Parsons, T. (1937). The structure of social action. New York: McGrawHill.

Parsons, T. (1965). *The Social System.* New York: The Free Press.

Parsons, T. (1968). The Structure of Social Action, Volume II: Weber. New York: The Free Press.

Parsons, T. (1970). Some Problems of General Theory. John McKinney ve E. A. Tiryakiyan (Eds.) *Theoretical Sociology Perspectives and Developments* içinde (ss. 27–51). New York: Meredith Co.

Parsons, T. (1991). The social system. London: Routledge

Parsons, T., Smelser, N. (1956). Economy and Society. Routlage.London

Parsons, T., Shills, Edward 1962(1951). Towards a general Theory of Action.New York. Harper and Row.

Pearson, M. P. (1999). The Archaeology of Death and Burial. College Station, Texas: Texas A & M University Press.

Pearson, J.A., Buitenhuis, H., Hedges, R.E.M., Martin, L., Russell, N., Twiss, K.C., (2007). 'New light on early caprine herding strategies from isotope analysis: a case study from Neolithic Anatolia' Journal of Archaeological Science 34.12: 2170–79

Pearson, J.A., Hedges, Molleson, T., Özbek, M. (2010). Exploring the relationship between weaning and infant mortality: An isotope analyses: a case study from Aşıklı Höyük and Çayönü Tepesi. American Journal of Physical Anthropology 143.

Pearson, J. (2013). 'Human and animal diet as evidenced by stable carbon and nitrogen isotope analysis' in I. Hodder (ed.), Humans and Landscapes of Çatalhöyük: Reports from the 2000–2008 Seasons (Çatalhöyük Research Project Series 8). London, British Institute at Ankara; Los Angeles, Cotsen Institute of Archaeology Press: 271–98

Pearson, J., Lamb, A., Evans, J., Engel, C., Russell, N., Sömel, M., Van Neer, W., & Wouters, W. (2021). Multi-isotope evidence of diet (carbon and nitrogen) and mobility (strontium) at Neolithic Çatalhöyük. In I. Hodder (Ed.), *Peopling the Landscape of Çatalhöyük. Çatalhöyük 13.: Reports from the 2009–2017 Seasons* (Vol. 53, pp. 217–244). British Institute at Ankara. http://www.jstor.org/stable/10.18866/jj.31971227.17

Peers, L. (1999). Many tender ties: the shifting contexts and meanings of the S Black bag. World Archaeology, 31(2): 288–302.

Pétrequin, P. (1993). North wind, south wind. Neolithic technical choices in the Jura Mountains, 5700-2400 BC. In Lemonier, P. (ed.). Technological Choices. Transformation in Material Cultures Since the Neolithic. London and New York: Routledge, 36-76.

Petrie, W. M. F. (1904). Methods and Aims in Archaeology. London: Macmillan.

Petrone, G. Ve D'Onofrio, S. (2004). Il corpo a pezzi: orizzonti simbolici a confronto. Palermo: Flaccovio.

Pilloud, M.A., Haddow, S.D., Knüsel, C.J., Larsen, C.S. (2016a). 'A bioarchaeological and forensic re-assessment of vulture defleshing and mortuary practices at Neolithic Çatalhöyük' Journal of Archaeological Science: Reports 10: 735–43

Pingeot, A. (ed.) (1990). Le corps en morceaux. Catalogues d'exposition. Paris: Musée d' Orsay.

Ponty, M. M. (2017). *Algının Femonenolojisi,* İthaki Yayınları

Portillo, M., Garcia-Suarez, A., Klimowicz, A., Baranski, M.Z., Matthews, W., 2019. Animal penning and open area activity at Neolithic Çatalh¨oyük. Turkey. Journal of Anthropological Archaeology 56, 101106. https://doi.org/10.1016/j. jaa.2019.101106.

Portillo, M., Garcia-Suarez, A., Matthews, W., 2020. Livestock faecal indicators for animal management, penning, foddering and dung use in early agricultural built environments in the Konya Plain, Central Anatolia. Archaeol. Anthropol. Sci. 12, 40.

Raquel L. Fanner-Hinton, (2002). "The Chicago Context: Understanding the Consequences of Urban Processes on School Capacity", Tile Journal of Negro Education, Vol. 71, No.4, pp. 313-330, s. 315-316.

Relke, J. (2007). ‘Interpreting the bucrania of Çatalhöyük: James Mellaart, Dorothy Cameron, and beyond’ Anthrozoös 20.4: 317–28

Renfrew, C. (1979). Before Civilization. New York: Cambridge University Press.

Renfrew, C ve Bahn, P. (2013). Arkeoloji : Anahtar Kavramlar, İletişim yayınları

Renfrew, C ve Bahn, P. (2017). Arkeoloji Kuramlar Yöntemler ve Uygulama, Homer Kitabevi

Robb, J. (2001). Island identities: ritual, travel and the creation of difference in Neolithic Malta, European Journal of Archaeology, 4:2, 175-202, DOI: 10.1179/eja.2001.4.2.175

Robb, J.E., Elster, E., Isetti, E., Knüsel, C.J., Tafuri, M.A., Traverso, A. (2015). ‘Cleaning the dead: Neolithic ritual processing of human bone at Scaloria Cave, Italy’ Antiquity 89.343: 39–54

Roffet-Salque, M., Marciniak, A., Valdes, P.L, Pawłowska, K., Pyzel, J., Czerniak, L., Krüger, M., Roberts, C.N., Pitter, S., Evershed, R.P. (2018) ‘Synchronicity of climate and cultural proxies around 8.2 kyBP Çatalhöyük East’ Proceedings of the National Academy of Sciences 116.9: 3345–46

Roodenberg, J., Roodenber, S. A. (2012). “Ilıpınar and Menteşe: Early Farming Communities in the Eastern Marmara”. *The Neolithic in Turkey; 5: Northwestern Turkey and Istanbul*

Roodenberg, S. A., Gerritsen, F. A., Özbal, R. (2013). Neolithic Burials from Barcın Höyük: The 2007-2012 Excavation Seasons. *Anatolica, 39,* 93-111. https://doi.org/10.2143/ANA.39.0.2990785

Rubin, G. (1975). The Traffic in Women: Notes on the “Political Economy” of Sex. In Toward an Anthropology of Women, edited by R.R. Reiter, pp. 157–210. Monthly Review, New York.

Rubin, G. (1984). Thinking Sex: Notes for a Radical Theory of the Politics of Sexuality. In Pleasure and Danger: Exploring Female Sexuality, edited by C.S. Vance, pp. 267–319. Pandora, London.

Russell, N. (2003). ‘Dance of the cranes: crane symbolism at Çatalhöyük and beyond’ Antiquity 77.297: 445–55

Russell, N. (2012). Social Zooarchaeology: Humans and Animals in Prehistory. Cambridge, Cambridge University Press

Russell, N., Meece, S. (2005). ‘Animal representations and animal remains at Çatalhöyük’ in I. Hodder (ed.), Çatalhöyük Perspectives: Themes from the 1995–99 Seasons (Çatalhöyük Research Project Series 6). Cambridge, McDonald Institute for Archaeological Research; London, British Institute at Ankara: 209–30

Russell, N., Griffitts, J.L. (2013). ‘Çatalhöyük worked bone: South and 4040 Areas’ in I. Hodder (ed.) Substantive Technologies at Çatalhöyük: Reports from the 2000–2008 Seasons (Çatalhöyük Research Project Series Volume 9). London, British Institute at Ankara; Los Angeles, Cotsen Institute of Archaeology Press: 277–306

Russell, N., Wright, K.I., Carter, T., Ketchum, S., Ryan, P., Yalman, N., Regan, R., Stevanović, M., Milić, M. (2014). ‘Bringing down the house: house closing deposits at Çatalhöyük’ in I. Hodder (ed.), Integrating Çatalhöyük: Themes From the 2000–2008 Season (Çatalhöyük Research Project Series Volume 10). London, British Institute at Ankara; Los Angeles, Cotsen Institute of Archaeology Press: 109–22

Russell, N., Bogaard, A. (2016). ‘Subsistence actions at Çatalhöyük’ in S.R. Steadman, J.C. Ross (eds), Agency and Identity in the Ancient Near East: New Paths Forward. London, Routledge: 63–79

Sadarangani, F. (2014). ‘The sequence of Buildings 53 and 42 and external spaces 259, 260 and 261’ in I. Hodder (ed.), Çatalhöyük Excavations: The 2000–2008 Seasons. London, British Institute at Ankara; Los Angeles, Cotsen Institute of Archaeology Press: 191–219

Sağlamtimur, H. (2012). The Neolithic Settlement of Ege Gübre. içinde: M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm (eds.), The Neolithic in Turkey. New Excavations and New Research. Western Turkey (Istanbul 2012) 197-225. N. Başgelen – P. Kuniholm (eds.), The Neolithic in Turkey. New Excavations and New Research. Western Turkey (Istanbul 2012)

Sahlins, M. (1976). Cultural and Practical Reason. Chicago.University of Chicago Press.

Saunders, N. J. (1999). Biographies of brilliance: pearls, transformations of matter and being, c. AD 1492. World Archaeology, 31(2): 243–57.

Saussare, F., 1986 (1916). Course in General Linguistics. La Salle, II. Open Court Publishing Company.

Saxe, A. A. (1970). Social Dimensions of Mortuary Practices. Ph.D. Dissertation, University of Michigan. Ann Arbor, Michigan: University Microfilms.

Sawday, J. (1995). h e Body Emblazoned: Dissection and the Human Body in Renaissance Culture. London and New York: Routledge.

Schiffer, M.B. ve Skibo, J.M. (1987). Theory and experiment in the study of technological change. Current Anthropology 28: 595-622.

Schutz, A. (1973). Collected Papers.The Hague. Martinus Nijhoff.

Seip, L. P. (1999). Transformations of meaning: the life history of the Naxalk mask. World Archaeology, 31(2): 272–87.

Sewell, W. (1992). A Theory of Structure.American Journal of Sociology 98,1

Sherif, M. (1967). Group Conflict and Co-Operation: Their Social Psychology. London: Psychology Press.

Simmel, G. (1910). "How is Society Possible?", *American Journal of Sociology*, Volume 16, No. 3, Nov., 1910, s. 372-391.

Simmel, G. (1933). "Philosophie des Geldes."

Simmel, G. (1950). The Metropolis and Mental Life. In K. H. Wolff (Ed.), The Sociology of Georg Simmel (pp. 409-424). New York: The Free Press.

Smith P., Riley, A. 2020. Kültürel Kurama Giriş. Dipnot Yayınları.

Spradley, M.K, Hamilton, M., Giordano, A. (2012). 'Spatial patterning of vulture scavenged human remains' Forensic Science International 219: 57–63

Stark, M.T. (1998). Technical choices and social boundaries in material culture patterning: an introduction. In Stark, M. (ed.). The Archaeology of Social Boundaries. Washington and London: The Smithsonian Institute, 1-11.

Steadman, P., 2006. Why are most buildings rectangular? Architectural Research Quarterly 10 (2), 119–130. https://doi.org/10.1017/S1359135506000200.

Sterelny K., Watkins T. (2015). "Neolithization in southwest Asia in a context of niche construction theory". *Cambridge Archaeological Journal*25 (3): 673-691.

Strathern, M. (1988). h e Gender of the Gift: Problems with Women and Problems with Society in Melanesia. Studies in Melanesian Anthropology 6. Berkeley: University of California Press.

Stiner, M. C. – Özbaşaran, M. – Duru, G. (2018). "Conclusion", *The Early Settlement at Aşıklı Höyük- Essays in Honor of Ufuk Esin* (eds. M. Özbaşaran, G. Duru, M. Stiner): 437-443. Ege Yayınları, Istanbul.

Strouhal, E. (1973). Five Plastered Skulls from Pre-Pottery Neolithic B Jericho. Anthropological Study. Pale´orient 2, 231–247.

Stryker, S. (1968). *"Identity Salience and Role Performance",* Journal of Marriage and the Family, 4, 558-564. doi: 10.2307/349494.

Stryker, S. (2007). *"Identity Theory and Personality Theory: Mutual Relevance",* Journal of Personality, 75: 6, 1083-1102. doi: 10.1111/j.1467-6494.2007.00468.x.

Şavran, T.G. (2013). Sosyoloji Tarihi, Unite 1: İşlevselcilik-I: Talcott Parsons, Eskişehir, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2304.

Tajfel, H. (1978). Differentiation Between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Inter-Group Relations. London: Academic Press.

Tajfel, H. ve Turner, J. C. (1979). An Integrative Theory of Intergroup Conflict. İçinde W. G. Austin ve S. Worchel (Editörler), The Social Psychology of Intergroup Relations (ss. 33-47). Monterey: Brooks/Cole.

Thomas, J. (1996). Time, Culture and Identity:An Interpretive Archaeology. London and NewYork:Routledge.

Thomas, J. (2000). Death, Identity and the Body in Neolithic Britain, The Journal of Royal Anthropological Institute, Vol.6, No.4

Tilley, C. (1996). An Ethnography of the Neolithic: Early Prehistoric Societies in Southern Scandinavia. Cambridge: Cambridge University Press.

Tiryakian, E. (1995). Effervescence, Social Change and Charisma. İnternational Sociaology 10,3:296-281.

Tomasello M. (2009). *Why We Cooperate*. Cambridge, MA: MIT Press.

Tomasello, M. (2014). The ultra-social animal. *European Journal of Social Psychology* 44 (3): 187-194.

Trinkaus, E., Buzhilova, A.P. (2012). 'The death and burial of Sunghir I' International Journal of Osteoarchaeology 22: 655–66

Tsartsidou, G. (2018). The microscopic record of Aşıklı Höyük: Phytolith analysis of material from the 2012–2016 field seasons. *The early settlement of Aşıklı Höyük: Essays in honor of Ufuk Esin*.

Tsoraki, C. (2021). The ground stone technologies at Neolithic Çatalhöyük: issues of production, use and deposition Christina Tsoraki. In I. Hodder (Ed.), *The Matter of Çatalhöyük. Çatalhöyük 14.: Reports from the 2009–2017 Seasons* (Vol. 54, pp. 309–370). British Institute at Ankara. http://www.jstor.org/stable/10.18866/jj.31971224.19

Turner, V. (1977). The Ritual Process. Ithaca, NY. Cornell University Press.

Ucko, P. J. (1968). Anthropomorfic Figurines. Royal Anthropological Institute.

Van Gennep, A. (1909). The Rites of Passage. University of Chicago Press, Chicago.

Vasić, M., & Tripković, J. (2021). Heavy residue. In I. Hodder (Ed.), *The Matter of Çatalhöyük. Çatalhöyük 14.: Reports from the 2009–2017 Seasons* (Vol. 54, pp. 45–70). British Institute at Ankara. http://www.jstor.org/stable/10.18866/jj.31971224.9

Vasić, M., Knüsel, C. J., & Haddow, S. D. (2021b). Funerary practices II: burial associations. In I. Hodder (Ed.), *Peopling the Landscape of Çatalhöyük. Çatalhöyük 13.: Reports from the 2009–2017 Seasons* (Vol. 53, pp. 357–394). British Institute at Ankara. http://www.jstor.org/stable/10.18866/jj.31971227.23

Vasić, M., Siebrecht, M., Tsoraki, C., Veropoulidou, R., & García-Díaz, V. (2021c). Beads and pendants in life and death: insights into the production, use and deposition of ornamental technologies at Çatalhöyük. In I. Hodder (Ed.), *The Matter of Çatalhöyük. Çatalhöyük 14.: Reports from the 2009–2017 Seasons* (Vol. 54, pp. 215–246). British Institute at Ankara.

http://www.jstor.org/stable/10.18866/jj.31971224.15

Vester, H. G. (2010). *Kompendium der Soziologie III: Soziologische Theorien*. VS Verlag, Wiesbaden.

Voss, B. (2005). Sexual Subjects: Identity and Taxonomy in Archaeological Research. In: Casella, E.C., Fowler, C. (eds) The Archaeology of Plural and Changing Identities. Springer, Boston, MA. https://doi.org/10.1007/0-306-48695-4_4.

Walde, D., ve Willows, N.D., (1991). The Archaeology of Gender: Proceedings of the Twentysecond Annual Conference of the Archaeological Association of the University of Calgary. The University of Calgary Archaeological Association, Calgary.

Watkins T. (1990). The origins of house and home? *World Archaeology* 21: 336-347.

Watkins, T. 2017 "Neolithic corporate identities in evolutionary context, *by Trevor Watkins"* Benz, M., Gebel, H, G, K., Watkins, T. (ed.), Neolithic Corporate Identities. Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence, and Environment 20**,** Berlin, exoriente (2017)

Weber, M. (1904). Die protestantische Ethik und der „Geist" des Kapitalismus. In: Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. 20, S. 1–54.

Weninger, B., Clare, L., Gerritsen, F., Horejs, B., Kraus, R., Lindstadter, J., Ozbal, R., Rohling, E.J. (2014). 'Neolithisationof the Aegean and southeast Europe during the 6600–6000 cal. BC period of rapid climate change' *Documenta Praehistorica* 41: 1–31. http://dx.doi.org/10.4312/dp.41.1

Wright M., C. (1959). The Sociological Imagination. New York. Oxford Universtiy Press.

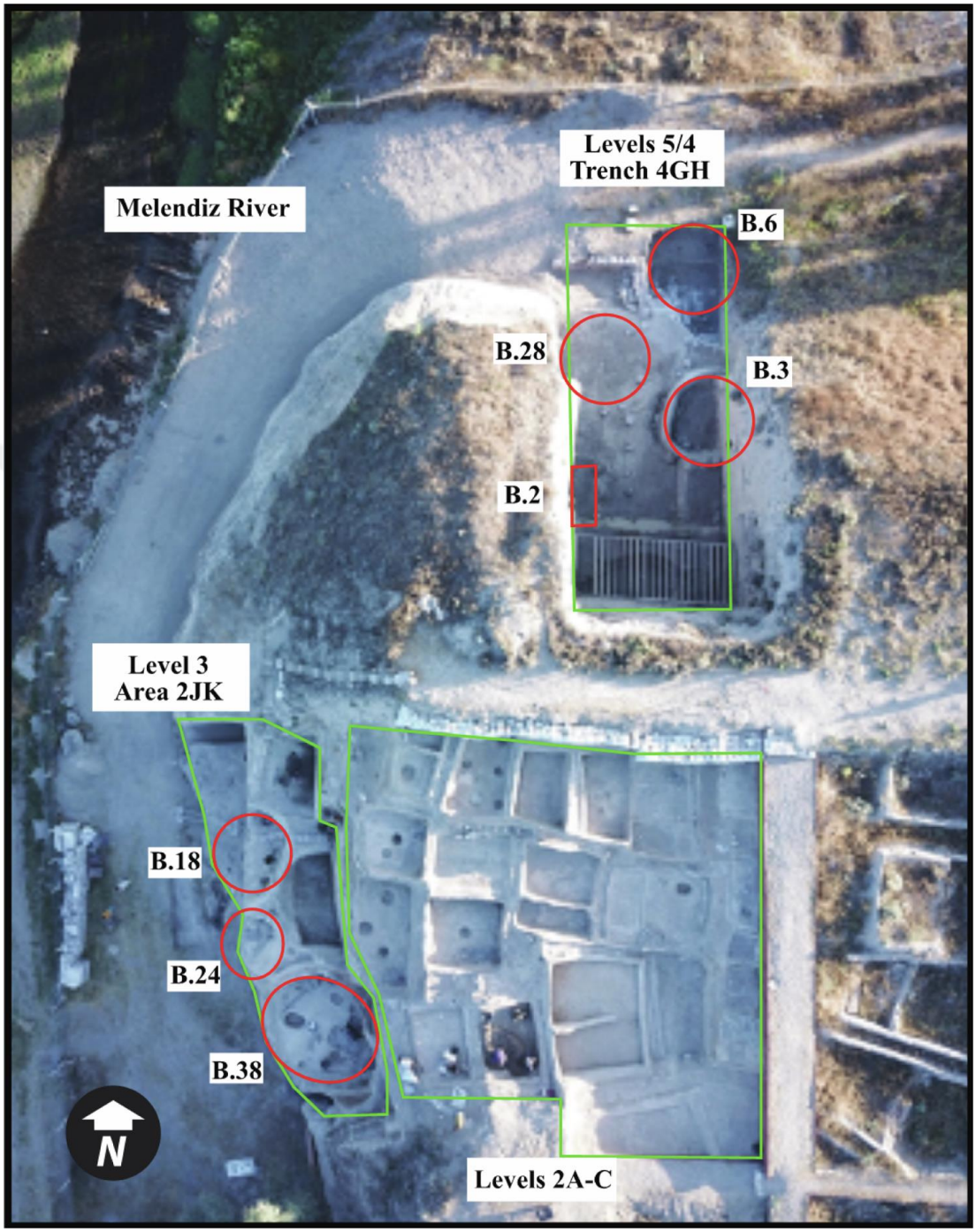
Wright, K., Garrard, A. (2003). Social İdentities in the expansion of stone bead making in Neolithic Western Asia: new evidence from Jordan, Antiquity,

Wright, K.I (2014) ‘Domestication and inequality? Households, corporate groups and food processing tools at Neolithic Çatalhöyük’ Journal of Anthropological Archaeology 33: 1–33

Yelözer, S. (2018). “The Beads from Aşıklı Höyük”, *The Early Settlement at Aşıklı Höyük- Essays in Honor of Ufuk Esin* (eds. M. Özbaşaran, G. Duru, M. Stiner): 383-404. Ege Yayınları, Istanbul.

Yüncü, E., Doğu, A. K., Kaptan, D., Kılıç, M. S., Mazzucato, C., Güler, M. N., Eker, E., Katırcıoğlu, B., Chyleński, M., Vural, K. B., Sağlıcan, E., Atağ, G., Bozkurt, D., Pearson, J., Sevkar, A., Altınışık, N. E., Milella, M., Karamurat, C., Aktürk, Ş., vd. (2025). Female lineages and changing kinship patterns in Neolithic Çatalhöyük. *Science (New York, N.Y.), 388*(6754), . https://hdl.handle.net/11511/115277

ŞEKİLLER

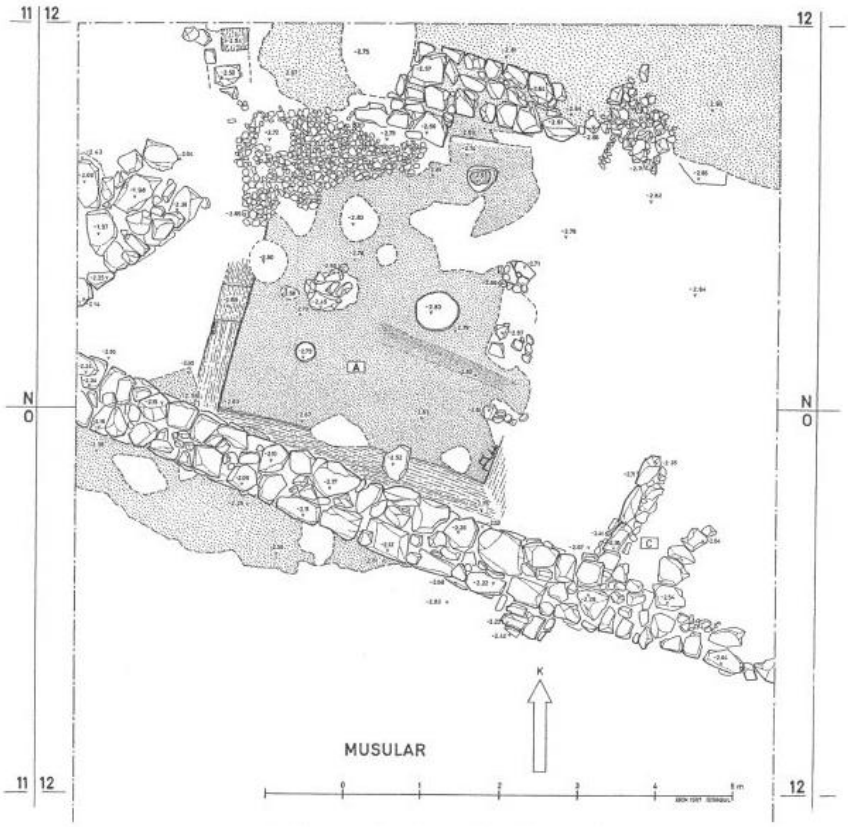
Şekil 1.Aşıklı Höyük erken ve geç dönem iskanlarına tarihlenen yapıların havadan görünümü (Özbaşaran vd 2021;10).

Şekil 2. Aşıklı Höyük Tabaka 2 yerleşim planı ve yapılarda ocak/fırın ilişkisi (Özbşaran 2021; 13).

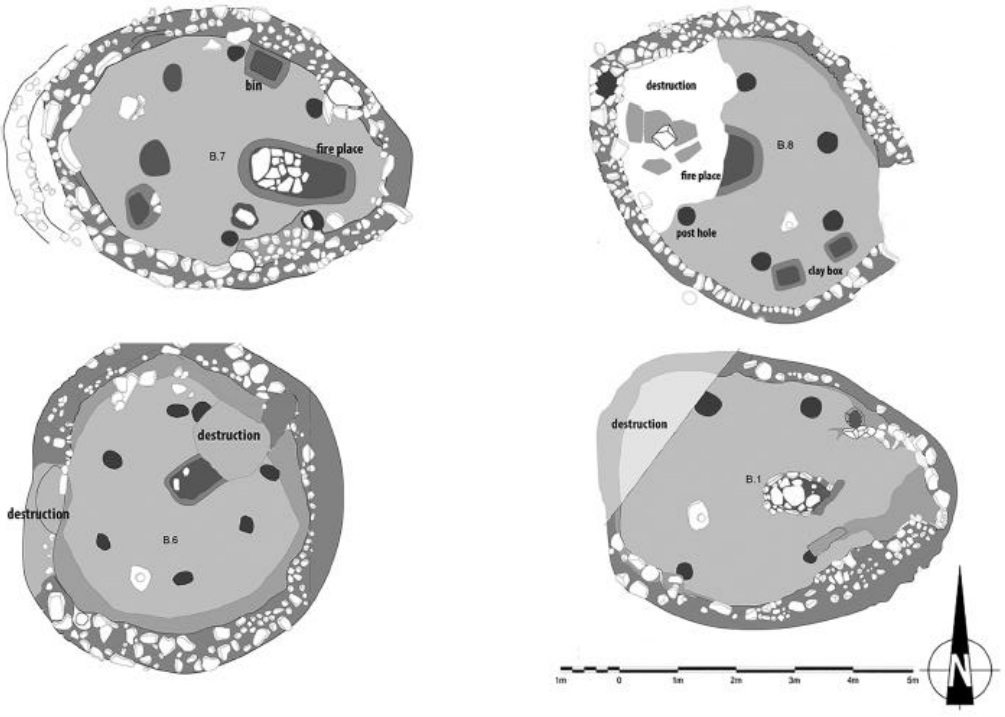
Şekil 3.Aşıklı Höyük Tabaka 2 kırmızı boyalı kireç tabanlı yapısı (Özbaşaran vd. 2021:15)

Şekil 4 Musular A Yapısı (Özbaşaran 2000:143).

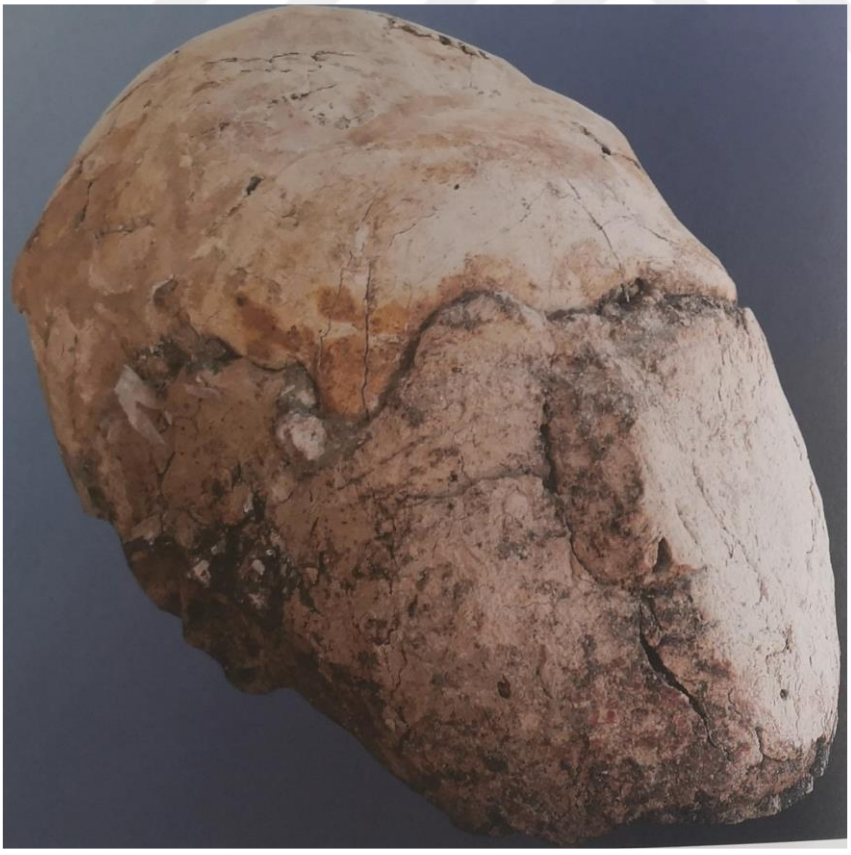
Şekil 5 Balıklı yerleşimi mimarisi (Gorring-Morris vd. 2024:6)

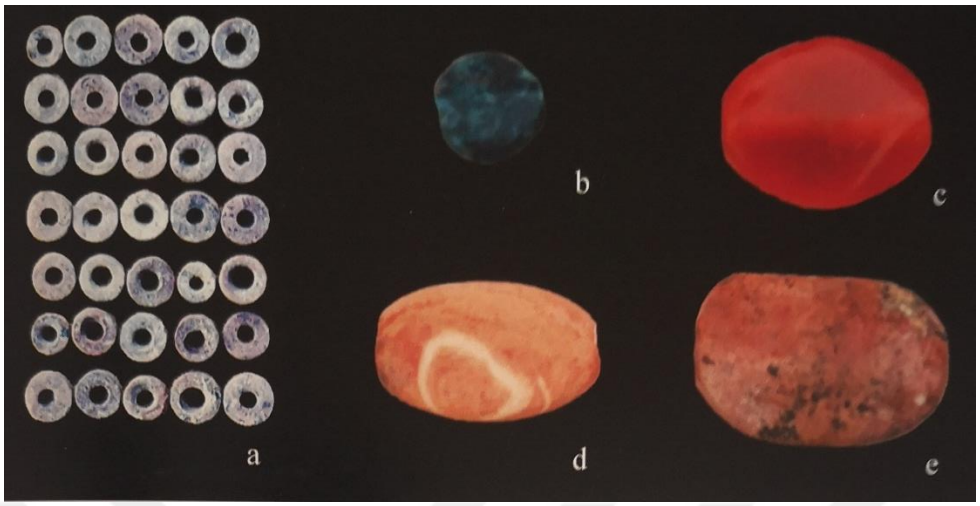
Şekil 6.Balıklı yerleşimi, Bina 1,6,7 ve 8 (Gorring-Morris vd. 2024:7)

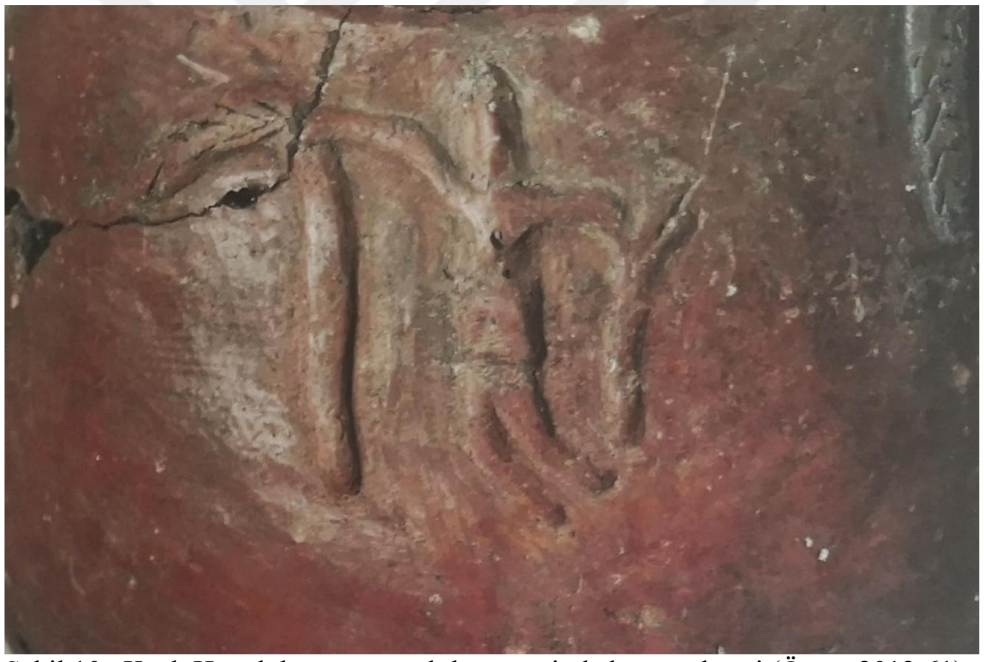
Şekil 7.Köşk Höyük Tabaka III duvar resmi (Öztan 2012: 52)

Şekil 8. Köşk Höyük srestorasyon sonrası sıvalı kafatası

Şekil 9. Aşıklı boncuk tipleri. a-disk biçimli steatit, b- bilinmeyen taştan oval biçimli merceksi c-karnelyandan oval biçimli d-kireç taşından oval biçimli e-granitten oval biçimli/eliptik (Yelözer 2018:387)

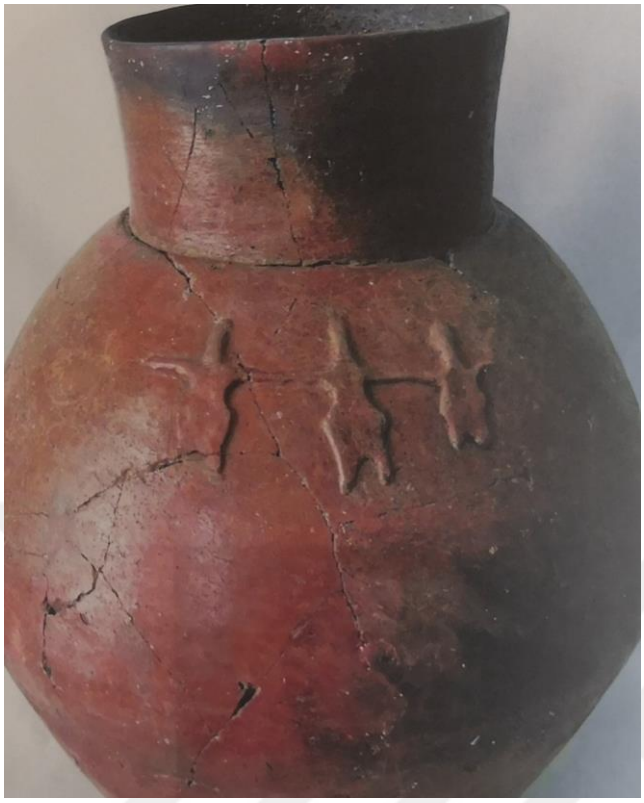

Şekil 10. Köşk Höyük kırmızı astarlı kap üzerinde hasat sahnesi (Öztan 2012:61)

Şekil 11. Köşk Höyük. Kap üzerinde av sahnesi (Öztan 2012: 64)

Şekil 12. Köşk Höyük. Kap üzerinde sağım sahnesi (Öztan 2012:64)

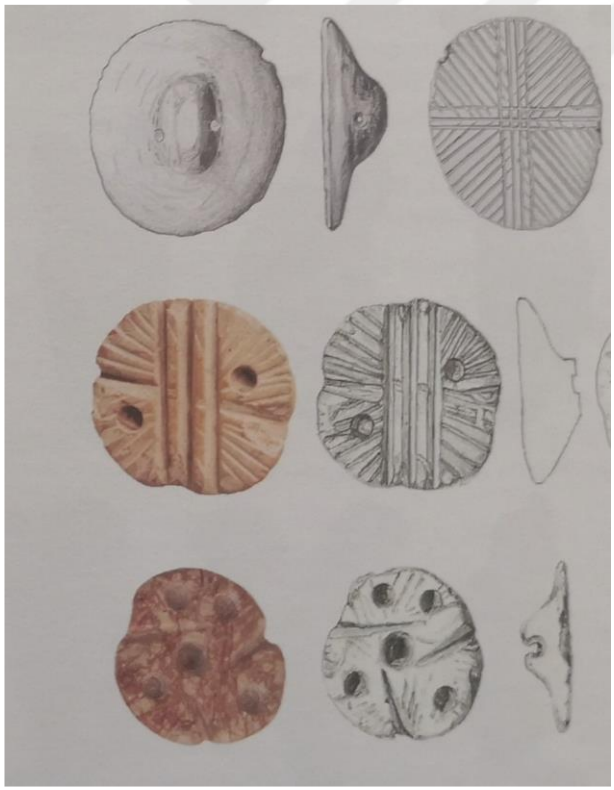
Şekil 13. Köşk Höyük. Kap üzerinde dans eden kadın figürler (Öztan 2012:65)

Şekil 14. Köşk Höyük. Kap üzerinde geyik betimi (Öztan 2012: 66)

Şekil 15. Köşk Höyük. Kap üzerinde geyik betimi (Öztan 2012: 66)

Şekil 16. Tepecik-Çitlik yerleşimi taş ve kil mühür örnekleri (Bıçakçı vd. 2012:133)
Şekil 16. Tepecik-Çitlik yerleşimi taş ve kil mühür örnekleri (Bıçakçı vd. 2012:133)

Şekil 17. Çatalhöyük araştırma alanları (Hodder 2022:6)

Şekil 18. Çatalhöyük kuzey alanı (Hodder 2022:9)

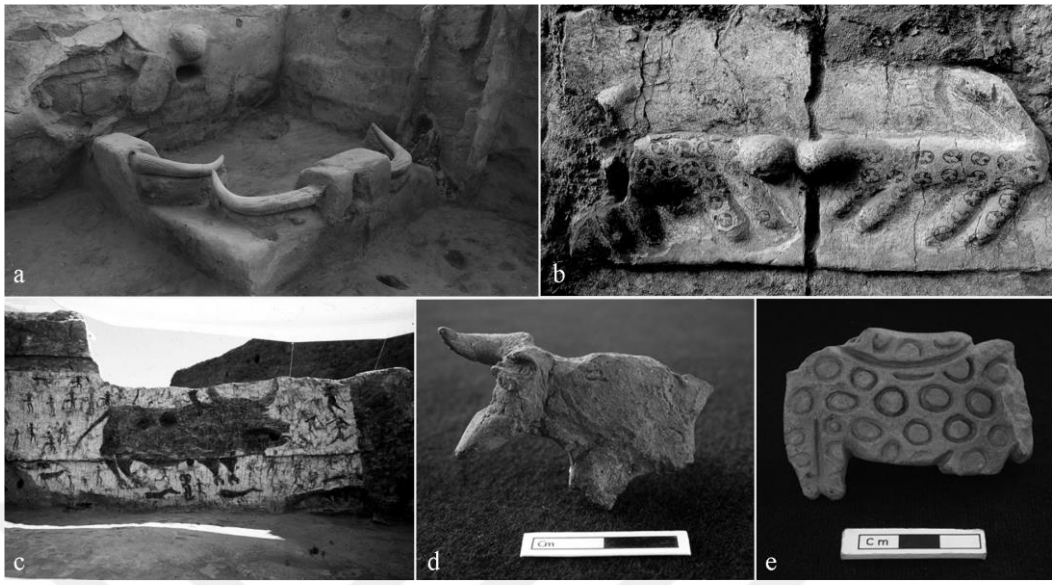
Şekil 19. Çatalhöyük Güney Alanı (Hodder 2022:7)

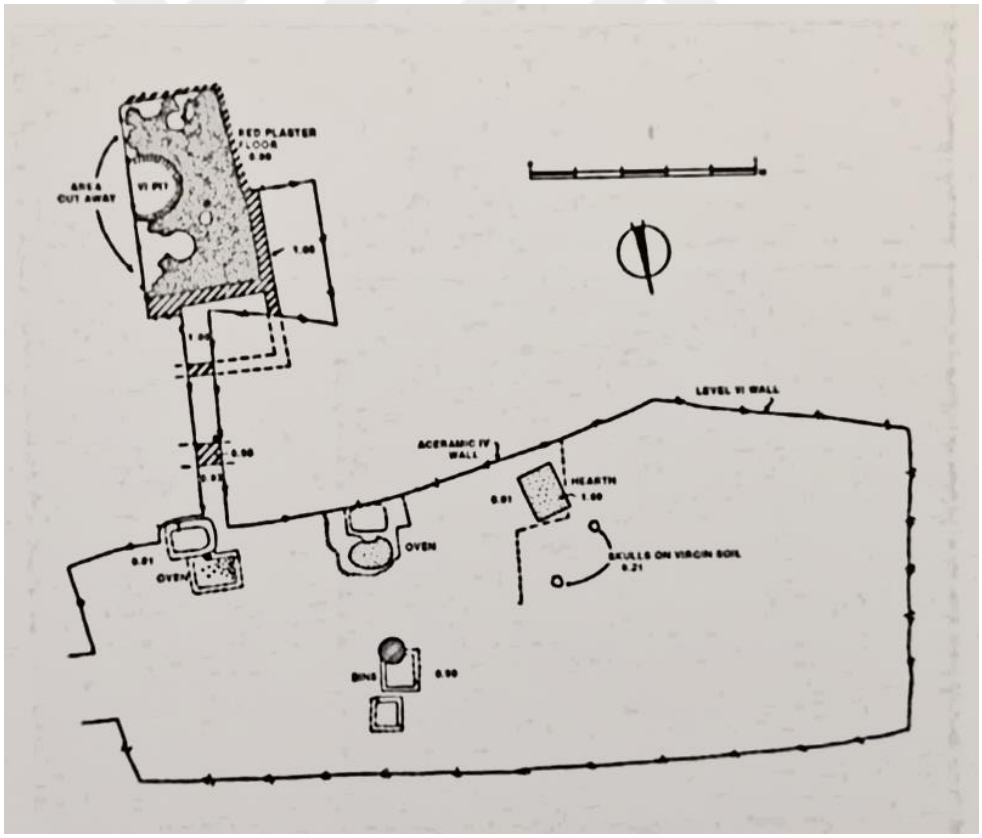
Şekil 20. Çatalhöyük birey 19593 (Orta Evre MÖ 6700/6500) (Knüsel vd 2021:250)

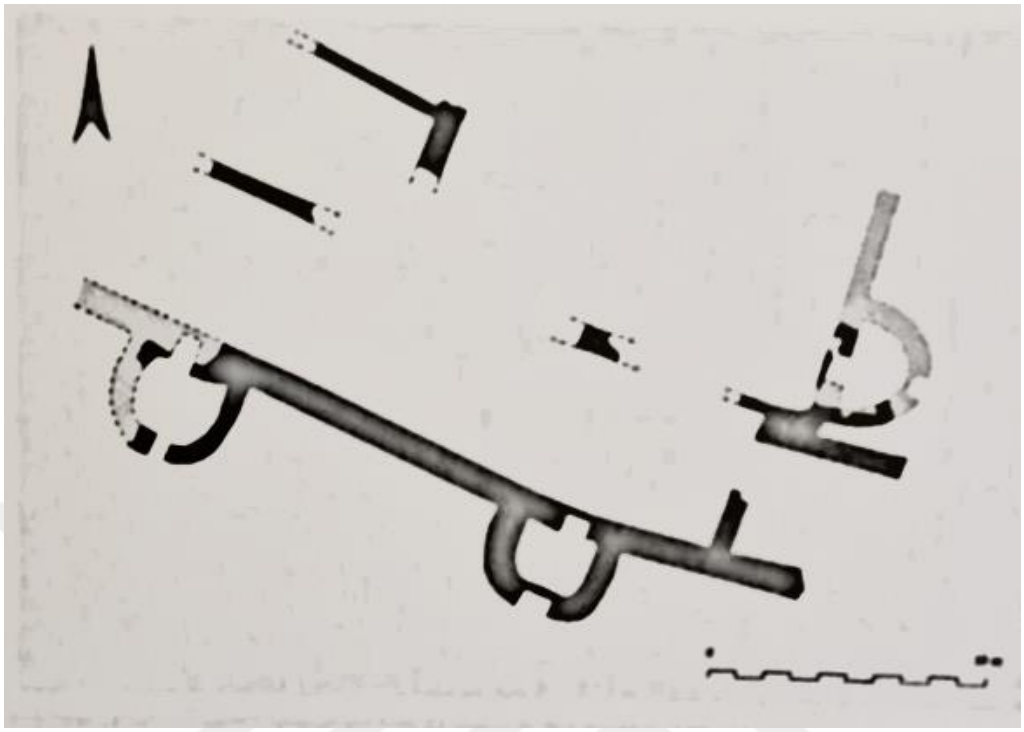
Şekil 21. Çatalhöyük birey 32608 (Erken Evre MÖ 7100-6700) (Knüsel vd 2021:252)

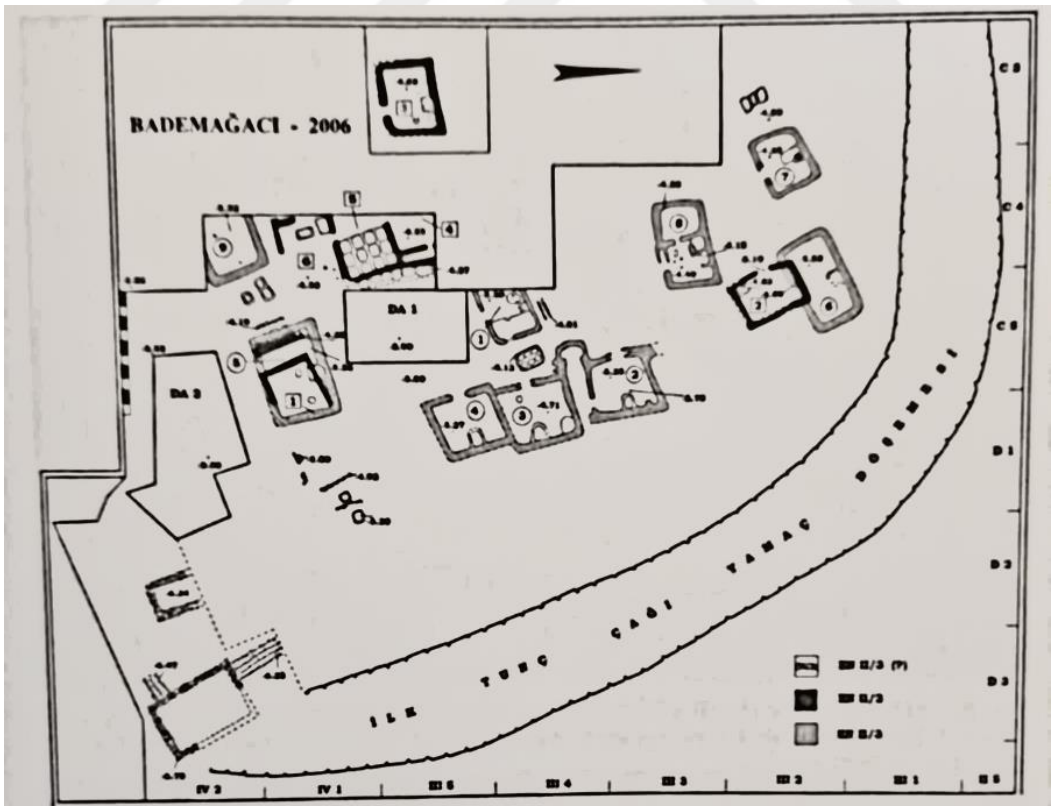
Şekil 22. Çatalhöyük'te hayvan ikonografisine ilişkin farklı uygulama örnekleri (Der 2021:131)

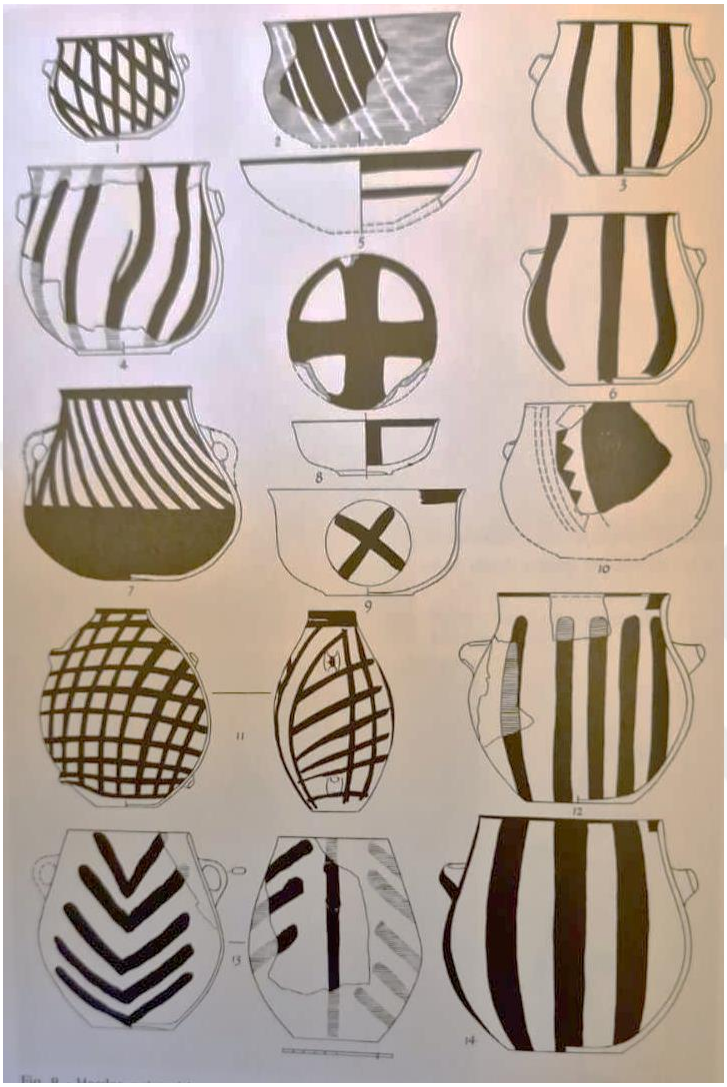
Şekil 23. Hacılar erken tabaka ve kireç tabanlı yapı (Duru 2012:33)

Şekil 24. Kuruçay Tabaka 11 çevirme duvarı (Duru 2012:39)

Şekil 25. Bademağacı duvar sistemi (Duru 2012:51)

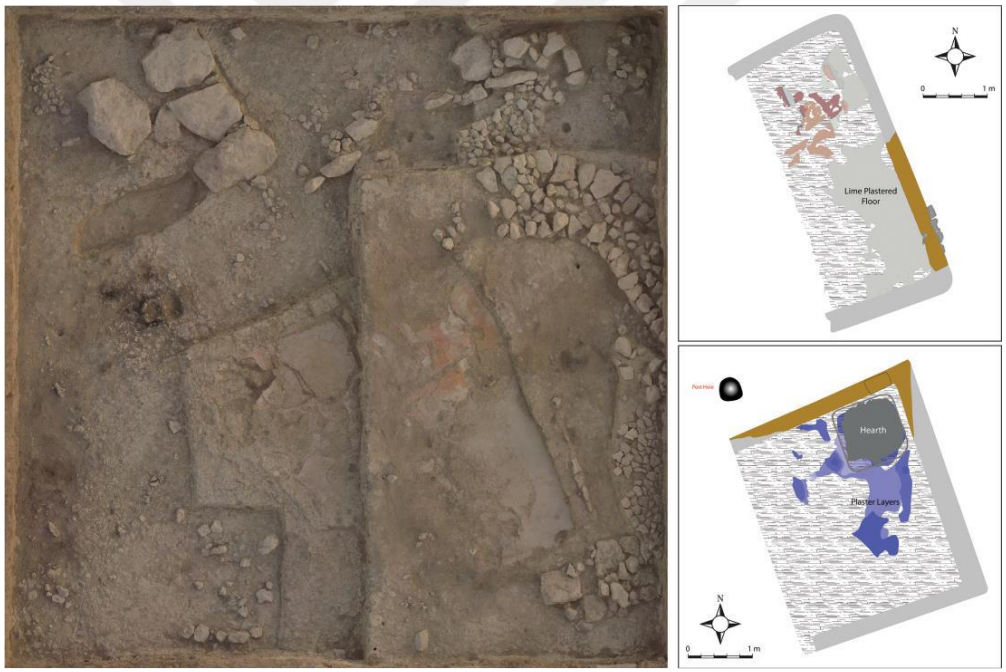
Şekil 26. Hacılar boyalı seramik örnekleri (Duru 2012: 36)

Şekil 27. Hacılar natüralistik figürin örnekleri (Duru 2012:37)

Şekil 28. Ekşi Höyük evre 7 kırmızı boyalı kireç tabanlı yapıları (Dedeoğlu vd. 2023:6)

Şekil 29. Ekşi Höyük Evre 6 boyalı taban detayı (Dedeoğlu vd. 2023:7)

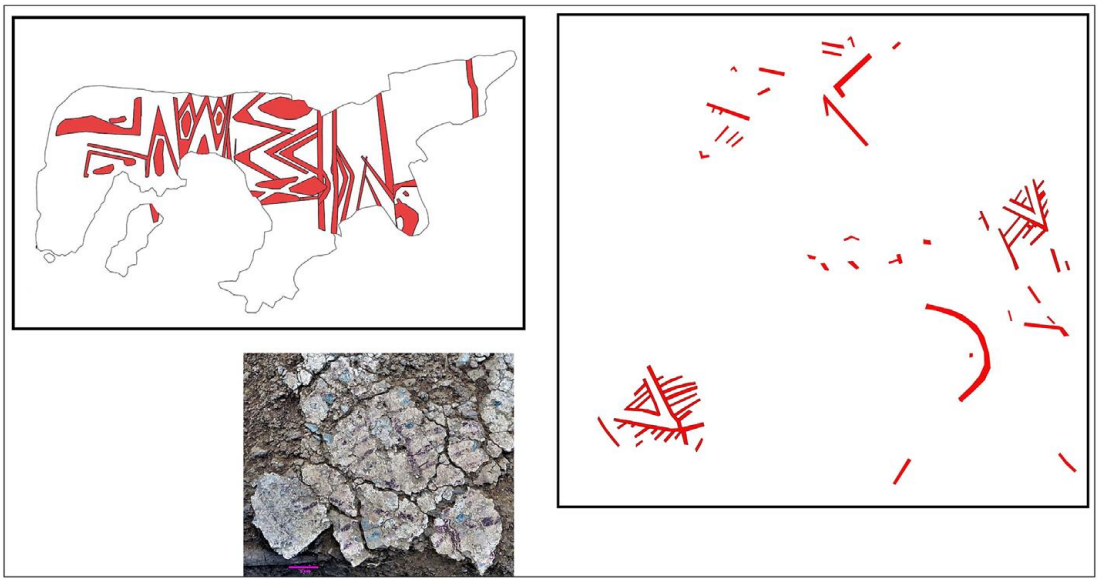
Şekil 30.Şekil 30. Ekşi Höyük Evre 4a-b dörtgen ve apsidal yapıları (Dedeoğlu vd. 2023:10)

Şekil 31. Şekil 31. Girmeler Mağarası ve mağara önünde kireç tabanlı yapılar (Erdoğu vd. 2024:30)

Şekil 32. Şekil 32. Girmeler Bina 1'de bulunan mezar (Erdoğu vd. 2024:32)

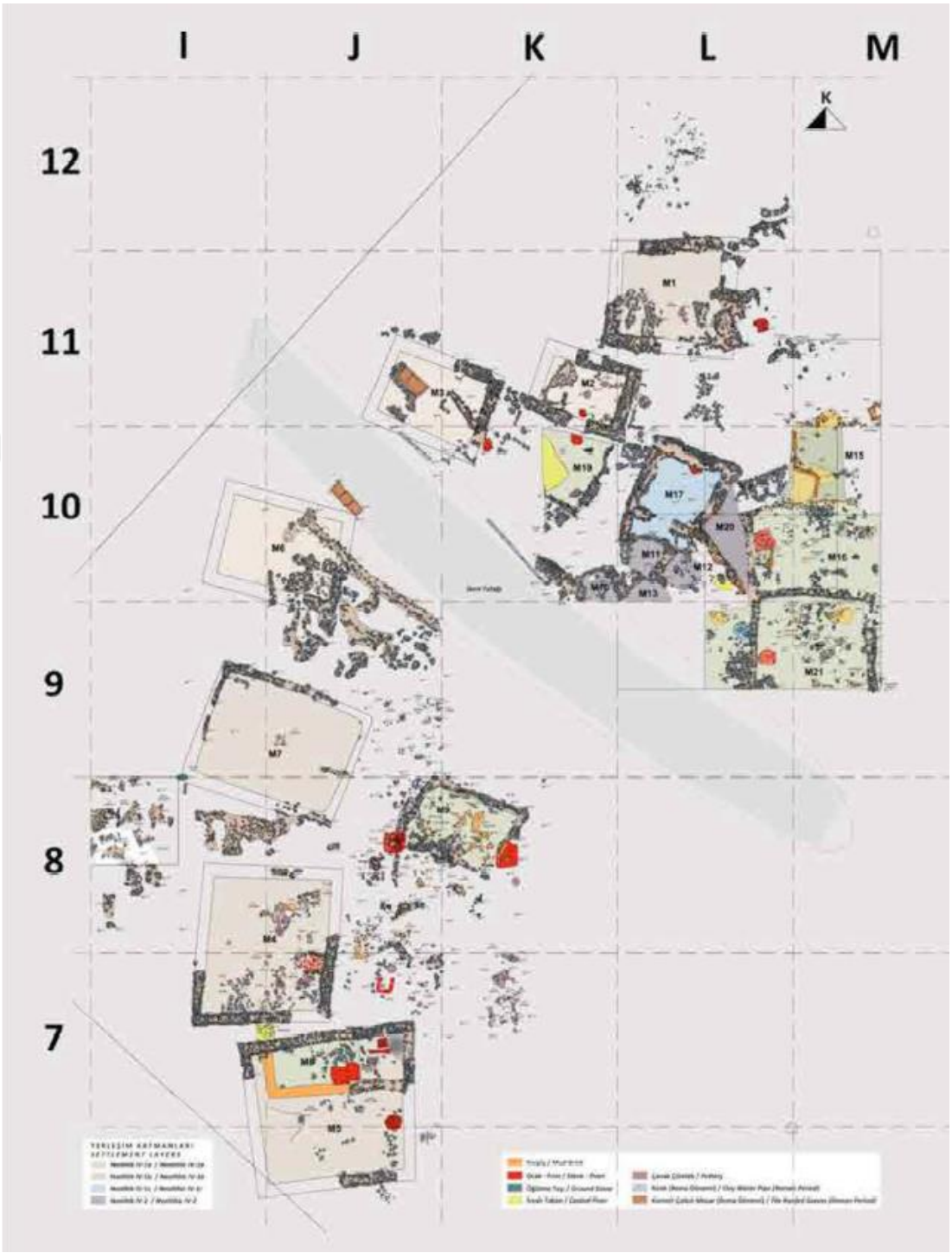
Şekil 33. Girmeler Bina 1 ve Bina 3 taban resimleri (Erdoğu vd. 2024:32)

Şekil 34. Ulucak Höyük Tabaka VI, V ve IV mimarisi (Çevik vd 2020: 35)

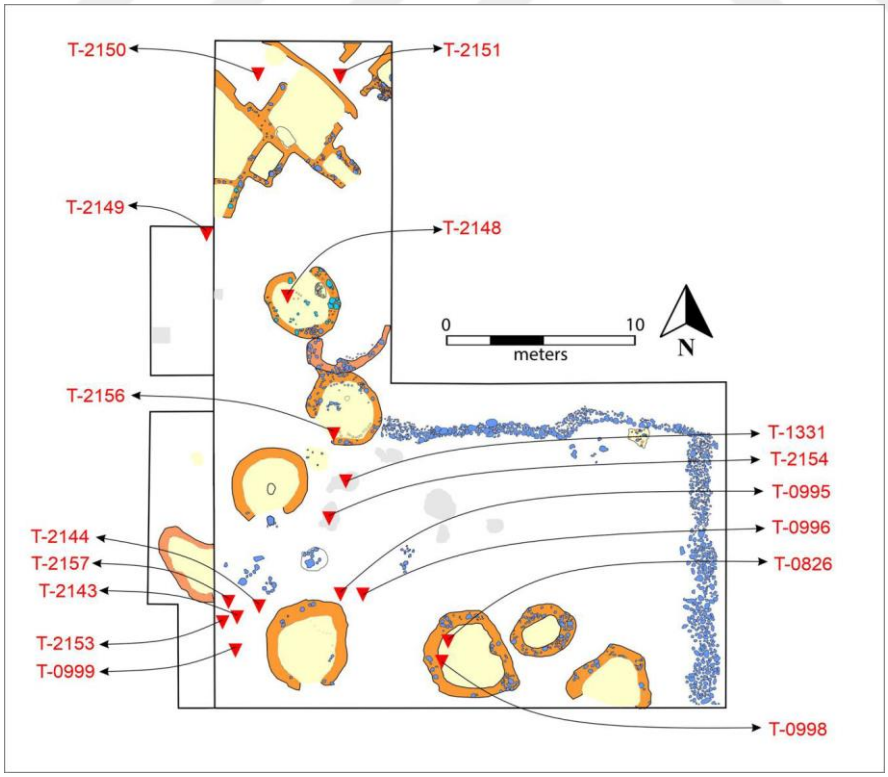
Şekil 35. Ulucak Höyük Tabaka IVc buluntuları (Çevik vd. 2020:36)

Şekil 36. Yeşilova Höyüğü mimari tabakaları (Derin 2020:8)

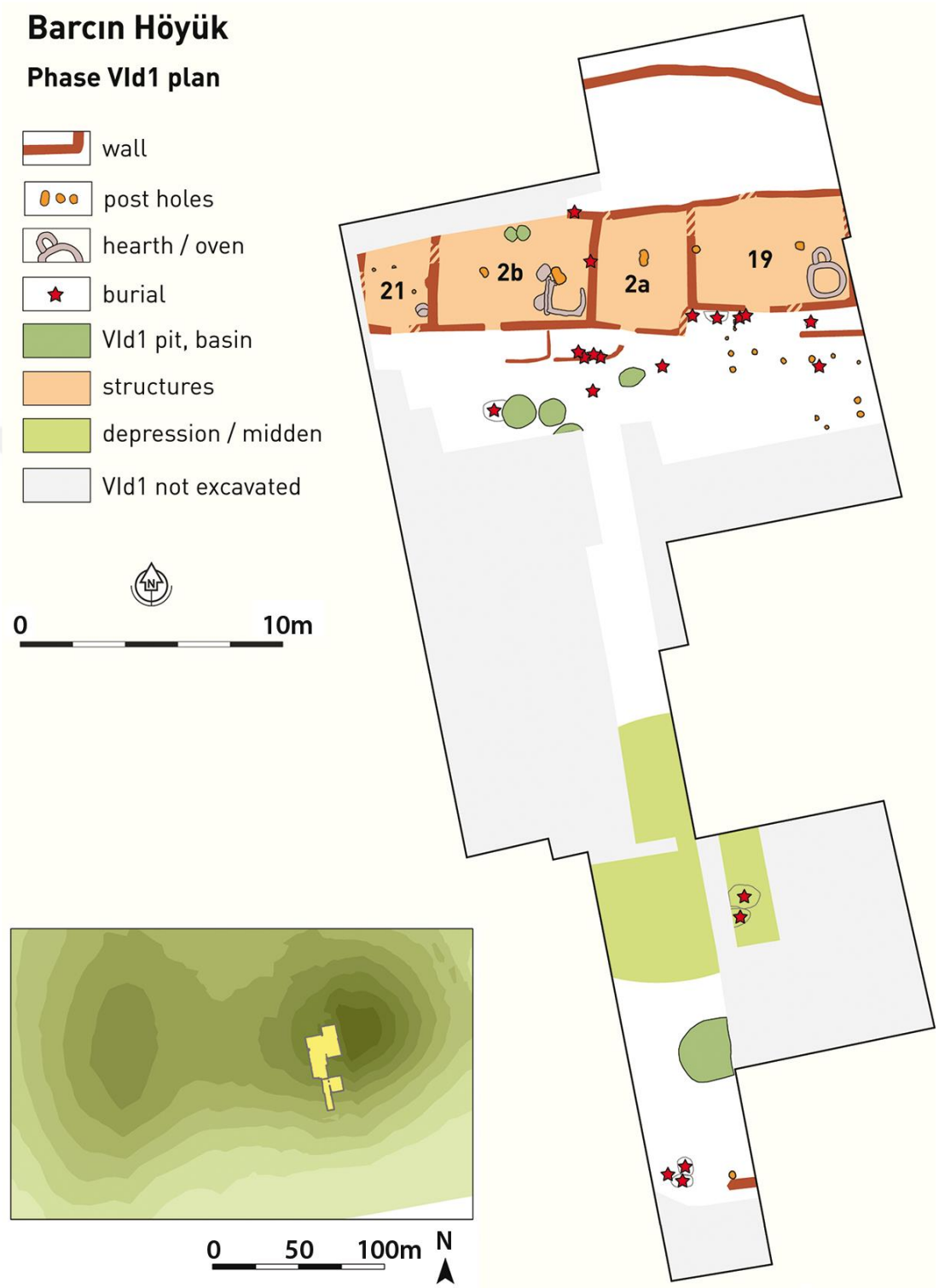

Şekil 37. Bahçelievler yerleşiminin konumu (Fidan vd. 2022:135)

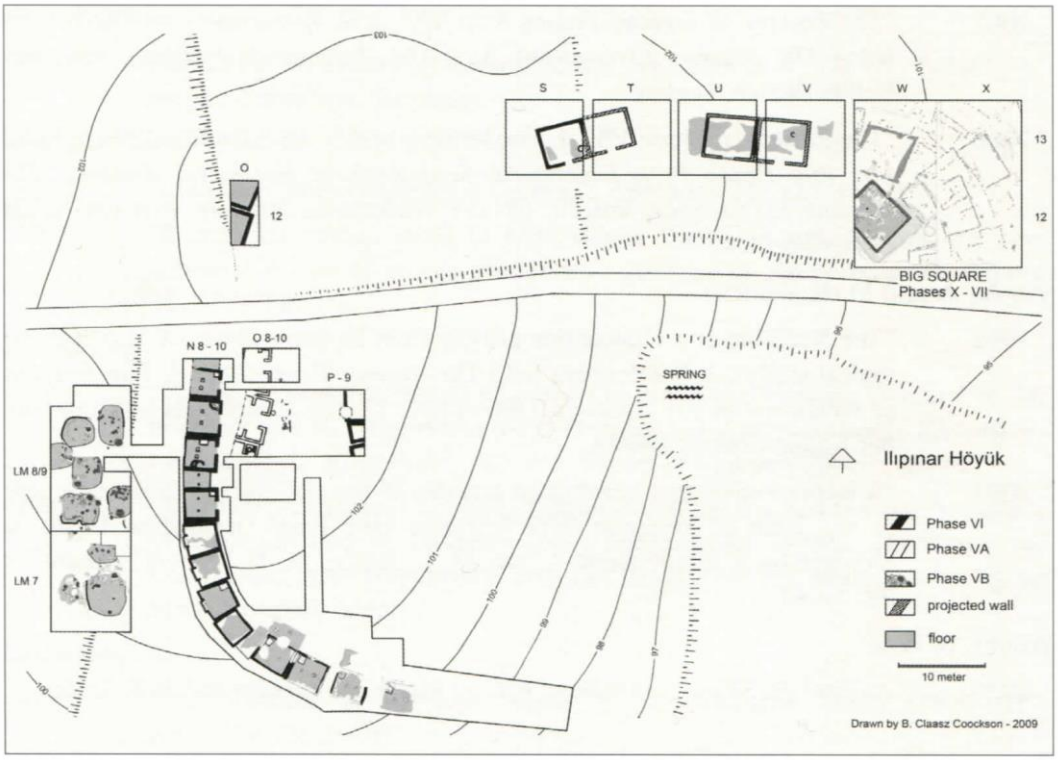

Şekil 38. Bahçelievler yerleşimi dairesel planlı yapıları (Fidan vd. 2022:139)

.

Şekil 39. Barcın Höyük Tabaka VI mimarisi (Gerritsen vd. 2019:60)

Şekil 40. Ilıpınar yerleşim planı (Roodenberg ve Roodenber 2013:82)

Şekil 41. Aktopraklık B yerleşim planı (Karul ve Avcı 2013:61)